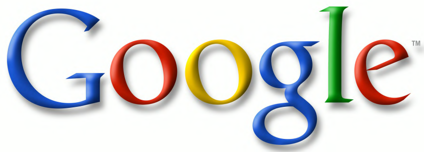

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

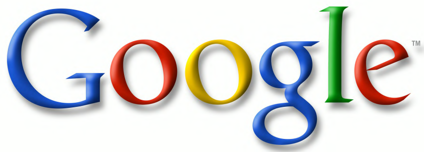
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

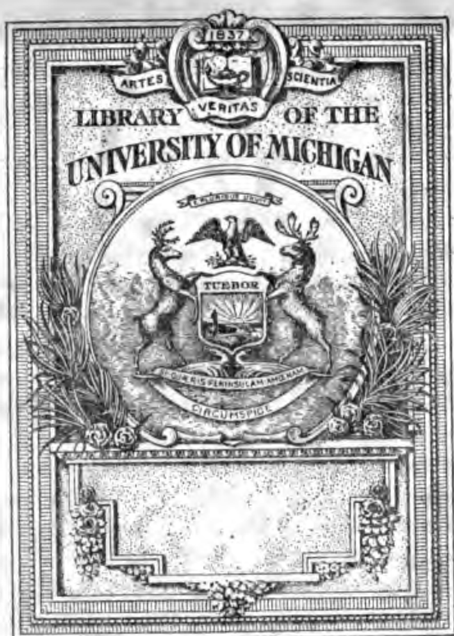
Verder vragen we u het volgende:

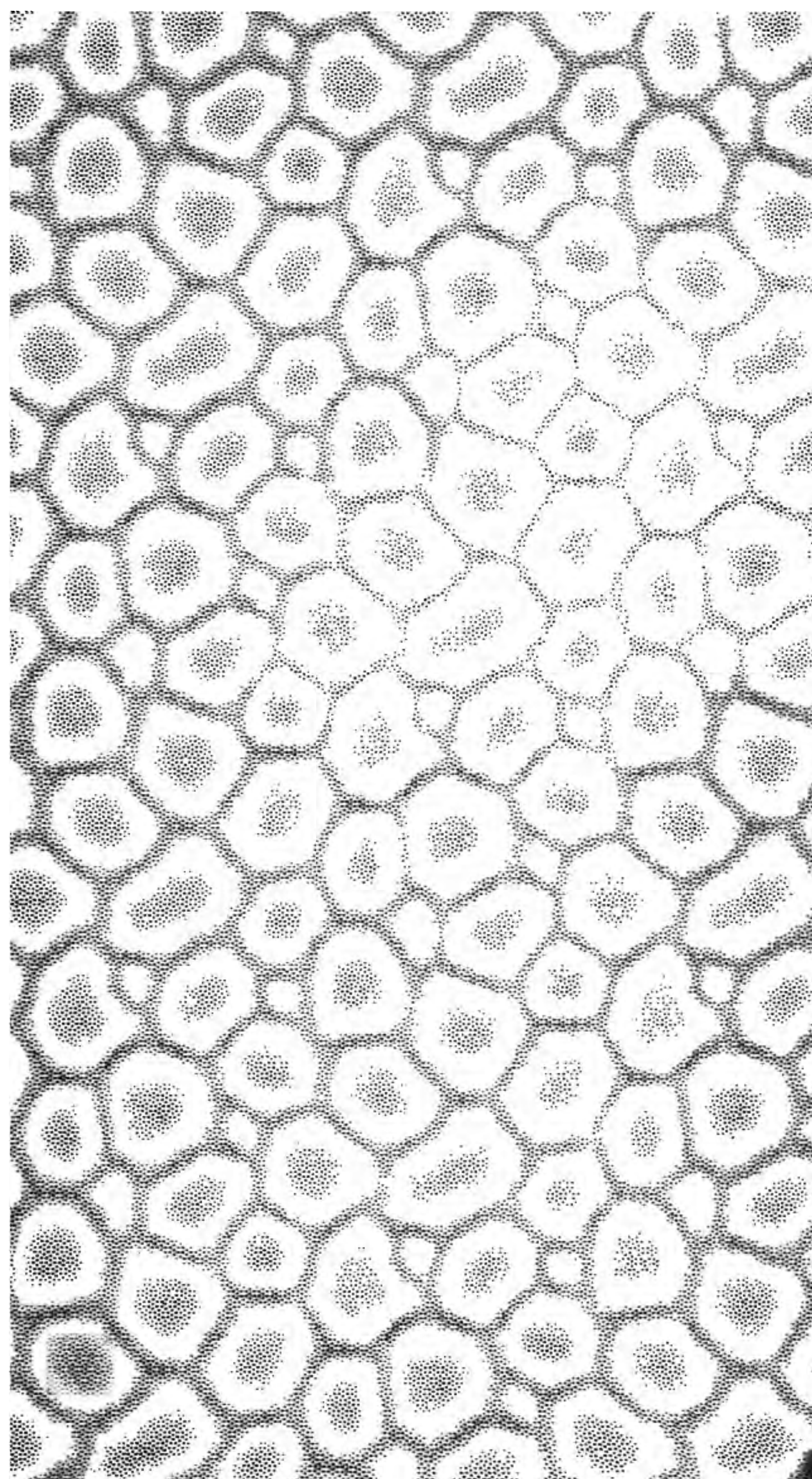
+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

A 830,158

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

DJ
1
.B6

INHOUD

VAN HET

TWEEDE DEEL.

392091

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OUDHEIDKUNDE.

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OUDHEIDKUNDE,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

DOOR

Is. An. Nijhoff,

KORRESPONDENT DER TWEEDE KLASSE VAN HET KONINKLIJK NEDERLANDSCH INSTITUUT VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN, OPZIGTER VAN HET PROVINCIAAL ARCHIEF VAN GELDERLAND.

TWEEDE DEEL.

TE *ARNHEM*, BIJ
IS. AN. NIJHOFF,
1840.

INHOUD

VAN HET

TWEEDE DEEL.

392091

AANKONDIGINGEN, BERIGTEN ENZ.

DRUKFOUT.

Bladz. 49 reg. 12 staat 1377 lees 1577.

DE VEREENIGDE NEDERLANDEN,

IN 1672,

DOOR LAAKBARE ONVOORZIGTIGHEID DEN VAL NABIJ GEBRAGT,

DOOR DE GODDELIJKE VOORZIENIGHEID ZIGTBAAR BEHOUDEN.

(*Eene Voorlezing.*)

Belangrijk wordt met regt de beoefening der geschiedenis geacht. Deze is eene leermeesteres der volgende geslachten; een spiegel, die ons, in hetgeen voorleden is, het getrouwe beeld van onzen tijd vertoont. Bovenal mag voor een ieder de geschiedenis zijns vaderlands belangrijk geacht worden; voor Nederlanders, de kennis der inhoudrijke historiebladen van onzen door eigen kunstvlijt en onvermoeiden ijver geschapen en behouden geboortegrond. Doen die geschiedboeken ons verwijlen bij het toppunt van grootheid en luister, hetwelk ons vaderland eenmaal mogt bereiken; dan verheffen wij er ons op, dat wij Nederlanders heeten, en het is ons, als deelden wij in den roem des voorgeslachts. Doen zij ons den ondergang en den val des staats beschouwen; dan spreken zij tevens met onweerstaanbare kracht ter waarschuwing der nakomelingschap. Vermelden zij de deugden onzer voorvaderen, zij stellen ons voor, wat ook voor ons bereikbaar is; gewagen zij van derzelver ondeugden en dwaasheden, zij wijzen ons op de klippen, waar onze voorgangers schipbreuk leden, door ons te vermijden, om niet hun lot te deelen. Door het verhaal der met goddelijken bijstand ontworstelde rampspoeden,

die ons vaderland troffen, wekken zij tot hartelijker belangstelling in en vuriger liefde voor hetzelve, terwijl zij ons, in de voorstelling van het geluk, dat vroegere vaderlandlievende pogingen kroonde, een' krachtigen spoorslag geven tot navolging van dat edele en groote. — Na den tachtigjarigen oorlog tegen Spanje, in en door welken de staat der zeven vereenigde gewesten zijn bestaan ontving en op hechte zuilen gegrondvest werd, ken ik naauwelijks eenig tijdvak, welks geschiedenis meer in staat is, om deze gevoelens op te wekken en te verlevendigen, dan dat van den, wel niet langdurigen, maar geduchten eersten oorlog tegen Lodewijk XIV, Koning van Frankrijk, aangevangen in het jaar 1672 en met den vrede te Nijmegen in 1678 geëindigd. Over dat tijdvak wilde ik thans tot u spreken. Voor Nederlanders, voor zulke toehoorders, als tot welke ik de eer heb het woord te rigten, acht ik het onnoodig, vooraf de vroegere gebeurtenissen en lotgevallen van ons vaderland, en den toenmaligen toestand der overige staten van Europa, te schetsen. Gij verplaatst u met mij in den zoogenoemden eersten stadhouderloozen tijd; toen, na het onverwacht overlijden van Willem II, in 1650, de waardigheid van Stadhouder van Holland en die van algemeen bevelhebber der krijgsmagt van den staat afgeschaft, tevens de oppermagt der Staten van ieder gewest op zich zelf erkend was geworden; toen, van binnen, de allerbloeijendste koophandel en opeen gehoopte schatten en rijkdommen, van buiten, een naijver wekkend aanzien, magt en waardigheid (te zamen voordeelen, die, onder het barnen des tachtigjarigen krijgs, onder het beleid van Willem I. en zijne zonen gevoerd, verworven waren), als het ware zamenspanden, om aan het stadhouderlooze bewind rust en luister te verzekeren (*); toen Jan de Witt, als Raadpensionaris van Holland, door zijne zeldzame begaafdheden en alles omvattende geestvermogens, de beraadslagingen leidde der Staten van dat gewest, aan dezelve een beslissend over-

(*) Kluit, *Gesch. der Holl. Staatsregering*, deel III, bl. 323.

wigt op de overige gewesten verzekerde, en zijnen hierdoor verworven invloed aan de magtigste vorsten en volken van Europa deed gevoelen (*); toen vier verschillende oorlogen, in zoo kort tijdsbestek beurtelings gevoerd — tegen den geweldenaar, die na het omverwerpen van den Engelschen koningstroon onzen handel in de hartader trof; tegen Portugal, ter bescherming onzer overzeesche bezittingen; tegen Zweden, ter verzekering van eenen onbelemmerden doortogt door de Sond; tegen den trouweloozen Karel II, die, naauwelijks, uit de ballingschap, gedurende welke wij hem eene schuilplaats en meer dan gastvrij onthaal (†) verleenden, op den troon hersteld, onze vlag vernederde en onze voorregten zocht te fnuiken — toen al deze oorlogen, gekenschetst door uitstekende proeven van dapperheid en heldenmoed, van kloek beleid en grootheid van ziel, wel strekten ter handhaving onzer eer en regten, ter vermeerdering van den uitwendigen luister en den invloed van onzen staat, maar, door de ontzettende kosten, welke zij veroorzaakten, en door de gevoelige verliezen, welke zij aanvankelijk voor onze handelaren na zich sleepten, de uit het vorig tijdperk ontvangene voordeelen grootendeels te niet deden gaan; toen, onder dat alles, het wederzijdsch wantrouwen tusschen de gemeente en de leden der regering meer en meer veld won, het steeds smeulende vuur van binnenlandsche oneenigheid van tijd tot tijd ontvlamde, tweedragt den staat en deszelfs verschillende deelen dreigde te verscheuren, en ons bij wijlen aan den hoon van naijverige naburen prijs gaf; toen, eindelijk, Jan de Witt, om — zoo hij meende — de stem des volks, die zich luide voor het stadhouderlijk bewind verhief, geheellijk te smoren, in

(*) Zie KLUIT, t. a. pl. bl. 302 en 303.

(†) Op het goed onthaal, hetwelk Koning Karel II. hier zou genoten hebben, wordt door BILDERDIJK, *Gesch. des Vaderl.*, deel IX. bl. 115, vrij wat afgedongen. Deze Schr. beschuldigt De Witt van eenen aanslag, in overleg met Kromwels Minister te 's Hage, tegen de veiligheid des Konings, aan welken aanslag deze ter naauwernood ontkwam, zonder echter de gevoeligheid daarover te verliezen.

de bevordering van het zoogenoemd *Eeuwig edikt* allen leden der regering de verbindtenis oplegde, van nimmer in te stemmen, dat de opperbevelhebber der land- of zeemagt van den staat tevens in eenig gewest de waardigheid van Stadhouder zou kunnen bekleeden, noch ook immer in Holland de herstelling van het stadhouderschap te zullen bevorderen

Dit alles als u in de bijzonderheden bekend vooronderstellende, ga ik over tot het eigenlijk doel mijner rede, waarin ik trachten wilde, te betoogen, hoe *de staat der vereenigde gewesten, in den oorlog tegen Lodewijk XIV, door laakbare onvoorzigtigheid, tot zeer nabij zijnen ondergang gebragt, door de Goddelijke Voorzienigheid zigtbaar behouden* is geworden.

I. Ik zeg, vooreerst, laakbare *onvoorzigtigheid* bragt den staat nabij zijnen ondergang. — De waarheid hiervan zal ons blijken, wanneer wij nagegaan hebben, waardoor de oorlog het eerst werd verwekt, en in welken staat van verdediging ons land zich in dien oogenblik bevond.

Lodewijk maakte aanspraak op het bezit der bij den Munsterschen vrede aan Spanje geblevene Nederlandsche gewesten. Zijne zucht, om te heerschen en zijn gebied met zoo rijke aanwinst te vergrooten, met den schijn van regt bewimpelende, valt hij, zonder voorafgaande oorlogsverklaring, in dezelve, en voltooit, binnen drie maanden, de verovering van Vlaanderen, binnen drie weken die van Franche Comté. Reeds ziet hij zich tot het voorgestelde doel digt genaderd; welligt slaat hij reeds gretige blikken op den bloeijenden staat der vereenigde gewesten, tot dus ver, alleen door zijne nieuwe veroveringen, van zijne grenzen afgescheiden. Maar ziet: in minder dan vijf dagen wordt hem die kroon van staatkunde en krijgsgeweld ontnomen, ziet hij zijne pogingen beschaamd, zijne ontwerpen verijdeld, zijne uitzigten vernietigd: want in zoo korten tijd wist Jan de Witt, met zeldzaam beleid, met terugstelling ook van bijzondere belangen (*), een verbond (het

(*) »Schoon de naijver voor het huis van Oranje De Witt

drievoudig verbond) tusschen onzen staat, Engeland en Zweden daar te stellen, door hetwelk Frankrijk tot vrede met Spanje genoodzaakt en Lodewijks bedoelingen gefnuikt moesten worden. Aanvankelijk faalde ook de uitkomst niet, en scheen het, dat de raadslagen onzer schrandere staatslieden volkomen het beoogde doel zouden bereiken. De vrede tusschen Frankrijk en Spanje kwam kort daarop te Aken tot stand, of liever, het opstel werd dáár geteekend, dat door De Witt ontworpen en door onzen afgezant Van Beuningen te S. Germain aan den Koning voorgelegd was (*).

Maar het was niet genoeg voor den roem van den Nederlandschen staat, de Koningen bijgestaan, beschermd, verzoend, de vrijheid der zeeën gehandhaafd, de rust van Europa bevestigd te hebben: een penning (†) met dit hoogdravend opschrift en daaraan beantwoordende zinnebeelden moest dien roem verbreiden en vereeuwigen. Gevoelige hoon, grievende beleediging, was het inderdaad voor Lodewijk, zich alzoo, niet alleen den prijs der overwinning ontrukt, maar nog daarenboven met kleinachting en smaad bejegend te zien. Zucht om zich te wreken werd bij hem opgewekt; hij zon van dien tijd af op middelen, om daaraan te voldoen, en de oorlogsverklaring tegen onzen staat was een van de eerste daaruit voortvloeijende stappen (**).

» een afkeer inboezemen mogte om eene naauwe verbintenisse aan » te gaan met Engeland, besloot hij echter edelmoediglijk alle bij- » zondere bedenklijkheden op te offeren aan het algemeen belang" zegt HUME: *Hist. van Groot Brittannië*, deel VII. bl. 582.

(*) KLUIT, t. a. pl. 313-319, 322; VAN KAMPEN, *Gesch. der Nederl.*, deel II. bl. 58.

(†) Men zie de afbeelding bij VAN LOON, *Nederl. Historiepenningen*, deel III. bl. 23, 24, en verg. KLUIT, t. a. pl. bl. 319, 320; ook VALKENIER, *Verward Europa*, deel I. bl. 248.

(**) » Louis XIV. fut indigné, qu'un petit état, tel que la Hollan- » de, conçut l'idée de borner ses conquêtes et d'être l'arbitre des » Rois, et plus encore qu'elle en fût capable. Cette entreprise des » Provinces-Unies lui fut un outrage sensible, qu'il falut devorer,

Onvoorzigtig mag het inderdaad genoemd worden, dat de onzen aldus de wraak des Konings tartten en hem alzoo tot oorlog wekten. Het is zoo: de wetenschap, die aan eigenbelang ten dienste staat, en ter wier gunst maar al te vaak de naam der staatkunde wordt misbruikt, vindt altijd schoonen schijn genoeg, om hare eigenlijke bedoelingen te bemantelen, en eenen Koning, die naar veroveringen tracht, ontbreekt het nimmer aan voorwendsels, om den weerloozen onschuldigen als een ligt te verslinden prooi te bemagtigen. Het is zoo: Lodewijk zelf had, bij den inval in de Spaansche Nederlanden, zijne begeerte vóór zijn regt doen gelden (*). Maar de wijsste der Koningen zeide, dat des Konings grimmigheid een bode is des doods; dat het wijsheid is, die voor te komen. En moet het dan geen dwaasheid en onvoorzigtigheid geacht worden, die door hoon en beleediging te verwekken?

Dit valt te meer in 't oog, wanneer men bedenkt, wie Lodewijk was; wie zij waren, door welke hij zijne ontwerpen verijdeld, zich zelven beleedigd, moest achten. — Wie was Lodewijk? Een spruit, uit de vereeniging der twee magtigste vorstenhuizen van Europa geboren; fier op dat voorregt en op de hoedanigheden van ligchaam en geest, die hem in het schoonste tijdperk zijns levens onderscheidden; opgevoed in genot en weelde, aan een hof waar ongebondenheid voor beschaving gold; gewoon, in zijne wenschen voorgekomen te worden en aan de eerste inspraak der driften te voldoen. Een vorst, geplaatst aan het hoofd van eenen krachtvollen staat, van wiens regering hij zelf het roer wilde en kon besturen, bovenal naijverig op roem,

» et dont il médita dès-lors la vengeance." VOLTAIRE, *Siècle de Louis XIV*, t. I. ch. 7.

(*) » Le Roi" zegt VOLTAIRE, » comptant encore plus sur ses for- » ces que sur ses raisons, marche en Flandre à des conquêtes assu- » rées" en verder, ten aanzien van den oorlog van 1672: » Il est » singulier et digne de remarque, que de tous les ennemis, qui al- » loient fondre sur ce petit état, il n'y en eut pas un qui pût allé- » guer un prétexte de guerre."

en naar volstrekte heerschappij over zijne onderdanen, gelijk naar onbepaald ontzag bij zijne naburen, trachtende. Een Koning, eindelijk, die meermalen reeds tegen buitenlandsche vorsten zijne waardigheid staande hield, en zelfs tegen den Paus die handhaafde, in zoover, dat deze kerkvoogd, tot dus ver als oppermagtig beschikker over kroonen geëerd, hem voor eene beleediging, zijnen afgezant te Rome aangedaan, de schitterendste voldoening had moeten verschaffen (*). — Wie nu waren zij, die ditmaal dezen Koning de grievendste teleurstelling deden ondervinden, hem op het gevoeligst beleedigden? Het waren, ja, dienaren van eenen staat, gevestigd op den vruchtbaarsten grond, die bezaaid was met steden en dorpen, overal gekenmerkt door gedenkteekenen van de nijverheid en kunstvlijt eener talrijke bevolking; een staat, wiens betrekkingen zich uitstrekten tot de verst verwijderde volken, en in wiens boezem de handel der wereld de schatten van oost en van west deed zamenvloeijen; een staat, wiens vlaggen op alle zeeën werden gezien en geëerbiedigd. Maar dienaren ook van eenen staat, die in zijn ontstaan aan Europa het voorbeeld had gegeven van een volk, zich onttrekkende aan het koninklijk gezag, en luide de waarheid verkondigende, dat de vorst om het volk, niet het volk om den vorst bestaat (†); een staat, wiens aanzijn niet ééne eeuw nog had geduurd, nog slechts voor weinige jaren uitdrukkelijk erkend was geworden, en die, bij zijn eerste ontluiken, in het gevoel des onvermogens om zich zelven te beschermen, meer dan eenmaal aan Frankrijks Koning de oppermagt had aangeboden; een staat, wiens bevolking meer dan tienmaal, wiens oppervlakte van grondgebied in Europa bijna twintig maal, door die van Frankrijk werd over-

(*) Zie het verhaal hiervan onder anderen in BECKERS *Algem. Gesch.*, deel XIII. bl. 184-186.

(†) Plakaat van den 26 Julij 1581, waarbij de Algem. Staten den Koning van Spanje vervallen verklaren van de heerschappij, uitgegeven onder anderen in het *Groot Plakaatboek*, deel I. bl. 26 en volgg.

troffen. — Kon wel — ik behoef het alleen te vragen, om mij van uw antwoord te verzekeren — kon wel de hoon van eene zijde komen, die Lodewijk meer moest grieven; of mag het in de dienaren van zulk eenen staat niet in dubbele mate onvoorzigtigheid heeten, zulk eenen Koning voor het oog der wereld te beleedigen?

Vooral, eindelijk, vertoont zich hunne handelwijze in dit licht, wanneer men in aanmerking neemt, van welke mogendheden zij zich als middelen en werktuigen bedienden, om dus ontijdig Lodewijks bedoelingen te fnuiken. — Het waren geene oude bondgenooten, bij welke onze staat zich door vroegere hulp wél verdiend had gemaakt, of die door verpligtingen aan deszelfs belangen waren verbonden. Het waren Engeland en Zweden: Zweden, tegen welks aanmatigingen wij nog voor weinige jaren den Koning van Denemarken krachtdadig hadden ondersteund, welks Koning ooggetuige was geweest van de vernieling zijner zeemagt door onze vloot, en later, op zijne bedreiging om de Sond voor onze schepen te sluiten, zich door Van Beuningen had hooren toevoegen, dat de houten sleutels daarvan te Amsterdam werden bewaard; — Engeland, dat niet vergeten kon, hoe, weinige jaren geleden, De Ruiter de rivier van Londen opgezeild was, en bij Chatham het beste gedeelte der Britsche vloot had vernield; Engeland, dat onzen voorspoed benijdde en het bestaan van onzen staat als de eenige hinderpaal voor zijne onbeperkte heerschappij ter zee beschouwde. — Voorwaar: dat zij, die zich in dat tijdsgewricht aan het roer van onzen staat bevonden, met zulke hulp de wraak van Lodewijk XIV. door beleediging tartten, en hem alzoo tot oorlog wekten, zou niet anders dan onvoorzigtig genoemd kunnen worden — ook wanneer zich deze gewesten in den besten staat van tegenweer hadden bevonden; wanneer een wél geordend leger, door bekwame en geoefende hoofden aangevoerd, hun ten dienst had gestaan, de grensvestingen een meer dan gewoon beleg hadden kunnen verduren, de magazijnen van krijgs- en mondbehoeften wél voorzien waren geweest, of vermogende naburen als bondgenooten

gereed hadden gestaan, om onze regten te verdedigen. Maar ziet, juist het tegendeel had plaats, en de beschouwing van den *staat van verdediging*, waarin zich ons land in dien oogenblik bevond, is het, in de tweede plaats, die onze overtuiging moet voorbereiden, dat laakbare onvoorzigtigheid dat land nabij zijnen ondergang bragt.

Schoon de zee met eene aanzienlijke, krachtig uitgeruste en wél bemande vloot beheerschende, kon, ten opzigte der verdediging aan de landzijde, naauwelijks een staat in zwakker toestand verkeeren, dan die der zeven vereenigde gewesten. — Zien wij op de krijgsmagt. Naauwelijks 30,000 man, en deze van de meest verschillende wapenen, maakten het leger uit; het grootste gedeelte daarvan was zamengebragt uit de heffe des volks, of bij vreemden geworven. De maar der vijandelijke krijgstoerustingen deed wel de onzen tot nieuwe wervingen besluiten, aanvankelijk zelfs het ontwerp vormen om de landmagt tot meer dan 69,000 man te brengen; maar met de uitvoering werd gedraald, vele der nieuw aangeworvene benden bleven achter, en voetvolk en ruiterij beiden onvoltallig (*). 's Lands hooge magten zelve klaagden over de onbedrevenheid harer bezoldigden, en krijgstucht was onder deze naauwelijks bij name bekend. De beste ruiterij liep vaak uit elkander, om zich met schieten van hoenders en ganzen te vermaken, en eenige duizenden in der haast gewapende en slecht betaalde huislieden, die op het minste gerucht, op het gezigt van eene aan den gezigteinder opkomende stofwolk, in de steden vloden, vermeerderden, door hunne schrik en ontroering, de weerloosheid en wanorde (†). Aan het hoofd dezer krijgsmagt stond, ja, eindelijk voor éénen veldtogt gekozen, een telg uit het huis van Nassau, niet ontaard van de deugden zijner voorvaderen, wiens aanleg proeven van kloeke beradenheid en moedbetoon deed voorspellen, maar die,

(*) Valkenier, t. a. pl. bl. 302–307; verg. ald. bl. 621.
(†) Kluit, t. a. pl. bl. 365; Valkenier, t. a. pl. bl. 364.

jong en onervaren, nimmer beleg of veldslag bijgewoond had. Zijne ontwerpen met spoed en naar eisch van plotseling opkomende omstandigheden te beramen, aan dezelve eene juiste en naauwkeurige uitvoering te verzekeren, die hoofdpligten eens veldheers te vervullen, stond daarenboven niet in zijne magt, want uit de Algemeene Staten waren leden te velde afgevaardigd, om de krijgsverrigtingen en bewegingen der legerbenden te regelen, terwijl de oppermagt der Staten van ieder bijzonder gewest en de oude vrijheden der steden gedurige hinderpalen stelden aan het noodzakelijk verleggen van bezettingen en het zenden van versterking naar bedreigde punten (*). De overige bevelhebbers-plaatsen, van den hoogsten rang tot den laagsten, werden doorgaans bekleed door lieden, wier jaren en vroegere betrekkingen hen zelfs buiten de gelegenheid hadden gelaten, om kennis of ervaring te verwerven. Men verwondere zich hierover niet: want de regeringsleden, die beurteling de posten bij het leger te begeven hadden, schonken die doorgaans weg aan gunstelingen of bloedverwanten, terwijl oude ervaren krijgsbeambten, hunne vroegere diensten dus vergeten ziende, aan vreemde belangen hunnen arm gingen bieden (†). Aan vestingbouwkundigen ont-

(*) Het regt bleef hem ontzegd, om aan eenig bevelhebber van troepen een *patent* of marschbevel te geven. Bosscha, *Neêrl. heldendaden te land*, deel II, bl. 50. Zie ook valkenier, t. a. pl. bl. 251, 252.

(†) Valkenier, t. a. pl. bl. 253, 254; temple, *Mém.* p. 19, ed. Amst. 1708. Eene eervolle uitzondering maken de Veldmaarschalk Paulus Wurtz, vruchteloos verdediger van den overtogt van den Rijn; Van Heeckeren, Van Juchem en Van Wijnbergen, wakkere bevelhebbers te Buderik, te Wezel en te Rees; de kloeke Van Aylva, gezagvoerder in Vriesland en Overijssel; de heldhaftige Beekman, verdediger van Aardenburg. — Dat vele krijgshoofden van beproefde bekwaamheid allengs van het leger verwijderd waren geworden, en hunne plaatsen afgestaan aan onbedrevene jongelingen, wier voorname verdienste daarin bestond, dat zij aan regenten van aanzienlijke steden vermaagschapt waren, wordt

brak het bijna ten eenemale (*). Van de vestingen zelve waren veelal de muren vervallen, de grachten verland, de stormpalen vermolmd, de wallen met plantsoenen bedekt of ten behoeve van aanzienlijken in lusttuinen herschapen. Het beste geschut bevond zich op de schepen; wat nog bijeen gebragt werd zonk door de half vergane affuiten heen (†). De magazijnen van krijgsvoorraad en mondbehoeften waren schaars voorzien, en de onbelemmerde uitvoer, zelfs van ruwe salpeter naar Frankrijk, verhinderde, die spoedig genoeg te vullen (**). Met die middelen, welke de natuur zelve tot bescherming des lands aanbood, was het niet beter gesteld. Naauwelijks het twintigste gedeelte des waters, dat de Boven-Rijn aanvoerde, werd aan den Neder-Rijn en den IJssel medegedeeld; het overige werd door de Waal verzwolgen: onderlinge naijver en verschil van belangen hadden tot dus ver het bewerkstelligen der afleidingen en werken, door welke men later hierin voorzag, tegengehouden. Van daar, gedurende den ganschen zomer, in de genoemde beneden-rivieren, ondiepten en waadbare plaatsen, waardoor het land aan die zijde voor elken vijand open lag, zonder dat eene in der haast opgeworpen linie van verdediging eenigzins volstaan kon, om in deze behoefte te voorzien (††). En het beste bolwerk der vrijheid tegen buitenlandsch geweld, de eendragt van binnen, bevond zich evenzeer in jammerlijken staat. Reeds sedert den Munsterschen vrede hielden allerhande twisten de verschillende gewesten onderling, en meer dan één derzelve in zich zelf, verdeeld; twisten namelijk over de handhaving en de beperking der stadhouderlijke waardigheid, over

door den hoogleeraar SIEGENBEEK (*Redev. en Verh.*, Dordr. 1836, bl. 115, 116) beschouwd als een uitvloeisel van De Witts groote en overal blijkbare bedoeling, om de Prinsen van Oranje van het bestuur der staatszaken duurzaam uit te sluiten.

(*) VALKENIER, t. a. pl. bl. 254 en 255.

(†) VALKENIER, t. a. pl. bl. 258 en 259; KLUIT, t. a. pl. bl. 364.

(**) VALKENIER, t. a. pl. bl. 310.

(††) VALKENIER, t. a. pl. bl. 295-297; *Statistieke Beschrijving van Gelderland*, bl. 66.

de aanstelling des zoons van Willem II. tot algemeen bevelhebber der landmagt, over zijne zitting in den Raad van State, ja over de pligtplegingen, met welke hij binnengeleid worden en over den stoel, op welken hij plaats nemen zoude; twisten, die vaak met kleingeestige vasthoudendheid aan opgevatte meeningen aangaande eer en regt werden gevoerd, en het tijdig aanwerven van krijgsvolk, het in 't werk stellen van middelen ter afwering van dreigend gevaar, deden verzuimen (*). — Zegt mij, M. H., hoe zou het met den staat der verdediging eens land erger gesteld hebben kunnen zijn?

Zoodanig was intusschen de toestand der verdedigingsmiddelen van ons Vaderland, in den tijd, waarvan wij gewagen. En zal ik dan vele woorden behoeven, om u hierin eene proeve te toonen der onvoorzigtigheid van hen, die zich aan het roer van den staat bevonden? Voorwaar: zoo het ten allen tijde onvoorzigtig moet geacht worden, wanneer de hoogste magt den staat, over welken zij geplaatst is, in zoo weerloozen toestand laat verkeeren, dan moet het hun, die bij ons het gezag in handen hadden, in dubbele mate voor laakbare onvoorzigtigheid toegerekend worden, dat zij het deden in eenen tijd, in welken zij de wraak van eenen Lodewijk XIV. door de voor hem meest grievende beleediging getart en hem alzoo tot oorlog gewekt hadden.

Dat die oorlog, door onvoorzigtigheid van de zijde der onzen het eerst verwekt, en de jammerlijke staat van verdediging, waarin die zelfde onvoorzigtigheid ons gemeenebest daarbij gelaten had, het Vaderland *nabij zijnen ondergang* bragten, is, helaas! door de uitkomst bevestigd geworden.

Weinig moeite kostte het Lodewijk, den aan genot verslaafden en spilzieken Karel II. van het drievoudig verbond af te trekken. De Hertogin van Orleans, Karels zuster, door hem als de appel zijner oogen bemind, werd daartoe

(*) Zie WAGENAAR, *Vaderl. Hist.*, deel XIII. bl. 427 - 432; ook ald. bl. 456. Verg. KLUIT, t. a. pl. bl. 325 - 331.

naar Engeland afgevaardigd; als bemiddelaarster van een voor Lodewijk voordeelig verdrag, had zij in haar gevolg eene beeldschoone vrouw, wier zwarte oogen, regelmatige wezenstrekken en bevallige houding den wellustigen Vorst bedwelmden en hem gaarne in eene deeling van den met onderlingen bijstand te veroveren staat deden bewilligen (*). Ook den Aartsbisschop van Keulen en den woelzieken Barend van Galen, Bisschop van Munster, wist Lodewijk door belofte van rijken onderstand voor zijne belangen te winnen. Zweden behoefde onzen staat alleen bedreigd te zien, om het verbond te laten varen. — Nimmer werden tot zoo kleine onderneming meer geduchte krijgstoerustingen gemaakt. Terwijl de Fransche vloot met dertig groote schepen die der Engelschen ging versterken, trok het leger aan Frankrijks grenzen zamen. Niet minder dan 140,000 man stonden gereed, om de zeven gewesten te overrompelen. Munster en Keulen voegden hunne duizenden daarbij. De Koning zelf voerde de hoofdmagt aan. Onder hem hadden de Prins van Condé, de Maarschalk van Turenne en de Graaf van Chamilly, de bekwaamste veldoversten van hunnen tijd, het bevel over de drie groote afdeelingen des legers. Den beroemden Vauban was het bestuur der belegeringswerken aanbevolen. Louvois, als oorlogs-minister den Koning op zijde staande, voorzag in krijgs- en mondbehoeften met de hem eigene werkzaamheid en kracht. Des Konings lijfwacht, uit meer dan twee duizend edellieden bestaande, zich kenmerkende door schitterende pracht van wapenrusting, niet minder door uitnemende krijgstucht en geoefendheid in het strijden, was den vijand een voorwerp van schrik en bewondering tevens. Overvloed van geschut en rijk voorziene magazijnen vervulden wat nog aan den waarborg eener zegerijke uitkomst mogt ontbroken hebben. — In de laatste dagen van Mei des jaars 1672 trok het leger door de landen van Gulik en van Luik naar den Rijn. Orsooi, Buderik, Wezel, Emmerik en

(*) Hume, *Hist. van Groot-Brittannië*, deel VII. bl. 623; Voltaire, t. a. pl. t. I. ch. 9.

Rijnberk (*), allen nagenoeg tegelijk aangevallen, gaven zich, bijna zonder wederstand te bieden, aan de Fransche wapenen over, de laatstgenoemde plaats, eene volmaakte vesting en een der voornaamste bolwerken van onzen staat geacht, zonder slag of stoot. Ook van Rees en van Doe-

(*) Deze plaatsen werden door Staatsch krijgsvolk bezet gehouden. Bekend is de oorsprong hiervan, maar welligt niet ondoelmatig, die hier met een woord te herinneren. De zwakke en bij wijlen krankzinnige Jan Wilhelm, Hertog van Kleef, Berg en Gulik, Graaf van der Mark en van Ravensberg, was in 1609 kinderloos overleden. Verschillende aanverwanten, die, reeds bij zijn leven gepoogd hadden, zich, als naaste erven, in het bewind te stellen, deden zich nu, na zijnen dood, als mededingers naar het geheel of naar een gedeelte zijner staten op. Onder de eersten waren Jan Sigismund, Keurvorst van Brandenburg, als gehuwd met de oudste dochter van des overledenen Hertogs oudste zuster, en Wolfgang Willem van Beijeren, Hertog van Neuburg, zoon der tweede zuster van Hertog Jan Willem. Tegen hem en de overige regt voorwendenden stond de Keizer over, staande houdende, dat de bedoelde landen, als opengevallen leenen, bij gebrek van regten mannelijken erfgenaam, in den boezem des Rijks terug moesten komen, en het Spaansche bewind in de Nederlanden, zijn voordeel zoekende te doen met den geest der meestal Roomschgezinde ingezetenen, en reeds vroeger met deze en met de Hertogin tegen Brandenburg en Neuburg gemeene zaak gemaakt hebbende, legde zijn gewigt in de schaal van de vordering des Keizers. De Staten der Vereen. Nederlanden, daarentegen, begunstigden de Hertogen van Brandenburg en van Neuburg, en waarborgden de verdragen, waarbij deze, *eerst* omtrent de gezamenlijke in bezit neming, *daarna* (1614) omtrent de verdeeling der betwiste landen, overeen kwamen, zelfs maakte het staatsche leger zich toen van Emmerik en van Rees, later ook van Wezel, Burik, Orsooi en Rijnberk, meester. De Westfaalsche vrede, bij welken de belangen van schier al de volken en vorsten van Europa werden geregeld, liet nagenoeg niets onbeslist, dan de geschillen over de nalatenschap des Hertogs van Gulik en Kleef, en zóó behielden de Staten, de genoemde steden als bemiddelaars tusschen de daarop regt voorwendende vorsten bezettende, in dezelve eenen belangrijken voormuur tegen vijandelijken aanval.

tinchem werden den Koning weldra de poorten geopend, en al de Kleefsche steden namen Fransche bezetting in. Inmiddels veroverden die van Munster en Keulen, bijgestaan door eene afdeeling Franschen onder den Hertog van Luccemburg, in minder dan ééne maand tijds, geheel Overijssel en het graafschap Zutphen, uitgenomen de stad van dien naam. Niet zonder reden was, aan de zijde der onzen, de verslagenheid groot en algemeen. Een onweerstaanbare schrik en moedeloosheid maakte zich van de krijgsbevelhebbers meester, en deelde zich mede aan de te velde afgevaardigde leden der hooge staatsvergadering, die het, noch voor zich zelve, noch voor hunne lastgevers, ontveinsden, dat zij geene middelen ter verdediging zagen. In die steden, waar 't mogelijk was, dat het gerucht van des vijands onweerstaanbare magt zijne gangen vooruitsnelde, bragt de uiterste ontsteltenis gevaarlijke oploopen te weeg. Werkeloos lag het kleine leger, zwak verschanst, achter den bijna waterloozen IJssel, zich alleen nog vleijende met de hoop, dat de Koning voor Nijmegen of Schenkenschans het hoofd zoude stooten, meenende altoos, dat het veiliger ware, de ongerepte krachten voor de verdediging van Holland te besparen, dan tegen eene geduchte overmagt den zeer ongewissen strijd tot behoud van een grensgewest te wagen. Weldra was tusschen deze twee ontwerpen geene keus meer te doen. Den 12 van Zomermaand ondernam en volvoerde het Fransche leger, onder geleide van den wakkeren Condé, den weinig verdedigden overtogt van den ondiepen Rijn, nabij het oude tolhuis Lobede (niet ver van het tegenwoordig dorp Lobith). Eenige Fransche ruiters, van de waadbare plaats ter zijde afgeweken, vonden hier wel hun graf in den stroom; maar verschrikkelijk was de slagting, die na volbragten overtogt aangerigt werd onder het Friesche voetvolk, dat, na dapperen tegenweer, zich krijgsgevangen gegeven hebbende, door het ontijdig pistoolschot eens, welligt door den wijn verhitten, Franschen gezagvoerders, tot wanhoop gebragt, de reeds neergeworpene wapenen weder opvattede, en nu, na nog verscheiden vijanden verslagen te heb-

ben, als verraders werd neergehouwen (*). Doesburg, Zutphen, Arnhem, Nijmegen, Tiel en vele andere steden, zwichtten nu voor den eersten aanval, of kwamen den Koning met hare onderwerping te gemoet; ook de vroeger om hare voordeelige ligging onwinbaar geachte Schenkenschans, een hoofdsleutel van den staat, werd door den kleinmoedigen bevelhebber, den baardeloozen zoon eens Nijmeegschen Burgemeesters, zonder slag of stoot overgegeven. Inmiddels was het leger der onzen, weinig dagen nadat de Franschen den Rijn overgetrokken waren, naar Utrecht en voorts naar Holland geweken, en scheidde zich kort daarop in vijf afdeelingen, bezettende even zoo vele verschillende toegangen naar het genoemde gewest, namelijk den dijk bij Muiden, de Nieuwerbrug bij Bodegraven aan den Rijn, de Goe-Jan-Verwellen-sluis bij Gouda, voorts Schoonhoven en Gorinchem. De lage streken, daar tusschen in gelegen, wilde men door het openen der sluizen en het doorsteken van dijken onder water zetten; maar het landvolk verzettede zich met geweld daartegen, en de huislieden, die opgeroepen werden om op de genoemde punten de vervallen verschansingen te herstellen, lieten zich vergeefs wachten, of geraakten zelfs in opstand. Wat buiten de aangewezen linie lag, werd voor onverdedigbaar gehouden en viel ook dra den vijand in handen: Gelderland, de stad Utrecht en de gansche provincie van dien naam; daar benevens Woerden, Oudewater en Naarden. Reeds vertoonde zich een vijftal Fransche ruiters binnen Muiden; reeds was die plaats met den vijand in onderhandeling getreden, toen alleen een gering schijnend toeval haar voor ons behield. Ware zij gevallen; Amsterdam zou weldra in 's vijands magt zijn geweest; — reeds stonden zes duizend ruiters gereed om die stad te overrompelen — Amsterdam, werwaarts reeds vroeger de lands-kantoren overgebragt waren; Amsterdam, dat, wanneer alles verloren was, door de zedelijke kracht zijner

(*) Zie O. G. HELDRING, *de Overtogt van Lodewijk XIV. over den Rijn*, hier vóór, deel I. bl. 93—103.

inwoners en het onder water zetten der uitgestrekte moerassen, die het als een ontoegankelijk eiland omringen, alleen nog behouden kòn blijven, maar met welks val de ziel en het middelpunt van den staat vernietigd was. Algemeene ontsteltenis maakte zich op nieuw van de gemoederen meester. De regenten, door schrik bevangen, waren verward in hunne raadslagen en bijna radeloos. Elk was zijne woning te naauw; wie dezelve ontvlugtte, ontmoette niemand daar buiten, die niet door nederhangend hoofd of wanhoopskreet het lot des vaderlands meldde. Over de gansche bevolking scheen het vonnis des doods geveld. De voorwaarden, waarop men ons vrede aanbood, waren te schandelijk om geloof, veelmin om gehoor, te verdienen; de Hollandsche schuldbrieven daalden tot 30 ten honderd; de aandeelen in de O. Indische Maatschappij tot beneden de helft; neringen en handwerken stonden stil; scholen en regtbanken waren gesloten; de kerken alleen te klein, om de, meer zuchtende, dan biddende, schaar te bevatten. Reeds begon men kostbaarheden en vroeger vergaderde schatten te begraven; het beste wat men had, ook vrouwen en kinderen, te verzenden. Reeds berekende men het aantal der nog voorhanden schepen, en hoeveel der inwoners met hunne have daarmede naar de overzeesche gewesten konden overgevoerd worden (*). Een oogwenk nog — en

(*) VALKENIER, t. a. pl. bl. 636, 637; SYLVIUS, *Vervolg op* AITZEMA, *Saken van Staat en Oorlog*, bl. 310 en 317. Deze Schrijvers en die van *het Ontroerde Nederlandt*, nevens WAGENAAR, in zijne *Vaderl. Historie*, leveren de voornaamste bronnen voor de geschiedenis van dezen gedenkwaardigen oorlog. Men voege er bij QUINCY, *Hist. milit. de Louis le Grand*, t. I; BRUZEN DE LA MARTINIÈRE, *Hist. de Louis XIV*, t. III; *Lettres de Mad.* DE SÉVIGNÉ; *Mémoires du Comte* DE GUICHE; *Mém. du Chevalier* TEMPLE, en andere. De heer J. BOSSCHA, die, door het beschrijven van *Neêrlands Heldendaden te land*, Neêrlands volk ten hoogste aan zich verpligt, heeft, deel II. bl. 47-154, in twee krachtige tafereelen, *Neêrlands vernedering en Neêrlands redding* in 1672 en 1673 meesterlijk voor oogen gesteld.

Holland bestaat alleen aan gene zijde van den Evenaar; en de zee herneemt hare regten, vernietigende de gedenkteekenen van nijverheid, op den aan haar ontwoekerden grond gesticht, en Lodewijk geniet de bejammerenswaardige zelfvoldoening, zich de gelegenheid niet te hebben laten ontsnappen, door laakbare onvoorzigtigheid hem tot vergrooting van zijnen oorlogsroem aangeboden.

Zóó dacht, zóó sprak het weerloos volk; maar Neêrlands God beschikte redding.

II. U *den staat der vereenigde gewesten, in den oorlog tegen Lodewijk XIV, door de Goddelijke Voorzienigheid zigtbaar behouden* voor te stellen, zou het *tweede* deel mijner rede zijn. — Zien wij, van waar dat behoud het eerst daagde, hoe de verlossing van Nederland in dien tijd daargesteld werd, waardoor ons volksbestaan in dien veegen nood gered en op nieuw bevestigd werd; wij zullen er de blijkbare tusschenkomst der Voorzienigheid niet in kunnen miskennen.

Met ongeduld hadden velen sinds lang den oogenblik verbeid, waarin de meerderjarigheid des Prinsen van Oranje hem in staat zoude stellen, de waardigheden, door zijne voorouders zoo luistervol bekleed, te aanvaarden. Het eeuwig edikt, door den stalen wil en het schrander beleid van De Witt daargesteld, had hun naauwelijks den moed gelaten, om op de vervulling van dien wensch te hopen, hen zwijgende aanschouwers der gebeurtenissen doen blijven. Maar de ongehoorde rampen, die nu het vaderland troffen, en de vernietiging, waarmede het werd bedreigd, maakten den volksgeest meer en meer openbaar, en met elke nadering der vijandelijke wapenen, met het verlies van iedere stad en den val van iedere vesting, nam het wantrouwen tegen de bestaande regering toe, en verkondigde zich telkens luider de stem des *volks* — niet, gelijk sommigen willen, van een gemeen, dat bij geene verandering iets kan verliezen, bij elke daarentegen steeds op voordeel hoopt, maar van edelen en stedelingen, van regeerders en geregeerden, van krijgsvolk en kooplieden — voor de afschaffing van het eeuwig edikt en de verheffing

van den eenig overgebleven afstammeling van Willem I. Gelijk altijd en overal, zoo was ook hier de werking van den volksgeest aan de tegenwerking geëvenredigd. De laatste, schoon meer heimelijk en bedekt, was wél berekend en krachtig: de eerste kon alzoo niet anders dan hevig zijn. Van daar, dat het volk, of liever een deel van hetzelve, ook nadat het door een staatsbesluit de overwinning had bekomen, den geliefden Vorst tot stadhouder van Holland en Zeeland, tevens tot opperbevelhebber der legers van den staat, had zien benoemen, zijnen moed nog koelde aan de onderliggende partij, en aan de gebroeders De Witt dat treurig einde deed vinden, hetwelk ons, niet dan met diepe schaamte en nameloos jammer, dat gedeelte onzer jaarboeken, 't welk met het verhaal daarvan bezoedeld moest worden, ontrollen doet (*). Gaarne wenden wij thans onze oogen van die wandaden eens muitzieken en teugelloozen gemeens, om te zien, wat de door den volksgeest daargestelde verheffing van Willem III. op den veegen toestand der vereenigde gewesten uitwerkte. — Nog wankelende in hunne beraadslagingen over Frankrijks en Engelands spoorelooze eischen, hoorden de Staten van den nieuwen Stadhouder de voorstelling der onmetelijke hulpbronnen die Holland kon opleveren, de herinnering der groote daden door zijne en hunne voorouders in nóg hoogeren nood verrigt, de vermaning tot standvastigheid en onbezweken moed, en vernamen zij *zijn* besluit, om, zoo het vaderland moest vergaan, in de laatste verschansing met hetzelve te sneven — en terstond werden de vernederende voorslagen der vijanden verworpen, terstond werd het vertrouwen des volks op eigene kracht en op de regering vernieuwd, terstond werd de krijgstucht hersteld, en keerde de eendragt terug, zich openbarende, niet alleen in algemeene luide vreugdeblijken, maar vooral in gewilligheid tot het dragen van de lasten des oorlogs, tot het binnen laten van water ter verdediging, en tot het geven van belangrijke sommen ten dienste

(*) Zie KLUIT, t. a. pl. deel III. bl. 343-384.

van het algemeen (*). Nog wankelende in zijne keus tusschen het opvolgen van den verschillenden raad zijner legerhoofden, verneemt Lodewijk de verheffing des Prinsen van Oranje, en dadelijk gehoor gevende aan het verlangen van Louvois, laat hij zijn ontwerp om voort te rukken varen, en, de Hollandsche grensplaatsen verlatende, denkt hij niet meer aan het maken van nieuwe veroveringen, om alleen voor het behoud der vroegere te waken (†). Een verbond, door de onzen met den Keizer gesloten, en Prins Willems stoute onderneming ter verovering van Charleroi noodzaakten hem weldra, om, met een groot deel zijns legers, eerst naar Braband, vervolgens naar Wezel, te trekken, terwijl de Bisschop van Munster, na met groot verlies zijn beleg van Groningen te hebben moeten staken, uit Vriesland wordt verdreven. In wintermaand begunstigde wel de strenge vorst, die de onder water gezette velden tot eene vaste brug had doen worden, een' nieuwen inval der Franschen in Holland, waarbij Bodegraven en Zwammerdam, ook toen niet onaanzienlijke plaatsen, uitgemoord en uitgeplunderd werden; maar de dooi stelde hunne verdere ontwerpen te leur, terwijl intusschen de vorst den onzen de gelegenheid had verschaft, om het belangrijke Koevorden te herwinnen (**). Verwijdering tusschen Frankrijk en Engeland, naauwere vereeniging daarentegen van onzen staat met den Keizer, met Brandenburg en met Spanje, voltooiden, reeds in den aanvang van 1674, de ontruiming van nagenoeg ons gansche grondgebied door de vijandelijke legers. Bij het

(*) Van kampen, *Gesch. der Nederl.*, deel II. bl. 73-75; bosscha, t. a. pl. bl. 100-103; kluit, t. a. pl. — Hoe zeer de verheffing des Prinsen, zoo door zijne krijgsverrigtingen, als door zijnen invloed op de beraadslagingen, mede werkte, om de oorlogskans ons ten gunste te neigen, is vooral door den heer bosscha, t. a. pl., onwederlegbaar betoogd geworden.

(†) Valkenier, t. a. pl. bl. 716, 717.

(**) Zie, over deze gebeurtenissen, bosscha, t. a. pl. en inzonderheid ten aanzien van de laatste ald. bl. 128-134.

verdrag namelijk, in hetwelk bij voorraad de verdeeling van onzen staat tusschen Frankrijk en Engeland beraamd was, was Zeeland aan de laatstgenoemde mogendheid toegewezen, met de bepaling, dat Holland niet zou mogen aangevallen worden, eer dit gewest veroverd ware (*): Lodewijk nu, de regtmatigheid van het verwijt gevoelende, hem wegens de schending van dit punt des verdrags gedaan, en vreezende dat de Engelschen hem zulks met het verlies zijner vloot zouden doen boeten, zou zich reeds hierdoor genoodzaakt hebben gezien, om Holland te verlaten en zuidwaarts te trekken; maar toen hij nu daarenboven overmagtige vijanden, onze zoo even genoemde bondgenooten, op den regter oever van den Rijn tegen zich zag te zamen rukken, wendde hij zich met zijne gansche magt naar die rivier, verlatende schier al zijne veroveringen in de Nederlandsche gewesten. Nevens den Keizer, werkte nu Spanje, dat tachtig jaren lang goed en bloed had verspild om Nederland aan het slavenjuk te onderwerpen, krachtig tot onze bevrijding mede. Ook de Bisschop van Munster, van stad tot stad verdreven, besloot eindelijk, in April 1674, om zich met onzen staat te verdragen, en toen die van Keulen kort daarop zijn voorbeeld gevolgd was, waren onze grenzen van die zijde volkomen verzekerd. — Reeds twee maanden vroeger was de Koning van Engeland, door het achterblijven der onderstandgelden uit Frankrijk en door de weigering van het Parlement, om langer de zware kosten van eenen voor vreemde belangen gevoerden oorlog te dragen, tot vrede genoodzaakt geworden. Onze De Ruyter had dien vrede voorbereid. Gij kent de roemrijke gevechten, welke hij tegen de vereenigde Engelsche en Fransche zeemagt leverde. Zijn zeldzaam beleid en zijne ervaring werden gevorderd, om de rijke Oost-Indische vloot behouden onze havens binnen te brengen. In 1673, het gemakkelijk vervolgen van behaalde voordeelen verachtende, om Tromp, die driemaal eenen reddeloos geschoten bodem had moeten

(*) Valkenier, t. a. pl. bl. 660, 661.

verlaten, uit 's vijands magt te rukken, gaf hij niet minder proeven van zelfbeheersching en grootheid van ziel, dan van onverschrokkenheid en kloeken moed. In den laatsten slag, bij Kijkduin, werd drie uren lang met de grootste woede gevochten; de nacht scheidde de strijdende vloten, zonder dat van de onze één enkel schip werd gemist, en de vereenigde zeemagt van twee Koningen, van onze kusten verdreven, ontweek zorgvuldig eene nieuwe ontmoeting (*). — Van nu af werd de oorlog geheel buiten onze grenzen gevoerd en verkreeg die eene gansch andere wending. Lodewijk zag zich weldra van al zijne bondgenooten, met uitzondering van Zweden, verlaten, en daarentegen nagenoeg geheel Europa ter fnuiking zijner heerschzuchtige bedoelingen gewapend. Het oorlogstooneel werd naar de Zuidelijke Nederlanden en naar Duitschland verplaatst. Turenne bezwalkte daar nog zijnen roem en gaf den Franschen naam aan den vloek der volkeren ten prijs, door de Palts, den Elsas en Lotharingen te vuur en te zwaard te verwoesten. Na langdurige onderhandelingen, kwam eindelijk, den 10 Augustus 1678, de vrede te Nijmegen tot stand. Onze staat had, in den dood van den onvergelijkelijken De Ruyter, een onherstelbaar verlies geleden, maar behield zijn grondgebied ongeschonden.

Zóó werd Nederland in den bangsten nood gered, in het dreigendst gevaar behouden. In die redding en dat behoud nu meen ik blijkbare tusschenkomst der Goddelijke Voorzienigheid op te merken. Met opzet noem ik *blijkbare* tusschenkomst der Goddelijke Voorzienigheid. Waar toch in het gansche gebied der schepping is het punt, waar Zij niet werkt; of welk is het wezen, dat zich niet onder haar bestuur, onder hare hoede, onder haren invloed bevindt? Voorwaar: de grashalm en de worm, die uw voet vertreedt, ontvangen van Haar aanzijn en voortduring, gelijk Zij den loop der starren regelt en de orde onderhoudt, die de zonnestelsels doet bestaan. Soms echter behaagt het

(*) De Jonge, *Gesch. van het Nederl. Zeewezen*, deel III. inzonderheid bl. 121 en volgg., bl. 237-240, 287 en volgg.

Haar, zich van menschen krachten en menschelijke wijsheid te bedienen, om hare groote ontwerpen tot stand te brengen, het eeuwig doel der schepping te bereiken. In die gevallen is het, dat ligtelijk aan het door eigenliefde beneveld oog der aardbewoners de sporen van hare onmerkbaar voortwerkende hand ontsnappen. Maar zoo kan het niet zijn ten aanzien van de redding en het behoud van ons vaderland, toen dit, in den oorlog, wiens afloop wij kortelijk beschouwden, zijnen val nabij was gebragt. Hier toch deed Zij juist datgene tot stand komen, wat men als voor ons nadeelig poogde af te weren, en daaruit het eerst onze verlossing dagen; Zij deed, wat de vijanden tot ons verderf beraamden, tot daarstelling dier verlossing strekken; Zij bediende zich van de krachten der natuur, om ons behoud te verzekeren. — Na het reeds gegeven verhaal der gebeurtenissen, zullen tot de ontwikkeling dezer drie stukken slechts weinige woorden noodig zijn.

Behoef ik in het breede te melden, hoe De Witt terwijl hij, als Raadpensionaris, de beraadslagingen der Hollandsche, en daardoor tevens der Algemeene Staten, leidde, hetzij dan uit te ver gedrevene haat tegen het stadhouderlijk bewind en om de verongelijking, voormaals door Willem II. zijnen vader aangedaan, te wreken, of om zijn eigen gezag staande te houden, hetzij dan met meer vaderlandlievende bedoelingen (*), de verheffing des Prinsen van Oranje op allerlei wijze zocht

(*) Geen dezer beweegredenen behoeft de anderen buiten te sluiten, en misschien hebben hier wel allen te zamen meer of min haar gewigt in de schaal van De Witts raadplegingen gelegd, om zijn besluit te doen kiemen en zijne gedragingen te regelen. Dat men, schoon De Witt ten deze niet van onberadenheid en dwaling moge vrij te pleiten zijn, nogtans zijne eerlijke en vaderlandlievende bedoelingen daarbij niet kan ontkennen, is meermalen en — naar ik meen — het laatst betoogd door den Hoogleeraar SIEGENBEEK, in zijn *Iets over Johan De Witt als inleiding tot de mededeeling van eenen brief van dien Staatsman*, a. w. bl. 103 - 136; maar verg. ald. bl. 143.

te keeren? hoe hij, reeds in het eerste jaar zijner bediening, de gewapende magt gebruikte, om de stem des volks, ten voordeele van den jongen Vorst zich verheffende, te smoren (*); hoe hij, nog vroeger, in Zeeland, tegen deszelfs benoeming tot algemeen opperhoofd der krijgsmagt ijverde (†); hoe, in 1654, door zijne bemoeijingen, in Holland een staatsstuk werd geteekend, waarbij de Prins van de waardigheden zijner voorzaten voor altijd verstoken werd verklaard (**); hoe hij, eindelijk, vreezende, dat dit alles niet zoude baten, om zijne bedoelingen niet te doen falen, in het eeuwig edikt, alle leden der regering onoplosbaar verbond, om het stadhouderschap voor altijd vernietigd te houden (††)? — En nogtans — wij zagen het — de jonge spruit van Willem II. *werd* tot de waardigheden zijner doorluchtige voorouders *verheven*, en van die verheffing moest het eerst onze verlossing dagen: want toen week de wanhoop, toen herleefde de moed, toen keerden eendragt en zedelijke kracht, die alles vermogen, in ons midden terug — en de schrik verspreidde zich tot in de raadzaal des grooten Konings. Zegt mij: is daarin menschelijke wijsheid, of Goddelijke voorzorg, meer blijkbaar?

Verder: waardoor was het, dat Lodewijk, na den eersten schitterenden voorspoed zijner wapenen, niet doortrok naar Hollands hoofdstad, en, begunstigd door den schrik zijner overwinningen, niet minder dan door de schaars werkende overstroomingen, met geringe krachtinspanning, in éénen slag, het veege ligchaam van onzen staat in de hartader griefde? waardoor was het, dat hij zich zuidwaarts wendde, aan dat ligchaam gelegenheid gaf om zijne krachten te herzamelen en nieuwe schokken te kunnen wederstaan? waardoor, eindelijk, dat hij, met de

(*) Wagenaar, t. a. pl. deel XII. bl. 278 en volgg.
(†) Wagenaar, t. a. pl. deel XII. bl. 228 en volgg.
(**) Kluit, t. a. pl. deel III. bl. 277-297.
(††) Kluit, t. a. pl. bl. 331 en volgg.; Stuart, *Opkomst en bloei*, bl. 372-374.

magt om ons te verdelgen, onzen bodem ontruimde? Zegt mij: was het menschelijke dapperheid, moed, krachtbetoon, kloek beleid, die deze uitkomsten wrochtte? — Of was het niet daardoor, dat hij gehoor verleende aan den afschuwelijken Louvois, die, gekweld door de vrees, welke den booze altijd vervolgt, hem de verzwakking van zijn hoofdleger aanbeval, om de veroverde vestingen, waar hij een' opstand tegen zijn willekeurig beheer meende vooruit te zien, te rijkelijker te kunnen bezetten (*)? Was het niet ook daardoor, dat hij de bijzondere inzigten van zijnen bondgenoot moest ontzien, en dat staatkundige onderhandelingen met dezen hem dwongen, zijne veroveringzucht voor eene wijl te verloochenen? In één woord: waren het niet de raadslagen der vijanden zelve, tot ons verderf verzameld, die hier tot daarstelling onzer verlossing strekten — en wie is er, die daarin niet de Goddelijke Voorzienigheid blijkbaar werkzaam tot ons behoud erkent?

Eindelijk: slaat nogmaals uw oog op den veegen toestand des lands in het bange twee en zeventigste jaar der zeventiende eeuw! Met eene vloot, de helft grooter dan de onze, bedekt de vereenigde Engelsche en Fransche magt de zee, die Holland en Zeeland bespoelt, en houdt steeds onze kusten onveilig, en tracht ons elke, ook de bloedigste, zege te ontwringen, tot dat de nacht de woedend strijdenden scheidt. Aan de andere zijde, ja, zijn de genoemde gewesten door kunst-overstroomingen voorloopig beveiligd; maar welke menschelijke magt kan hier de wateren tot genoegzame hoogte doen rijzen, of beletten, dat de naderende winter die doe stollen, en aan de naar buit reikhalzende vijandelijke benden als over eene veilige brug den doortogt biede? Wat verhindert dàn de tot ons verderf zamengespannen magten, ons geheel te verpletten en de voorgenomen deeling van onzen schoonen grond ongehinderd te volvoeren? — Ziet, onze

(*) Bosscha, t. a. pl. bl. 148; van Kampen, t. a. pl. bl. 77. Zie vooral Cerisier, *Tableau de l'hist. des Prov.-Unies*, t. VII. p. 261, 262.

vloot ligt voor Zeeland rustig ten anker, en die der Engelschen wendt regt toe naar Noord-Holland den steven, om eene landing te ondernemen en eene vereeniging met het Fransche leger daar te stellen. Ligt schijnt dit te volbrengen, want Tessel, dat den eersten aanval moet verduren, is van krijgsvoorraad en bezetting ontbloot. Maar ziet: hevige storm uit het zuid-westen steekt op en woedt drie dagen lang onophoudelijk, en maakt het ook voor de ligtste vaartuigen onmogelijk, te landen; en houdt aan bij tusschenpoozen gedurende drie weken, verdrijvende het gevaar van onze kust en een aantal der tot ons verderf uitgeruste schepen vernielende (*). — Ziet: de wateren, tot verdediging ingelaten, zijn daartoe tot genoegzame hoogte opgerezen; maar de felle vorst maakt hen aan eene brug gelijk, en de nimmer rustende vijand aarzelt niet, die gelegenheid aan te grijpen; maar dringt door tot in het hart van Holland, kenmerkende zijne schreden met brand en verwoesting, en maakt zich gereed, om geheel dat gewest te overrompelen. Maar ziet: eene plotselinge dooi valt in, en noodzaakt hem tot eenen overhaasten terugtogt, verijdelende zijne ontwerpen, en zijne raadslagen verwarrende. En ziet: die zelfde vorst geeft ons gelegenheid, om berende vestingen te ontzetten en reeds veroverde steden te herwinnen, en om eenen vijand, door geestelijke wapenen, zoo wel als door de kracht van zijnen arm, geducht, van onzen grond te verdrijven (†). — Zegt

(*) DE JONGE, t. a. pl. deel III. bl. 185. De geachte Schrijver stelt het als twijfelachtig, of hier wel, gelijk sommigen verzekeren, eene dubbele of verlengde ebbe hebbe plaats gehad, maar beschouwt liever een' driedaagschen storm en het aanhoudend onstuimig weder als middelen in de hand der Goddelijke Voorzienigheid, om Nederland in deze hagchelijke oogenblikken aan het verderf te ontrukken. Hiermede stemt overeen de Hoogleeraar TYDEMAN, in zijne *Ophelderingen* en *Bijvoegselen* tot BILDERDIJKS *Gesch. des Vaderl.*, deel X. bl. 207-212.

(†) WAGENAAR, t. a. pl. bl. 228; verg. bl. 231, 239. Vooral CERISIER, t. a. pl. deel VII. p. 464-467, 473.

mij: ziet gij hier niet de Goddelijke Voorzienigheid, zich bedienende van de krachten der natuur, om ons behoud te verzekeren?

Het tafereel, dat ik u schetste, vertoont ons den staat der Vereenigde Nederlanden, door laakbare onvoorzigtigheid, zeer nabij zijnen ondergang gebragt, door de Goddelijke Voorzienigheid zigtbaar behouden. Merken wij hier op, den voor menschelijke bevatting ongenaakbaren gang van het wereldbestuur, in de regeling van de lotgevallen der volken! Want dat behoud van Nederland moest groote uitkomsten daarstellen, welke, zonder die voorafgegane vernedering, niet tot stand zouden zijn gekomen. — *Zoo nabij* zijnen ondergang moest Nederlands staatshulk worden gebragt, opdat het ontroerde scheepsvolk in dien bangsten nood Hem het roer zoude toevertrouwen, die bestemd was, om, met de krachten van het geredde en in veilige zee teruggevoerde vaartuig, de wreker van de gestoorde rust en de hersteller van het verbroken evenwigt van Europa te zijn. *Zoo diep* moest Nederlands volk, door Frankrijks oppermagtigen beheerscher, door zijne trotsche dienaren en brooddronkene legerbenden, versmaad, verguisd en vernederd worden, opdat verfoeijing van des veroveraars naam en afkeer van deszelfs beginselen, in het tot vorige welvaart herstelde Nederland, een' gastvrijen toevlugtsoord zouden openen voor zijne, om hunne mildere begrippen, door hem miskende en vervolgde onderdanen, welke bestemd waren, om, met hunne bekwaamheden, met hunne kunstvlijt en wetenschappen, hier eene veilige schuilplaats te zoeken, alzoo den roem en den luister van onzen staat te vergrooten, en algemeene beschaving door geheel ons werelddeel te verspreiden. *Zoo plotseling*, eindelijk, moest Nederland, van het hoogste toppunt van aanzien en luister den diepsten val nabij gebragt worden, opdat de indruk daarvan den regeerders en geregeerden beiden de klippen zoude

leeren vermijden, waarop ons staatsschip eenmaal dreigde te stranden, en hun die kloekheid en bezadigdheid schenken, waardoor zij zich, schoon geplaatst in eenen minderen rang onder de mogendheden van Europa, schoon niet meer de vrijheid der zeeën handhavende, noch den wil der Koningen beperkende, nogtans, onder den schepter van eenen Vorst uit dat zelfde huis, aan hetwelk Nederland tweemaal zijn bestaan te danken had, met regt mogen achten, tot een der gelukkigste volken te behooren!

I. A. N.

STUKKEN,

BELANGENDE DE ONDERHANDELINGEN MET *FRANÇOIS VAN VALOIS* HERTOG *VAN ANJOU*,

IN 1578.

Onder de jaren, gedurende den worstelstrijd met Spanje, in welke de toestand der Nederlandsche gewesten zorgvol en jammerlijk mag genoemd worden, is allezins het jaar 1578 te tellen. De straal van hoop, die, voor de goede zaak, de zaak van orde en regt en vrijheid des gewetens, uit de Gendsche Vereeniging was opgegaan, was alreeds door die van Brussel gedoofd, en nu door de aankomst van Don Jan, den nieuwen gevolmagtigde des Spaanschen dwingelands, en door het afbreken der onderhandelingen tusschen hem en de Staten geheel verdwenen. Hij was gekomen, ja, *de grooten en treflyksten van aadel onthaalende, met oovervloedt van goede siere, met uitbondigh bewys van allerley heusheit en hartlykheit*, maar om weldra het gevoelen te regtvaardigen van hen, *die veerder zaaghen, en zynen aardt dieper in, en zich lieten voorstaan, dat zoo groot een hoomoedt als de zyne, die meêwaarigheit dier genoegh reekenen zouw* (*). — De bemagtiging van Namen ontsluijerde zijne slinksche bedoelingen, en eerlang stonden de Staten, die inmiddels de opperlandvoogdij aan den jongen en zwakken Matthias hadden opgedragen, in openbare vijandschap tegen hem over. Parma, een jong en kloek oorlogsheld, had zijne ongerepte krijgsbenden met hem vereenigd, om, zoo mogelijk, het gezag des Spaanschen alleenheerschers op de puinhoopen

(*) Hooft, *Ned. Hist.*, bl. 500.

der Nederlandsche vrijheid vast te planten. De slag bij Gemblours was door de Staatschen verloren en *de maare deezer neêrlaaghe velde 't hart van heel Brussel, duchtende van uur tot uur, den verwinner aan den wal te zien* (*). De eene stad na de andere: Leuven, Tienen, Aarschot, Diest, ook het sterke Philippeville, ook het belangrijke Limburg, zwichtten voor de Spaansche wapenen. — Toen bood Anjou, des Franschen Konings broeder, den Staten zijne diensten aan, en — men eindigde, met hem als *Beschermer der Nederlandsche vrijheid* uit te roepen.

Hoe kwam de voorzigtigheid der Nederlandsche Staten tot dezen stap? Bevroedde men dan niet, dat de Koningin van Navarre, gelijk HOOFT (†) zegt, *onder de enkele huyk van gezondtheits behoef, tweederley geheym versteeken had?* dat zij Don Jans bedriegelijken handel moest sterken en tevens den smaak van haren broeder, den Hertog van Anjou, in de heerschappij dezer landen, voeden? Kende men nog niet den aard van hem, die later zoo onwedersprekelijk bleek te zijn *veranderlyk, streng, meewaarigh, grootmoedigh, welspreekende, braefdaadig, staatzuchtig, onrustigh, gezwindt* (**)? Vreesde men niet, dat hij, meester geworden, het land den Spanjaard weder zou inruimen, of het in bedwang houden met kasteelen en overmagt van vreemde krijgsbenden? Of bekreunde men er zich niet om, dat Engelands fiere Koningin, haar bondgenootschap versmaad ziende, aan Filips bijstand zou bieden?

BOR geeft, met een enkel woord, het antwoord op deze vragen, waar hij verhaalt (††), dat de Staten aan de Engelsche gezanten verklaarden, »dat den noot hen dwong »promtelijck te ontfanghen den Hertoghe van Alençon als »vrient, oft te vallen in dangier van dat hij ander partye

(*) HOOFT, *Ned. Hist.*, bl. 559.
(†) Bl. 519.
(**) HOOFT, a. w. bl. 900.
(††) *Nederl. Oorlogen*, B. XII. fol. 42.

»kiesen sonde, tot achterdeel deser landen." Ja; zóó was inderdaad de toedragt der zaak. Eer men het wist, eer men het kon vermoeden, stond de looze Anjou, met een leger, aan — op — ja over de grenzen, gereed, om, hetzij met het gelaat van beschermer, hetzij met openlijke verklaring van vijandelijke bedoelingen, op den Nederlandschen grond voor zich eene heerschappij te vestigen. De keus was slechts te doen, om hem, of op deze, of op gene wijze te ontvangen; men moest haastig kiezen — en men koos het eerste.

De stukken, welke wij hier, uit de vroeger vermelde *Verzameling van den President van Hell* (*), mededeelen, zullen de omstandigheden, welke den aantogt des Hertogs van Anjou vergezelden en het besluit der Algemeene Staten tot zijne aanneming als Beschermer der Nederlandsche vrijheid voorbereidden, in het licht stellen. Men vindt hier namelijk: 1.) Een' brief van den 10 Junij 1578, geschreven aan de Algemeene Staten door Filips Graaf van Lalaing, Stadhouder of Gouverneur van Henegouwen, denzelfden, die, schoon onderteekenaar en zelfs een der ontwerpers van de Brusselsche Unie, reeds in 1579 met de Waalsche gewesten de zaak der vrijheid verliet en zich aan de zijde des Konings voegde (†). Hij beklaagt zich, dat men hem verdacht hield, zich zelven en het gewest, hetwelk hij voorstond, van de Generaliteit te willen afscheiden en onder het gezag van Anjou brengen, en dat men zijne beschikkingen over het krijgsvolk der bezettingen weerstreefde; hij verontschuldigt zich deswege,

(*) Zie hier vóór, deel I. bl. 106. — De heer VAN HELL heeft deze stukken overgenomen uit het *Boec der Stadt Arnhem* No. 10; eene gelijktijdige verzameling van staatsstukken, op de Land- en Kwartiers-vergaderingen ingekomen.

(†) Zie WAGENAAR, *Vad. Hist.*, deel VII. bl. 304, 305; DE JONGE, *de Unie van Brussel*, bl. 96. — Reeds in November 1577 onderhield Lalaing eene geheime verstandhouding met den hertog van Anjou. Zie BONDAM, *Onuitg. Stukken*, deel IV. bl. 74.

met de vermelding, dat de afgevaardigden van Anjou, ten einde de veiligheid van het krijgsvolk, door hunnen meester op deszelfs kosten ter betooning zijner goede genegenheid gezonden, te verzekeren, met de gemagtigden van den Raad van State overeen gekomen waren, dat hun de stad Quesnoi zou ingeruimd worden; hij beroept zich voorts op de bevelen der Algemeene Staten, om die stad voor de Franschen geopend te houden, tot dat de onderhandelingen geheel zouden afgebroken zijn, en op de noodzakelijkheid, die hem drong, om, terwijl hij vergeefs de Algemeene Staten om bijstand had verzocht, bij de aannadering der vijanden, het bedreigde S. Ghislain en andere plaatsen met Fransche bezetting te voorzien. Hij acht, door de vleijende behandeling, den Franschen heeren aangedaan, eer dank dan ondank verdiend te hebben, naardien men geene vijanden méér noodig had, maar niet ligt te veel vrienden kon hebben. 2.) Een' brief van den Hertog van Anjou zelven, den 12 Junij 1578 aan de Algemeene Staten geschreven, waarbij hij zich beklaagt over de verkoeling van de goede gezindheid der Staten jegens hem, zigtbaar in de weinig aannemelijke voorwaarden, door hunne gemagtigden aan de zijnen overgegeven; zijn leed betuigt, dat eene kleinigheid tot het afbreken der onderhandelingen had aanleiding gegeven, en verklaart, desniettemin te zullen voortgaan, met het betoonen van zijnen ijver in het bevorderen van hunne vrijheid en in het wederstaan van het geweld en de onderdrukking; de Staten bezwerende, daartoe, van hunne zijde, standvastig bij de Unie te volharden. 3.) Eene akte, den 20 Junij 1578, door den Graaf van Lalaing en Gedeputeerde Staten van Henegouwen afgegeven, van de redenen van beklag, door de gemagtigden des Hertogs van Anjou tegen de afgevaardigden der Algemeene Staten ingebragt, en van het antwoord der laatstgenoemden. 4.) Een' brief van de Gedeputeerde Staten van Henegouwen aan de Algemeene Staten, van den 22 Junij 1578. Zij berigten, onderzoek gedaan te hebben naar den waarborg, welken Anjou zou willen stellen, voor de teruggave der steden, die men, tot zijne verzekering, voor zijn krijgs-

volk zou openen. Naar hunne meening, moet men zich ten deze op het woord en de trouw der Franschen verlaten; in allen geval, een spoedig besluit nemen; het gezag van Lalaing handhaven, door aan de bedoelde steden de noodige bevelen tot inlating van het Fransche krijgsvolk te doen toekomen; en vooral niet dralen, met den Hertog voldoening te verschaffen wegens den hoon, hem, in het aanhouden van zijnen postbode en het openen van deszelfs brievenmaal, aangedaan. Men kon nu toch niet terugtreden: Anjou verzamelde zijne krijgsmagt, en zou niet nalaten, daarmede voorwaarts te rukken, hetzij als vriend, of als vijand. 5.) Een vertoog, door de gezanten des Hertogs, den 25 Junij 1578, aan de Algemeene Staten ingeleverd. Dit stuk is vervat in *drie* afdeelingen. *Vooreerst* trachten de gezanten de Staten te overtuigen van de voortdurende goede gezindheid des Hertogs, als dáárin vooral blijkbaar, dat hij zich, noch door de gerezen geschillen, noch door de moeijelijke wijze van raadplegen in de Nederlandsche gewesten, liet terughouden, om zijne krijgsmagt in hun belang bijeen te brengen; maar veeleer, even als de Romeinen, die weleer het liefst de onderdrukkers der vrijheid van Griekenland bestreden, niets meer verlangde, dan de bevrijder van Nederland te zijn, en daarom, niet eenige in der haast zamengeraapte knechten, maar 12,000 man van het beste Fransche voetvolk en 3000 ruiters gereed had, om met gemeen overleg den vijand aan te vallen. *Ten andere* bemoeijen zij zich, om van hunnen meester af te weren de verdenking, dat hij met Spanje zoude heulen — dit ware voor hem, die zich den weg tot de liefde des volks ontsloten zag, al te gevaarlijk, ook had hij zich openlijk genoeg vijand verklaard van de vijanden der Staten; — wijders, die, dat hij verdeeldheid zou brengen ter zake van de godsdienst — maar zijne vroegere gedragingen in Frankrijk konden dit genoeg weêrspreken; ook kende hij te zeer de rampen, welke uit godsdienst-geschillen konden voortkomen; — die, eindelijk, dat hij heimelijk beoogde, een gedeelte des lands van het gezag der Algemeene Staten te vervreemden en onder het

zijne te brengen — maar hij had openlijk verklaard, geenszins met die van Artois, of Vlaanderen, of Henegouwen afzonderlijk, maar met allen gezamenlijk, te willen handelen. *Eindelijk* trachten zij de Staten tot een spoedig besluit te bewegen: het krijgsvolk mogt niet verder werkeloos blijven; de vijanden zouden zich verheugen in het bestaande wantrouwen; de Hertog kon niet langer, voor het oog van vijand en van vriend, zijne bedoelingen betwijfeld zien. Zij betuigen ten slotte, te vertrouwen, dat de Staten niet zullen willen gelijken aan Perseus, Koning van Macedonië, die, na eerst de Galliërs tegen de Romeinen te hulp geroepen te hebben, hen teruggezond, zonder zich van hunnen bijstand te bedienen, en, ten gevolge daarvan, in éénen slag, vrijheid, rijk en leven verloor.

I.

De Grave van Lalaing Gouverneur van Henegou, beclaegt zich aen de Staten Generael, van dat men hem suspecteert van correspondentie met Alençon.

Messieurs, Comme un chascun a peu cognoistre le zele et affection que tant fidelement ay porté et porteray toute ma vie à la liberté et salut de nostre patrie, telle qui n'est besoing que j'en dise chose aucune, parce que suis venu aux termes qui ordinairement suyvent ceux qui ont faict par cy devant les mesmes services à leur patrie que moy, qui est de prendre occasion sur bien peu de fondement de tourner en mal ce qu'avons toujours pretendu de faire pour un bien. Ce que je dis est, par ce que je voy plusieurs de ce pays me vouloir charger de me desjoindre de la generalité et union, mesmes que j'en voudroye distraire cette Province de Hainaut, par y vouloir faire mettre des François dessous le commandement de Monsr. le Duc d' Alençon; Estant la chose procedée si avant, que l'on me veut oster l'autorité qui m'appartient comme Gou-

verneur de cette Province, d'augmenter, diminuer et changer les garnisons des places de mon obéissance, toutes et quantes fois que le trouve convenir pour le bien et repos du païs. Et à cet effect on a escript à toutes les villes du dit Hainault, de ne recevoir aucunes gens de guerre sans l'adveu et le sceu prealablement de Monseigneur l'Archiduc. Or afin qu'un chascun sçache les occasions pourquoy les François ont tant sejourné en ces pays, et esté mis en aucunes villes d'iceluy, il faut sçavoir qu'entendant que mon dict Seigneur le Duc d' Alençon envoyoit quelques forces à ses despens en ce pays, pour monstrer la bonne affection qu'il avoit de les secourir en leurs nécessitez, les Ambassadeurs qui estoyent icy, voyant que l'ennemy courroit librement par tout le pays sans nulles resistances, par ce que leurs troupes n'estoyent pour pourvoir resister à un effort, qu'eut peu faire le dict ennemy, sans avoir quelques villes pour se guarantir, fut advisé icy avec ceux du Conseil d'Estat, qu'avez icy envoyé pour traicter avec les dits Ambassadeurs, de leur donner la ville de Quesnoy pour garand. Et comme avez escript du 5. de May dernier aux dicts du Conseil d'Estat et à moy, contenant, que je prins en ma protection les dicts François, et en cas que les dictes troupes se trouvassent pressées, qu'on leur fit ouverture de la dite ville, moyennant que les susdicts Ambassadeurs me promissent de remettre la ville en ma devotion, si avant que la negotiation encommencée fusse du tout rompue. Tant s'en faut qu'en ce faict je me soye tant eslargi comme je pouvoye faire par ce que dessus, que mesme ny ay mis qu'une compagnie, de laquelle par apres en fist sortir une partie. Depuis comme les ennemis nous approchoient de plus pres, et mesmes avoyent esté par deux jours de routte, et par divers endroicts recognoistre St. Gislain, par ce que n'avoye aucunes gens à la main pour les mettre dedans icelle, que les dicts François, non obstant tant de poursuyte faict par moy et les Estats de cette Province, vers ceux qu'il appartenoit à celle fin de secourir ces pays, lequel seul portoit le faict de l'armée des dits ennemis, je fus contraint y mettre une

compagnie, Et les autres les repartir es lieux qui me sembloyent estre plus propres pour reprimer les courses des ennemys. Mais voyant qu'en cet endroict l'on ne trouvoit bon ce qu'avons faict pour la tuition de nostre patrie, les ay tous retiré dehors et renvoyé vers les frontieres, en quoy l'on peut remarquer l'obeissance qu'ils me portoyent. Veu donc ce qu'ay faict a esté par charge et pour raison si pregnante, j'espere, Messieurs, que maintiendrez mon bon droict contre ceux qui alienez de passion me veulent calumnier à si grand tort. Vous ayant bien voulu escrire cette, et quand et quand protester pour le bien public, contre le mal qui en pourroit advenir au despence de ceux qui en seront cause, et dire à tous ceux de la qualité requise, qui me voudroient calumnier envers vous autres, Messieurs, en quelque façon que ce fust, d'estre autre que tres affectionné au bien de nostre dicte patrie, qu'ils en ont menty, esperant faire paroistre l'yssue de mes actions correspondante au commencement, comme n'ayant autre affection ny pretendu qu'a ce qui sera trouvé pour le plus grand bien et salut d'icelle. Avec ce prieray le Createur vous donner, Messieurs, en santé bonne vie et longue me recommandant tres affectueusement à vos bonnes graces. De Mons le 10. de Juyn 1578.

Quand à Messieurs les Ambassadeurs du Duc d'Alençon qu'ont icy sejourné quelque temps, et autres Gentilshommes François allans et venans, si je leur ay faict le meilleur traictement qu'il m'a esté possible, il me semble que tant s'en faut, que l'on le doive prendre de mauvaise part, ains au contraire que l'on a occasion de m'en sçavoir bon gré, veu que n'avions que faire de plus d'ennemis, et que d'amys n'en sçaurions avoir trop, mesme en une telle conjecture, ayans esté nos forces jusques à present si peu prests. Le bien a vostre service. Signé: Philippes de Lalaing. La superscription: A Messieurs Messieurs les Deputez des Estats Generaux du Pays-bas.

II.

Missive des Hertochs van Alençon aen de Staten Generael.

Messieurs, des le 25. de May dernier, je receus par vostre courrier present porteur les lettres, que m'avez escript le 20. precedent avec le double des articles proposez en l'assemblée et conference de vos Deputez et les miens, contenant les demandes et responces de chascun, sur les quelles je n'ay peu (si tost que j'eusse bien desiré) faire responce, tant pour l'incertitude, en laquelle j'estois, que le dict courier m'eust esté par vous despeché, que pour n'avoir nouvelles de mes dicts Deputez. Et d'ailleurs je ne pouvois nullement comprendre le contenu es dicts articles, estant si esloigné de l'amitié et bien vueillance dont m'avez tousjours asseuré. Qui est cause que je l'ay retardé jusques à ce que j'eusse esté mieux informé de la dite conference et separation de vos dits Deputez et les miens, ne pouvant imaginer l'occasion de tel refroidissement d'affection et bonne volonté, lequel j'ay depuis entendu n'estre fondé sur aucune mauvaise intention du general, ains plustost de quelque particularité que j'ay entendu par le Sr. de la Fougere. Ce que ne m'empeschera de continuer l'achemінement de mon secours le plus diligemment qu'il sera possible. Car je n'ay jamais rien tant desiré, qu'à vous faire paroistre le singulier desir et affection, que j'ay tousjours eu à la conservation de vostre liberté publique, et m'opposer aux oppressions, violences, et indignes traitemens, qui vous sont faits par vos ennemis, ainsi que j'espere avec l'aide de Dieu vous faire bientost paroistre par les effects, et que plus amplement entendrez par un des miens que j'envoyeray tost par deça, m'asseurant qu'en cependant aurez donné ordre à la conclusion des points qui sont en difference, et mesmes sur le dernier qui importe le plus à ma reputation et la vostre, si vous ouvrez tant soit peu les jeux pour y adviser comme il faut, vous priant tant affectueusement que je puis de vouloir vous conserver en l'union qu'avez jurée, à laquelle de

tout mon pouvoir je tascheray vous unir d'advantage, priant Dieu, Messieurs, vous avoir en sa tres saincte et digne garde, escript en ma ville d'Alençon le 12. jour de Juin 1578. Vostre bien bon amy. Signé: François, et plus bas: Dereerre. La superscription: A Messieurs des Estats Generaulx des Païs-bas.

III.

Le 20. jour de Juin 1578. en la presence de Monseigneur le Conte de Lalaing, Lieutenant Capitaine General et Grand Baillieu de Hainault, et de Messieurs les Deputez des Estats du dict païs, Messieurs des Pruneaulx et de Mondoucet, Ambassadeurs de tres haut, tres illustre, et tres puissant Prince Monseigneur le Duc d'Anjou. frère du Roy tres chrestien, parlans à Monsr. Adolf de Meetkercken Conseillier d'Estat et Richard de Merode, Sr. d'Oirschot, Deputez des Estats Generaulx, ont dict et remonstré bien aigrement, se complaindans, combien que de tous droicts mesmement des Gentils, tous Ambassadeurs doibvent estre libres, ensemble leurs gens, messagers, postes et pacquets, passer et repasser sans aucun destourbier ny empeschement, et par plus forte raison, eux et leurs gens envoyez de la part de sa grande Alteze à la requeste propre des Estats Generaux, et pour traiter et negotier avec eux sur le secours pretendu d'icelle contrée les tyrannies et oppressions de leurs ennemis. Toutesfois et sans ce avoir regard, quelques soldats de la Compagnie du Capitaine de la Marche, du service des dits Estats Generaux, avoient arresté, saisi et tenu prisonnier plusieurs journées un Laquay qui leur estoit envoyé, et le destroussé de son pacquet, le violet rompu, et envoyé aux Estats Generaux, qui l'avoient receu, sans faire aucune demonstracion de abhorrer le cas, mais plustost l'advouer. D'avantage avoit le Lieutenant de la Citadelle de Cambray aussi arresté un postillon venant de sa dite grande Alteze et le devalisé de son pacquet, et en faict ouverture, pour y veoir le secret, qui estoient choses insupportables et par trop ignominieu-

ses au regard de leur maistre, et du rang qu'ils tenoient de sa part, sentant tout ouvertement son act d'hostilité, de où prendent leur source et origine les guerres des Princes et païs, avec le peu contentement que sa dite Alteze debvoit avoir du pauvre et indigne traitement que les dits Estats luy font, l'ayant de si long temps tant ardammant requis de son secours, qu'il leur a accordé bien volontairement, se faisant ennemy du Roy d'Espaigne, et de tout le monde en faveur d'iceux. Et finablement le traicté de remises et longs dilais, tournans en fumee, Dequoy en avoient bien voulu faire leur complainte et doleance, mesmement qu'ils en ont j'a adverty sa grande Alteze, qui nullement du monde le pourra passer sans ressentiment, n'est que les dicts Estats Generaux en facent telle demonstracion et chastoy que le cas le merite. Sur quoy le dict Sr. de Meetkercken respondit, qu'il estoit bien marry de telle advenue, de laquelle il tenoit les dits Estats Generaulx ignorans et que feroit non seulement rapport aux dits Estats Generaux de leur complainte, mais aussi tiendroit la bonne main que satisfaction leur en soit donnée, ensemble à sa dite grande Alteze, comme la raison le requeroit, desquels devoirs les dits Srs. Ambassadeurs requirent act, que leur a esté accordé et despesché, asçavoir le present à l'ordonnance de mon dict Sr. le Conte de Lalaing et Deputez des Estats de Hainault, le jour et an que dessus.

IV.

Missive der Staten van Henegou aen de Staten Generael, over de handelinge met den Hertoch van Alençon.

Messeigneurs, Suyvant celles qu'il a pleu à vos Sries. nous escrire du 17. de ce mois, avons faict debvoir de ressentir des Sieurs Ambassadeurs de Monseigneur le Duc d'Alençon, qu'elle asseurance ils donneront de la restitution des villes qu'on leur mettroit es mains pour l'asseurance de leur Maistre, et de ses troupes, en cas que son Alteze ne trouvast bon la besoigne, et pareillement pour la reunion

d'icelles à la Province, si elle l'accepte. Sur quoy apres plusieurs conferences ont insisté en leur demande, et declaré pour l'asseurance de la restitution ou reunion des dites villes, en cas que leur maistre rejecte ou accepte l'accord, ils donneront leurs obligations pertinentes, qui nous semble debvoir souffrir; attendu qu'ayants les François esté en aucunes places, sont sortis d'icelles à la premiere advertence qu'on leur en a faict. Ce que consideré et les termes où l'on se retrouve, est plus que necessaire de passer oultre, veu que plus long dilay en la conjecture de tant de traverses et inconveniens qui se presentent et surviennent journellement, causera et apportera infailliblement quelque grande ruine à nostre tres grande desolation. Vous suppliant par tant bien humblement d'auctoriser mon dict Sieur de traicter absoluement avec eux pour le faict des villes, qu'on leur pourroit mettre es mains sous la dite asseurance. Escrivant et ordonnant à toutes les villes de ce pays, specialement à celles que par lettres on a refroidie de la recognoissance qu'ils doivent à mon dit S^r^. le Conte, de obeïr et acquiescer à ce que de sa part leur sera enjoinct et ordonné, reintegrant par ce moyen son autorité, et moyennant ce vos S^ries^. n'auront de se mettre en paine qu'elles villes les voudront accepter ou non; Mais sera le tout fort bien dressé pour le service et asseurance du pays. Mais ne pouvons laisser de vous representer sur le principal traicté encommencé avec le dict Seigneur Duc, regardant le secours requis et les offres à luy faictes reprinses par celles que vos S^ries^. luy ont escrit le 20. de May, et la responce qu'il y a faict du 12. de ce mois, avec ce qu'en avons certainement entendu par le S^r^. de Rinsart, qu'y avons envoyé, selon que vous avons cy devant adverty, et puis nagueres retourné, que le dict S^r^. Duc se prepare et assemble ses forces à toute oultrance, avec lesquelles il se trouvera bien tost par deça, Et parquoy il est plus que necessaire de se resoudre au plustost sur le point différentieux pour luy donner contentement et satisfaction en cest endroict. A ce que venant pour secours ne tourne à nostre entiere confusion et per-

dition, estant pareillement du tout requis de faire quelque demonstration de l'injure trop grande, qu'il lui a esté faicte et aux siens en la destrousse et violation de ses pacquets, comme bien amplement et aigrement ils ont remonstré à Messrs. vos Deputez, selon que verrez par le double cy enclos de l'act qu'ils en ont levé, de tant que ce seul point, s'il n'y est promptement remedié, pourroit causer et amener une terrible rupture, vous donnant souvenir, qu'un semblable act, advenu en Italie, fut cause de la derniere guerre qui a si longuement durée. Remettant en vos bien pour nous discretions, de considerer, combien il est necessaire, pour prevenir les inconveniens qui nous en sont imminens, d'envoyer bien tost vos Deputez par devers les dits Ambassadeurs, pour appointer absolutement du faict principal, puisque le poinct du commencement se pourra fort bien accommoder selon le contenu en substance d'icelles, que nous avez escrit du 26. de May, et qu'avec honneur on ne peut reculer des demandes tant de fois à luy faictes de son secours, et des offres presentées à ces fins de bouche et par escript. Sur quoy il prepare ses forces, y exposant merveilleux frais, n' estant à penser qu'il desistera à marcher, mais qu'il soit en une ou autre qualité. Il se presentera tost sur nos marches, vous suppliant ne trouver mauvais, si tant serieusement vous representons et sollicitons ce faict; mais considerer que sommes icy assez au passage et au vent de tous malheurs et mauvaises fortunes et rencontres, que beaucoup d'autres n'eussent (peut estre) si patientement et longuement enduré. Messeigneurs, nous prions Dieu le Createur, donner à vos S^{ries}. heureux succes de leurs vertueux desseings, Nous recommandans bien humblement à la bonne grace d'icelles. De Mons, le 22. de Juin 1578. De vos S^{ries}. Humbles et tres affectionez serviteurs les Chief et Deputez des Estats de Hainault. Par expresse charge de mes dicts S^{ries}, L. Carlier. La superscription: A Messeigneurs, Messeigneurs les Deputez des Estats Gen eraulx.

V.

Propositie bij de Gesanten des Hertogen van Alençon den 25. Junii 1578. aen de Staten Generael gedaen.

Ce qu'a esté dict a Messieurs les Estats Generaux du Pays bas, pour et au nom de l'Alteze de Monseigneur le Duc d'Anjou, d'Alençon etc. par le S^{r}. de Dammartin envoyé de par celle, comprend trois chiefs, dont l'un a esté pour asseurer les dicts S^{rs}. des Estats, en quelle maniere son Alteze continue sa bonne volonté depuis la derniere conference, qu'ils ont eue avec ses Deputez; puis pour respondre à ceux qui veulent faire naistre la deffiance de ses plus affectionez et louables actions; et en dernier lieu, pour requerir les dits S^{rs}. de penser et pourveoir à ce qui ne se peut plus longuement dilayer sans qu'il en advienne beaucoup de mal et de la confusion.

Quand au premier point, ce leur doit estre un tesmoignage d'une tres-rare et parfaicte affection, que son Alteze porte envers leur bien et secours, ce qu'il ne s'est desisté de mettre sus ses forces, non obstant les differens qui sont escheus entre eux et ses Ambassadeurs, sur la conclusion de quelques articles, pour raison desquels nul ne doit penser, ou que son Alteze ne s'en soucie point, ou que les ayans trop à coeur, il en soit de rien moins affectioné au bien de ces pays.

Car il n'ignore point, que leurs assemblées sont composées des Deputez de diverses Provinces, lesquels ont divers mouvemens, divers interest, et diverse inclination, combien que toutes ensemble n'ayent autre but que leur commune conservation et delivrance. Et qu'entre plusieurs testes il se rencontre aysement quelqu'un, qui fondant son opinion sur quelque apparence, induit souvent la reste à entrer en telles contradictions. Mais son Alteze s'asseure, que soudain que les Estats auront veu quelque plus signalé effect de sa bonne affection envers eux, ils commenceront aussy à luy faire ouvrir le coeur des peuples. Et que non seulement ils luy accorderont ce qu'il demande; ains encores beaucoup davantage.

D'ailleurs son Alteze ne se peult appercevoir, que ces differens leur importent tant soit peu pour leur delivrance, et pour l'establissement et asseurance de leurs libertez et franchises, Mais bien se trouve que ce sont des poincts, qui luy sont tres recommandables pour l'opinion des hommes et pour l'honneur de son nom, et sa reputation, qui est exposée en cette entreprise ainsi que sur un theatre à la veue de toute l'Europe.

Doncques mes dits Seigneurs ne doivent trouver estrange, si comme Prince genereux il est touché d'un si honneste sentiment, dont l'effect est en somme, qu'il desire, que tout le monde sçache, que si jadis les Romains estimoient les victoires obtenues contre les Tirans, pour la delivrance de la Grece, plus que tout le reste de leurs conquestes, à bon droict il desire de tout son coeur d'acquerir ce loz, que d'estre non seulement le defenseur et protecteur de ce pays bas; ains le liberateur en effect de leurs maux et oppressions, estant ainsi qu'en toute sorte de merite et industrie requise pour les commoditez de cette vie, il n'estime rien moins les gens de ces pays que les anciens Grecs. Il a donc pensé que si pour les differens qui sont intervenus, il eut discontinué son acheminement, mes dits Sieurs eussent (peut estre) presumé que ses demandes tendoient à quelque bien ambitieux, jugé peu affectioné en leur endroict.

Veu que toutes les affaires de la guerre, et l'estat des choses du present, ne peut souffrir la longueur du temps, qu'il faut, pour faire tout à un coup une levée des gens de guerre, lesquels encores estans prins à la haste sont la plus part du temps plus chargeables que profitables.

Pourtant mes dits Srs. doivent faire estat, qu'ils auront au premier jour à leur porte 12000. hommes de pied François, aussi bien armez et disposez à bien faire qu'autres qui soyent sortis de France il y a cent ans. Et en outre 3000. hommes de cheval, qui seront presque tous gentilshommes choisis, qui se viendront offrir pour aller attaquer l'ennemy la part, où d'un commun conseil et deliberation il sera advisé pour le mieux. Si que de tels grands et si bons effects doivent sortir par raison la bienvueillance, que son Alteze desire de tout le pays, et qu'il

verra en peu de temps avec l'ayde du Seigneur Dieu ses ennemis chassez et desconfitz.

Quant aux deffiances et soupçons, son Alteze estime que tous les sages avoueront, combien ils sont malseans en ce temps, et lors qu'il est question d'unir non seulement toutes ses forces, ains encores plus les volontez contre l'ennemy commun. Et pource qu'il y a trois sortes d'hommes deffians, ils doivent estre considerez separement, afin que apparoisse d'autant mieux que ce sont des passions qui approchent plus d'une maladie d'esprit, que d'une opinion. Car les uns mettent en avant une intelligence Espagnole, les autres proposent la crainte d'une dissention domestique, pour le regard des choses de la religion, et les autres disent qu'on ne veut que se saisir et empieter des villes et provinces, en les desunissant d'avec les corps des Estats.

Contre les premiers on ne peut s'efforcer d'alleguer des raisons, qu'on ne face tort à son Alteze, comme s'il estoit permis de mettre encores en doute ce qu'est de plus notable et recommandable en ses actions, assavoir de s'estre rendu tout ouvertement en faveur des Estats ennemi de leurs ennemis, sans crainte des moyens ou puissance qu'ils ont, voire encores estre à cette mesme occasion entré en mauvais mesnage avec le Roy son frere.

Et ores qu'il fallust en choses de si grande importance, et contre un tel Prince, recevoir des conjectures, mes dits Seigneurs peuvent bien juger, qu'il n'y a point d'apparence, que son Alteze se voyant ouvert le chemin de bienvueillance du peuple, qui est asseuré et plein de contentement et d'honneur, voulut prendre au contraire la voye de deception et surprise, laquelle est tousjours suivie de mille difficultez et comblée de blasme et deshonneur, tant s'en faut qu'il le fit pour l'amour de l'Espagnol, duquel il a receu infinis, tresmauvais et pernicieux offices, comme chascun sçait, si qu'en somme ce seroit une trop grande imprudence à celuy, qui auroit une si mauvaise volonté, que de venir mettre sa propre personne en un tel dangier environné de tant de fortes et puissantes villes, et de si grandes forces ennemies.

Pourtant mes dits Srs. peuvent estre suffisans juges, combien est chose indigne, de mettre en avant ou retenir en son coeur tels et si desadvantageux pretextes de deffiance, contre les tesmoignages de bonne volonté, que son Alteze a continué de donner jusques à present, et qu'apres qu'avec grandes despences et incommoditez, il en fut esbranle pour faire veoir l'effect de ses promesses.

Quand à ceux qui font semblant de redoubter quelque division, ils pourroient peut estre sembler avec quelque raison, si un chascun ne sçavoit que son Alteze a esté tousjours ennemi de la desordre civile, et a employe tous ses moyens pour establir la paix, abhorissant et detestant sur tout les executions cruelles, et si manifestement, qu'il s'est rendu odieux à ceux qui les commettoit, et en a eu danger sa propre personne.

Ceux qui accusent ce que son Alteze a mené les dernieres guerres en chief, ne peuvent ignorer, combien de violentes occasions le pousserent à se reunir avec le Roy son frere avant que l'on vient aux armes, et sçavent bien, que non seulement les debats, qui survindrent entre les siens et les deffiances qui en nasquirent, furent cause de son retour à la court, ains qu'il fut encores plus induict par la crainte de cette menée, qui fut lors faicte sous le nom de ligue saincte, par laquelle il estoit expressement déclaré incapable de succeder à la couronne, tellement que peu apres les choses estant retombées en guerre, il se trouva constitué à son grand regret chief d'une armée; en laquelle il estoit le plus foible et où il estoit veillé de fort pres; à cause de quoy on ne peut luy attribuer le blasme de ce qui fut lors indignement commis, attendu qu'il n'auroit la force pour l'empescher, mais bien la louange de la paix, qui s'en est ensuivye, et à laquelle il s'obstina tellement, et avec tant d'artifice, qu'elle a esté conclue, lorsque l'on l'esperoit le moins; à quoy servit aussi beaucoup l'affection, que son Alteze avoit de tourner les armes et soldats de la France au secours et delivrance de ce pays de par deça.

Ainsi les Estats ne peuvent craindre que son Alteze mette

aucun trouble au pays, pour raison des choses de la religion, veu qu'il est par trop experimenté aux maux qui provienent de tels differens, et sçait en somme qu'il ne peut parvenir aucun plus grand malheur en une Province.

Nos dicts Seigneurs des Estats ne doibvent non plus s'arrester à ceux qui disent que son Alteze a des secrets desseings sur les villes de ce pays. Car au contraire son intention n'a esté jamais de rien entreprendre en cet endroict, si non qu'avec le consentement et par l'autorité de tous les Estats, pour preuve dequoy doit souffire, ce quil a declaré ouvertement vouloir estre non aux Artesiens, Flamengs ou Hannouwiers, seulement ains à tous ensemble.

Or si quelqu'un de soy, comme pensant luy faire un grand service, a entrepris quelque chose en particulier et sans son commandement, mes dicts Seigneurs ne le doivent trouver estrange, veu que tous les Princes sont assez souvent en peine desadvouer tels volontaires serviteurs, qui font ce que leur n'est commandé; et si peuvent penser que le debat et different, escheu avec le General, a donné quelque occasion de prester l'oreille aux particuliers qui se monstroient plus affectionez.

En somme mes dicts Seigneurs s'asseureront, que si ainsi estoit que son Alteze ne pensat qu'à faire son profit, et voulut rendre son affection comme mercenaire, il n'est pas si mal conseillé que de penser à prendre deux ou trois villes, comme pour salaire des frais, peines et dangers, esquels il se met pour l'affection qu'il a à ce pays, veu mesmes qu'il sçait bien que pour la garde de deux ou trois places luy conviendroit employer la plus part de ses moyens, avec peu d'esperance de leur pouvoir tenir longuement contre la volonté du reste de l'Estat.

Pour venir au dernier poinct, mes dits Seigneurs se doivent representer l'inconvenient qui adviendra, si les Estats se trouvent plus long temps envers son Alteze es mesmes termes, esquels ils sont aujourdhuy, et sans luy donner autres et plus certaines termes et du tesmoignage de leur bonne volonté et confiance.

Ils considerent, combien il y a, que les troupes envoyez

devant par son Alteze, sont à l'entrée du pays ou sur la frontiere, comme ils ont non seulement vescu en toute discipline militaire et sur leur bourse, ains supportent encores aujourdhuy patiemment cette desfaveur, que d'avoir esté deslogez des villes, où ils avoient esté introduicts comme amis et associez, non sans toutesfois avoir donné quelque preuve contre les ennemis.

Ils jugeront aussi, si le soldat, qui de soy et mesme en l'absence de son Prince, ou du General de l'armée, est aise à offenser, peut demeurer longuement en la condition qu'il est à present, et s'il n'est pas à craindre qu'il en viene des plaintes, qui soyent cause de quelque nouvelle aigreur, en l'endroict des peuples.

D'autre costé mes dits Seigneurs jetteront l'oeil sur leurs ennemis, et ils verront soudain, combien ils sont ayses de veoir les estats de deffiance, lors qu'ils craignoient davantage la concorde et union s'establir.

Il ne peut estre qu'ils n'ayent aussi esgard à l'honneur, reputation, et qui plus est, à l'asseurance de son Alteze, qui par tels doutes et deffiances seroit infiniment interessé et offensé, tant pour le regard de ses amis, que de ses ennemis.

Et pourtant il ne se peut faire qu'ils endurent qu'on dise qu'il y ait, ou de la confusion en leurs conseils, ou de l'ingratitude en leurs coeurs, ou de l'imprudence en leurs esprits, pour tomber en la faute, que commit jadis Perseus Roy de Macedoine, lequel ayant appellé à son secours les Gaulois contre les Romains les renvoye sans rien faire, et fut desconfit, perdant tout à un coup la liberté, l'empire, et la vie. Son Alteze ne peut croire aucune telle chose d'èux, ains les estime n'estre moins sages en leurs deliberations, qu'affectionez, devotieux et plein de rondeur envers ceux qui les aiment.

Pour ces causes son Alteze continuera l'effect de ses promesses, et aura plus que jamais l'esprit tendu à leur conservation et salut, et recevra une grande partie de la recompense, qu'il en espere, lors qu'il verra les peuples renduict par son secours non seulement contans, ains encores heureux.

Il est donc raison, qu'ils luy ouvrent leur coeur, et luy proposent franchement les moyens d'entrer en cette parfaite et mutuelle intelligence, qui leur est maintenant si necessaire pour en bannir à j'amais toute defiance et soupçon, ce qu'il pense estre bien aise de faire, d'autant que la modestie ne leur permettra de mettre en avant rien d'estrange et impossible, Et que son affection trouvera bien peu des choses difficiles et mal aysées.

Exhibé en l'assemblée des Estats Generaux en la ville d'Anvers, le 25. de Juin, anno 1578.

AANSTELLING

VAN

JAN GRAAF *VAN NASSAU-KATZENELLENBOGEN*,

ALS STADHOUDER DES VORSTENDOMS GELRE EN GRAAFSCHAPS ZUTPHEN.

Hoogst belangrijke bijzonderheden betrekkelijk de aanstelling van Graaf Jan van Nassau tot Stadhouder van Gelderland zijn medegedeeld door den Hoogleeraar BONDAM, in zijne *Verzameling van Stukken tot opheldering der Vaderlandsche Historie*, deel IV en V. Men weet daaruit, dat, reeds in December 1377, door de stad Nijmegen de *Prins van Oranje* tot Stadhouder voorgeslagen was, doch het kwartier van Arnhem daarentegen het voorstel deed, om, ten aanzien van deze belangrijke aangelegenheid, den raad van den Prins en van die van Holland en Utrecht in te nemen; dat men, den 28 Januarij 1578, het besluit nam, om den Landvoogd (den Aartshertog Matthias) te verzoeken, om *in alleryl de Lantschap te versien met eenen Stadholder;* dat de verschillende leden der landschap (Bannerheeren, Ridderschap en Steden der vier kwartieren) ten aanzien van den persoon, dien zij tot Stadhouder begeerden, het niet eens konden worden, weshalve men den afgevaardigden, die het vermelde besluit aan den Aartshertog en aan deszelfs Stedehouder, den Prins van Oranje, overbragten, uitdrukkelijk in last gaf, *niemant daertoe te nomineren oder presenteren;* eindelijk, dat daarop Matthias den 26 Februarij eenen Landdag uitschreef, op den 10 Maart daaraanvolgende te Arnhem te houden, *om daselbst den welgeboren onsen lieven beson-*

deren Johan Graven zu Nassouw, *oder iemant anders*, *der Lantschap gevellich zu nomineren.*

Wat op dien Landdag voorgevallen is, stelde de Hoogleeraar zich voor, in het begin van het zesde deel zijner *Verzameling*, hetwelk echter nimmer in het licht is verschenen, mede te deelen (*). Het gewigtigste besluit, dat daar genomen werd, bestond in de aanneming, met eenparigheid, van Jan Graaf van Nassau tot Stadhouder. Ten gevolge daarvan, werden aan hem en aan den Aartshertog de beide brieven van den 11 Maart afgezonden, welke wij hieronder (No. 1 en 2) laten volgen. Ten zelfden dage schreven de Geldersche Staten aan den Prins van Oranje en aan Leoninus (†), om hen van de benoeming kennis te geven, en tevens met ernstigen aandrang te verzoeken, dat zij de uitvaarding der Commissie voor den nieuwen Stadhouder, en deszelfs overkomst, wilden bespoedigen. In de maand Mei ontvingen de Gedeputeerden uit Gelderland, bij de Algemeene Staten, toen te Antwerpen vergaderd, den brief (hierna No. 3), waarbij Graaf Jan zich tot de aanneming van het stadhouderschap bereid verklaart, en bij hun antwoord (No. 4), verzochten zij hem, zich op den eerstvolgenden Landdag, die nog den 27 der zelfde maand te Nijmegen zou geopend worden, te vervoegen. De handelingen van dien Landdag, voor zoo ver die op de ontvangst des Graven en op zijne aanvaarding der stadhouderlijke waardigheid betrekking hebben (No. 5), meenen wij mede onzen Lezers niet te mogen onthouden, even min als de *Commissie*, op naam van Koning Filips voor hem uitgevaardigd, en de *artikelen*, aan welker beëediging de Staten de voorwaarde zijner aanneming verbonden (No. 6). Wij geven de vijf eerste stukken, zoo

(*) Zie deel V. bl. 370 en aldaar Voorb. bl. X.

(†) Deze brieven zijn uitgegeven door G. VAN HASSELT, in zijne *Stukken voor de Vaderl. Historie*, deel III. bl. 282-285. — Leoninus was Lid van den Raad van State. Men zie, over zijnen uitgebreiden invloed op de lands aangelegenheden in dezen tijd, J. P. VAN CAPPELLE, *Bijdragen tot de Gesch. der Nederlanden*, Haarl. 1827.

als die gevonden worden in de *Stukken van Landzaken van den President Van Hell* (*), overgenomen, deels uit het *Boec der Stadt Arnhem geteickent No.* 9, en alnog aanwezig, deels uit het *eerste Boec der Lantrecessen*, ten zijnen tijde op het Hof van Gelderland berustende; het laatste naar een gelijktijdig afschrift, in het Archief der stad Elburg voorhanden.

I.

Aen den Ertzhertoch.

Durchluchtige, Hoochgeboren Furst, Genedige Heer. Onsen onderdanigen dienst zij u F. D. jder tydt voor aen bereit. Genedige Furst und Heer. Also wij nu onlanxs geleden aensiende den tegenwoordigen gevaerliken tijt durch deser Lantschap afgesanten und gedeputierden u F. D. onderdanichlijc aengesocht ende gebeden, ten einde van met eenen nutten, bequamen ende gequalificeerden Heeren Stadholder versien te mogen worden, daer op dan u F. D. bij der selver schrijvents in dato den 22. Februarii eenes Stadholders denomination deser Landtschap genedich ende heim gestalt. Edoch den edelen wolgeboren Heeren Graven Johan van Nassou voorgeslagen, is alsulcken u F. D. genedigen schrijvent op eenen generalen Lantdach den 10. deses aflopenden maents Martii durch bevel ende ordonnantie van u F. D. aengestelt, gecommuniceert, in deliberatie gestelt, ende eintlijc ontsloten, daer u F. D. wolgemelten Graven Johan van Nassouw nut ende bequaem erachten, ende volgens sijn G. tot eenen Stadholder werden verordenen, dat wij des een onderdenigen gevallens hebben und dragen sullen, dienstlick biddende u F. D. de genedige versiehong willen doen, ende den Stadholder ordonneren in 't regieren deser Landtschap onderdanen

(*) Zie, over dit handschrift, hier boven, deel I. bl. 106.

sich den Tractaet van Venlo (1) opgericht, sampt de pacificatie van Gent gemes te sullen halden, den onderdanen persoonlijc bij te woonen, alle gebeurlike schutz ende scherm te reicken, doende daer toe den gebeurliken eedt wie Co. Maj. ende sijne Mat^s. Stadholders hier bevorens gedaen, allet luyt ende vermoegens der instruction (2) bij den Gedeputierden u F. D. in Februario lestleden overgegeven. Ende soo deze Landtschap aen de jegenwoordicheit eens Stadholders insonderheit in desen troublen am hoochsten gelegen: Bidden insgelijcx seer demoetlijc, dat u F. D. gelieven wille op 't spoedelicxt de Commission des Stadholders genedichlijc te laten veerdigen, ende sijn G. sonder langer vertoch ende dilay alhier schicken; dat zijn wij in aller onderdanicheit dienstlijc te verschulden geneicht. Durchluchtige, Hoochgeboren Furst, Genediger Heer, de Almoegende Godt wil u D. in gelucsaliger regiering lange erhalden und gefrissen. Geschreven onder 't secreet segel der stadt Arnhem, dat wij deser tijt (3) daer toe gebruycken, den 11. Martii 1578. Onderstont: de Verordente der Bannerheeren, Ridderschap und Steden des Furstendoms Gelre und Graefschaps Zutphen.

II.

Aen Graef Johan van Nassouw.

Welgeboren, genadiger Heer etc. Onsen willigen dienst zij u G. jeder tijdt voor aen bereit, ende daer nae connen u G. dienstliker wolmeining niet verhalden, wie das huyden

(1) *Tractaet van Venlo*] Zie hier vóór, deel I. bl. 134, 135.

(2) *instruction*] Zie deze Instructie bij BONDAM, *Onuitgeg. Stukken*, deel V. bl. 114.

(3) *deser tijt*] De stukken, door de Geldersche Landschaps-vergadering uitgevaardigd, werden steeds bezegeld met het zegel van die stad, in welke zij hare zitting hield; dus beurtelings met het zegel van Nijmegen, van Zutphen en van Arnhem. De Secretaris van de stad, in welke de Landdag gehouden werd, was ook Secretaris der Landschaps-vergadering.

den 11. Martii alhier op een gemeine Lantdach bij den Verordenten der Bannerheren, Ridderschap, Groot ende Cleine Steden deses Furstendoms Gelre und Graefschaps Zutphen alsulcke resolution genomen, ende alrede aen den durchluchtigen hoochgeboren Fursten Ertzhertogen Mathiam afgeveerdicht, daer uyt versienlijc u G. tot deser Landtschaps Stadholder verordent ende gecommitteert sullen werden, daer op in corten dagen eintlike antwoort van sijn F. D. verwachtend. Ende soo wij dan niet lievers en sagen, dan dat sulcx geschien mochte, niet twijvelende u G. met ernst ende uyterste vlijt betrachten sullen, wes tot heyl ende welvaren deser Landtschap gedijen sal, hebben niet connen onderlaten u G. van deser saken gestalt ende gelegentheit dienstliken te verstendigen, met sonderlinge bidt und begeer, u G. gelieven wille (daer u G. tot desen Gouvernement gecommitteert worden) sulcx genedichlijc aen te nemen, ende sich inheimsch ende bij der handt te halden, ons met brenger deses genedichlijc verwittigende, waer de selve u G. aen te treffen, om ons nae ontfangener antwoort van sijn F. D. in allen der gebeur nae te sullen weten te richten. U G. hier met in schuts des Almagtigen bevelende. Geschreven onder 't secreet segel der stadt Arnhem, dat wij deser tijt daer toe gebruycken. Den 11. Martii 1578. De Verordente der Bannerheren etc.

III.

Aen mijn Heeren de Gedeputierden van den Lande ende Hertochdom van Gelre.

Edele, Gestrenge, Eerentfeste, Eersame, hoochgeleerte gonstige goede Heeren ende Vrienden. Naedemael wij hadden vernomen, dat u Ed. belieft heeft ons ten Gouvernemente van den Lande ende Hertochdom van Gelrelant te vorderen, ende wij dien volgens bij sekere schrijven van hare Durchlucht. versocht waren, ons herwaerts over te vervoegen, soo hebben wij u Edelh. wel willen verwittigen, dat hoewel wij ons tot alsulcken beroep ende hooch-

wichtige saken geheel inidoon (4) ende buyten alle ervarenheit bevinden, overmits nochtans de groote ende sonderlinge affectie, ende ijver, daer wij van allen tijden tot welvaren ende prosperiteit van dese Nederlanden hebben gedragen, ooc om in alle onderdanicheit 't schrijven ende bevel van sijne Durchlucht. nae te comen, wij met allen mogelijcken vlijt alle onse particuliere affairen postponerende alhier zijn gecomen, om sijnder Durchlucht. ende u Ed. bevel ende goede beliefte desen aengaende wijders te vernemen, ons des te meer gespoedicht hebbende, also wij de brieven soo van de selve sijne Durchlucht. als van uwer Ed. verstonden, dat de sake groote acceleratie was eisschende, ende wij der halven niet gern oorsake waren geweest, dat daer in jet had mogen versuymt zijn, is daerom ons gonstich bidden, u Ed. believe eerstdaechs ons te doen communiceren alsulcken commissie ende instructie, als de selve believen sal ons te verlenen, met verclaringe van den tractament, 't welc u Ed. ons begeeren toe te voegen, aenschouw nemende, dat wij om den dienst van uwer Ed. ons huys ende hof, landt ende zandt, met all 't gene ons in 't particulier aengaet, sullen moeten verlaten ende te rugge stellen, boven noch de groote ongunste, die wij ongetwijffelt bij diversche Fursten ende Heeren, ende anderen, (soo als uwer Ed. lichtelijc connen bedencken) geschapen zijn te becomen. Des wij nochtans al tsamen geensins achten en willen, wen verre wij bevinden, dat wij den dienst, bij uwer Ed. aen ons versocht, gevoechliken souden connen voldoen, ende ons nae behooren daer in quijten, mitsgaders ooc dat wij connen speuren ende vernemen, dat den selven onsen dienst uwer Ed. aengenaem soude zijn, ende ons ooc alsulcken redeliken tractament toegevoecht worde, dat wij niet genootdicht en worden van onsen daer in te schieten, des wij u Ed. wel hebben willen voor oogen houden, overmits wij alhier vreemt ende ongegoet zijnde, de middelen niet en sullen hebben, als andere in 't gebruyck van heure eygen goederen sittende. Boven dien dat wij ons alrede hier te voren, om

(4) *inidoon*] Onbekwaam, *non idoneus.*

dése Nederlansche saken in groote costen, lasten ende beswaernissen (5) hebben gesteken. Ende daer wij in dien gevalle den Lande sullen connen gedienen, willen wij ons met allen mogelijcken vlijt ende getrouwicheit daer in gebruycken. Ende was onderteikent: Euwer goeter gonder ende freundt, Johan Graef zu Nassau Catzenellenbogen.

IV.

Aen den Welgeboren Heeren, Heeren Johan Grave tot Nassouwe-Catzenellenboge, Diest etc. onsen Genedigen Heeren.

Welgeboren Genedige Heer, de Gedeputierden (6) der Bannerheren, Ritterschappen ende Steden des Furstendoms Gelre ende Graefschap Zutphen jtz binnen Antwerpen bij de Staten Generael residerende, gesien hebbende wes u G. belieft heeft hun schriftelijc over te geven, Antwoordende voor eerst soo veel de Commission ende Instruction aengaet, sullen de Gedeputierden neffens sijn Gen. met alle mogelijcke vlijt de voorsz. Commission ende Instruction den voorigen Heeren Stadholders gegeven, inholdende in substancie, dat sijn G. sullen loven ende sweeren, Bannerheeren, Ritterschappen, Steden ende Ingesetenen des Furstendoms Gelre ende Graefschap Zutphen in goeden rechten ende justicie te regeren, te holden ende handthaven bij oeren privilegien, vrijheden, alden gebruyc ende gewoontheden, volgende de Tractate voor Venlo anno 1543, de pacificatie tot Gent anno 76. opgericht, ooc in conformiteit der articulen, daer op de Durchlucht. des Ertzhertogen Mathia een Gouverneur Generael deser Nederlanden aengenomen.

(5) *costen, lasten ende beswaernissen*] De edele Graaf had regt, alzoo te spreken. Men zie onder anderen de onwaardeerbare *Archives de la maison d' Oranje-Nassau, publiées par* Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, t. III. p. XI-XIII.

(6) *Gedeputierden*] Wie deze waren, kan men zien bij BONDAM, a. w. deel V. bl. 327, verg. ald. bl. 114, 115.

Dat sijn G. sal helpen afschaffen, allet was bij den Canceler ende Raden tegens de privilegien, vrijheden, ende allen wol hergebrachten gebruyc van den Lande is voorgenomen. Ooc een genadich insien te dragen, daer men Landtsaten tot Canceler ende Raden ende Officiers aengestelt, ende den uytheimschen geprefereert mogen worden, als daer van wijders ter aencompste van sijn G. op den aenstaenden Lantdach gesproken sal worden.

Belangende den tractamente, verstaen de Gedeputierden, dat de vorige Stadholders tot ordinaris onderholt van Co. Mat. gehadt hebben 3000. Carolus gulden; der leenen gerechticheit beloopt ongeveerlic jaerlicx 900. Carolus gulden; het jagermeester ampt (7) is den Stadtholder ampt niet annex, dan hebben de Stadtholder bij speciale commissie 't selve in 't gemein gehadt, weerdich zijnde jaerlicx wel 1500. Carolus gulden. Noch etlike mergen weylants tot hoey voor sijn G. peerden om een geringen

(7) *Jagermeester ampt*] Het Jagermeester-ambt van de Veluwe was oudtijds gehecht aan het bezit van het goed Hoekelum bij Bennekum. Ná 1537 werd die bediening, tegelijk met het huis (later hooge-heerlijkheid) Loo, achtereenvolgelijk door Johan Bentinck en zijne zonen als leengoed bezeten, te verheergewaden met een jagthoorn en twee witte windhonden. Ten gevolge van het kinderloos overlijden der zonen van Johan Bentinck, kwam het jagermeester-ambt in den boezem van het vorstelijk domein terug en werd, ten behoeve van hetzelve, in 1548, aan den Stadhouder Filips van Lalaing Graaf van Hoogstraten opgedragen. (Zie VAN SPAEN, *Inleid.*, deel IV. bl. 201-203.) Sedert genoten de Stadhouders de voordeelen, aan die bediening verknocht. Die voordeelen bestonden in 316 goudguldens of 442 pond (gulden) 8 schell. (stuiver) aan geld, 25 malder garst, 25 malder boonen, 200 malder haver, 75 malder rogge; voorts, in 100 malder haver uit de opbrengst der tienden onder Wekerum en Lunteren, en 50 malder haver uit het dijkgraafschap langs den IJssel, welke korenrenten, vroeger *in naturâ* uitgekeerd, later naar den marktprijs berekend en betaald werden; eindelijk behoorde hiertoe het zoogenoemde *hondenkoren*, uit sommige daarmede bijzonder bezwaarde erven op de Veluwe betaald wordende.

pacht 's jaers, de collatien van alle Pastorien ende Vicarien Co. Mat. competerende jure Patronatus Principis.

Ende soo de Gedeputierden sich wel wisten te berichten, dat het voorscr. tractament gering genoech is, willen jeder tijdt met allen mogelijcken vlijt helpen bevorderen daer mede alsulck onderholt van de Domeinen van sijne Mat. geaugmenteert mach worden. Behalven dat die van de Lantschap ter gelegener tijt sich in alles dancbaer sullen erzeigen.

Bidden derhalven de voorscr. Gedeputierden van wegen welgemelten Forstendom Gelre ende Graefschap Zutphen onbeswaert te willen zijn de voorscr. Commission ende Instruction genedich aen te nemen, ende sich op den aengestelten Lantdach to Nijmegen op den 27 deses aflopenden maents te vervoegen.

V.

Reces des Lantdachs binnen Nijmegen geholden in Majo ende Junio des jaers 1578.

Den 28. Maji 1578. zijn erschenen op den Valckhof binnen de stadt Nijmegen, verschreven zijnde op den Landtdach.

Heer Gerhardt Voet der Rechten Doctor, Gesante des Graven van den Bergh.

Jacob van Oemmeren Amptman, Gesante des Heeren van Aenholt etc. als Bannerheer van Baer, ende

Johan van Lynnen, Amptman, Gesante der Vrouwe van Batenburch, Doch de twee leste gesanten hebben quaestie moveert van de praeferentie der plaetsen (8) muntlijck.

(8) *praeferentie der plaatsen*] De zaak was deze. Jacob van Ommeren, afgevaardigde van Dirk van Bronkhorst en Batenburg heer van Anholt, als Bannerheer van Baar en Lathum, hield staande, dat niet meer dan vier Bannerheeren, namelijk die van Bronkhorst, Berg, Baar en Wisch, als zoodanig ooit op den Geldérschen Landdag verschreven waren, of dáár zitting hadden

Ende daer bij de Ritterschappen ende Steden van den 4 Quartieren Nijmegen, Ruremund, Zutphen ende Arnhem in goeden aantal.

(*Post alia.*)

Den lesten Mey

(*Post alia.*)

Edoch in 't handelen van desen, dwiel sekere tijdinge aenquam dat Graef Johan van Nassou des selvigen dages

genomen. Het was reeds (gelijk vroeger, zoo ook nu) onder protest, dat hij, schoon afgevaardigde van die bannerij, welke sich de oudste rekende, nà de andere plaats genomen had, maar weigerde nu volstandig aan den gevolmagtigde van Batenburg den voorrang af te staan. Deze leverde van zijne zijde weder protest daar tegen in uit naam van zijnen Heer, zich voorbehoudende, later op de zaak terug te komen. — Wat op den Landdag in September van dit zelfde jaar 1578 hier omtrent voorviel, wordt in het verbaal der Zutphensche afgevaardigden, van hetwelk wij vroeger (hier vóór deel I. bl. 136 en volgg.) eenige uittreksels mededeelden, aldus verhaald: » Also de Grave van Culenborch » session genomen had, wie ooc de Gesante des Heeren van Baten- » borch bij den Bannerheren, hebben de Gesanten der Bannerhe- » ren swaricheit gemaect te gaen sitten, seggende de Gesanten » des Graven van den Berge [Reinier van Aeswijn Heer van » Brakel, Doctor Gerard Voet en Abraham Gier, Licentiaat] ex- » pres bevel te hebben, geene vernieuweringe in de sessie toe te » laten, dan eer sich af te keeren; ende na desent halven gehol- » den communication is de soon van Anholt tot geroerten Culen- » borch ende Gesante van Batenborch aan de tafel gegaen, ende » als sij vraechden waerom men niet en ginge sitten, antwoorde » zijn Ed. als 4. raden aen eenen wagen waren, en behoefde men » id 5. niet, ende als die van Culenborch vraechde, of hij gemeint » worde, antwoorde de selve, alle beyde, ende waert als doen sijn » G. heftich, fulminerende hartlijc op den Gesanten, sij hadden » hem desen dach wel mogen sittende laten, ende hem tegen mor-

solde aencomen, heeft men id voorgl. laten verblijven, om met sijn G. niet alleen van den vertreck der Ruyteren, sonder ooc der 10. veenlen knechten te communiceren.

Den avont is welgedachte Grave aen de Waelstroom aencomen, ende bij Gedeputierde der Bannerheren, Ritterschappen, ende Stedevrunden saluteert, ende volgens op den Cruys, in sijn Losement gebracht.

Den 1. Junii is bij de Lantschap concipieert een form des eedts, daerop de walgeboren Heere Grave tot Nassou sold aengenomen worden, ende verlesen zijnde vooreerst Hertoch Matthias schrijven aen de Landtschap, is resolveert, dat de form des eedts sijn G. sal presentiert worden, daer tegens versoeckende te mogen sien verlesen ende copie te hebben van sijn G. commission, dat volgens geschiet is, de originale besegelde commission overleverende, ende daer bij verclarende, dat de Instruction sijn G. van Antwerpen sold naegeschict worden. Ende sijn G. heeft begeert te mogen sien ende lesen den Tractaet voor Venlo opge-

»gen beschict, dan hem soo op te vorderen. Hij had doch geen »begeerte, bij den Cleefschen Doctoren [de afgevaardigden der Ban»nerheeren, bepaaldelijk die van den Berg] te sitten, dan can »nu also niet opstaen: Doch als men gemeinlijc opstonde, wold »hij bij de Ritterschap van Nijmegen gaen, daer hij liever mede »te doen had, dan metten Cleefschen Doctoren, ende diergelike »woorden, ende heeft Ghier [Abraham Ghier, Licentiaat, mede»afgevaardigde des Graven van den Berg] sijn persoon geexcu»seert, verlesen doende sijn mandaet." — En verder: »Also »Johan van Lynen, Amptman toe Batenborch in den Zutphen»schen Quartier verbleef, in meininge sich bij den Bannerheren te »willen in raetslach begeven, is allerhande disputatie tusschen den »Gesanten der Bannerheren ende hem geholden, als dat sulcx on»gebruyckelijc were, der gestalt, dat nae etlick wachten, hij ge»sacht dat om de gemeine sake niet te verachteren, hij sich van »daer vertrecken wolde, wes dat bij de Lantschap anders ver»ordent were, bij also dat hij protestierde, dat sulcx sijn princi»pale, noch den jongen Heeren, niet nadelich sijn sol." — Zie verder hierover VAN SPAEN, *Inleid.*, deel I. bl. 323.

richt. Daer van der Nijmegischer Secretaris Johan van den Have walgedachten Heeren Stadholder een boeck begrijpende den Tractaet voor Venlo opgericht, ende wat daer op gevolcht is, gelevert heeft, den inhalt te lesen ende verstaen, geschiet den voormiddach.

Den naemiddach op 't Hof zijn de Verordente der Bannerheren, Ritterschappen ende Stedevrunden vergadert, ende hebben hooren verlesen de besegelde Commission ons G. Heeren Stadholders, ende bericht zijnde, dat de Instruction volgen sold, wil men den tijt verbeyden; doch morgen te begeeren den eedt, ende eintlike Resolution van sijn G. op de 6. voor hen gepresentierde Articulen in de forma des eedts aengetogen.

Belangende de beschickinge aen den Oversten van de Ruyteren en Knechten, om desen oort te verschoonen, ende deselve boven ende buyten desen Gelrischen Quartieren over den Rijnstroom te brengen, daer van eenige Deputierden van de 4. Quartieren bij den Heeren Stadhouder geveerdicht, dese sake in 't werck te brengen.

(*Post alia.*)

Den 2. Junii 78. is resolveert op den aengeboden eedt van den Heere Stadtholder, die also te accepteren.

Belangende sijn G. tractement, sal men met sijn G. communiceren, ende nae geholdene communication, sal men de conditiones bij geschrifte overleveren.

Roerende de Heeren Canceler, Raeden ende Officieren in den 6. articulen begrepen, sal daer van op morgen nae dat sijn G. den eedt gedaen sal hebben, communiceert worden.

Daer nae is sijn G. op 't Hof te comen gevordert, om den eedt te doen, ende van wegen der Landtschap durch Heeren Gerit Voet Doctor, Berchsche Gesanten, vermaent zijnde, heeft walgedachter Heer Stadholder selfs sijn G. meyninge van dit Stadholderampt te bedienen, ende tot wat einde, ende van sijn G. tractament in 't lanck viva voce erclaert ende voorgedragen. Daer nae der Nijmegi-

scher Secretaris Mr. Johan van den Have de form des eedts heeft opentlijck verlesen, den sijn G. met eede heeft bevesticht.

Van gelijcken heeft de Stadholder den eedt op den cruys voor de gemeinte gedaen, daer met sijn G. bij de Landtschap ten huyse van Jorden van Triest ten eeten gebleven.

(*Post alia.*)

Den 5. Junii. Belangende de adjuncte personen soo bij onsen G. Heeren Stadholder zijn sullen, is resolviert, dat eener van wegen der Bannerheren, of van jeder Bannerheer eenen, doch dat de alle mer een stemme hebben, ende dat meer eener van innen gelijc anderen verpleecht worden sal; Ende in jeder Quartier 2. van den Ritterschappen, ende eener van den Stedevrienden deputiert sullen worden, om bij sijn G. voor een tijt van 14. dagen te verblijven, ende neffens sijn G. van alles volgende de articulen sijn G. toegestalt, te helpen raetslagen, ende goede ordening te stellen. Wel verstaende dat steets mer einer van de Ritterschappen ende einer van de Stedevrienden jeders Quartiers bij sijn G. sal resideren, ten waere dan dat sijn G., ofte de noot, ende saecken gelegentheit oirer aller tegenwoordicheit ervorderende weren.

Ende sullen opgenante Gedeputierden een jeder sijnen Principalen eerstdaechs de ordening, soo bij sijn G. ende oer lieden op sulcke articulen ingestalt sal worden, overschicken, om volgens daerop Quartierdagen uytgeschreven ende geresolveert te worden.

Dat ooc hier en tusschen een jegelijc Quartier alle sijne mangel ende gebreken op teikenen, ooc middel ende wegen voorbrengen, waar met de selve te helpen zijn sullen, om volgens onsen G. Heeren Stadholder sampt ire Gen. toe verordente toe te schicken, ende also een goede ende bestendige ordening aen te richten.

Ende sal een jeder der Gedeputierden voorscr. voor oer costen ende moeiten daechs hebben 3. Carolus gulden, ende de gene soo in loco (daer de residentie is) woonen;

straffen, als oick tot bewaernisse ende verseeckerheyt van onsen Steden, huysen ende sterckten van Gelre ende Sutphen, aldair guede waecke to doen halden bij dage ende by nachte, ende daer toe te bedwingen den gheenen dient behooren sall, nae gelegentheyt van den tijden, die Ridderschap ende Steden to beschriuen, ende die claringe (9) te houden, soe dick maell alst van noode wesen zall, verlidt te geuen van alle leenen van ons gehouden te lene van ons Fursiendomb van Gelre ende Graeffschap Sutphen, nae costuyme des selffs landen, ende voorts generalick te doene allet gene dat een goedt ende getrouwe Stadthouder generaell veurscr. schuldich is ende behoirt te doene, alles nae volgende seeeker instructie hier op gemaect off te maecken, tot den wedden, erhen, rechten, baten, profyten, emolumenten ende vervallen dair thoe staende, ende behoirende; ende sulcke ende gelijcke als die vurscr. Bannerheer van Hierges van ons gehadt ende genoten hefft, dair aff wij willen dat den veurscr. Graeff Johan jaerlicx betaelt sall werden van handen van onsen Rentmeyster van Gelre ende Sutphen inder tijt sijnde, ende van den pennongen van siennen ontfanck, tot twee termijnen jaers, beginnende op huyden dato van desen, ende soe voirt aen van termijne tot termijne, soe lange hij dat selue Stadhelderschap bedienen sall, waer op van hem int selue Stadtholderschap well ende deuchdelick te quijten ende die veurscr. instructie te onderhouden ende volcoemen den veurss. Graue Johan gehouden wort den behoirlicken Eedt te doene in handen van onsen seer lieuen ende beminden broeder ende neue Matthias, Eertshertoge van Oistenrijck, Hertoge van Bourgondien etc., onsen Stadthelder Gouuerneur ende

(9) *claringe*] De Geldersche klaarbanken werden in vroegeren tijd alleen door ridders en stedegezanten bekleed; sedert de kanzelarij-ordening van 1547, hadden ook Stadhouder, Kanzelier en Raden zitting in dezelve. Men zie het betoog hiervan, en meer andere belangrijke stukken, tot dit onderwerp betrekkelijk, in G. VAN HASSELT, *Schetsen van Geldersche Klaarbanken*, Arnh. 1805.

Capiteyn Generaell in onsen lande van herwertzouere, die wij daer toe committeren. Ontbieden daer omme ende beuelen onsen Lieuen ende getrouwen die Ridderschappen ende Steden van onsen Furstendomb Gelre ende Graeffschap Sutphen, den Edlen ende gemeyne Staten van den seluen onsen landen, onsen Drossaten ende Amptluyden, beuelhebbers, Officieren, Rentmeysters, Wethouders ende allen onsen ondersaten, aldaer ende elck van hem bijsonder, soe hem thoebehooren zall, dat sij den veurscr. Johan Graue tho Nassouwe voirt aen houden ende kennen voir onsen Stadthouder generaell van Gelre ende Sutphen ende ouersulcx hem ere ende reuerentie doen ende bewisen, obedieren ende gehoorsaem sijn soe sijnen staet thoebehoirt. Ende van dyen, mitsgaders van den ehren, rechten, preeminentien, vrijheyden, profijten ende verfallen veurss. hem doen, laten ende gedogen rustelick ende vredelick genieten ende gebruycken, cessierende alle beletten ende wedersegghen ter contrarie. Ontbyeden voorts onsen lieuen ende getrouwen die Tresoryer Generaell ende Gecommitteerde van onse Domeynen ende Finantie, dat sij bij onsen Rentmeysters van Gelrelandt ende Sutphen, tegenwoirdige ende toecoemende, doen jaerlicx vuytreycken ende betaelen die veurscr. weddens, ten termijnen te beginnen, ende soe lange alst ons belieuen sall soe veurscr. is, den welcken onsen Rentmeyster jegenwoordich offt thoecoemende wij oeck beuelen dat alsoe te doene, ende ouerbrengen dese onse brieff, vidimus, off copie auctentycke van dien, voor eens ende d' eerste reyse, ende soe duckmaels alst van noode wesen sall quitantie van den voirn. Heeren Jannen Grauen zu Nassou dair op dienende, wij willen allet gene des hem betaelt sall wesen ter causen veurscr. geleden ende gepasseert sijn int vuytgeven der reeckeninge, ende affkort van den ontfanck van onsen veurscr. Rentmeysteren van Gelrelandt, den welcken wij insgelicx beuelen dat alsoe te doene sonder swaricheyt; want ons alsoe gelieft. Des to oirconden hebben wij dese jegenwoordighe myt onsen grooten segell doen bevestigen. Gegeuen in onser Stadt van Antwerpen, den XXIIen dach der maendt van Meye, int jaer ons Hee-

ren 1578. van onsen Rijcke van Spaengien, Cecillien, etc. 23. ende van Napels 25.

In dorso.

Op huyden datum van desen hefft Johan Graue zu Nassouwen etc. gedaen den behoirlicken Eedt in handen van sijne hoecheyt van t achter volgen sijne Commissie begrepen int witte van desen, voir soe voele die den dienst van sijne veurscr. hoecheyt ende den Staten van de gemeyne Nederlanden raickt, ende aengaet, Expresselick protestierende hem van gene meynongh te wesen forder off anderssins dair mede aen de Con. Mat. van Spaengien te verbynden. Gedaen t Antwerpen den XXVIIen Mey XVc. LXXVIII. Onderstont. mij present. J. van Asseliers.

Eedt des Stathalders.

Ick Johan Graue tot Nassouwe, Catzenellenboge, Vijanden ende Dietz, Heer tot Bilsteyn, des Furstendombs Gelre ende Graeffschap Zutphen Stadtholder vnd Cappiteyn Generael, in craft mijner Commission alnu verthoent vnd vuergelesen, ende volgende dieses hier benoeren bij de Lantschappen soe tot Nymegen in Januario, als oick binnen Arnhem in Martio deses jairs acht vnd tzoeuentich concipieerte artikelen, Geloue ende sweere, dat ick als een goet getrouwe Stadtholder desseluen Furstendombs ende Graeffschaps den Bannerheeren, Ritterschappen, hoeft ende cleine steden des Furstendombs Gelre ende Graeffschap Zutphen ende alle inwoenderen der seluer jegelick, eedell ende onedel, geestelicke en weerlicke, arme ende rijcke, te honden ende regiren in guede justicie ende policie, bij heuren Lantrechten, priuilegien, vrijheyden, alde heercomen ende gewoenten, segel ende brieuen bliuen toe laeten; die selue toe beschudden, wachten, bewaren, ende beschermen, van alle fortzen, violentien, cracht ende ge-

walt, beladingen ende beschedenissen, mit sampt van vergaderen ende garden van ennige Criesluyden, heerlose knechten oft andere durch die Landen passerende, wie eyn genediger Stadtholder in 'plaetz des fursten sijnen getrouwen ende gehoirsamen ondersaten toe doen schuldich ende gehalden is, alles nae forder inhalt ende luyt des tractaetz tusschen hoochloefflicker gedechtenis Heeren Caerll den vijften Roemschen Key. Mat. den Bannerheeren, Ritterschap ende Steden, als stenden des Furstendombs Gelre ende Graeffschaps Zutphen vurscr., vuer Venloe opgericht, ende oick vermoege der pacificatie van Gent, dairop gevolchte Vnion, sampt d'articulen, wairop die durchluchticheyt des Ertzhertzogen van Oistenrick is aengenomen, alles mit getrouwen vlijt ende mij ymmers mijnslicken ende moegelick zijn wirdt, ende ick mit goeden gewyssen ende eeren vuer Godt vnd die werlt verantwerden konne. Soo waer als mij Godt helpe.

Artikelen, dair op de Stadtholder sall aengenomen werden, ende dat op eenen generalen Lantdach.

1. Sall gelouen vnd sweeren, Bannerheeren, Ritterschappen, Steden vnd Ingeseten des Furstendombs Gelre vnd Graeffschaps Zutphen toe halden vnd toe laten bij oire priuilegien, vrijheiden, alden gebruyck vnd gewoenheyden, volgende den tractaet vuer Venloe Anno 43. ende die Pacificatie toe Gent Anno 76. opgericht, sampt die Articulen (10) dair op die Ertzhertoge Mathias vuer Gouuerneur vnd Cappiteyn Generael dezer zijner Mats. Nederlanden aengenomen.

2. Item die Raiden, die neffens zijne Extio gestalt sullen werden, sullen geboren Lantsaten zijn, aldair geerft, ge-

(10) *articulen*] Zie deze *articulen* bij BOR, *Nederl. Oorloghen*, Boek V. fol. 7 en 8.

guet vnd genouchsam gequalificiert, gelick oick geschien zall van allen anderen Drosten, Amptluyden vnd Officiren, vnd sullen oick der Lantschap gebuerlick eedt doen.

3. Het getall van den Raiden neffens dem Cantzler sall wesen twelff personen, soe van adel als anderen dair toe nutt vnd bequaem zijnde.

4. Die Instruction van de Cantzelrie, buyten vuerweten der Lantschap opgericht, toe nyet toe doen, indem ditselue den Tractaet vuer Venloe sampt der Lantschap vnd Steden, priuilegien, rechten, vrijheyden vnd gewoenheyden te weder is, vnd wes derhaluen dair tegen bij der Cantzelrien vuergenomen vnd gedaen wordt is in sich nichtich vnd zall toe nyet bliuen.

5. Item toe beforderen mit aller ernst, dat die stadt Zaltbommel mit oire geassocieerden (11) aenstondt wederom sich onder idt Furstendomb van Gelre, die hooftstadt van Nijmegen vnd den seluen Quartier begeuen vnd koemen sullen, vnd in als sich toe halden vnd toe doen als litmaten eynes Furstendoms, achteruolgende den XVII^en^ Artikel der Instruction Hartoch Mathias gegeuen, ruerende die interpretatie van duysterheyt op die pacificatie van Gent, welcke Artikel begeert men gerestitueert toe worden als nutt vnd bequeemlick.

Sullen die Gedeputeerden oick aenhalden, dat den XXVe Article van der instruction den Ertzhertoge van Oostenrijck gegeuen toegedaen ende extendiert als volcht. Dat die Caste-

(11) *Zaltbommel mit oire geassocieerden*] Zaltbommel, namelijk, was, nevens de Bommelerwaard en Buren, sedert de stad in 1572 des Prinsen zijde gekozen had, met Holland en Zeeland verbonden. Schoon, na de afzwering van Filips, en ook reeds vroeger, namelijk in dit zelfde jaar 1578, door de Staten van Gelderland herhaalde pogingen in het werk gesteld waren, om de hereeniging dier stad en landstreek met dat gewest te bevorderen, duurde het nog tot den 31 Maart 1602, eer die vereeniging haar volkomen beslag kreeg, zoo als blijkt uit het Landdagsreces van dat jaar. Zie ook WAGENAAR, *Vaderl. Hist.*, deel VII. bl. 27 en VIII. bl. 382; *Beschr. der Stad Bommel*, bl. 208-217.

len, die noch nyet omgeworpen zijn, maer geconsentiert zijn om toe vernielen, sullen alzoe vernielt vnd affgeworpen werden sonder ennige contradictie. Ende soe voell die ander Casteelen aengaet, vuer den welcken men sich solde vresen, zij waren dan tot dienst oft oppressie der Landen, sall geordonniert werden mit aduys van den Staten der Landen ende prouincien dair onder die gelegen zijn, nae behoir; wael verstaende dat Heeren vnd Edelluyden hayser verbliuen ende nyet hier onder comprehendiert noch begrepen zijn sullen.

ONTDEKKING

VAN EENIGE ROMEINSCHE EN BATAAFSCHE OUDHEDEN.

Op uw verzoek, eene meer bepaalde beschrijving van het door mij ontdekte *zoogenoemde kerkhof der Batavieren* (*) onder Setten in de Betuwe zullende geven, neem ik de vrijheid, de zaak in haar geheel beloop mede te deelen, in de hoop, dat de niet onaardige wijze, waarop de eene ontdekking aanleiding gaf tot eene andere, niet alleen als stof eener onderhoudende lektuur moge beschouwd worden; maar ook menigeen aansporen, om langs dezen zelfden weg het een en ander van de nog zoo menigvuldig onder den grond verborgene schatten aan het licht te brengen.

In de lente van het jaar 1837, las ik, in de Vergadering der Afdeeling van het *Nut van 't Algemeen* te Renkum, de in den Gelderschen Almanak van 1838 geplaatste Bijdrage: »*Over de zucht naar Oudheid*" voor, met het doel, om, langs dezen weg, eenige meerdere inlichtingen, aangaande hetgeen er op den eenen óf anderen tijd in deze landstreek ontdekt was, te kunnen ontvangen. — Mijne verwachting werd niet te leur gesteld. De een had deze, de ander wederom eene andere merkwaardige bijzonderheid, die hem bekend was, van opdelvingen, gevondene penningen of potten, mede te deelen. Vele dezer

(*) Ik heb het in den Gelderschen Almanak dien naam gegeven, om het bepaaldelijk te onderscheiden van eene Romeinsche begraafplaats. Misschien brengt, vroeg of laat, de opdelving van dezen akker, en de vergelijking van hetgeen er gevonden wordt met soortgelijke ontdekkingen in andere oorden, den naam van den volksstam, die vroeger hier hare begraafplaats had, tot meerdere zekerheid.

verhalen liepen op bloote geruchten uit. Twee derzelve waren echter zoo merkwaardig, dat ik besloot, die naauwkeuriger na te gaan. Een van de leden der Afdeeling, de heer RICHARDS, smid te Renkum, reeds vroeger gunstig bekend door zijne ontdekking van Brusselsche aarde in een' der Dorenwaardsche heuvels, verhaalde mij, namelijk, dat er onlangs een belangrijke vond gedaan was door den Heer OFFENBERG, bij het graven eener put te Doesburg aan den IJssel, en dat ik de stukken zelve konde zien in het Logement, waar wij thans vergaderd waren. Ik zag daar ook, nog dien zelfden avond, eene zeer groote oude vaas, uit harden steen gehouwen, benevens een paar kleine kruikjes van hetzelfde modèl, als ik er naderhand te Arnhem op de vergaderzaal van het daar gevestigd Letter- en Natuurkundig Genootschap eenige aangetroffen heb. — Zij waren uit eene diepte van meer dan twintig voet opgedolven. — Eene tweede zaak was de vond van een kannetje met munten of penningen op den Keijenberg, onder Renkum zelf. Dit laatste boeide mijne aandacht te meer, omdat ik wist, dat vroeger, niet ver van daar, in de buurschap den *Kwaden Oord*, eene menigte Romeinsche munten, meest uit den tijd der Antonijnen, ontdekt waren, van welke er nog eenige in bezit van den Heer Baron VAN LYNDEN VAN HEMMEN zijn. Ik zelf had ook eene reeks van grafheuvelen in dezen oord gevonden, en wenschte niets meer, dan langs de eene of andere wijze verzekerd te mogen worden, dat zij van Romeinsche afkomst waren.

Ik besloot, met den Heer RICHARDS, eenige dagen daarna, den man, die het kannetje gevonden had, op te zoeken, om het in oogenschouw te nemen, en, zoo mogelijk, eenige penningen van hem te koopen. Edoch nimmer werd ik meer teleurgesteld, dan bij dezen Wageningschen arbeider. Hij wilde op geene mijner vragen antwoorden, en de eisch, dien hij mij deed voor het enkel bezigtigen van de kan, was een *Dukaat!* Ik rijde veel te weinig het stokpaardje van den Oudheidminnaar van WALTER SCOTT, om eene zoo onzekere zaak, zoo kostbaar te betalen, en, na

langer dan een uur vergeefs beproefd te hebben, om den landman tot meerdere inschikkelijkheid te bewegen, moest ik onverrigter zake opstappen.

Deze onaangename, hoewel ook eenigermate grappige teleurstelling, werd door mij aan den een en ander verhaald, en onder anderen ook aan eenen landman tegen over mijne deur, wiens groot geheugen, schrander oordeel en heldere blik hem vaak in staat stellen, over andere dingen een juister oordeel te vellen, dan men zulks gemeenlijk bij lieden van zijnen stand vooronderstelt. Hij verhaalde mij, dat hij zelf ook eens eene pot ter diepte van drie voet gevonden, en op het eerste gezigt gemeend had, dat hij den eigenlijken schat magtig was, van welken gedurig gesproken werd, als hier of daar onder den grond aanwezig. Op mijne vraag, of hij die pot nog bezat, zeide hij mij, dat zij misschien nog op zolder bij een' zijner medearbeiders stond, welke haar gebruikte, om er peulvruchten in te bewaren. Ik gelastte hem, dezen man er een daalder voor te bieden, wanneer ik, namelijk, het stuk gezien hebbende, dat houden wilde; hetgeen mij dan ook gereedelijk toegestaan werd. De reden, waarom ik zooveel deed bieden, was, om langs dezen weg de belangstelling voor oudheden onder den gemeenen man eenigzins aan te wakkeren. Het was eene zeer schoone Romeinsche urne, van fijne aarde, en smaakvol model. Op de vraag, of hij niets meer ontdekt had, zeide hij mij, op denzelfden akker ook nog twee metalen fleschjes gevonden te hebben en eene menigte ringen. Deze waren echter allen verloren. — Dit wekte mijne nieuwsgierigheid nog meer op, bijzonder daar ik vernam, dat dit land juist onbezaaid en stoppelbloot lag.

Ik besloot, met mijnen buurman daar heen te gaan en het naauwkeurig in oogenschouw te nemen. Wij namen eene schup en eene grafboor mede, om hier of daar te peilen, of er iets verborgen mogt zijn. Onder weg verhaalde hij mij, dat de vond door hem geschied was, bij eenen arbeid, die van tijd tot tijd meer plaats had, en den naam draagt van het *kloven en verleggen van akkers*. Alsdan wordt, namelijk, over den rug van elken akker eene voor

uitgegraven, ter diepte van twee, en ter breedte van drie voeten; deze wordt daarna toegeploegd, om langs dien weg eenen gansch anderen grond boven te brengen. Bij zoodanige gelegenheid geschiedt het dan ook, dat men veel dieper en geregeld over elken akker in den grond komt, dan gemeenlijk anders het geval is. Gedurende de twee uren, dat ik mij op dien akker ophield, vond ik, zoowel boven op den grond, als in denzelven, onderscheidene scherven van urnen en *terra sigillata*, een beenen- of ijvoren hecht van een wapentuig, en eene menigte van dingen, die mij in het geheel niet onduidelijk schenen aan te wijzen, dat deze akker vroeger, òf een Romeinsch kerkhof, òf een kampement, geweest was; niet weinig werd ik hier in bevestigd, toen ik, ter diepte van twee en een halve voet, op eene door ons opgegravene plaats, eene menigte gebrande houtskool, rood gebakken aarde en kleine scherven vond.

Het was echter onmogelijk, om, bij het onzekere der verdere uitkomst, hier iets meer zonder groote kosten te ondernemen: daarom besloot ik, nog dien zelfden middag een ander stuk land te bezoeken, mij door denzelfden man, als niet ver van daar gelegen, aangewezen, hetwelk ook, naar zijn zeggen, zeer heuvelachtig was, hoewel vroeger nog veel meer dan tegenwoordig. Hij zelf had er eens een gouden oorversiersel gevonden.

Het geluk was ons uiterst dienstig; want, toen wij dezen akker betraden, had het werk, dat vroeger aan den Romeinschen akker geschied was, ook hier plaats gevonden. Alle akkers lagen midden over hunne ruggen ter diepte van twee voet open gegraven. En, reeds op het eerste gezigt, ontwaarden wij overal over den grond zwarte strepen van uitgegravene aarde, zoo menigvuldig, dat wij, over den akker heen ziende, op den eersten blik reeds aanstonds de plaatsen der urnen konden ontdekken. Niet weinig verbaasd stond ik, toen ik, in de nieuw uitgegravene zwarte aarde, overal scherven en halve urnen van de ruwste bewerking ontdekte, die nog naauwelijks door de spade van den landman in stukken geslagen waren. Ik beproefde,

er eenige aan elkander te hechten, en vond deze van hetzelfde maaksel, als die, welke door den heer JANSSEN in Kleefsland ontdekt, door hem in zijne *Grafheuvelen* en *Gedenkteekenen* beschreven zijn en in zijn kabinet bewaard worden. Kort daarna zijn eenige der mij nog overgeblevene stukken naar het Museum te Leiden opgezonden, en door genoemden heer — een allezins bevoegd regter in deze zaak — voor echt Germaansch verklaard.

Wij begaven ons ook hier aan het graven, en vonden weldra lagen zwarte aarde, die zich op sommige plaatsen eenige voeten uitstrekten en wel de diepte van tien duim bezaten. In het midden stond eene urne, die echter bij de eerste aanraking in stukken viel. De aarde was zoo zwart en zacht als de fijnste bakaarde, en toonde overal sporen van verbrande houtskolen. Het was ongetwijfeld de asch van het hout, dat gediend had om een lijk te verbranden. — De groote hoeveelheid dezer zwarte aarde bewijst den rijkdom van houtgewas, in vroegere eeuwen in deze oorden aanwezig en weelderig gebezigd bij het begraven der dierbare afgestorvenen. Als ik met de vingers in de zachte aarde rondspeelde, dacht ik aan het *sit tibi terra levis* der ouden. Ik groef nog op menige plaats, maar op geene vruchteloos, want de opgedolven grond wees ons genoegzaam overal de plek aan, waar de begraafplaats het best te ontdekken was.

De vallende avond gebood mij, te eindigen, en ik besloot, de laatste oogenblikken nog te besteden tot het in oogenschouw nemen van den akker zelven. Deze was, naar mijne gissing, omtrent tien bunders groot, lag rondom in slooten en was omgeven door eene hooge elzenhaag. Vreemd echter was het, dat dit veld een' geheel afzonderlijken uitweg had, die er eene trechtervormige gedaante aan gaf. De oude uitweg (vroeger gebruikt om de dooden herwaarts te voeren?) was, om zijne bijzondere breedte, tot bouwland omgearbeid. Deze uitweg kwam met eene brug over eene diepe sloot aan denelfde straat uit, waaraan ook het Romeinsche veld gelegen was. Naar huis gaande, vernam ik, dat het laatst onderzochte land

den naam van *Woerd* droeg, het eerste dien van *het Loo.*

Hetgeen mij het meest bevreemdde was echter de afgezonderde ligging van deze beide velden. Doch dienaangaande met een' der oudste ingezetenen uit dezen oord sprekende, vernam ik, dat de oude weg vroeger de eigenlijke hoofdstraat of *Koningsweg* van de Waal naar den Rijn geweest was, die toen over de dorpen Andelst, Setten, Doornik en Randwijk geloopen had, in latere tijden eerst verlegd was over Hemmen.

In die zelfde dagen verhaalde mij een landman uit Randwijk, dat hij achter zijn huis, aan denzelfden weg gelegen, ook eens eene soortgelijke urne als de mijne ontdekt had. Een poos hierna zag ik onderscheidene Romeinsche munten, aan even denzelfden weg opgegraven. — Ook vernam ik, dat onder het armen-geld, te Randwijk verzameld, gedurig Romeinsche koperen munten gevonden werden, die, waarschijnlijk aldaar opgedolven, omdat men er geen' weg mede wist, in den armen-zak geworpen werden.

De ontdekking der *Woerd* gaf mij nog aanleiding tot het ontdekken van eenige andere stukken land in onderscheidene dorpen, die allen, op het eerste gezigt, bijna hetzelfde karakter vertoonden, als de *Woerd* onder Setten.

Immers, zeer spoedig hierna, vernam ik, dat er ook in het dorp Herveld eene soortgelijke *Woerd* gevonden wordt, even hoog en heuvelachtig gelegen. Ik heb deze niet in oogenschouw genomen, maar twijfel niet, naar hetgeen ik er van gehoord heb, of het is desgelijks eene oud vaderlandsche begraafplaats. In het dorp Heusden wordt desgelijks eene *Woerd* gevonden. Op dezelve staat eene der oudste en deftigste heeren huizingen. Een uur verder naar beneden, te Kesteren, vernam ik, dat een hoog stuk weiland, waarop nog verscheidene heuveltjes gevonden worden, denzelfden naam draagt, en, wat mij ten deze niet weinig belangrijk voorkwam, was, dat de molshoopen, welke hier uit den grond opgewerkt waren, beurtelings uit pikzwarte aarde, en beurtelings uit gewone klei bestonden,

zoodat zij vaak in bonte mengeling zich langs de kleine heuveltjes verspreidden.

Wat mij echter meer scheen aan te duiden, dat met den naam van *woerd* misschien eene *oude begraafplaats* uitgedrukt werd, was de verzekering, mij door den Heer VERBRUGH te Eck en Wiel gegeven, dat de Woerd, aldaar gelegen, een veld is, ofschoon aan alle zijden omringd van eene menigte slecht land, zelve van eene zoo uitstekende waarde, dat het niet missen konde, of met dit stuk had iets geheel bijzonders plaats gevonden, want het lag veel hooger dan het omgelegen land, was aan twee zijden met eene breede strook laag moerassig land omgeven en was geheel alleen onder alle belendende landen *tiendvrij*. Wie zoude ook, bij de instelling der tienden ten tijde der invoering van het Christendom, van het stil verblijf der dooden eenen tiend hebben kunnen eischen? Langs dezen weg bleef dit stuk steeds onbezwaard, en behield het een voorregt, wegens zijne vroeger bestemming daaraan gegeven, toen die bestemming, een *Godsakker* onzer voorvaderen te zijn, reeds lang vergeten was.

Nog meer werd ik in deze meening bevestigd, toen ik in de laatste dagen eenen dag besteedde, om het oude kasteel Doddendaal, onder Winsen, in het Rijk van Nijmegen gelegen, in oogenschouw te nemen. Hier vernam ik, dat er, onder Ewijk en Winsen, aan de *Koningstraat* ook eene *Woerd* ligt, en wel dit merkwaardige er bij, dat de heer VAN BRAKEL VAN DEN ENG, een onzer grootste landbouwers, die *Woerd*, behoorende tot eene zijner groote boerenplaatsen, het eenige stuk lands genoemd had, waar nog iets goeds mede te beginnen was, om de menigte zwarte aarde, in hetzelve aanwezig en in al de omliggende stukken lands ontbrekende. Wij meenen het er voor te mogen houden, dat, ook hier, het verbranden der lijken van misschien duizende menschen gedurende een aantal eeuwen den oorsprong gegeven heeft aan de menigte zwarten grond alhier aanwezig (*). — Ook onder Duiven

(*) Naderhand vernam ik van dien heer, dat hier ook Romeinsche penningen gevonden waren.

in de Lijmers vond ik eene *Woerd*, op het hoogste van het dorp gelegen. En wien is het onbekend, hoe, te Leiden, eene der meest bezochte straten van ouds onder dien zelfden naam bekend is?

Maar, welke menigte van dorpen en steden zullen misschien in ons vaderland eenig stuk land hebben, dat den naam van *Weerd* draagt, en hoe vele van deze wederom vroeger de bestemming gehad hebben, die zoo kennelijk bij de Settensche *Woerd* als eene vroegere begraafplaats blijkt? (*) — Hoe dit ook zijn moge, en wat de tijd dien

(*) Belangrijk ware het, op de naamlijsten der grondstukken in de onderscheidene dorpen naauwkeurig na te gaan, welke namen bijna overal wederkeeren: ook dit, gepaard met eene plaatselijke vergelijking der grondstukken zelve, zoude ligtelijk aanleiding geven tot gewigtige taal- en oudheidkundige ontdekkingen.

Of het woord *Woert* bepaaldelijk eene begraafplaats te kennen geve, blijve voorloopig nog onbeslist. Met deze meening strookt niet het tot hiertoe aangenomen gevoelen, volgens hetwelk *woerd* of *woert*, eigenlijk *worte*, *horte*, zoo veel is, als plantsoen, beplanting, hof, laan. (Zie BILDERDIJK, *verkl. Geslachtlijst der Nederd. Naamw.*, deel III. bl. 271, en vergel. Aanteekeningen op zijne *Verhandeling over de Gesl. der Naamwoorden*, bl. 197.) Zoo wordt *Woerden*, de stad, in charters uit de 12e en 13e eeuw, *Worthen* genoemd. (Zie ALTING, *Not. Germ. Inf.*, II. fol. 210.) *Loo* of *lo* zoude een verhevene plaats aanduiden, bepaaldelijk eene zoodanige, die boven omgelegen broekgronden of moerassen uitsteekt. (Zie KILIAAN.) Het is overig in de eigennamen van een aantal plaatsen in ons land, als: Anslo, Borkelo, Ermelo, Angerlo, Heiligelo, Groenlo, Venlo, enz. SCHAYES zegt, in zijne *Pays-bas, avant et durant la domination Romaine* (Brux. 1837, t. I. p. 434.), dat het in 't oud Vlaamsch beteekent *une hauteur boisseé.* — Genoeg; over dit groote veld, dat tot nog toe in het donker lag, zullen misschien de ijverige nasporingen van onderscheidene kundige mannen eerlang meerder licht doen opgaan; en, wordt het eenmaal boven twijfel verheven, dat de *woerden* oude kerkhoven geweest zijn, dan zullen zij ons voorzeker nog meerdere merkwaardigheden uit de dagen van het voorledene openbaren.

aangaande ook nog openbare, ik geef datgene, wat ik zelf omtrent deze mij zoo belangrijk voorgekomen zaak heb kunnen ontdekken, aan het geëerde publiek, en beveel het verdere onderzoek aan een ieder, die eenig belang stelt in den bodem onzer woonplaats en in den grond onzer voorvaderen, terwijl ik zelf, wat ik verder aangaande deze zaak ontdekken mag, in het vervolg dezer bladeren hoop mede te deelen.

O. G. HELDRING.

PASPOORT

NAAR DEN HEMEL,

AFGEGEVEN DOOR DE PROOSTEN VAN ONZE LIEVE VROUWEN BROEDERSCHAP TE 'SHERTOGENBOSCH.

MEDEGEDEELD DOOR

A. C. BARON SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG.

Bekend is de *Lieve Vrouwe Broederschap* te 's Hertogenbosch. Zij werd ingesteld ten jare 1318, door Gerard van Uden Heer van Herpen, ter eere van een wonderdoend beeld der Heilige Maagd, in de niet lang te voren voltooide Groote of S. Jans kerk dier stad. Zij bestond, en bestaat tot den huidigen dag, uit zes en dertig leden, van welke, sedert den jare 1642, de helft gekozen wordt uit belijders van de Roomsch-Katholijke, de wederhelft van de Hervormde eerdienst. Boven dit getal mogten steeds en mogen nog vier hoog aanzienlijke personen als *Zwanebroeders* worden aangenomen. In gewone en buitengewone godsdienst-oefeningen, plegtige optogten, uitdeelingen en liefdegaven aan behoeftigen bestonden, en in een gedeelte dezer verrigtingen bestaan nog het doel en de werkzaamheden der Broederschap. De leden onderscheidden zich door het dragen van eene kap of kovel en van een ordeteeken, met het afbeeldsel van eene lelie tusschen de doornen opgroeijende, en het omschrift *sicut lilium inter spinas*. Het bestuur berust bij twee Proosten, één van de Roomsch-Katholijke, één van de Hervormde belijdenis. Onder de leden der Broederschap werden steeds personen uit de meest aanzienlijke geslachten geteld. Op de daarvan voorhandene lijsten vindt men de namen van drie Graven van Buren uit het geslacht van Egmond, van Jan Graaf van Hoorne, van Willem I. Prins van Oranje, maar ook dien van den beruchten inquisiteur Franciscus Sonnius, Bisschop van

's Hertogenbosch. Ter gelegenheid van het 500 jarig eeuwfeest der Broederschap, in 1818 met groote plegtigheid gevierd, is het Zwanebroederschap, dat sedert 1733 aan niemand opgedragen was, aan Z. K. H. den Heer Prins van Oranje aangeboden en door Hoogstdenzelven gunstig aangenomen. Men zie hierover *Oudh. en Gestichten van de stadt en meyerye van 's Hertogenbosch*, bl. 292 en volgg., en Mr. J. R. HOPMAN, *Iets over de instelling van het Ill. Lieve Vrouwe Broederschap*, 's Hertogenb. 1818.

Het stuk, dat wij hier mededeelen, moge strekken, om den geest van den tijd, waarin het zijn bestaan ontving, te kenmerken. Het werd gevonden in eenen bundel van oude transport-brieven van goederen in de Tieler- en Bommelerwaarden. Het heeft, onder aan, een opgedrukt langwerpig zegel, vertoonende het gewone teeken der Broederschap, eene lelie tusschen de doornen, met het boven vermelde omschrift. Gerit Utenhamme, ten wiens behoeve het zeldzaam paspoort afgegeven werd, behoorde tot een oud adelijk geslacht in het Neder-Sticht, welks leden, van de vroegste tijden af, met de Bisschoppen van Utrecht, onder de ridderen en knapen zegelden.

Wij Proosten van onse lieue Vrouwe Broeders. Aen onsen heere en vrind sint Pieter, deurwagter van de Poorten des Hemels. Wij bevelen uw te kennen, dat op dese tijd gestorven is Gherijt Utenhamme, dat gij hem regt aan ende zonder enich verlet ende vertoeven in laat in t rijcke Gods; Wij hebben hem geabsolveert, ende gevrijt van alle zijne zonden, ende der qualijck spreken, ende hem de benodicht gegeuen, omdat gij niet yetwes in alle dese overtreden zoud, en jer hem ook niet anders geschiede, daerom hebben wij hem mede gegeuen dese letteren van absolutie etc. Des toirconde hebben wij onse zegel hier op doen drucken, gegeven in onse ordinaire vergaderinge tot 's Hertogenbosch, den .... in den jaren onses Heren duysent vierhondert ses ende vijftich, des vrijdach naest S. Pieters dach ad Vincula.

LEVENSBIJZONDERHEDEN

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN GESCHIEDSCHRIJVER,

JOHANNES ISACIUS PONTANUS,

MEEST GEPUT UIT DESZELFS ALBUM;

DOOR

Mr. J. T. BODEL NYENHUIS. (*)

Men heeft ten allen tijde, men heeft reeds van ouds af, te regt beweerd, dat het waar belang en de uitbreiding van alle menschelijke wetenschappen aanmerkelijk bevorderd wordt door mededeeling en wisseling van denkbeelden; eene wisseling, welke, vóór de uitvinding der drukkunst, toen alles bij geschrifte, maar veel juister nog, door mondelinge mededeeling, in de wetenschappelijke wereld moest tot stand gebragt worden, gereede aanleiding gaf tot het *reizen der geleerden.*

Of haalden niet de oudste Grieksche Wijzen hunne kennis uit het verafgelegene Egypte, hetgeen men als de bezitster van de bronnen aller wetenschappen eerbiedigde? Of wie kent de uitgebreide reistogten van Pythagoras niet? — En slaan wij het oog op de Romeinen: ook dáár rekenden de geleerdsten het zich tot eere, in het overwonnen Griekenland en binnen Athene's muren hunne kennis te vergrooten.

(*) Deze Verhandeling, voorgelezen in eene bijzondere vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te *Leiden*, den 5 December 1828, is nu, tien jaren later, door den Schrijver herzien en vermeerderd.

Dan, wat behoeven wij ons tot vroeger eeuwen te bepalen? Zoo er nog iets aan ontbrak, dan heeft de herleving van allen smaak voor ware geleerdheid nà de middeleeuwen, al wat in Europá verstandig dacht, van het belang van letterkundige reizen overtuigd; de weinige behoeften aan de gemakken des levens, welke een geleerde van beroep zich, vroeger vooral nog, veroorloofde of voor zich noodzakelijk rekende, ook het ongehuwde leven of het laat in het huwelijk treden der geleerden, schijnen vooral bijgedragen te hebben tot het in zwang houden dezer wetenschappelijke togten, welke laatstelijk nog vermeerderd werden door het kleiner aantal van geleerde stichtingen en van de daaraan verbonden boekerijen, iets dat toen, veel meer dan thans, de studerende jeugd voor hunne vorming noodzaakte, hun vaderland voor eenen tijd te verlaten. Zoo beroemde zich Italië, zelfs nog bij het einde der middeleeuwen, op hare, door geheel Europa bezochte, regtsschool, Bologna, en iets later, in de 15e en 16e eeuwen, even zeer Spanje, op die te Valladolid, en Frankrijk tot het einde der 17e eeuw, op die van Orleans. Ginds leverde hetzelfde Italië, in Padua, en nogmaals Frankrijk, in Montpellier, hulpbronnen en hoogeschoolen op voor Europa's jonge geneeskundigen, gelijk men ze toen bij anderen te vergeefs zocht. Elders weder, opdat ik van vreemden zwijge, bood meer dan ééne nieuw gestichte hoogeschool in ons vrijgevochten Vaderland (het vaderland tevens der liberale studiën voor geheel Europa) de meest gewenschte gelegenheid aan tot een' toevloed van geleerde buitenlanders, of van jongelingen, die, in allerlei vakken van wetenschap, naar den roem der geleerdheid streefden. En, in stede dat de uitvinding der drukkunst aan deze reizen, wier nut door zoo vele eeuwen bevestigd was, paal en perken zou gesteld hebben, zoo strekte die kunst slechts, zoo om der geleerden roem verder, ja tot in andere werelddeelen, te verbreiden, als om den weetgierigen jongeling talrijker wegen te doen inslaan, om, in de ver afgelegen scholen der uit hunne werken bekende geleerden, die ware kennis op te doen, welke vooral uit het mondeling onderrigt geput wordt.

Dan ik gevoel, dat een onderwerp, in de letterkundige wereld zoo belangrijk, dat BAUDELOT DE DAIRVAL in de vorige eeuw een afzonderlijk werkje, *de l'utilité des voyages*, daarover schreef (*), mij te verre afvoeren, ja eene bijzondere behandeling vereischen en verdienen zoude. Thans moge slechts, M. M. H. H., het voorbeeld van eenen geleerde der 17e eeuw uliedеn het nut betoogen der wetenschappelijke reizen: en indien ik, uit zoo velen, den persoon eens Nederlanders daartoe gekozen heb, zoo moge in dezen de vaderlandsliefde als mijne verdedigster optreden.

Wien uwer, M. M. H. H., zou de naam van den Geschiedschrijver van Gelderland, JOHANNES ISACIUS PONTANUS, onbekend kunnen zijn? Het gansch onverwacht vinden van zijnen Vriendenrol of Album, mij voor eenige jaren te beurt gevallen (†), verschafte mij gereede aanleiding, u met de verschillende plaatsen zijner omzwerving, met zijne veelvuldige reizen en dus met eenige zeer schaars bekende punten zijns levens, bekend te maken. Dan, laten wij hiertoe vooraf een' vlugtigen blik op zijne betrekkingen en zijne vroegste levensjaren vestigen (**).

(*) Rouen, 1727, 2 voll. 8vo.

(†) In eenen bundel papieren, uit de letterkundige nalatenschap van Mr. P. VAN MUSSCHENBROEK, verkocht te Leiden, bij S. en J. Luchtmans, 1826. Zie *Catal. Musschenbr.*, *Mss.*, blz. 180, No. 25, in 8vo. Hetzelve is daar voor *f* 27 - : gekocht, door den rijken Rotterdamschen kunstminnaar, den heer Mr. Jacob van Dam, Lid van den Raad aldaar, en thans Lid der Gedeputeerde Staten van zijn gewest, bezitter van vele *alba*, en die ook dit stuk, juist daardoor, voor het vaderland bewaarde, en den Engelschen bibliomaan Richard Heber belettede, hetzelve aan gene zijde der zee over te voeren.

(**) Toen deze Verhandeling voor den druk werd nagezien en zoo zoo aan de pers stond overgegeven te worden, toen, en vroeger niet, mogt het mij gelukken, inzage te erlangen van eene levensschets van PONTANUS, voorhanden in een zeldzaam voorkomend werk: E. J. DE WESTPHALEN, *Monumenta inedita rerum Germanicarum praecipue Cimbricarum et Megapolensium*, Lips. 1739, 4 vol. fol.

Zijne ouders, hoewel met der woon te Haarlem zich ophoudende, bevonden zich, tijdens zijne geboorte, in den jare 1571, niet aldaar. Zijn stad- en tijdgenoot, de Predikant Ampzing (*), zegt, dat zijn vader Izaäk Petri (†), toenmaals als gezant der Staten, of, om juister, naar wij denken, te spreken, als afgezondene van die staatslieden, welke in het geheim de zaak der vrijheid van godsdienst bevorderden, als zoodanig ten nutte van den lande, zich in de Deensche wateren bevond, veelligt om van den Protestantschen Koning van Denemarken, Frederik II, welke reeds aan Prins Willem van Oranje eene schuilplaats in zijn rijk had aangeboden (**), hulp voor de door Alva

De uitgever, in het tweede deel (1740) een onuitgegeven Hs. van P. aan het licht brengende, geeft, in het Voorberigt dezes deels (blz. 48-52), een vrij uitvoerig verslag van P's. leven, daartoe gebruikende een verslag daarover, nagenoeg authentiek te noemen, en hetgeen wij tot onze bevreemding zagen, bij niet éénen zijner levensbeschrijvers, bij NICÉRON, FOPPENS, HOOGSTRATEN, noch SAXE, vermeld of gebruikt te zijn: *Vita et obitus* J. I. PONTANI, *Med. D. et in ill. Gymn. Gelro-Velavico Philosoph. ac Historiar. Professoris, Sereniss. Daniæ Regis et Ducatus Gelriae Historiographi, cum adjunctis XV epicediis ab amicis in obitum ejus conscriptis.* Dit stukje werd denkelijk door of van wege zijne familie bezorgd, en het daaruit door WESTPHALEN overgenomene bevestigt genoegzaam overal onze nasporingen: alleen hier en daar eenige toelichting of uitbreiding ons aan de hand gevende, welke wij aan den voet van onzen tekst zullen vermelden, liever dan ons opstel hier naar om te werken. — W. is echter ook niet *geheel* vrij, van zich te weêrspreken en te vergissen. — Het verwondert ons, dat de ijverige VONCK, in zijne aan te halene nasporingen over P. (1753), zoo geheel onbekend met WESTPHALENS voorrede (1740) gebleven is.

(*) *Beschrijving van Haarlem*, 1628, blz. 116: »natus patre Harlemensi, Reip. Bat. nomine in illas oras Ord. Legato."

(†) Zoo als hij uitdrukkelijk genoemd wordt, *Epist.* 21, in MATTHAEI *Anal.*, t. V. p. 1006, van welk werk wij altijd de uitgave *in-quarto* zullen aanhalen.

(**) *Archives de la maison d' Orange-Nassau, par* M. GROEN VAN PRINSTERER, tome III. p. 109, suiv.

zwaar verdrukte Nederlanders af te smeeken, of wel eenvoudiglijk, om met de zijnen aldaar eene schuilplaats te zoeken. Hoe het zij, zijne getrouwe gade (*) verzelde hem, en beviel, *op zee zijnde*, en eer zij de reede der stad *Helsingör* of *Elseneur* bereikt hadden, van den kleinen JAN IZAÄKS ZOON (†): en zie daar dan juist de reden, waarom deze zich, in zijnen rijperen leeftijd, den boven gemelden naam van PONTANUS toelegde, maar waarom hij tevens, als zeer spoedig te Elseneur aan land gebragt, bij velen als van daar geboortig vermeld staat (**) en ook door BARTHOLINUS onder de geleerde Denen gerekend wordt (††). Dat hij trouwens den naam van PONTANUS, niet van zijnen smaak in het krijgsleven ter zee, of in de scheepvaart, ontleende, blijkt ons uit zijne opvoeding, ja uit geheel zijn leven, uitsluitend aan de letteren gewijd.

Dan, Alva verliet de Nederlanden; Haarlem, zoo zwaar door hem beproefd, onttrok zich, na den dood van Requesens en zoo ras het zich durfde roeren, in 1577, aan de Spaansche overheersching, en daarmede keerde ook aldaar het meerendeel der ballingen terug. De jonge PONTANUS schijnt daardoor niet in Denemarken, maar in de Nederlanden zelve, van kindsbeen af zich opgehouden te hebben. Althans in de opdragt zijner *Geschiedenis van Amsterdam*, zegt hij tot de Regering dier stad: »in urbe vestra ipso »a teneris educatus atque enutritus sum." En WESTPHALEN vermeldt, dat zijne ouders uit Denemarken naar de Nederlanden wederkeerden, en dat zijn vader *factor* (Consul?) des

(*) Margaretha, dochter van Valerius van Delen, een Gelderschman, welke geheimschrijver des Graven van Egmond geweest was. WESTPHALEN, l. l. bl. 48.

(†) Den dag en de maand zijner geboorte heeft niemand ons bewaard. — Ik vind dien echter bij WESTPHALEN, l. l., als den 21 Januarij vermeld.

(**) *Helsingoranus*. Zie SAXE. Doch ware hij daar geboren, zoo verviel alle aanleiding, om zich later PONTANUS te noemen. — W. laat hem echter te Elseneur ter wereld komen.

(††) *De Scriptis Danorum*, in voce.

Konings van Denemarken, te Amsterdam, werd. Van daar, dat de jonge PONTANUS ook in Nederland zijne eerste studiën maakte. Althans de namen der Leidsche Hoogleeraren, en van anderen onzer geleerden in zijn Album, geven mij gereede aanleiding, om dit te denken, hoewel het mij niet heeft mogen gelukken, zijnen naam op de inschrijvings-registers der Leidsche hoogeschool aan te treffen. Veeleer meen ik uit VRIEMOET (*) te mogen opmaken, dat hij hoofdzakelijk aan de pas gestichte Friesche hoogeschool, ten huize van den Professor in het Grieksch, Joannes Arcerius, in den jare 1589, zijn 18e levensjaar, en veelligt ook in het vorige en volgende jaar, de gronden gelegd heeft der talrijke vakken van wetenschap, welke hij later omvattede (†). Zijn vriendschappelijke omgang aan dat huis bepaalde zich, behalve tot den gemelden leermeester Arcerius, meest tot vier bijzonder werkzame contubernalen, allen in lateren tijd te Franeker met het Hoogleeraar-ambt bekleed, hetzij in de Medicijnen en de Mathematische wetenschappen, hetzij in de oude letteren, welke zoo zeer uit één loopende vakken juist allen de lievelings-vakken van onzen jongeling waren of later werden: zóó waar is het oude gezegde:

Quo semel est imbuta recens servabit odorem
Testa diu —— ——

Dan ik had op mij genomen, u, M. M. H. H., hoofdzakelijk tot 's mans *Album* te bepalen, hetgeen, hoe klein ook, ons voor de eerstvolgende jaren zijns levens een' leiddraad oplevert, en uit dertien blaadjes, klein-octavo

(*) *Athenae Frisiacae*, p. 101, 128 sq.

(†) WESTPHALEN vermeldt, dat hij eerst te Amsterdam het onderwijs genoot van P. Vekemans, op de Latijnsche school der nieuwe zijde. Hij noemt onder zijne Franeker onderwijzers Jo. Drusius in het Hebreeuwsch, E. Reinalda in de geschiedenissen, Lydius, Lubbertus en Antonides in de godgeleerdheid, Auletius in de geneeskunde, Lollius (zeker Loll. Adama) in de wijsbegeerte. WESTPHALEN, l. l., p. 49.

formaat, bestaat, welke allen ter wederzijde met een' gedrukten rand van bloemwerk en verschillende gedierten in den arabesken vorm der 16e eeuw versierd zijn, en binnen welke randen of vakken een aantal van 26 personen de bewijzen hunner vriendschap, hetzij door Bijbelteksten, hetzij door hunne zinspreuken en de spreukmatige gezegden van anderen, hetzij vooral ook door eigene Latijnsche gedichten, gegeven hebben.

De vroegste, wiens handteekening wij op hetzelve aantreffen, is, in de maand Maart des jaars 1591, het twintigste levensjaar van den jongen PONTANUS, de voornaamste zijner Leidsche leermeesters, *Justus Lipsius*, wiens bekende symbolum *moribus antiquis* hem tot voortzetting zijner letteroefeningen, volgens der voorouderen degelijken aard, moest aansporen; de jongeling wordt in hetzelve »juvenis moribus et ingenio ornatus" (een, door voortreffelijke zeden, zoo wel als door verstand, eervolle jongeling) geheeten (*).

Een jaar later, Mei 1592, vereerde hem, almede te Leiden, zijn jeugdige vriend, *Janus Dousa de Jonge* (J. D. Nordovix filius), te vroeg aan de wetenschappen ontrukt, met een vierregelig vers, hetgeen wij, als volgens alle vermoeden onuitgegeven, alhier willen inlasschen, na vermeld te hebben, dat hij hem daarbij noemde »juvenis, qua moribus, qua literis excultus" (zoo door zijne zeden, als door zijne letteroefeningen beschaafd).

Cernis, ut hîc musivo opere exornata sit omnis
Pagina, et artifici vermiculata manu?
Musaeo sic perge animum distinguere cultu,
Ne non sit libro pictius ingenium.

In dezelfde maand vinden wij hem ook te Amsterdam,

(*) De andere Leidsche geleerden, die hij dit jaar aldaar hoorde, waren: R. Snellius in de wiskunde, Jo. Ramsey in de wijsbegeerte, Jo. Heurnius in de geneeskunde. WESTPHALEN, l. l. p. 49.

waar zekere *Richard Slotboom* hem met eene spreuk vereerde, — gelijk twee maanden vroeger, bij een tweede, maar, naar het schijnt, kortstondig verblijf te Franeker, *Godofr. Sopingius* deed: deze, later Predikant te Bolsward (*), de eenige zijner academische tijdgenooten, die hij er toen schijnt wedergevonden te hebben, beval zich met het volgende Latijnsch twintig-regelig gedicht in zijn aandenken.

Inauspicati heu auspicii diem
Accendit illam lux Hyperionis:
Qua nostra inarsit prima amoris
Fax leviter animos adurens.
Nam nil deinceps tempore, seu parum
Fructi sumus, mi Jane, tenellulo
Per se tamen crescente amoris
In calamum frutice altiorem:
Non absque Summo Numine: ut arguam
Immite nunc hoc te patiens tene
Mi Musa: quod terlenis ille
Nunc abeat, abeat amicus:
Congerro doctus, qui ioca, seria,
Mecum tenebat: conscius in bonis
Malisque, rexit me labantem,
Consiliis penite evolutis.
Suspiro nunc in dissidio gravi,
Non mentis: una qua sequor in novos
Te orbes, ad hanc voto benigno
Istius hanc memorem notam notavi.

Dan nu zou hij zijne letterkundige buitenlandsche *reizen* aanvangen, van welke ik in het meervoudig getal spreke, wijl wij hem, beurtelings en bij herhaling, in het zuiden en het noorden van Europa zullen aantreffen, waarom ook te regt de boven aangehaalde Ampzing (†) van hem zegt,

(*) Soping wordt, even als Adr. Metius, de Wiskunstenaar, onder zijne beste vrienden geteld, door WESTPHALEN, l. l. bl. 49.
(†) T. a. p.: »qui varia regna, ac loca, Germaniam, Galliam,

dat hij verschillende rijken en gewesten, Duitschland, Frankrijk en Italië, en de bibliotheken der geleerden, met alle zorgvuldigheid bezocht had.

Wij vinden hem reeds in den aanvang des volgenden jaars 1593 te Rome, welker Vaticaansche boekerij veelligt bovenal bij Ampzing bedoeld was. Hier schreven twee Nederlanders in zijn Album, de gebroeders *Lambertus* en *Joannes Canterus*, zoons van den geleerden Utrechtenaar Theodorus Canterus (*), welke, volgens MEURSIUS (†), ten deele, tot Heidelberg namelijk, door Petrus Bertius, later Hoogleeraar te Leiden, door Rochus van den Honert, later Curator aan dezelfde hoogeschool, Raadsheer in den Hoogen Raad en meermalen Afgezant van Hun Hoog Mog., door Van Werckhoven, en door twee andere jonge Nederlanders, Schaap en Grave, verzeld waren geworden.

Of zij verder PONTANUS reisgenooten waren, is mij even weinig, als de langdurigheid dezer reize (**) zelve, gebleken. Zoo veel is zeker, dat wij hem, vóór het einde des zelfden jaars 1593, weder te Leiden vinden, toen hij er zijne dissertatie over de vermogens van des menschen redelijke ziel (*de rationalis animae facultate*) voor den Doctorgraad in de Wijsbegeerte verdedigde (††).

» Italiamque doctorumque inibi bibliothecas diligentissime perlustra- » vit." Hij volgde, zegt WESTPHALEN, in zijne Voorrede, p. 49, zijnen broeder, den schilder, die reeds vroeger naar Italië vertrokken was, en nam daartoe, op Italiaanschen grond gekomen, over Venetië, Padua, Bologna, Ferrara, Florence en Sienna, den weg naar Rome.

(*) C. BURMANNI *Trajectum erud.*, bl. 70, (ibique variorum annott. Mss., in meo ex. obviae.)

(†) *Ath. Batavae*, p. 234 sq.

(**) Dit is zeker, dat hij zich, te Augsburg, Munchen, Ingolstad en Frankfort, bij verschillende geleerden kortelijk ophield. WESTPHALEN, l. l. p. 49.

(††) Dezelve is, volgens NICÉRON, aldaar verschenen. Wij meenen derhalve als eene dwaling te kunnen aanmerken, wat HÜBNER, en MÖLLER (in zijn *Cimbria literata*) melden, dat deze dissertatie te dezen jare (1593) te Padua zou zijn uitgegeven, en dus ook verdedigd. Zie WESTPHALEN, l. l., p. 49, in not.

Hierop denk ik, dat hij, door deze of gene aanleiding, naar Denemarken is teruggekeerd, hetzij dat zijn vader reeds toen voor de tweede keer zich in dat rijk ophield en de aanstelling aldaar ontvangen had, welke hij er twintig jaren lang bekleedde, en waarover wij beneden spreken zullen; hetzij, dat de roem des straks te melden grooten sterrekundige, of wel de zucht naar het eiland Seeland, waar zijne wieg geweest was, hem derwaarts dreef, zoo als waarschijnlijker voorkomt: althans NICÉRON zegt ons in zijne *Mémoires* (*) stellig, dat hij, na het volbrengen zijner studiën, ongeveer drie jaren lang tot medehulp verstrekte van den sterrekundige Tycho Brahé, bij wien hij zich op het eiland Huëen bij Koppenhagen bleef ophouden: en dat dit Deensch verblijf geenszins later kan gesteld worden, blijkt uit den vertrouwelijken toon, welke in een paar gedrukte brieven van Brahé aan PONTANUS heerscht, die van Sept. 1595 en Maart 1596 dagteekenen, en op een vriendschappelijk verkeer van langen adem doelen (†). Onze jongeling was bij Brahé met zekeren *Arn. Wittfeld* (**), welke in zijn Album te Koppenhagen een vriendschapsblijk schreef, in den jare 1595, denkelijk in deszelfs eerste helft. Althans de gemelde »drie jaren" moeten met eenige beperking verstaan worden en reeds ten einde geloopen zijn, toen de reizende jongeling, zijnen vader in deszelfs Deensche betrekkingen daar latende, voor de derde reis zich naar Nederland begaf, waar twee der grootste toenmalige Nederlandsche letterhelden den jeugdigen, gewis niet zonder vrucht uit het zuiden en noorden teruggekeerden reiziger hunnen lof waardig keurden. *Janus Dousa*, de vader, zijn gewoon symbolum in het Album schrijvende, roemde in hem, in Augustus 1595, het beschaafde ver-

(*) T. XIX. p. 390, en wederom T. XXXII. p. 271.

(†) Zie Epist. 58, p. 113, et Epist. 84, p. 153 *Sylloges Matthaeanae* in-4to. De kleinzoon namelijk van P., ANTON. MATTHAEUS, heeft des grootvaders brieven uitgegeven, gelijk wij later zullen aanwijzen.

(**) Zie Epist. 101, p. 190 ejusdem *Sylloges*.

stand en het beproefde oordeel (*). *Josephus Scaliger* daarentegen zong hem, in de volgende maand, op deze wijze toe:

Non te vetamus, omnium per artium
Campos vagari, quatenus mentem tuam
Ad clariora praeparant, non occupant.
Vitae magistra, veritatis regula,
Quae fingit animos cultibus sapientiae,
Una obtinenda sit tibi scientia. —
Qui nescit illa, perperam scit reliquas.

Een derde geleerde ter zelfder plaatse, de kundige *Cornelius Pijnacker*, later Hoogleeraar in de Regten aan de Leidsche hoogeschool, schreef in dit jaar een Latijnsch, Spaansch en Hebreeuwsch symbolum in het Album van *zijnen ouden vriend* (zoo als hij hem noemde).

Het grootste deel des volgenden jaars 1596 schijnt hij in Engeland doorgebragt te hebben: ik vinde althans, behalve een', later uitgegeven (†), brief van T. Brahé, aan hem, te Cantorbery wonende, in Maart dezes jaars geschreven, ook op den 1 April, ter zelfder plaatse, in zijn Album de hand van *Richard Thomson* (**), en den 8 September dien van *Guilielmus Camdenus*, wiens werken over oudere en nieuwere Engelsche geschiedenis en landsbeschrijving, vooral zijne *Britannia*, overbekend zijn, en met wien PONTANUS elf jaren later nog in briefwisseling stond (††). WESTPHALEN (***) vermeldt de Hoogleeraren in de Godgeleerdheid te Oxford en Cambridge, die hij hoorde.

(*) »Politissimi ingenii ac subacti ingenii adolescentem."

(†) In *Syll. Matth.* Epist. 58, p. 113.

(**) JÖCHER vermeldt ons hem, in zijn *Gel. Lex.*, als eenen geborenen Nederlander, van Engelsche ouders, die in den aanvang der 17e eeuw in Engeland leefde en over godgeleerde onderwerpen schreef.

(††) Blijkens de brieven, door MATTHAEUS uitgegeven.

(***) L. I. p. 49, in fine. Die brief aan Camden is *Epist.* 17. *Analect.* T. V. en diende ter begeleiding van een exemplaar van het *Itinerarium Galliae Narbonensis* aan den Engelschen landbeschrijver.

Het was er intusschen verre af, dat hij, na zijne terugkeering in Nederland, zich thans gerustelijk aldaar zou gevestigd hebben (*). Nadat hij derhalve in 1597 eene uitgave van de *Saturnalia* van *Macrobius* in-octavo, met vele aanteekeningen verrijkt, aan de geleerde wereld ten proeve zijner werkzaamheid geschonken had, eene uitgave, welke BOECLERUS (†) voor den besten van dien Schrijver houdt, en nadat de toebereidselen tot zijne grootste reis gemaakt waren, schrijft een ander lid van het Dousaansch geslacht, *Franciscus Dousa*, derde zoon van Leidens dapperen verdediger, en welke Scaligers brieven later uitgaf, op den 1 November 1597 zijn symbolum in het Album, ter eere van »den zoo uitgelezenen als geleerden »jongeling, die op zijn vertrek stond naar verschillende »vreemde landen" (**).

Zijn eerste doel schijnt Duitschland geweest te zijn: hij vertoefde althans een tijdlang aan de hoogeschool te Rostock, later de sterfplaats van onzen Grotius. Hier was het, dat hij drie boeken *Analecta*, in-quarto, zijnde aanteekeningen op *Plautus*, *Apulejus* en de twee *Seneca's*, uitgaf. Dit werk werd door hem den 1 April 1599 aan de Staten der provincie Friesland opgedragen, ten bewijze, hoe hij in andere landen het vaderland van zijn voorgeslacht, en het gewest, dat getuige zijner eerste academische studiën geweest was, steeds indachtig bleef. *Johannes Tilingius* van Oldenburg, die, nevens Eilhardus Lubinus, den Griekschen taalkenner, dit werk met zijne lofdichten vereerde, schreef ook hier in zijn Album.

Van hier schijnt hij nogmaals Denemarken en zijnen vader aldaar bezocht te hebben: althans wij vinden hem in Julij 1599 te Draxholm in Denemarken: daar schreef *Pe-*

(*) De geleerde VONCK, in zijne Aanteeken. op HUIGEN's *beschrijving van de stad Doesburg*, 1753, p. 64, vooronderstelt, dat PONTANUS niet vroeger dan na zijn verblijf in Engeland in de Nederlanden geweest is, hetgeen door al het vorenstaande wordt gelogenstraft.

(†) Zie NICÉRON, *Mémoires*, XIX. 391.

(**) »Juvenis elegantissimus et eruditissimus, abitum in diversas »terras parans."

trus van Heile, zelf een Nederlander, toen voor den »Dano-Belga, Ianus Isaaci" — zoo noemt hij hem — zijn symbolum ter gedachtenis.

Hij keerde na eenig tijdverloop weder, uit de staten van Koning Christiaan IV, naar Duitschland terug (*). Dezelfde leiddraad toch, dien wij tot dus ver door dezen doolhof gevolgd zijn, doet ons hem, een jaar later, in September des jaars 1600, aan eene andere Duitsche hoogeschool, te Herborn, aantreffen, alwaar de, toen ruim 50 jarige (†) *Johannes Piscator*, een zoo ijverig als naauwgezet Hervormd Godgeleerde, hem een vriendschapsblijk schenkende, onzen POSTANUS *convictor suus* (zijn dischgenoot) noemt, schijnende hij gewoon te zijn geweest, aan des Hoogleeraars tafel te eten.

De reis ging nu langzamerhand naar het zuiden voort. In de volgende maand treffen wij hem reeds in Heidelberg aan: — hoe toch ware het hem mogelijk geweest, de verblijfplaats van den grooten *Janus Gruterus* onaangeroerd te laten? Ook begiftigt hem deze geleerde, den 1 October, met den titel van Doctor, Philoloog en Dichter van buitengemeene deugd en geleerdheid (**), zoo wel als met het navolgende Latijnsche gedicht:

Minervae et charitibus sacrum.

Quod tibi me, mihi te, certum testetur amicum,
Haec habe, Isace, meae signa videnda manus.
Quod si mentem animumque quadra ista tenere valeret
Chartea; et heic una mentem animumque darem.
Cum nequeat; penito tamen hoc in pectore agentem
Esse sacram noris mentem animumque tibi.

(*) WESTPHALEN leert ons, dat hij, als opzigter der studiën van drie aanzienlijke jonge Denen uit het geslacht des bij hem zoo vereerden Tycho Brahé, deze nieuwe reis ondernam.

(†) Geboren in 1546.

(**) »Virtutis doctrinaeque excellentis Doctorem, Philologum, »Poëtam."

De duurzame vriendschap, thans, of reeds vroeger, misschien bij zijn verblijf aldaar in den jare 1593, tusschen Gruterus en PONTANUS gesloten, en de band tusschen Piscator en PONTANUS nu gelegd, werden later bevestigd door de brieven, zeven jaren daarna hun door PONTANUS toegezonden en voor ons bewaard (*).

Onze reiziger trok al verder en verder zuidwaarts, en wel vooreerst naar Basel, en deszelfs boekerij: daar schreef zekere *Wolffgang Sattlerus* (†), Medic., Artium et Juris studiosus, in zijn Album, hem noemende eenen gelijkelijk door zuivere zeden als door vermaarde geleerdheid uitmuntenden man (**). Ter zelfder plaatse treffen wij ook in November het handschrift aan van *Franciscus Raphelengius*, den geleerden zoon van wijlen den Leidschen Hoogleeraar der Oostersche talen van denzelfden naam (††).

Daar eindelijk vinden wij hem nog in het einde van Maart des volgenden jaars 1601, toen zekere *Georg Schougart*, zijn commensaal, hem een paar Bijbelteksten ten afscheid opschreef.

Een uitstap naar het nabijgelegen Montbelliard (Mompelgard) verschafte hem in Mei dezes jaars het handschrift van *J. Gherlerus*, uit Basel, » wijsgeer en geneeskundige," zoo als hij zich noemt, en aan wien vooral de laatstgenoemde wetenschap PONTANUS zal verbonden hebben: dewijl deze (***), die in geene menschelijke wetenschap vreemdeling wenschte te blijven, in dit zelfde jaar te Basel den

(*) In 1607. Zie No. 18 en 20 der door MATTHAEUS in *Analect.* t. V. uitgegevene.

(†) Ik houde zekeren Jo. Rud. Sattler, die in 1628 te Basel (volgens JÖCHER), 51 jaren oud, als Raadsheer stierf, voor zijn' bloedverwant; veelligt zijn' broeder.

(**) » Doctrinae claritate ac morum probitate excellentem virum."

(††) Van wien de Schrijver dezes afstamt.

(***) Wijl er te Franeker, in 1589 en 1590, slechts één, en wel een weinig bekend medisch Hoogleeraar was (zie VRIEMOET, *Ath. Fr.*), zal P. vermoedelijk te Leiden, onder Johannes Heurnius, zich het eerst in de geneeskunde geoefend hebben.

Doctorgraad der geneeskunde verwierf, op eenige *Theses*, *de affectu hypochondriaco*, in-quarto gedrukt.

Ook Zwitserland, dat, èn voor den natuurbeschouwer èn voor den ijverigen en gemoedelijken Protestant, zoo veel aantrekkelijks heeft, zag onzen reiziger in deszelfs heerlijke dalen: in de maand Augustus des jaars 1601, zien wij hem in het oude Zurich, alwaar de 71 jarige kerkleeraar *Burckhardus Lemannus* (*) en de 60 jarige Godgeleerde *Jo. Guil. Stuckius*, als Hebreeuwsch Oudheidkundige vooral bekend, hem een paar *disticha* vereerden.

Eer hij echter Zwitserland verliet, mogt het hem gelukken, den toenmalige Nestor der Protestantsche Godgeleerden, den eerwaardigen *Theodorus Beza*, te Geneve, vier jaren vóór deszelfs overlijden, in het 83e jaar van deszelfs leven, nog aan te treffen, en van hem den 9 October 1601 eene spreuk van den kerkvader Bernardus in zijnen vriendenrol te ontvangen.

Dan hier verlaat ons onze gewone getrouwe gids. Na vier en twintig malen ons voorgelicht te hebben, levert het Album, na Beza's hand niet éénen buitenlander meer op. Dat PONTANUS echter zijnen terugtogt naar Nederland, eerst door het zuidelijk, en later denkelijk door het noordelijk Frankrijk, genomen, en zich aldaar toen vooral in de oudere landtaal geoefend heeft, wordt ons vrij duidelijk, uit het werkje, vijf jaren later door hem te Leiden in-duodecimo uitgegeven, *Itinerarium Galliae Narbonensis* (carmen), *cum universae Galliae descriptione et Glossario prisco Gallico* (†).

Ofschoon 's mans leven slechts ter helfte door ons is

(*) Geboren in 1542. SAXII *Onomast.*, III. 494; JÖCHER, in voce.

(†) Al weder werd ons dit door WESTPHALEN bevestigd, die hem van Geneve, Lyon, Valence, Avignon en Orange, Marseille, Arles en Nismes, laat bezoeken, om vooral aan de Medische school van Montpellier (zie hierboven blz. 82) zich het langst op te houden, en over Narbonne, Toulouse, Agen, Bordeaux, Rochelle, Poitiers, Tours en Orleans, naar Parijs, en van daar, over Nederland, misschien naar Denemarken, terug te keeren.

afgehandeld, hebben wij echter ons hoofddoel bereikt, door u, M. M. H. H., eenige min bekende berigten, uit zijnen vriendenrol geput, over zijne reizen mede te deelen. Wij wilden u thans nog, met weinige woorden, de vruchten herinneren, welke de nu, door die reizen, tot een' ervarenen man gerijpte jongeling, uit zijne, van zoo verschillende oorden ontleende kundigheden, zoo voor zich zelven getrokken, als inzonderheid aan de wetenschappen geschonken heeft. Een overzigt, waarvoor wij in dubbele mate uwe toegevendheid inroepen, als zonder geschrevene hulpmiddelen van eenige Archieven (*) zamengesteld, en zoo beknopt mogelijk te zamengevat.

Hij was niet lang, van zijne togten, in Nederland of in Denemarken wedergekeerd, toen hij door Curatoren van Gelderlands kwartierlijke Veluwsche School geroepen werd, om in de vakken van *Physica* en *Mathesis* te Harderwijk eene leerstoel te komen vervullen. Den juisten tijd hiervan mogt het ons niet gelukken op te sporen: alleen bleek het ons, dat zijne aanstelling in het midden des jaars 1606 plaats had (†). Gemelde twee vakken intusschen schijnen geenszins die geweest te zijn, in welke hij, boven anderen, als Schrijver werkzaam bleef. Als zoodanig zien wij twee andere vakken optreden. De *kritiek* toch van vele *Latijnsche schrijvers* en de *nieuwere*

(*) Als daar zijn de Handelingen van Curatoren en Professoren der voormalige Hoogeschool van Harderwijk, en het Archief der provincie Gelderland. Over het laatste schrijft mij mijn waardige vriend, de opzigter des Archiefs en Redacteur van dit Tijdschrift: »vergeefs heb ik moeite gedaan, er iets te zijnen aanzien te vinden. De zaken werden toen niet zoo officieel, omslagtig, naauwkeurig, behandeld als thans, en de aanteekeningen van dien tijd laten veel te wenschen over".

(†) In December 1611, schrijft hij (*Epist.* 21, *Analectorum* p. 1007), dat hij er toen reeds volle 5 jaren was. SCHRASSERT, in zijne *Geschiedenis en Beschrijving van Harderwijk*, is voor de Hoogeschool genoegzaam van geene dienst.

Geschiedenis zijn het, welke door hem, in het vervolg zijns levens, met verschillende werken krachtdadig verrijkt werden. Van elk zij een woord, eene korte vingeraanwijzing, genoeg, als alleen met ons tegenwoordig doel overeenkomstig.

Wat het eerste, *de Latijnsche kritiek*, betreft: van den jare 1619 tot 1632 toe heeft hij Romeinsche dichters en geschiedschrijvers, met meer of min uitvoerige aanteekeningen verrijkt, en met of zonder den tekst derzelve, uitgegeven of helpen uitgeven. Onder de schrijvers der eerste soort tellen wij *Plautus* (*), *Martialis* (†), *Macrobius* (⁎), *Petronius* (‡), *Seneca Tragicus* (**), onder de laatsten de *Veterum Historicorum Latinorum fragmenta* (††), *Florus* (⁎⁎), *Tacitus* (‡‡), *Valerius Maximus* (***). Het formaat derzelve (klein 8vo of 12mo), doet ons vermoeden, dat hij eenige derzelve ten nutte zijner *Scholares* uitgegeven, en, alhoewel niet regtstreeks volgens zijnen lastbrief hiertoe geroepen, soms over eenige oude schrijvers openlijk gelezen en dezelve verklaard heeft.

(*) Amst. 1620. 16mo.

(†) Ex *Musaeo P. Scriverii*, L. B., le Maire, 1619. 12mo. PONTANUS aanteekeningen beslaan hier 11 bladz. en bevatten de collatie, door P. in Denemarken, bij den Groot-kanselier C. Friis, uit een Codex zijner bibliotheek vervaardigd. Mij is een exemplaar dezer uitgave voorgekomen (*Catal. B. A. Nauta*, Leiden, April 1836, p. 39, No. 61), rijkelijk voorzien, van voren, van achter en op den kant, van PONTANUS gedrukte aanteekeningen, met vele latere door hem in handschrift daarbij gevoegde; het werd gekocht door den boekhandelaar Van der Hoek, in commissie. — Andere nog in handschrift bestaande stukken vermeldt WESTPHALEN, l. l. p. 52 in fine.

(⁎) L. B. 1597 en 1628. 8vo.

(‡) Genev. 1629. 4to.

(**) L. B. 1619 en 1620. 8vo.

(††) (L. B.?) ap. Commelinum, 1622. en vroeger reeds te Rostock, 1599. 4to.

(⁎⁎) Amst. 1626. 16mo, of 1627. 12mo. De aanteekeningen op den *Florus* waren niet vele.

(‡‡) Amst. 1630. 12mo.

(***) Amst. 1632. 16mo.

Eer wij nu tot zijn tweede hoofdvak, de *geschiedenis*, overgaan, mogen wij niet verzwijgen, hoe het onderwijs, door hem, in vroegere jaren, bij Tycho Brahé genoten, hem zal overgehaald hebben, om aan een werk van Robert Hues, over *de hemel- en aard-globe*, de hand te leenen, hetgeen, met vele afbeeldingen herdrukt en met zijne aanmerkingen verrijkt, ten jare 1617 in het Latijn het licht zag (*). — Verneemt voorts nog, dat hij, in 1629, eenige *Theoremata* tegen het bestaan van een volk van *dwergen*, Harderw. 4to, uitgaf (†); — en dat hij zich, hoewel, volgens deskundigen, min gelukkig, ook op het gebied der *Latijnsche dichtkunst* waagde (‚); — maar welk geleerde bijna, mogen wij vragen, durfde toen ten tijde nalaten, eene proeve te nemen, om den Latijnschen Parnas te beklimmen?

Dan, wij hebben, als zijn ander lievelingsvak, de *geschiedkundige wetenschap*, en wel de *nieuwere geschiedenis*, genoemd. Hij koos de onderwerpen daartoe beurtelings uit de buitenlandsche geschiedrollen, en uit die zijns vaderlands.

Zóo gaf hij in 1616 zijne *Origines Francicae* (‡) in het licht, en toonde daardoor, hoe hij, sedert zijn eerste — in 1606 verschenen — werk over het aloude Frankrijk (**), de geschiedenis van dat land en deszelfs vroeger

(*) In 1617 en 1624, te Amst. 4to, nogmaals te Oxford, 1663. 8vo herdrukt.

(†) Hij had voor zich eene persoonlijke reden, zouden wij zeggen, om liever op dit punt te zwijgen, als zijnde hij zeer klein van gestalte; hij schrijft hierover nog iets in den 132 Brief der *Syll. Epistt. Matthaeana.*

(‚) *Poemata*, *Libri* VI. Amst. 1634. 12mo. Hij was, tijdens derzelver uitgave, over de 60 jaren oud; zijn neef BOXHORN prijst ze ergens.

(‡) Harderwijk, 4to.

(**) Zie boven, bl. 95. Het tweede is door Adr. Valesius in der tijd niet gunstig beoordeeld; ja zelfs, in 1619, te Rome veroordeeld; door Hertius daarentegen zeer geprezen. WESTPHALEN, l. l. p. 51 (nota *h*).

verband tot ons vaderland dieper doorzocht had. Hij droeg dit werk, als een bewijs zijner dankbaarheid, op aan zijne begunstigers, de Staten van Gelderland.

Hij vermogt intusschen niet het Noorden, en datgene der Noordsche rijken, te vergeten, waar hij geboren was. De geschiedenis van Denemarken ging hem na ter harte. Tijdens zijn jeugdig verblijf ten huize van Tycho Brahé (*), en meer nog door het voortdurend verblijf zijns vaders in dat rijk, had hij aldaar die aanzienlijke betrekkingen aangeknoopt, welke later aan zijne kunde den tijtel van *Geschiedschrijver des Konings van Denemarken* — het was toen de groote Christiaan IV. (†) — verschaft en den oorsprong aan zijne *geschiedenis van dat Rijk* gegeven hebben. Van dit werk verscheen in 1631 het eerste deel te Amsterdam, in folio, in het licht; doch hoewel door hem in handschrift vervolgd, is de druk nooit voltooid gevonden. De reden hiervan vonden wij nergens opgegeven (⁎).

(*) Vonck, op huigen's Beschrijving van *Doesburg*, bl. LXIII.

(†) Dezelfde was het, die Jo. Meursius, welke mede een Hollander was, uit de Nederlanden naar de Seelandsche hoogeschool Soroë had weten te troonen.

(⁎) Het handschrift bestaat nog, en een onderzoek van hetzelve zou veelligt deze onzekerheid ophelderen. Er worden zelfs twee exempl. van opgegeven. — Volgens nicéron (t. XIX, p. 395 en t. XXXII, p. 277) is het te Koppenhagen. Volgens saxe, in zijn *Onomast. Litt.*, t. IV, p. 578, in 1782 in het licht verschenen, was het *eigen* handschrift van p. toenmaals te Utrecht in de rijke Bibliotheek van den Burgemeester G. Munniks voorhanden; waardoor hetzelve thans denkelijk in die van deszelfs neef en erfgenaam, Dr. G. Munniks van Cleeff, te Utrecht, zal berusten. Is de opgave van saxe juist, dan kan het Deensche handschrift eene derwaarts door p. overgezonden kopij zijn. Moréri zegt, in zijne *Dictionn.* in voce *pontanus* (onzeker op welken grond), dat zekere *des Roches* (waar en wie?) destijds (wanneer) op het punt stond, om dit geschreven vervolg uit te geven, met bijvoeging van een levensberigt over p. Doch hiervan heeft men verder nooit gehoord. — Nicéron vermeldt, t. XXXII. l. l., dat p. in het eerste deel saxo grammaticus en harald

Zes jaren later vinden wij onzen werkzamen geleerde in eenen twist uit het gebied des volkenregts ingewikkeld. De Engelsche Seldenus had denzelven aan Grotius berokkend, toen gene het werk van dezen over *de vrije zee*, jaren voorheen (1609) uitgegeven, was begonnen zijdelings aan te vallen: een twist, die een der eerste bewijzen oplevert van der Engelschen streven naar de opperheerschappij ter zee. PONTANUS, die natuurlijk de zijde van Grotius hield, had, denkelijk voor den uitlandigen en in staatszaken toenmaals verdiepten geleerde, de partij opgevat. Het werkje daarover verscheen in 1637 (*).

HUITFELD schijnt gevolgd te zijn. — Het inzien van WESTPHALENS *Monumenta* heeft ons dezer dagen geleerd, dat allen, zelfs nog in 1833 onze DE WIND, gedwaald hadden, en dat deze gissingen reeds sedert den jare 1740 overtollig geworden waren, toen het tweede deel verschenen is. Het 2e deel der *Hist. Dan.* beslaat 517 blz. in folio van WESTPHALENS meergemelde tweede deel, loopende van 1448 tot 1588, de levens bevattende van alle de eerste Koningen uit het Oldenburgsche huis tot den dood van Frederik II. Verder heeft P. het nooit vervolgd, daar hij in de laatste dagen zijns levens aan dit gedeelte de laatste hand legde. Het is niet te verwonderen in den *Holsteinschen* VAN WESTPHALEN, dat *hij* dit werk boven alle 's mans overige schriften, zelfs boven de geschiedenis van Gelderland, prees. — Het portret, dat het laatstgenoemd werk versiert, heeft WESTPHALEN voor zijn werk, minder schoon, laten na graveren, gelijk ook de Deensche Koningen, wier leven hij daar beschrijft, allen gegraveerd voorkomen, door zekeren Bruhl van Leipzig.

(*) Het heette *Discussionum historicarum libri II*, *quibus praecipue quatenus et quodnam mare liberum vel non liberum clausumque accipiendum*, *dispicitur expenditurque.* Harderv. 1637, 8vo. Het *eerste* boek bevat, in 23 hoofdstukken, bewijzen over het regt der vrije zee, uit de geschiedenis der oudste en latere aan zee wonende volken van het westelijk Europa geput. De strijd van P. tegen Seld. wordt in de 17 hoofdstukken van het *tweede* boek gevoerd. — Volgens WESTPHALEN, l. l., zou het eerste boek, eerst te Straatsburg in 1617, daarna te Harderwijk 1637 weder uitgegeven zijn; iets dat geheel en al bezijden de waarheid is, gelijk blijkt uit den inhoud van de opdragt der *Discussiones*, in d. 1 Maart 1637.

Dit onderwerp, zoo naauw met het zeewezen van het reeds toen zoo veel geldend Nederland verbonden, leidt ons, als van zelve, tot 's mans werkzaamheid in de geschiedenis van dat land, waar de wieg zijner ouderen eenmaal stond, waar zijne eigene opvoeding had plaats gegrepen en dat hem, zoo doende, tot een tweede, tot een eigen vaderland geworden was. Het is de geschiedenis van dat Nederland, welke door zijne pen vooral niet karig behandeld is.

Reeds in 1611 was door hem in eene ware behoefte voorzien geworden. De hand over hand toenemende bloei van Amsterdam deed landgenoot en buitenlander beiden begeerig uitzien naar eene beschrijving dier stad en een geschiedkundig overzigt van haren aanwas. PONTANUS gevoelde dit gebrek, en voorzag, door zijne Latijnsche pen, ook ten voordeele des vreemdelings daarin. Zijn *Historia urbis et rerum Amstelodamensium*, waarin veel meer van algemeen Nederlandsch belang, dan men er in zoeken zoude, voorhanden is, verscheen in het gemelde jaar, in één in-folio deel in het licht; de eerste van al de talrijke later verschenen Nederlandsche stedebeschrijvingen. Het is opgedragen aan Schout, Burgemeesteren en Schepenen der stad, en daardoor als onder hunne hoede gesteld. Eene toetsing van deszelfs verdiensten geeft de heer DE WIND (*). — De langdurige uitweidingen, waarin de schrijver zich verdiepte, werden echter door sommigen (†) min gunstig ontvangen en beoordeeld, weshalve de schrijver zich genoodzaakt vond, zeventien jaren later, in een geschrift, aan zijnen vriend Buchelius gerigt, zich hier omtrent opzettelijk te verdedigen. — Het hoofdwerk is in 1614 in het Nederduitsch vertolkt.

Hoewel hij in dit werk de verijdelde pogingen der Amsterdammers *tot vinding van den noord-oostelijken door-*

(*) Zie *Bibl. der Nederl. Geschiedschrijvers*, bl. 436.

(†) Namelijk door Sweertius en Pontus Heuterus. Zie PONTANI *Apologia*, Amstel. 1628, recusa Ao. 1634. 4to. (volgens NICÉRON en FOPPENS.) Laatstgenoemde (XXXII. 275) roemt hoogelijk P. gematigdheid in het weêrleggen van Sweertius, die hem in dezen scherp behandeld had.

togt naar Oost-Indië vermeld had, schreef hij echter, bij den blijvenden lust daartoe onder onzen landaard, *over de mogelijkheid van en de middelen daarheen strekkende*, eene afzonderlijke verhandeling, lang na zijnen dood eerst uitgegeven (*), doch waarschijnlijk in zijnen jongeren leeftijd, mede dien van Heemskerk en Barends, ontworpen.

Een geschrift van PHIL. CLUVERIUS over de drie oudste Rijnmonden en den toestand der vijf volken, die derzelver boorden bewoonden, door PETRUS SCRIVERIUS in zijne *Oudheden der Vereenigde Provincien van Nederland* (†) ingelascht, gaf onzen PONTANUS, die Cluverius inzigten hierin geenszins deelde, aanleiding, zijne *Disceptationes chorographicae de Rheni divortiis et ostiis* (˳) uit te geven; Cluverius beantwoordde hem (‡), maar hij bleef den Leidschen geleerde geenszins schuldig (**). Hoewel deze wetenschappelijke krijg, in de *Mémoires* van NICÉRON het duidelijkst uit een gezet (††), gedurende zes jaren (1611—1617) niet zonder hevigheid gevoerd werd, won de oude geschiedenis en landsbeschrijving onzes vaderlands niet weinig door deze vier uitgebreide geschriften.

(*) In 1702. Zie NICÉRON, *Mém.*, XXXII, 278, volgens wien het in het genoemde jaar ingelascht werd, in het *Recueil des voyages, qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes Orientales, formée dans les Provinces des Pays-Bas, par J. C. DE RENNEVILLE*, Amst. 12mo.

(†) P. SCRIVERII *Antiqq.* etc., L. B., 1611. 4to.

(˳) L. B., 1614. 8vo.

(‡) P. CLUVERII *Germania antiqua*, 1615. fol.

(**) *Disceptationum partes duae*, 1a. *jam edita*, 2a. *nunc primum prodens*, Harderv. 1617. 8vo. Reeds vroeger had P. zijn oordeel over Cluverius beweren in zijne *Germania*, geuit in *Epist.* 14, in MATTHAEI *Analect.*

(††) NICÉRON, t. XIX, p. 392—394, beter dan t. XXXII, p. 273. Toen P. aan Grotius, over zijne meening, rakende CLUVERII *Antiqq. German.*, geschreven had, zond Grotius hem uit Rotterdam een antwoord, dat onder diens brieven, Amst. 1687, folio, p. 755, is opgenomen, later in MATTHAEI *Sylloge Epistol.*, Ep. 47, p. 93, (edit. 1740.)

Het is echter onbetwistbaar PONTANUS grootste geschiedkundige verdienste geweest, dat hij de latere jaren zijns levens schier onafgebroken toewijdde aan de volvoering van eenen, hem reeds in 1621 (*), door de Staten van Gelderland, opgedragen last: het schrijven namelijk eener *geschiedenis van dat gewest.* Zij lieten deze lastgeving tevens door bewijzen hunner buitengewone erkentelijkheid voor zijne talenten verzeld gaan. Onderscheidene belangrijke bijzonderheden over het schrijven dezer geschiedenis vinden wij opgespoord en voor ons bewaard door de zorg van den zoo ervarenen C. V. VONCK, in zijne belangrijke voorrede voor HUIGEN's *Beschrijving van Doesburg*, alwaar hij PONTANUS den *fakkel der Geldersche geschiedenissen* noemt (†). Ons zij het thans voor ons oogmerk genoeg, u herinnerd te hebben, dat hij dit werk in het Latijn (gelijk al zijne overige schriften) met getrouwheid en naauwkeurigheid (⁎) te boek stelde, en naauwelijks één jaar voor zijn sterven, in een zwaar in-folio deel, met vrij naauwkeurige kaarten en met platen verrijkt, te Harderwijk mogt zien in het licht verschijnen (‡). Vijftien ja-

(*) Zie VONCK, Voorrede op HUIGEN's *Doesburg*, bl. LXV en volg.

(†) T. a. pl. bl. 63.

(⁎) Zie MENCKENIUS, aangehaald door NICÉRON, *Mém.* t. XXXII, p. 277. — P. gebruikte daarin de bouwstoffen van MERULA en LONTIUS.

(‡) Volgens den boven aangehaalden VONCK, genoot hij, in de uitgave dezes werks, groote hulp van Ern. ten Brinck, Burgemeester van Harderwijk, die, in vroeger tijden (1607), naar Engeland op reis gaande, in P. Album schreef, hem *amicus suavissimus* noemde, en in een' brief van dezen aan Cambden hoogelijk geroemd wordt. (MATTHAEI *Anal.* V (X), p. 1001.) Ten Brinck komt buitengewoon veel in P. brieven voor. Hij, en een naamgenoot van hem, waren 1627 zeer werkzaam aan de Harderwijksche Bibliotheek. Zie VAN HASSELT, *Geldersch Maandw.*, d. I, bl. 272-276.

zen later werd hetzelve door AB. VAN SLICHTENHORST in het Nederduitsch vertolkt en vermeerderd (*).

De vermelde bijzondere genegenheid van de Staten van Gelderland te hemwaarts kan men gewisselijk onder de redenen tellen, waarom hij op eene, ten jare 1626 hem aangebodene (†), benoeming tot Hoogleeraar in de Grieksche letteren (⁎) en geschiedenis te Groningen, op het toenmaals aanzienlijk jaargeld van acht honderd guldens, bedankte, niettegenstaande Harderwijk toen nog slechts eene kwartierlijke schole was en eerst acht jaren na PONTANUS overlijden tot eene hoogeschool verheven werd.

Zoo verre de reeks zijner geschriften, voor zoo verre die uitgegeven zijn. — Doch ware hem een langer leven vergund geweest, hij had nog meer geleverd. Lezen wij trouwens wat hij in eenen brief (‡), zes jaren vóór zijnen dood, namelijk in 1633, aan zijnen vriend Buchelius schreef, zoo staan wij verwonderd over de uitgebreide plannen van werkzaamheid en ontwerpen tot andere geschriften, welke den onvermoeiden man in meer dan 60 jarigen leeftijd nog bezig hielden, doch wier vervulling hij geenszins beleven mogt. Vóór den afloop toch des jaars 1639 (**) eindigde hij, in 68 jarigen leeftijd, zijne aardsche loopbaan.

(*) Zie, over dit werk en de Nederd. overzetting beiden, DE WIND, *Bibl.*, bl. 438—441.

(†) *Epist.* 94, in *Syll. Epistt.* MATTHAEI, *ad calcem* ALCIATI *contra vitam monasticam editarum*, L. B., 1740. 4to.

(⁎) Dit vak had hij wel bij Arcerius geleerd, maar nooit, immers voor het publiek, daarin iets, altijd in het Latijn, gewerkt. Hij was daarenboven toen ook reeds 55 jaren oud.

(‡) *Epist.* 12., in MATTHAEI *Analectis.*

(**) Er is zelfs over het juiste jaar verschil. SCHRASSERT, *Beschr. van Harderwyk*, zegt 1638. — VALERIUS ANDREAS, en die hem naschreven (FOPPENS, NICÉRON, HOOGSTRATEN, en MORÉRI) zeggen 1640. — VONCK, uit goede bronnen, Voorr.

Zijn afbeeldsel echter is voor ons bewaard. Geschilderd door zekeren Isaak Isaaks (in wien ik een' broeder van hem wenschte te mogen begroeten) (*), en door den ervarenen J. van de Velde geëtst, prijkt hetzelve in groot formaat vóór zijn hoofdwerk, de *geschiedenis van Gelderland*. Het vertoont hem in zestigjarigen ouderdom, met al de kracht der mannelijke jaren.

voor HUIGEN, bl. LXXI, 1639. — De Notulen, resolutiën, albums enz. van Harderwijks hoogeschool zijn wel overig, en naar Arnhem gevoerd, doch allen beginnen met 1648. Niets is aldaar over de vroegere kwartierlijke school. Te vergeefs heeft de uitgever dezer *Bijdragen*, voor mij, in de besluiten of Recessen van het Arnhemsch Kwartier, den juisten sterftijd van P. getracht na te sporen. En de stedelijke begrafenisboeken bestaan te Harderwijk bij het stedelijk Archief slechts sedert 1733. Naar een gedenkteeken, of zelfs maar naar eenen eenigzins kennelijken grafsteen, heb ik te vergeefs, in den jare 1836, in de Groote Kerk te Harderwijk gezocht, hoewel de geschiedschrijver van Gelderland denzelven dubbel verdiend had. Mogelijk ware dezelve nog in de gewezen Akademie- of Fransche Kerk, thans het Militair Magazijn aanwezig, — ook te Franeker werden wel Hoogleeraren in de Akademie- of Fransche Kerk bijgezet, — doch welker grond, met allerlei voorwerpen bedekt, voor mij onnaspeurbaar was. — Ook deze hoop, om zijnen sterfdag op te sporen, verdween dus voor mij. Alleen leeren ons zijne brieven, dat hij den 1 Augustus 1639 reeds ziek te bedde lag (zie een' brief aan Boxhorn, van dien dag); den 9 daaraanvolgende schreef hij echter nog aan Wickefort, aan Stephanius, (Hoogleeraar te Soroë in Denemarken), en aan Em. Morales (de laatste brief werd half van het bed gedicteerd, en, volgens dien aan Stephanius, was hij toen reeds een half jaar bedlegerig geweest). Latere brieven vind ik niet meer. — Volgens WESTPHALEN overleed hij in den jare 1640, den 7 October, oud 68 jaar, 8 maanden en 15 dagen, na lange bedlegerigheid. Doch als wij dezen leeftijd, bij zijn' geboortedag (volgens denzelfden W., 21 Januarij 1571) voegen, krijgen wij juist 7 October 1639, zoodat op de eerstgenoemde plaats zeker eene drukfout bestaat, en 1639 het ware jaar is.

(*) Mijne gissing is bewaarheid door WESTPHALENS Voorrede, p. 49. — Hij was zelfs graveur en schilder tevens.

Lang mogt hij zelf het bezit zijns vaders smaken. Een zijner uitgegevene brieven (*) leert ons, dat hij pas op zijn 44e jaar, dat is, in den jare 1615, de smarte moest ondervinden, welke de dood eens geliefden en hoog geschatten vaders veroorzaakt. Deze, wien wij reeds, bij de geboorte zijns zoons, hetzij om eene wijkplaats te zoeken in den nood zijns vaderlands (†), hetzij om zaken van staatkundigen aard, hetzij om beide oorzaken te zamen genomen, in Denemarken hebben aangetroffen, had intusschen zoo vele bekendheid met dit rijk en met deszelfs handelsbetrekkingen op Nederland zich verworven, dat hij, omstreeks den jare 1595, in hetzelfde rijk, tot Agent, of Commissaris, zoo als zijn zoon zegt (Consul?) van Nederland benoemd werd, en in dien post, nagenoeg twintig jaren, of tot aan zijnen dood toe, volhardde (*).

Lang bleef ons de naam van PONTANUS echtgenoot onbekend. Eindelijk vond ik te Harderwijk de navolgende aanteekening in het Trouwboek der Gereformeerde kerk (‡):

D. 19 *Maij* 1606.

D. JOH. PONTANUS (**) *ende* ANNEKEN VAN DEN HERDE (††). Dit huwelijk treft in hetzelfde jaar te zamen, met zijne

(*) Van den 11 November 1615. MATTHAEI *Anal.* V. (X), p. 997.

(†) DE WIND, *Bibl. der Nederl. Geschiedschrijvers*, 434. Zie ook boven, bl. 84.

(*) »Jam annum circiter vigesimum", zegt P., in den aangehaalden brief van 1615.

(‡) De aanteekening is echter slechts van de aflevering van een attest der geboden, niet van den voltrokken trouw; deze trouw is dus buiten de stad (ter woonplaatse der bruid?) voltrokken. — De doopboeken bestaan te Harderwijk als nog slechts van 1673 af: zoodat zijne nakomelingen niet te vinden zijn. Doch dit punt is genoegzaam van elders bekend.

(**) Zonder bijvoeging van den tweeden voornaam *Isaacks*, dien wij meermalen, maar dan door anderen in brieven aan hem, weggelaten vonden.

(††) In Februarij 1637 leefde Pontanus echtgenoot nog. *Epist.* 7,

aanstelling als Hoogleeraar, en was veelligt een gevolg van daardoor verbeterde levensomstandigheden.

Slechts ééne spruit, zoo veel wij weten, mogt onze PONTANUS uit dezen zijnen echt den volwassen leeftijd zien bereiken: eene dochter, naar hare moeder, *Anna* geheeten (*). Door haar huwelijk in den jare 1634 met Antonius Matthaeus II, verkreeg deze, die reeds sedert 1628 te Harderwijk Hoogleeraar der Regten was, zijnen ambtgenoot PONTANUS tot schoonvader, doch hij verwisselde later deze standplaats met dezelfde betrekking aan de pas opgerigte hoogeschool te Utrecht. Anna bragt haren echtgenoot een talrijk kroost, negen kinderen, ter wereld, van welke de tweede zoon, naar zijnen moederlijken grootvader, *Isaacus* (†) genoemd werd; en de eerste, in 1635 geboren,

in *Anal. Matthaeanis*, t. X; edit. 1738, p. 986, alwaar men, voor 1632, in het onderschrift, stellig 1637 lezen moet. In een' brief van Junij 1635, aan zijnen schoonzoon Matthaeus, toen reeds te Utrecht, schijnt het wel, dat haar naam in het Latijn *Ab Heden* luidde, dewijl hij spreekt van eenen » affinis meus, avunculus » vester Ab Heden": doch *Ab* is voor *van den*, en *Heden*, zal in het HS. wel *Herden* geweest zijn. Het is van elders bekend, dat de uitgever dezer brieven (ANT. MATTHAEUS) niet juist was op het lezen, of op het kopieren der door hem in het licht gezonden stukken. Ab Heden schijnt te Amsterdam gewoond te hebben. (MATTHAEUS l. l.) — WESTPHALEN noemt haar *Anna van den Heden*, dochter van *Philips van den Heden*, uit Antwerpen, later te Amsterdam, denkelijk om de godsdienst woonachtig, en van *Anna Zueria*; bloedverwante schijnt mij deze geweest te zijn, denkelijk oudmoei, van Marcus Zuerius van Boxhorn, van welken bekenden Leidschen Hoogleeraar ook vertrouwelijke brieven aan P. bestaan.

(*) Misschien was zij geboren in October 1615; althans P. schrijft toen (in *Epist.* 14. MATTHAEI *Anal.*) aan Scriverius, dat zijne vrouw op het punt van hare bevalling was; en — van andere kinderen zwijgt de letterkundige geschiedenis, behalve van een zoontje van groote verwachting, in 1629 door de pest weggerukt. Zie bij WESTPHALEN.

(†) Zie BURMANNI *Traj. Erud.*, in voce *MATTHAEUS*.

even als zijn vader en zijn vaderlijke grootvader, den naam Antonius voerde, en mede Hoogleeraar in de Regten, doch eerst aan de Utrechtsche, later aan de Leidsche hoogeschool, werd. Het is aan den laatstgenoemden, dat wij, in twee zijner talrijke werken, de uitgave van nagenoeg *honderd* brieven (*) zijns moederlijken grootvaders te danken hebben, aan de voornaamste binnen- en buitenlandsche geleerden zijns tijds toegezonden, en uit welke, als zijnde allen na zijne vestiging te Harderwijk geschreven, voor het tweede, kortere deel onzes opstels, zijn burgerlijk en wetenschappelijk leven aldaar, talrijke bijdragen zouden te putten zijn.

De drooge naamlijst van alle deze geleerde betrekkingen hier voor u op te hangen, ware weinig onderhoudend; wij vermelden derhalve, behalve zijne, in den loop dezes verslags aangestipte vrienden, slechts de namen van eenen Petrus Scriverius, wien hij in het uitgeven zijner Latijnsche schrijvers vaak met aanteekeningen bijstond, en met wien hij zoo verbonden was, dat ze elkander *Isaacius suus*

(*) *Zeven en zestig* brieven namelijk, in de *Sylloge Epistt.*, door A. MATTHAEUS achter meergemelden ALCIATUS gevoegd en verschenen te Leiden, 1695 en, met een' vernieuwden titel, nog eens aldaar uitgegeven, 1708. 8vo. Later, zonder eenige verandering, herdrukt in-quarto, Hagae Com. 1740, denkelijk om gevoegd te worden bij de in 1738 herdrukte *Analecta Matthaeana.* — En nog *een en twintig* brieven, door denzelfden MATTHAEUS uitgegeven in het X deel zijner *Analecta*, L. B. 1710, 8vo; en, met deze, weder herdrukt, Hagae Com. 1738, in het vijfde deel der zoo evengemelde *Analecta Matthaeana* in-quarto. — Twee onuitgegevene brieven aan P. Scriverius, van den jare 1620, waren in de verzameling van wijlen Jacobus Koning, waarvan één (Catal. Dl. I. blz. 88, No. 1243) verkocht is aan Ds. J. J. van Voorst, te Amsterdam. — In de eerste verzameling, die van den jare 1695, gaf de uitgever mede de antwoorden dier geleerden, op vele brieven van P. aan hen gerigt, in het licht: hij vergoedde daar door een gemis, dat in vele uitgegevene briefwisselingen te betreuren is, dat men wel het redebeleid des briefschrijvers bezit, maar het wederleggend, of uitbreidend, of toestemmend antwoord des anderen mist.

en *Scriverius suus* noemden; eenen Constantijn Huygens; een' Hugo Grotius, M. Z. Boxhorn, zijn' bloedverwant, Jo. Fred. Gronovius, Casaubonus, Gerardus Johannis Vossius en deszelfs zoon Dionysius, Petrus Cunaeus, J. Revius, Smetius den vader, l'Empereur, Lamb. Goris, A. Wickefort; waarbij die van zeer vele anderen zouden te voegen zijn.

Des mans roem verbreiden, zoo deze na zijn overlijden uitgegevene brieven, als zijne eigene talrijke geschriften; zijnen roem vermeldde reeds de tijdgenoot (*); aan de herdenking en bevestiging van dien roem hadden wij dit uur gewijd. Mogten wij daardoor verschillende punten van zijn leven, meer dan vroeger geschieden konde, hebben toegelicht, wij zouden voor onzen onvolledigen arbeid ons dubbel beloond achten.

(*) Zie, uit zeer velen, den lof, hem door GROTIUS, in zijn *Regt van Vrede en Oorlog* toegezwaaid; en door G. J. VOSSIUS in *Epist.* 117, (pag. 218 *Sylloges Matthaeanae*, 1740.) Ook eene groote aanteekening bij WESTPHALEN, l. l. p. 49. (nota z.)

VROUW JAKOBA VAN BEIJEREN

EN

ALBRECHT BEILING.

Heeft dan de ongelukkige vrouw niet genoeg geleden, en moet men, eeuwen na haren dood, nog in de woede der vervolgers van haren goeden naam deelen?

H. BARON COLLOT D'ESCURY.

Wij leven niet meer in den tijd, toen de verdienstelijke SIMON STIJL, in zijn uitmuntend werk: *Opkomst en Bloei der Nederlanden*, van Vrouwe Jakoba van Beijeren sprekende, zeide, dat hare rampen eene meêwarige traan uit de oogen lokten en, terwijl hare lotgevallen allen bekend waren, als hadde zij nog onlangs geleefd, ook het medelijden met haar algemeen was (*). Neen, de vrouw, die zoo veel weêrspoed ondervond, over wier hoofd zoo vele stormen losbarstten, die zich bij haar leven zag besprongen, vervolgd, beroofd, juist door hen, die, als hare natuurlijke beschermers, hun bloed te harer verdediging hadden behooren op te offeren; — die zelfde vrouw is, vier eeuwen na haar verscheiden, het voorwerp van ruigen laster en schandelijken smaad; ja, zelfs wordt zij door sommigen met het uitvaagsel harer kunne gelijk gesteld! — Zij zijn met der daad voorbij, de tijden, toen van den Nederlander *algemeen* konde gezegd worden, dat hij medelijden had met de rampen der vrouw, die in hare jeugd Lands-vorstinne werd, die door oom, en neef en echtgenooten werd verraden, en, met alle hare zwakheden en — wil men — gebreken, in eene eeuw leefde, waar liefde en haat, zinnelijk bejag en wraakzucht, in

(*) Ik doel hier op hetgeen voorkomt bl. 61 van den 2en druk.

minder bevalligen, minder opgesierden tooi zich lieten aanschouwen, dan waaronder die driften hedendaags zich weten voor te doen. — Zij zijn voorbij, de tijden, toen de Nederlander *algemeen* zich onthield, van op het zwartste te kleuren en aan vrouw Jakoba tot misdaad aan te rekenen, daden, waarvan men, niet enkel van wege den afstand, waarop wij ons bevinden, de roersels en drijfveren niet kan beoordeelen, maar ook, waar omtrent men, van wege de partijdigheid van den tijdgenoot, onder wiens oog de gebeurtenissen plaats hadden, de ware toedragt en den loop niet met zekerheid weet op te geven.

Welke nu mogen de oorzaken zijn, dat Vrouw Jakoba — niet, met meerdere strengheid dan voorheen (want strengheid is te zacht een woord), maar — met eene hartstogtelijkheid, wordt gesmaad en veroordeeld, als mengde er zich partijwoede onder, en als leefden wij nog in, of althans na bij den rampvollen tijd der Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten? Zouden die oorzaken soms te zoeken wezen in de fraaije verzen, waarin Neêrlands dichters, sedert den aanvang dezer eeuw, den smadelijken dood van Albrecht Beiling hebben bezongen? Immers BILDERDIJK, TOLLENS en HELMERS hebben Beiling tot den held hunner zangen gekozen. — Het is niet van waarschijnlijkheid ontbloot, dat hierin de oorzaak is te vinden; doch hoe dit ook moge wezen, wij laten deze vrage daarheen gesteld, zonder ons aan de beantwoording te wagen. — Wij zullen ons thans verledigen, met Beiling tot het onderwerp van ons onderzoek te maken, en willen hem in verband beschouwen, met de ongunstige beoordeeling, waarvan Vrouw Jakoba, met opzigt tot Beiling, het voorwerp is.

BILDERDIJK laat zijnen held *Arnold Beilaert* op het heftigst tegen vrouw Jakoba uitvaren, en het kan geacht worden, dat, uit wraak daarover,

»Men doemt als kwetser van 't ontzag
Hem straks ter gruwbre straf:
Te smooren, levend onder de aard,
In 't toegeworpen graf."

Het uitstel, door Beilaert verzocht, besteedt hij, om zich naar Utrecht te spoeden, ten einde zijne eenige dochter aan den bevelhebber der bisschoppelijke krijgsmagt uit te huwen; waarop hij naar Dordrecht terug keert:

»Men delft het aardrijk voor hem op
En hy verzinkt in 't graf."

Even als BILDERDIJK, heeft ook TOLLENS den held in eene romance bezongen. Niet Albrecht Beiling, maar de dichter, spreekt van Vrouw Jakoba, en zingt:

»Jacoba brak haar tweeden echt
En koos haar derden man,
En staafde haar verloren regt
Ter straf van hertog Jan."

Schoonhoven wordt veroverd, en nu hoort men de Hoekschen uitroepen:

»Men sleur' den eerst ontmoeten kop,
In zegepraal, ter straf;
Men delv' hem de aarde levende op
En ploff' hem neêr in 't graf."

Als degeen, die hun eerst ontmoet, wordt Beiling ter straf veroordeeld. Zijne taal strekt, om de Hoekschen te tergen; doch evenwel vergunt men hem het gevraagde uitstel, als aan een' lafaard, die den dood vreest. Doch, na voor vrouw en kroost gezorgd, en zich in de afzondering tot den dood voorbereid te hebben, komt Beiling terug. Men bewondert hem; echter heeft men de grootmoedigheid niet, hem het leven te schenken. Maar:

»Hij stort, en zinkt met klont en kluit
En vindt in 't slijk den dood,

---- ---- ---- ----

---- ---- ---- ----

Hij stort, en op zijn grafgesteent',
(Zoo ver het weêrzijds heugt)
Is de eerste Hoeksche traan geweend
Om Kabeljaauwsche deugd."

HELMERS, zoo als wij weten, bezingt Beiling aan het einde van den eersten zang van de *Hollandsche Natie.* Wie herinnert zich niet het stuk, aanvangende met:

» Nog woedde de oude vete! en Kabeljaauwsche twist
En Hoeksche weêrwraak had al 't volk ten strijd gehitst" ?

Wie kent niet het beeld van de gelukkige echtgenoote en moeder, wanneer Beiling met een verbrijzeld hart haar het laatst vaarwel komt brengen?

» Als ze, aan zijn borst geklemd, haar zoontje aan hare knien,
In moederlijk gevoel verloren en verzonken,
Hem van den zegen spreekt, aan haren schoot geschonken;
Met wellust, angst en dank hem spreekt van 't nadrend uur,
Waarin zij slaken zal de banden der natuur,
En weêr haar egâ's beeld aan hare borst zal pralen!"

Het geheele stuk van HELMERS is zoo zeer uit het hart opgeweld, spreekt zoo ten eenemale tot het gevoel, dat de landgenoot daaraan sedert lang heeft regt gedaan. Echter willen wij ook hier de laatste regels nog herinneren. Beiling

» Aanschouwt voor 't laatst de zon, die nooit hem weêr zal wekken;
En biddend' voor zijn land, zijn' zoon en echtgenoot',
Omsluijert hij zich 't hoofd, en stapt in 's aardrijks schoot."

Over Vrouw Jakoba heeft HELMERS zich niet uitgelaten, doch van de straf zelve zingt hij:

» De wreedheid spitst het brein op de ongehoordste straf,
En levend moet 's lands held hier dalen in het graf."

Wij zien hieruit, hoe HELMERS het *levend begraven* voor

eene hoogst wreede en zeldzame strafoefening hield. Oppervlakkig, en volgens de begrippen en regtsgebruiken van onzen tijd, gelooven wij, dat men het vrij algemeen daaromtrent met HELMERS zal eens wezen. Zoodanig oordeelende zou men zich nogtans vergissen; derhalve heeft ook HELMERS zich vergist. Maar wie vergeeft het hem niet, alzoo de dichter van de *Hollandsche Natie* nergens, voor zoo veel wij ons althans herinneren, beweert, doorkneed te wezen in de kennis der vaderlandsche geschiedenis, of daarvan meer te weten, dan »de SCHRIVERIUSSEN, de DOUZAAS enz." of »meer regtsgeleerdheid en meer oudheidkennis te bezitten", dan die mannen, welke in Nederland de geschiedenis des vaderlands opzettelijk behandeld hadden.

BILDERDIJK daarentegen, in de voorrede tot zijne *Mengelingen* (waarin de Romance *Beylaert* gevonden wordt), weidt uit »over de valsche begrippen door later geschichtschrijvers verspreid", en zegt daarbij van zich zelven: »Voor my »van mijn vroegste jeugd af bedacht om door eigen oogen »te zien, en het my van God geschonken oordeel niet te »onteeren, door het aan eenmaal aangenomen begrippen »te onderwerpen; het moet niet verwonderen, zoo ik om»trent veel stukken der oude geschiedenis anders denk dan »gewoonlijk." Van BILDERDIJK derhalve, met regtsgeleerdheid en oudheidkennis toegerust, mag en moet men verwachten, dat hij zich geenszins, even als HELMERS, opzigtens *het levend begraven* zal vergissen. Wij zien nogtans, dat BILDERDIJK gewaagt van »gruwbre straf", hetgeen wel hetzelfde zal beteekenen, als *hoogst wreede straf*. Er zal — zóó redeneert voorzeker menig een — wel niet te twijfelen vallen, of de regtsgeleerde, of de man in de geschiedenis des vaderlands boven zoo velen bedreven, kan in dezen niet dwalen. En evenwel wagen wij het, hoezeer gaarne in allen deele onze minderheid tegen over BILDERDIJK erkennende, even als ten opzigte van HELMERS, zoo mede te zijnen opzigte, te zeggen: hij heeft zich vergist.

Het geldt hier natuurlijk in geenen deele onze bijzondere wijze van zien, of die van onzen tijd, opzigtens de doodstraf van het levend-begraven, maar wel de begrippen van

den tijd, waarin Beiling leefde. Nu was, overeenkomstig de denkbeelden dier eeuw, de strafoefening van levend begraven evenmin eene *ongehoorde* straf, als zij eene *gruwbre* mogt genoemd worden. De soort van doodstraf, door Beiling ondergaan, getuigde in het geheel niet van uitgezochte *wreedheid*, maar welligt van *smaad*. Immers de krijgsman moet als smaad beschouwen, tot eene straf te worden veroordeeld, welke hem met eene vrouw gelijk stelt. En dit was de behandeling, welke Beiling onderging: hij leed de straffe, welke men vrouwen deed ondergaan, die ter dood veroordeeld werden.

Wanneer, tijdens het leenstelsel, in Nederland, aan eenen leenman de hooge justitie, het halsregt (*merum imperium*), toekwam, dan werd er reeds in de oudste geschriften, in onze taal daaromtrent aanwezig, gesproken van het regt van *put en galg*, in de beteekenis namelijk van tweeërlei wijze van doodstraf. — Ook wordt die tweeërlei doodstraf vermeld in het 17e artikel der privilegiën, door Gui I, Graaf van Vlaanderen, aan de stad Brugge op het einde der 13e eeuw geschonken. Wanneer, bij regtspraak van Schepenen, heet het aldaar, misdadigers mogten worden veroordeeld tot uitbanning voor honderd jaar en een dag, dan mogt zulks plaats hebben, onder bedreiging, ingevalle van overtreding, voor den man op de galg, en » voor het wijf op den pit.'' — Van elders blijkt, dat deze straffe van *pit* of *put*, in Nederland, wel degelijk bestond in het levend begraven of levend bedelven in de aarde; eene doodstraf, welke, volgens bijzonderheden ergens voorkomende omtrent het loon den scherpregter toegekend, bijna uitsluitend aan vrouwen werd ten uitvoer gelegd (*).

(*) In de *Horae Belgicae* van HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, P. VI, vindt men verscheiden gedichten, door den uitgever geacht tot de 14e eeuw te behooren. Twee plaatsen over het levend begraven zullen wij hier overnemen:

Bl. 16. Swijch, quade vrouwe, hets ghenoech
ghesproken, ic en wils nemmeer horen
ik sal u in enen put versmoren.

Wij kunnen nog als een bewijs, hoedanig, in de Nederlanden en naburige gewesten, de vrouwen bij voorkeur tot die soort van doodstraf werden veroordeeld, aanvoeren het *Oldenburgsche Stadregt* van het midden der 14e eeuw. Daar wordt gezegd, aangaande eene vrouw, welke de doodstraf verdient: »de schal me levendich begrauen dorch wijfliker ere". Uit deze bewoordingen is duidelijk, dat het eene soort van voorregt was, om levend begraven te worden, waarop enkel vrouwen konden aanspraak maken. De doodstraf, welke de vrouw onderging, wanneer zij om misdaad ter dood veroordeeld werd, was dus in de middeleeuwen het levend bedelven of begraven, zoo als in latere tijden de vrouwen tot de worgpaal worden veroordeeld.

Die denkbeelden omtrent de doodstraf bleven heerschend nog na de middeleeuwen: de plakaten van Karel V. tegen de Lutherie, van den 15 van Wijnmaand 1529, van het jaar 1531 enz., veroordeelen »de heretiquen, de mannen tot den zwaarde en de vrouwen tot den putte", of, zoo als ook soms gezegd wordt, om »gedolven te worden", terwijl de relapsen tot den vure worden gedoemd; in het Fransch luiden de woorden: »les hommes, par l'espée, et les femmes, par la fosse".

In de vervolgingen om het geloof werden met der daad, tot omstreeks het einde der 16e eeuw, zoo al niet in de Noordelijke, althans in de Zuidelijke Nederlanden, de vrouwen, òf levend verbrand, òf levend in een' zak gestoken en verdronken, òf levend begraven. Hoezeer men in onze kronijken en stedebeschrijvingen, ook in de Kerkelijke Geschiedenis, menigvuldige voorbeelden ontmoet, willen wij nogtans uit VAN OUDENHOVEN, *Beschrijving van 's Hertogenbosch*, een voorbeeld aanvoeren, dat vooral merkwaardig is (bl. 134). »In den jare 1542 op den eersten April

Bl. 162. Hets jammer dat si (†) niet en leghet
in enen put onder die galghe
vaste ghedolven metten balghe.

(†) Hier wordt ook van eene vrouw gesproken.

»des woensdaechs in de goede weeck worden tot Vucht »twee vrouwen ende eenen man levendich ghebrant, ende »noch een man ghericht [i. e. gehangen] ende een vrouwe »levendich ghedolven, waren woonachtich gheweest by Va»lencyn, ende vluchten naer Wesel metter woon."

Alle verder betoog over deze doodstraf is, bij de aangevoerde bewijzen, wel voor het minst overbodig. De doodstraf, welke Beiling onderging, was evenmin eene verfijning van wreedheid of »gruwbre straf", als het de »ongehoordste straf" was, waarop het brein zich had moeten spitsen, om die uit te denken. Het is derhalve bewezen, dat BILDERDIJK even zoo zeer ongelijk gehad heeft, als HELMERS.

Nu echter rijst eene andere bedenking op: waarom men aan Beiling eene doodstraf heeft doen ondergaan, welke alleen aan vrouwen werd uitgevoerd, en derhalve voor den krijgsman, voor den held, smadelijk moest wezen? Deze vraag zijn wij buiten staat te beantwoorden, als niet genoegzaam bekend met de bijzonderheden van de gebeurtenissen dier tijden. Men moet het — verbeelden wij ons — daarvoor houden, dat de Hoekschen om bijzondere oorzaken hebben gemeend, Beiling zoodanig te moeten of te kunnen behandelen. Schijnt het niet, als of men hem de doodstraf van den man onwaardig gekeurd hebbe, en hem als een lafaard met schande willen brandmerken, door hem tot eene vrouwelijke doodstraf te doemen? Is het niet alreede zonderling, dat, terwijl toch Van den Koulster bevelhebber was van het slot te Schoonhoven, niet hij, maar Beiling, die onder hem het bevel voert, ter dood veroordeeld wordt, en, behalve Beiling, zooverre wij althans weten, niemand anders der verdedigers? En de man, die zoodanig van alle zijne wapenbroederen wordt uitgezonderd, ondergaat de straf, welke men vooronderstellen moet, slechts voor lafhartige krijgslieden te zijn bewaard.

Inderdaad, alle omstandigheden dringen ons de overtuiging op, dat Beiling hier boeten moest voor wezenlijke of vermeende oorzaken tot wraakzucht, door hem aan de Hoekschen te voren gegeven. Die omstandigheden doen mij zelfs gelooven, dat de dappere en ridderlijke Floris van Kijfhoek,

de overwinnaar van Van den Koulster, aan de veroordeeling van Beiling is vreemd geweest, wiens dood waarschijnlijk door het krijgsvolk van Van Kijfhoek dringend is gevorderd geworden. Het is toch bekend, dat, in binnenlandsche beroerten, een aanvoerder of bevelhebber niet altijd vrij kan handelen, en niet zelden genoodzaakt is, tegen zijn gevoel van menschlievendheid of van billijkheid aan, de bloeddorst te laten voorthollen, en te dulden, dat zijne onderhoorigen soms gruwelen begaan.

Wanneer nu reeds bevelhebbers de wreedheid of wraakzucht van hun krijgsvolk niet altijd in het blaken der burgertwisten kunnen betoomen; hoe dan zullen Vorsten daartoe in staat wezen; hoe dan zou vooral Vrouw Jakoba daartoe in staat geweest zijn, zij, die, in haren ongelukkigen toestand, geheel afhankelijk was van hare Hoeksche aanhangers? Wij zullen dan ook de moeite niet nemen, Vrouw Jakoba, opzigtens de doodstraf, door Beiling ondergaan, te verdedigen, na hetgeen wij reeds omtrent die doodstraf en de omstandigheden daarvan in het midden hebben gebragt. Na het aangevoerde achten wij haar buiten het bereik van alle aantijging deswege, al ware het ook, dat wij moesten toestemmen het gezegde van Professor VAN KAMPEN (*): »het vonnis wordt voltrokken, en Jacoba is te Gouda!" hoezeer ons flaauwelijk voorstaat, als of in 1835 of 1836, in den *Konst- en Letterbode*, het bewijs geleverd is, dat Vrouw Jakoba, tijdens het gebeurde met Beiling, te Gend opgesloten of te Bergen ingesloten was.

LAUTS.

Bloeimaand 1838.

(*) *Verkorte Geschiedenis der Nederlanden*, D. I. bl. 159.

BERIGT

AANGAANDE

DE LAATSTE LEVENSUREN VAN PRINS *WILLEM* I.

De verraderlijke aanslag, door welken Prins Willem I. het leven verloor, is in al deszelfs bijzonderheden vrij naauwkeurig bekend. Onze vaderlandsche geschiedschrijvers hebben zich om strijd beijverd, om al de deswege betrekkelijke omstandigheden op te sporen, en der vergetelheid te ontrukken. Zij mogen zelfs geacht worden, de daartoe openstaande bronnen genoegzaam te hebben uitgeput. Het was mij daarom zeer onverwacht, onlangs een, tot dus ver, naar het mij voorkomt, geheel onbekende nalezing betrekkelijk de geschiedenis van dien gedenkwaardigen rouwdag aan te treffen, en wel ten aanzien van de verrigtingen, of staatsbemoeijingen, waarmede Prins Willem I. de laatste uren van zijn hoogstbedrijvig leven besloot. Ik vond daaromtrent eenig berigt, onder bescheiden van een' geheel anderen aard, onder de nagelatene papieren van den Frieschen geschiedschrijver S. A. GABBEMA (thans berustende te Leeuwarden), in een' brief van ROMBERTUS UYLENBURGH of ULENBURGH van den 14 Augustus 1584. In dien brief wordt in het breede gehandeld over zeker geschil, gerezen in Friesland over de aanstelling van *Rekenmeesteren*. Ik meende, met achterlating van hetgeen tot dat geschil betrekking heeft, als thans van geringer belang, slechts het slot van dien brief te moeten afschrijven: dit immers zal niet geheel onwaardig zijn, zoo ik meen, om in dit Archief te worden opgenomen, tot aanvulling van al de overige algemeen bekende berigten.

Uittreksel uit eenen Brief, geschreven door R. Ulenburgh aan den Magistraat der stad Leeuwarden, betrekkelijk zijne ontmoeting en onderhandeling met Prins Willem I, te Delft, den 10 Julij 1584, den dag op welken de Prins vermoord is.

Alsoo ick ondergeschreven bij den Magistraet der steede Leeuwarden van wegen deselve Stadt ende mede als last en procuratie hebbende van de andere Steeden van Vrieslandt ben gecommitteert geweest, omme mij te transporteeren volgens mijne Brieven van credentie. Alsoo belangende 't getal der drie Reeckenmeesteren op den Landtsdach binnen Franeker geholden bij den voorsz. Steeden genomineert, controversie gemaect worde, ende die van de platte Landen weygerden met meer dan twee der Steede Reeckenmeesteren te besoigneren, — ick den 30 Junij 's morgens omtrent ellif uren naar overleveringe van mijne Brieven van credentie voorsz., sijne Excellentie eerbiedelijcken hebbe gegroetet van wegen de voorsz. Steeden, ende nae behoorlijcke recommandatie van deselve Steeden, — sijne Exc. aengaende de voersz. saecke getoucheert, continueerende de geheele gelegentheyt van deselve quæstie. Waerop sijne Exc. verscheyden redenen heeft gebruyckt ende gevraeght hebbende of dese Reekeninge generael ofte speciael van seeckere ontfanck alleen waere. Ende voerts meer circumstantien ende mede van de tegenwoordige gelegentheyt ende standt der steeden, heeft mij nae dat het Trompet langt hadde geblasen om 't eeten, driemael verscheydelijck belastet, ende insonderheyt den leste male, vermits ick sijne Excellentie daeraff bedanckt, ende verclaerde uit mijn herberge, daer in ick eerst gecomen was, ende 't eeten verwacht werde, niet geerne te blijven, seer hart gebeden, dat ick doch daer solde blijven 't eeten, sulcx dat ick niet heb derven wech gaen, ende alleen an de Tafel, vermits daer geene andere gasten en waren, tegens sijne Exc. over heb moeten sitten, hebbende sijne F. Excell. verscheydene propoosten onder het eeten tegens mij gebruyckt, soo van

de Politique Staet in Vrieslandt in 't generael ende mede van eenige plaetsen specialijcken, soo oock van de Ecclesiastique stant, op alle en welcken, soo veel ick daeraf kennisse hadde, hebbe geantwoort. Ende ten lesten siende de maeltijt opgenomen te sullen worden, opgestaen, ende mij gevoecht aen de eene sijde, waer naer sijne Exc. aen de tafel met de Princesse sijne suster, de Gravinne van Schwartzenburgh, sijne twee eldste Dochteren ende het alder jonghste de handen gewasschen hebbende oock is opgestaen, Ende siende de Corenel Morgen sampt eenige andere nae 't eeten in 't sael om hem aen te spreecken getreeden te sijn, mij weder heeft geroepen, ende tegens mij alleen verclaerdt, dat soo veel de voersz. saecke van de Reeckenmr. concerneerde, hij deselve gedachte datelijcken met den geassocieerden Rechtsgeleerde te verhandelen. Ende nadat hij noch van seeckere andere saecken met mij gesprocken hadde, beloofde sijne Exc. mij metten eersten soo geringe doenlijck te expedieeren. Waermede ick oorloff voor die tijt hebbe genomen, ende mij weder voechde aen de eene sijde, om sijne Exc^{ie}. ende den Jonckeren beter pas te gunnen. Ende is sijne Exc^{ie}. van mij kerende terstont begroetet van wegen die voorn. Coronel. Waeraf scheydende sijne Exc^{ie}. voortgaende uyt het portael van 't voorsz. sael, alsoo d'Engelse Capitein ofte Ritm^{r}. Willems (*) hem wilde aenspreeken, deur eenen Bourgoingnon moorddadelijcken met eene Buxe geladen met drie looden geschooten, ende terstondt daernae deser werelt standtvastelijck overleden. — Waerdeur ick siende, dat geen gelegentheyt was, om meer in de voorsz. saecke te mogen doen, ofte oock om de voorsz. stucken te recoureren, van daer ben vertrocken.

Met de hand van S. A. GABBEMA overgeschreven in zeker boek in-fol., ten titel voerende *Varii Tractatus ab* Ao. 1584-1587, fol. 1, berustende in het Archief van het *Old-Burgerweeshuis* te Leeuwarden.

(*) Op den kant staat: *lees* Williams.

Deze brief is geschreven door Rombertus Ulenburgh, Burgemeester van Leeuwarden, ten jare 1584, en als toen afgevaardigde van de Friesche steden bij Prins Willem I, om dezen over belangrijke verschillen, ook *over zaken* de particuliere huishouding der stad Leeuwarden betreffende, te verstaan. De instructie, deswege aan Ulenburgh afgegeven, vindt men afgedrukt in het *Charterboek van Friesland*, deel IV. bl. 495. Hij bekleedde van 1597 tot omtrent 1624 (het vermoedelijk jaar van zijn overlijden) de waardigheid van Raadsheer in het Hof van Friesland. Als zoodanig heeft hij als Commissaris uit den Hove vele stedelijke zaken en geschillen helpen beslechten, eene bijzonderheid, die van het vertrouwen, waarin hij deelde, getuigt, en eene bemoeijing, tot welke hij misschien ook daarom zeer geschikt geoordeeld werd, wegens de bedaarde, ja! men mag zeggen, koele, gemoedsstemming, die hem, na het bekomen berigt van de bedreven gruweldaad, blijkens den onveranderden toon van het slot van dezen brief, allezins eigen schijnt geweest te zijn. Zijn lof is bezongen door J. FUNGERUS, *Var. carm. Syll.*, p. 59, aangehaald bij G. DE WAL, *de claris Frisiae Jureconsultis*, p. 120.

Ik vind nog, dat zijne dochter Anna Ulenburgh gehuwd is geweest met den beroemden Hoogleeraar Joannes Maccovius, zoo bekend wegens zijne godgeleerde twistschriften, bij gelegenheid van de Synode van Dordrecht van 1618 (*).

De brief geeft den 30 Junij 1584 als den dag van 's Prinsen overlijden op, terwijl, bij de gewone berekening, naar onzen stijl, dat overlijden plaats had op den 10 Julij 1584. Dan het is genoeg bekend, dat in dat jaar, en nog lang daarna, de zoogenaamde oude stijl in Friesland algemeen in gebruik was; zelfs was de nieuwe stijl naauwelijks één jaar te voren, in 1583, in Holland ingevoerd geworden (†).

(*) VRIEMOET, *Athenae Fris.*, p. 157.

(†) Zie de *Historische Verhandeling* van den Hoogl. J. W. DE CRANE, *over den zoogenaamden nieuwen stijl*, in het *Archief voor Friesche Geschied.* van VISSER en AMERSFOORDT, St. 2 bl. 23 v. v.

Van de zamenkomst des Prinsen met den afgevaardigde der stad Leeuwarden vindt men alleen (voor zoo ver ik weet) eenig berigt bij FRANC. HARAEUS, *Tumult. Belg.*, p. 363: *Eodem decimo die Julii Guilielmus Nassovius, Orangii Princeps, horum tumultuum Belgicorum choragus, Delfis Hollandiae cum Lewardicae civitatis Legatis laute pransus, cum e coenaculo ad secretius tenderet cubiculum, globulis — trajicitur:* caet.

Men ziet uit den medegedeelden brief, wat men van het *laute pransus* te denken hebbe! — Hetgeen men elders leest van des Prinsen gemeenzamen en innemenden omgang, waardoor hij aller harten wist te winnen, en, volgens HOOFT's bekende uitdrukking, *der menschen minne mijnde, buiten kosten der achtbaarheid*, vindt veeleer hier eene nieuwe en ongezochte bevestiging.

G. H. M. DELPRAT.

Rotterdam, Junij
1838.

HET HUIS

VAN

MARTEN VAN ROSSEM,

TE ARNHEM.

(*Met afbeeldingen.*)

Zeldzaam komt een vreemdeling voor het eerst van zijn leven in Gelderlands hoofdstad, of hij rigt zijne treden, om het *Duivelshuis* te zien. Hij vindt echter zijn verlangen niet voldaan. Het gebouw, door den beruchten Marten van Rossem, Geldersch Maarschalk onder den laatsten Hertog Karel van Egmond, gesticht, heeft het eigendommelijke, waardoor het voorheen gekenmerkt was, bijna geheel verloren. Reeds vóór het midden der voorgaande eeuw hadden schuiframen de oude kruisvensters vervangen; latere eigenaars (meer op het gevaar der voorbijgangers en op besparing van kosten, dan op het behoud van middeleeuwsche kunstgewrochten, bedacht) deden de door ouderdom wankelende beelden afnemen, die op ranke vooruitstekende zuilen of muurpilaren rustten, of waarmede het bovenste gedeelte van den gevel beladen was. En toen eindelijk in 1830 het gebouw door de stad zelve werd aangekocht, om voor een raadhuis te dienen; moest het inwendige, maar niet minder het uitwendige, groote verandering ondergaan. Het aan de noordzijde vooruitspringend gedeelte of balkon, op twee gecanaleerde zuilen rustende, werd geheel weggebroken; de Arabesken, waarmede de ruimte tusschen de vensters van boven tot beneden als bezaaid was, moesten verdwijnen; de hoofdingang

werd veranderd en een dubbele arend daar boven geplaatst, om de tegenwoordige bestemming des gebouws te kennen te geven. Vergeefs zoekt men de duivels, die aan het huis van Marten van Rossom den naam hebben gegèven, en men bejammert daarbij het gemis van afbeeldingen, afkomstig uit den tijd, toen het gebouw nog in zijne oorspronkelijke gedaante aanwezig was.

Intusschen bedenkt men daarbij veelal niet, dat ook vroeger geene duivels-afbeeldingen dáár gevonden werden. Men houdt alleen in gedachte, dat SLICHTENHORST (*) schreef: »Daer omtrent is mede te vinden het huys van den wijlen »Maerschalk Van Rossem, 't welk op sijn wtersten gevel »eenighe afschouwelijke beelden, als *veld-duyvels* en an»dere snaekeryen, is vertoonende"; dat de Schrijver van den *Tegenw. Staat van Gelderland* (†) zegt, dat het huis van Marten van Rossem *op den voorgevel eenige beeldtenissen heeft van Veldduivels en andere gedrogten, herinneringen van den schrik, dien de stigter, weleer, door blaaken en plonderen, te verwekken plagt*, en dat, in later uitgekomen boeken, hetzelfde met nagenoeg dezelfde woorden wordt herhaald. Maar men vergeet doorgaans, dat de geleerde GERARD VAN HASSELT, in eene afzonderlijke verhandeling *Over het Huis van Marten van Rossum te Arnhem*, reeds in den jare 1780 in het licht gegeven, het bestaan dier duivelen heeft ontkend. De Schrijver toont aan, dat SLICHTENHORST zich, naar de gewoonte van zijne en van vroegere eeuwen, heeft laten vervoeren, om den duivel te zien, waar die niet te vinden was; dat hij te zeer op sprookjes vertrouwde en aan het bijgeloof zijne ooren leende, en dat hij, liever dan zich in een' gewonen schrijftrant verstaanbaar te maken, vaak ver gezochte uitdrukkingen en wanschapen zamengekoppelde zinnen smeedde, om het gebruik van woorden, uit vreemde talen ontleend, te ontgaan; in één woord, dat hij, *veld-duivelen* schrijvende, *Faunen* of *Saters* had bedoeld. — ROBERTUS KEUCHENIUS,

(*) *Tooneel des lands van Gelre*, bl. 97.
(†) Bl. 448.

van wien een bundel latijnsche gedichten, onder den tijtel *Musae juveniles* (*), het licht zag, heeft bovendien twee handschriften nagelaten: *Gelria illustrata, sive Rerum in Gelria memorabilium e Romanis, Francis, Saxonicis, Germanicis, Belgicis, aliisque historicis depromptarum compendiosa descriptio poetica, historico commentario illustrata*, en *Arenacum, sive Rerum in civitate Arnhemo memorabilium, e Romanis, Francicis, Saxonicis, Germanicis, Belgicis, aliisque historicis erutarum, et a primis Gelricarum regionum initiis urbeque condita ad pacem usque Gallo-Belgicam deductarum, liber singularis.* — De heer VAN HASSELT voert, uit het laatstgenoemde werk, de volgende dichtregelen aan:

Adspice, Spectator, patrii memorabile culmen
  Martis, et antiquam perspice mente domum.
Haec sunt Rossemii Gelrae telluris Achillis
  Relliqua de spoliis tot monimenta suis:
Servant horribiles satyris portantibus antae,
  Nixa recurvatis vi propylaea stylis.
Stant super armatae cataphractis cinctibus Hermae
  Et vigilem librat quaeque columna suum.
Caetera sunt aliis aeque monstrosa figuris,
  Qualis erat dominus, talis et ipsa domus.
Aere Corinthiaco Romana Pantheon urbe
  Si micat et tecto fulgidiore nitet,
Haec domus (ut memorant Proavi) sestertia tectis
  Imbricibusque sacras implicuisset opes.

Men ziet daaruit, dat ook KEUCHENIUS, bij het beschouwen van het huis van Marten van Rossem, geenszins dacht aan duivelen, maar aan *Saters*, aan *Hermen* (beelden zonder armen en beenen, zoo als oudtijds, bij de Romeinen, met het hoofd van Mercurius of van eenige andere godheid, langs de openbare wegen geplaatst werden), en aan *gewapende mannen.* — VAN HASSELT toont wijders aan, dat de beelden, welke, nog in zijnen tijd, aan den gevel

(*) Zie, over hem en over zijne dichtwerken, HOFMAN PEERLKAMP, *de poëtis lat.*, ed. alt. p. 400—402.

van het bedoelde huis gezien werden, niets vertoonden van hetgeen dienen kan, om woestheid, smart, wanhoop, wrevel of wroeging uit te drukken, maar alleen, hetzij de deftigheid van een' krijgsman in volle wapenrusting, hetzij het onverschillige of peinzende van gekluisterde Saters, hetzij het weltevredene en het spotachtig gelaat der Faunen. Hij bewijst, door voorbeelden, aan de schriften van HOOFT, VAN VONDEL en VAN MARNIX VAN S. ALDEGONDE ontleend, dat, in de eeuw van Marten van Rossem, ook de letterkunde niet vreemd was, van, in ernstige en hoogst deftige stukken, zulke gedrogtelijke, walgelijke, koddige, *burlesque* beelden toe te laten, welke men daar thans ten uiterste onvoegzaam zoude vinden; wijst ten overvloede op andere gebouwen, in en buiten ons vaderland, ten betooge, dat zoodanige versierselen, als op dit gebouw gevonden werden, met den algemeenen ouden smaak overeenkomstig waren, en oppert voorts het vermoeden, dat de bouwmeester, almede in overeenstemming met den geest van dien tijd, door het plaatsen van Saters, op de *tenants* of schildhouders van het wapen van Van Rossem heeft willen zinspelen. Bij den naam van *Duivelshuis* heeft men alzoo even min aan duivels te denken, als bij dien van de *Fontaine du Diable* te Parijs, door het gemeen dier hoofdstad zóó genoemd, omdat daar eene Nimf aan zit, welke in eene visch eindigt.

De gewapende mansbeelden zijn, zoo als wij reeds zeiden, verdwenen, en van de Saters zijn nog alleen die drie overgebleven, welke het aan de zuidzijde des gebouws vooruitstekend gedeelte, als *kareatiden*, onderschragen; maar de heer VAN HASSELT sprak in zijne Verhandeling ook van *koppen van steen in den gevel, die als nieuwsgierigen uit gaten zien.* Deze koppen, *en relief* boven de ramen der eerste en tweede verdieping geplaatst, waren vroeger als bedolven onder de vele Arabesken, en daarbij, door den pleisterkalk, waarmede de gevel vroeger en zeker bij herhaling overstreken was, geheel bedekt en onkenbaar geworden. Bij de jongste verandering, welke het gebouw heeft ondergaan, en waarbij de steen van latere toevoegselen en van

alle onreinheid, welke het verloop van twee eeuwen er op had achtergelaten, gezuiverd is geworden, zijn zij in hunne oorspronkelijke gedaante op nieuw te voorschijn getreden. Dit heeft mij in de gelegenheid gesteld, van dezelve de hier nevens staande naauwkeurige afteekening (Afb. I.) te doen vervaardigen. Ik voeg er bij (Afb. II.) eene schetsteekening van den gevel, zoo als die nog was in Junij 1818 (*), en daarbij (Afb. III.) eene schets van den gevel, zoo als zich die heden vertoont. De getalmerken, boven de kopjes geplaatst, zijn op de laatstvermelde schetsteekening terug te vinden, en duiden de plaats aan, welke door elk derzelve bekleed wordt. In No. 28 zou men, door de gegraveerde afbeelding in het werk van WAGENAAR (†) geholpen, ligt den stichter van het gebouw zelven herkennen, ook schoon daar niet onder gelezen wierd: MARTEN VAN ROSSUM. No. 24 stelt eenen Israëliet voor, duidelijk kenbaar aan zijne spitse kin, zijn' kraag en *pileus cornutus* (**). In No. 25 zie ik eene Moorsche vrouw of tot het Christendom bekeerde heidinne: hare op den steen nog meer uitkomende dikke lippen en ook daar zigtbare zwarte kleur duiden hare afkomst, het kruisje aan haren hals de verandering harer belijdenis, aan. Ter weerszijde van deze zijn, No. 23 en 26, twee hoofden van denkbeeldige wezens, wier afschuw wekkende gedaante een zonderling contrast vormt met de doorgaans bevallige gelaatstrekken der omringende beeldjes. Welke personen door de overige afbeeldingen voorgesteld worden, heb ik niet kunnen ontdekken. In No. 22 meen ik eene abdis, of althans eene geestelijke zuster, te vinden. In meest al de andere kan men naauwelijks eene vorstelijke houding mis-

(*) Zij werd vervaardigd door wijlen den Heer JAN VAN WALRÉ (in December 1837, aan zijne letterkundige en andere betrekkingen door den dood ontrukt,) en aan mij goedgunstig medegedeeld door deszelfs aanverwant; den toenmaligen bewoner van het huis, den heer Mr. J. M. DE KEMPENAER.

(†) *Vaderl. Historie*, deel IV, tegen over bl. 482.

(**) Verg. VAN WIJN, *Huiszittend leven*, bl. 101, 227 - 231.

'kennen; enkele, als No. 9, 11 en 13, is men, ook van wege hun hoofdsiersel, geneigd, voor regerende Vorsten te houden. Sommige vrouwenbeeldjes, inzonderheid No. 8, 10, 12 en 14, munten, in fijnheid van gelaatstrekken en kostbaarheid van tooisel, boven de andere uit, en stellen ontwijfelbaar personen voor van vorstelijken stand. No. 4 schijnt mij toe, het beeld te zijn van een' krijgsman; No. 20 laat daaromtrent geen' twijfel over. In No. 1, 2, 5, 6 en 7 schijnen staatslieden of vorstelijke raden afgebeeld te zijn.

Bij vroegere gelegenheid (*) opperde ik het vermoeden, dat deze *reliefs* de leden van het hofgezin van Karel van Egmond Hertog van Gelre, misschien ook zijne bloedverwanten en bondgenooten, voorstelden. Ik grondde mij daarbij op de vooronderstelling, dat het gebouw dagteekende uit den tijd, toen de stichter nog als Maarschalk van Gelre tegen het huis van Oostenrijk te velde trok en de aan den Keizer onderworpene Nederlandsche gewesten met den schrik zijner wapenen vervulde. Maar het is bekend, dat Marten van Rossem, toen Karel V. in 1543 ook Gelderland aan zich had onderworpen, ten gevolge daarvan, van zijnen vorigen eed ontslagen werd en in dienst trad van den Keizer; dat hij daarop met niet minder ijver en trouw de zaak van zijnen nieuwen meester verdedigde, als hij vroeger die des Hertogs had voorgestaan; een aantal plaatsen in het noorden van Frankrijk veroverde; Parijs bedreigde, en, tot loon zijner diensten, tot Stadhouder van Luccemburg werd aangesteld, welke bediening hij is blijven bekleeden, tot dat hij, ten jare 1555, te Antwerpen aan de pest overleed. Met even veel, misschien met meer regt nog, kan men alzoo vooronderstellen, dat het gebouw afkomstig is uit dit laatste tijdperk zijns levens, toen zamengehoopte schatten, de vrucht van menigvuldige krijgs- en plundertogten, hem in staat stelden, om een zoo kostbaar gedenkteeken van het kunstvermogen zijner eeuw na te laten. En dit aannemende, is men ligt geneigd, de personen,

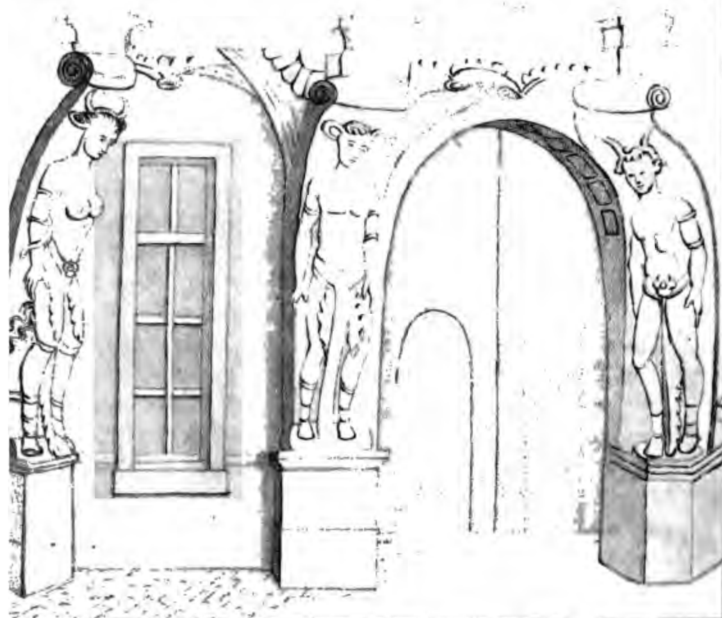
(*) *Wandelingen in de omstreken van Arnhem*, 5e druk, bladz. 24.

door die *reliefs* afgebeeld, onder het hofgezin van Karel V. te zoeken. De vergelijking der hier en daar in kunstverzamelingen aanwezige portretten zal in staat zijn, om dit vermoeden te bevestigen, of te verzwakken en te vernietigen. Moge onze mededeeling, voor allen, die zich in de gelegenheid bevinden, om zoodanige vergelijking te bewerkstelligen, daartoe, en tot het openbaar maken van hunne bevinding, geene vruchtelooze opwekking zijn!

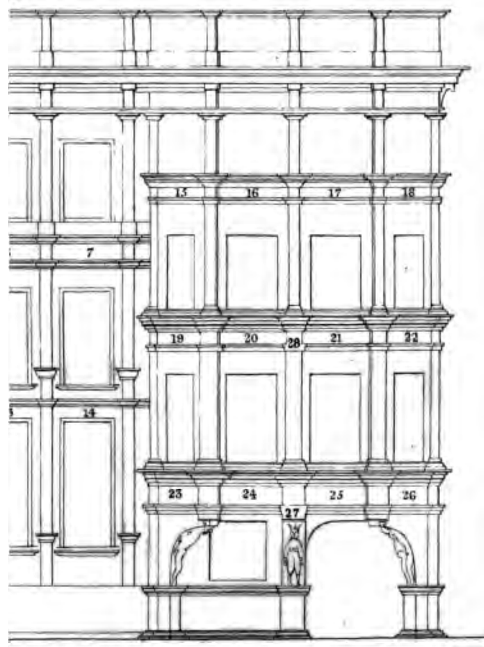
Van de denkbeeldige wezens, wangedrogten of Saters, vroeger in grooter aantal aanwezig, bestaan, zoo als wij reeds aanmerkten, nog alleen die drie beelden, welke de poort aan de zuidzijde des gebouws omgeven en het daarboven uitstekend gedeelte met hun hoofd onderschragen. Eene teekening hiervan (zie Afb. IV.) is alzoo de eenige proeve, die wij nog in staat zijn, van zoodanige voorwerpen te geven, welke het gebouw tot op onzen tijd den naam van *Duivelshuis* hebben doen dragen.

I. A. N.

ſb. IV.

I.

BIJDRAGEN

TOT HET

OUDE STRAFREGT.

I.

UITSPRAKEN VAN SCHEPENEN VAN DORDRECHT.

1383.

In den nacht »van Sinte Michiels dach'' ontstond er brand. Zij, uit wier huizen de brand »quam", werden »een jaar op haer lijff gebannen", en mogten niet in de stad terug keeren, voor zij de onkosten betaald hadden van ketelen, timmeren en arbeiden, 50 pond.

1385.

Mattheus Gaallelous sal gaen te Parijs Gode ter eere, den here ende der stede beteringhe, voer alsulke misdaet als hi gehanteert heeft binnen der minrebroeders Cloester en daer buten, bi daghe licht wter poerte te gaen ende als hi die reyse wel voldaen heeft, soe sal hij w'comen.

1406.

Otto Willemsz. Blancktsz. wten lande van Altena, om sulke ondaet, moirt ende verraderie, als hi nu laetste ontrent vespertide dede aen enen engelse man, die hij mordelike en verraderlike stac, soe sal hi after t'avont gebannen wesen van moortdaet, ewelike wter stede up sijn lijf ende soe wie Otte voirs hier binnen gevanghen brochte, dien soude de stede geven 1 nobele, ende soe wie Otte om dese saecke wille dootsloege, die soude hebben 100 Will. guldens.

1421.

Jan die Korde, Wagemaker, Willem Bouwensz genoemt Smedeke, omdat si hebben gaen bidden gelt te trecken op die onghelovige, en si aldaer niet getogen en sijn, elcx voer wt te gaen voer de peesse, alsse gaet, om der stede, in een paer linnen cleden, barrebeen.

G. D. J. SCHOTEL.

II.

Vrpheden Steffen Alritz Engelszman.

Alsoe Steffen Alritz Engelsman vur etlicke daghen in dese stadt ghekommen heimlicker wijsse sonder consent der Auericheyt wt deilende seker boexkens, dairauer hij in hafftungh onder den gewaldighen Prouoest alhier geset is worden, vnd off wol hij derhaluen straffbair solde sijn, soe dannoch Thoff hem der Ma[t] vann Englant ter eheren vnd sunst om bewechlicher redenen sijner hafftungh entslagen vnd deses Furstendumb verwesen, Des heefft gemelter Steffen Alritz vur den Haue comparierende gelaefft, sich tot verspredungh vnd wtdeilungh alsulcker boexkens meer niet te sullen gebrucken laeten, Gelauen verner bij solemnelen ede, dat hij sijne geuenckenisse durch hem seluen offte jemant anders mit woirden offte wercken niet sal wreken off doen wreken aen ghenen persoenen ter werlt, bij poene dat hij contrarie deser beloften doende, sonder genade aen lijff ther doet tho gestrafft sal worden. Actum Arnhem den XVIII[en] Augusti XV[c]LXXXIX.

Uit het *Crimineele Sententieboek* des Hofs van Gelderland.

ZUTPHEN VOOR HET VEEMGERIGT.

MEDEGEDEELD DOOR

Mr. L. A. J. W. Baron SLOET.

De geheimzinnige sluijer, welke eeuwen lang de Veemgerigten bedekte, is in lateren tijd, voornamelijk door Duitsche geleerdheid, voor een groot gedeelte op zijde geschoven. De zucht tot het opsporen van de echte bronnen der geschiedenis heeft daartoe krachtdadig medegewerkt. Het baat niet meer, dat op de stukken der gerigten geschreven staat, dat dezelve door niemand, dan door vrijschepenen, gelezen mogen worden. Ongewijde handen hebben de grijze oorkonden ontrold, en met de openbaarmaking van dezelve, treedt de waarheid hoe langer hoe meer in het licht.

Ons Vaderland, gedeeltelijk op en bij de *roode aarde* gelegen, was, in sommige streken, aan het regtsgebied der heimelijke Westphaalsche gerigten onderworpen, en moest in andere derzelver geduchte magt ondervinden.

Revius (*) verhaalt, dat in 1463 eenige raadsleden van Kampen gedagvaard werden »in Gelriam *ad liberam sedem Stegensem.*" Zéker is het, dat de Hertog van Gelder eenen vrijstoel te Bredevoort, in het graafschap Zutphen, had (†).

Keizer Karel IV. schonk in 1361 aan den Utrechtschen Bisschop eenen vrijstoel *in terra sive districtu Twen-*

(*) *Hist. Daventr.*, lib. I. in fine.

(†) In eene opgave »wie vil freyen Stuel seint und in welcher » Herschaft sy ligendt im dem lannd Westphalen," bij SENCKENBERG, *Corp. Jur. Germ.*, t. I. p. 2 fol. 96, lezen wij: »So hat der Hert»zog von Gellern ainen Stuel und nit merer der leitt am breiten furt." Vgl. VAN SPAEN, *Inl. tot de Hist. van Gelderland*, deel I. bl. 395, 406; NIJHOFF, *Gedenkw. uit de Geschiedenis van Gelderland*, deel III. *Oork.* no. 138.

de Arnhemsche Muntmeester Stephan Scherf den Raad van Frankfort bij denzelfden Vrijgraaf Henrik van Falbrecht aan, omdat dezelve hem van muntvervalsching had beschuldigd (*), en in 1459 werd een Vrijschepen van Utrecht voor eenen vrijstoel gedagvaard (†). —

Hoezeer dus daarvan genoegzaam blijkt, is het evenwel nog in het duistere, hoedanig het bestaan en de wijze van handelen der Veemgerigten in de Nederlandsche gewesten was, en wanneer zij hebben opgehouden, hunnen invloed in dezelve uit te oefenen (**).

Wat dus tot opheldering van dit punt kan dienen, zal aan de beminnaars der geschiedenis van ons Vaderland, voornamelijk van deszelfs oude regten en staatkundige gesteldheid, niet onwelkom zijn. Ik vertrouw alzoo geen onnut werk te verrigten, door eene oorkonde, welke ik in het Archief der stad Zutphen heb gevonden, mede te deelen. Dezelve bevat een eindvonnis van vrijspraak, op verzoek der vroeger aangeklaagde partij gewezen, en houdt alle stukken in, welke in deze zaak hebben gediend. Dezelve komt mij voor, in velen opzigte, omtrent de wijze van regtspleging, zoo voor onze oude banken, als voor de Veemgerigten, belangrijk te zijn; over het gezag van den Aartsbisschop van Keulen over de vrijstoelen eenig licht te verspreiden (††), en een sprekend bewijs te leveren van de geduchte magt, welke een eenig man, door middel van het Veemgerigt, ook hier te lande, tegen eene geheele stad, en dat nog wel zonder regtsgrond, konde doen gelden. Het-

vergadering der Tweede Klasse van het Kon. Nederl. Instituut, gehouden den 1 Sept. 1830, bl. 21 en 22.

(*) Usener, *die Frei-und Heimlich. Gerichte Westphalens*, S. 29.

(†) Kindlinger, *Munst. Beyträge*, III, 2. No. 203.

(**) Het Zeeuwsch Genootschap schreef over dit onderwerp in 1828 vruchteloos eene prijsvraag uit.

(††) De onderwerpelijke vrijspraak is welligt gegrond op de magt aan gezegden Bisschop door Keizer Karel IV. in 1353 gegeven, bij eene oorkonde, medegedeeld door Wigand, a. w. S. 245.

geen de Heer STARING ergens (*) aanraadt omtrent de uitgave van nog niet gedrukte Schrijvers, reken ik ook van toepassing op het aan het licht brengen van oude oorkonden. Men deele dezelve aanvankelijk eenvoudig mede, en later, wanneer van verschillende zijden de verspreide nog onbekende oorkonden, welke tot eenig duister tijdperk of eenige belangrijke instelling, zoo als de onderhavige, behooren, zijn bekend gemaakt, sla een kundig man de handen aan het werk, om de zaak uit een te zetten en tot een geheel te brengen. Ik onthoude mij dus van eene doorgaande uitlegging der mede te deelen oorkonde. Te meer, omdat ik vrees, dat mijne krachten te kort zouden schieten en mij menig een, onder het optrekken zijner schouders, in plaats van op den linker zijne regterhand te leggen, den heimelijken schepens groet zoude toevoegen:

Eck grüt ju lewe man,
Wat fange *ji* hi an (†).

Voor diegenen echter, welke weinig lust zullen hebben de vrij uitgebreide oorkonde in haar geheel te lezen, en hare verschillende deelen naar tijdsorde te rangschikken en tot een zamenhangend geheel te vormen, zal ik eene omschrijving van hetgeen uit dezelve blijkt gebeurd te zijn, aan haar doen voorafgaan, hetgeen aan hen, die wel belang in de zaak stellen, doch minder met de taal en den stijl van vier eeuwen oude stukken bekend zijn, ook niet onaangenaam zal wezen. —

Omstreeks het jaar 1433 werd een schip van Kampen, met koopmans goederen geladen, op de Zuiderzee buit gemaakt. Een deel der goederen, waarmede hetzelve bevracht was, behoorde aan *Herbort Rezen*. Deze vermeende, dat burgers van Zutphen de zeeroovers waren en dat het geroofde goed binnen die stad was gesleten, en sprak eenigen daarover voor de Stadsbank in regten aan. Toen echter de beklaagden, naar stadsregt, een *voorvank* hebben

(*) *Nieuwe Werken van de Maats. der Nederl. Letterk. te Leiden*, deel III. st. 2 bl. 59.

(†) WIGAND, a. w. S. 265.

en voet bij voet zetten wilden om lijf en goed te *verwedden* (*), dat zij niet schuldig aan de betichting waren, toen trad hij terug, ging weg van de bank en wilde zich aan het stadsregt niet onderwerpen.

Niet zonder reden werden de Zutphensche burgers daarover vertoornd en wilden hem vasthouden, om zijne aanklagte te vervolgen; doch de raad trad tusschen beiden, en zorgde dat Rezen, krachtens zijn vrijgeleide, hetwelk hij als vreemdeling, als gast, genoot, veilig van de regtsplaats ging. —

Jaren waren er sedert verloopen. *Splinter Loefszoon*, een — misschien wel het hoofd — van hen, die den zeeroof hadden gepleegd, had eenen zoen met die van Kampen gesloten en zich vervolgens met der woon te Zutphen gevestigd. De burgers dezer stad verkeerden welligt in den waan, dat zij nimmer weder iets van deze zaak zouden hooren; doch het heimelijk gerigt is dáár, om hen op eene onaangename wijze uit dien waan te brengen.

Op Donderdag na Mattheus (25 September) des jaars 1449 had de Vrijgraaf *Henrich van Werdinchusen* de bank van den vrijstoel te *Velgeste*, gelegen voor de stad *Swerten* (†), in een open, keizerlijk vrijgerigt gespannen, om regt te spreken naar de inzettingen en oude herkomsten des grooten en heiligen Keizers. Daar verscheen Herbert Rezen, die zelf vrijschepen was, en klaagde over de Zutphensche burgers, dat eenige personen, die hem, op het water en den stroom, niettegenstaande hij zijn tol en geleidegeld betaald had, het zijne ontnomen hadden, zich in hunne stad ophielden; dat zij dus met *screvelicher frevelicheit*, tegen God, eer en regt, straatroovers en schenners in hunne stad toelieten en beschermden; dat

(*) In de verschillende oude regtsboeken, welke ik doorbladerd heb, is mij nergens het woord *voorvank* voorgekomen. *Verwedden* is *verpanden*. Verg. MITTERMAIER, *Grunds. des gem. Deuts. Privatrechts*, Th. I. S. 423.

(†) *Velgiste*, *Velgeste*, *Vilgiste*, *Vilgestein*, *Filgestein*, lag in het vrijgraafschap Unna. USENER, a. w. S. 289; BUSSCHING, *Aardrijksbeschrijving*, deel III. bl. 762.

hij, naar inhoud der Hanze en koopmans privilegien, regt had gevraagd, maar zulks niet had mogen ontvangen.

Het vrijgerigt wees daarop voor regt, dat Rezen de burgers van Zutphen, te zamen en afzonderlijk, met het keizerlijke vrijgerigt mogt dringen en dwingen, tot dat hem regt zoude geschieden, en hij zijn ontnomen goed terug had. Op zijn verzoek, dat de Vrijgraaf hem daarom mogt opnemen in zijn gerigt, daagde Henrich van Werdinchusen Burgemeesters, Raad en de gezamenlijke mannelijke burgers en inwoners van Zutphen boven de 12 jaren oud, om te verschijnen voor zijnen vrijstoel te *Velgeste*, op *Donredach na sunte Elisabeth* (20 November) eerstkomende, ten einde hun lijf en eer tegen Rezen te verantwoorden. Hij bedreigde hen, dat, zoo zij niet verschenen, hij of een ander Vrijgraaf regt over hen zoude spreken, hetgeen hun dan zeer zwaar zoude vallen.

Hoezeer ook hunner onschuld bewust, schijnen die van Zutphen liever de zaak nog in der minne te hebben willen afdoen. Bij punten en notulen, opgemaakt te Deventer, kwamen zij met Rezen overeen, dat zij de beslechting hunner verschillen zouden onderwerpen aan de uitspraak van die stad en Zwolle. Op aanzoek van Kampen, en omdat zij niet gaarne twist en tweedragt tusschen Hanzesteden of hare burgers zagen, namen Burgemeester, Schepenen en Raad van Zwolle deze taak met Deventer op zich. Op den bepaalden dag, 29 November, zonden zij eenige raadsvrienden naar Deventer, om de zaak te beslechten; doch nu wederom wilde Rezen zich niet aan de te doene uitspraak onderwerpen, zoodat het op nieuw zijne schuld was, dat de zaak haar beslag niet kreeg.

Intusschen was de eerste dagvaardings-termijn verstreken en er moest eene nieuwe oproeping geschieden, want in strafzaken werd niemand bij verstek gevonnisd, dan na dat hij driemaal gedagvaard was (*).

Hetzij dat dit gebruikelijk was (†), hetzij dat men wilde toonen, dat men den klager ten goeden regte zoude staan;

(*) WIGAND, a. w. S. 359; USENER, a. w. S. 43.

(†) Volgens WIGAND, a. w. S. 376, bestaan er weinige vetorе

zeker is het, dat drie Schepenen en Raadsmannen van Zutphen, bij openen gezegelden brief, aan Henrich van Werdinckhusen bij hunne eer en goede trouw verzekerden, dat al die personen, welke in den dagvaardingsbrief genoemd of begrepen waren, en die aan denzelven gevolg moesten geven, aan den gerigte en den klager doen zouden, wat zij van eer en regtswege verpligt waren te doen, indien zij *in dey geborliche stede binnen geborlicher tijt bescreven ind betekent* werden. Hierom begeerden zij ook, dat hij, Vrijgraaf, over de gezegde personen geen regt zoude spreken, wetende hij wel, dat zulks zoo niet mogt geschieden.

Er geschiedde eene nieuwe dagvaarding, om te verschijnen den tweeden Zondag in de Vasten (1 Maart) 1450, in het Augustijner klooster te Wezel (*). Voor Burgemeesters, Schepenen en Raad der stad Zutphen, verschenen, blijkens bezegelden brief van *Dunredagh na Dominica Invocavit* (26 Februarij) 1450, de in de dagvaarding genoemde raadsgezellen en alle andere inwoners dezer stad en zwoeren daar eenen *mit oeren vpgerechteden lijfliken vingeren* gestaafden eed, dat zij aan alle aanklagte van Herbort Rezen onschuldig waren, dat zij het genomen goed nimmer hadden gezien, en dat zij nimmer hadden gehoord, vernomen of geweten, dat dat goed binnen stads vrijheid openbaar of heimelijk was gesleten. Daar alle gedaagden niet te Wezel konden verschijnen, zoo werden *Johan van Raesveld*, *Johan Hoynck*, *Andries Kreynck*, de Vrijgraaf *Hugo van Osterwick* en *Hendrik Kleppel* als gemagtigden benoemd, om namens hen te Wezel te verschijnen en daar hun regt en hunne eer te verdedigen.

Op den bepaalden dag verschenen de partijen ter bestemder plaatse, en na dat de lastgeving der Zutphensche burgers was goedgekeurd, deden twee van Herborts vrien-

deningen over de wijze van handelen, zoo de aangeklaagde in het gerigt verscheen.

(*) Volgens de geachtste Schrijvers, werd het gerigt oudtijds steeds op eenen Dingsdag en onder den blooten hemel gehouden.

den hunne klagte, dat namelijk eenigen van hen, die hem en zijne medgezellen gewelddadig hun goed ontroofd hadden, zich in Zutphen ophielden.

Twee procurators van Zutphen antwoordden hierop, dat zij met raad en daad dezer betichting niet schuldig waren, naar uitwijzing van eenen bezegelden brief, waarin de bovenvermelde eed opgenomen was, beroepende zij zich ook op dien eed, toen namens Rezen beweerd werd, dat het geroofde goed te Zutphen verkocht zoude zijn. Ten einde echter hunne onschuld ten volste te bewijzen, legden zij over eenen brief van Schout, Burgemeesters, Schepenen en Raad der stad Haarlem, gegeven den 26 Januarij 1449 *na den lope sHoffs van Holland*, waaruit bleek, dat voor dezelve gekomen waren eenige poorters, die onder eede verklaard hadden, dat *Herman van Lochorst*, *Splinter Loefszoon* en hunne medgezellen, in of omtrent 1433, openbare verklaarde vijanden van het Sticht van Utrecht en van de stad Kampen waren, en op de Zuiderzee, als op vijandelijken bodem, het schip, waarin de goederen van Rezen waren, genomen hadden. Zij verklaarden verder, dat die goederen door geen' burger van Zutphen, in het groot of klein, waren gekocht, doch dat dit in Oostland en ommestreken had plaats gehad. Herbort liet thans zijne klagte, wegens roof of medepligtigheid aan dezelve, varen, maar beweerde alnu, dat hij, naar inhoud der koopmansprivilegien en der Hanze, geen regt binnen Zutphen had kunnen krijgen. Hierop antwoordden de Zutphensche gemagtigden, dat aan den klager nimmer regt geweigerd was, dat hij altijd van 's Heeren en stads wege geleide had gehad en de bank altoos voor hem open had gestaan, hetgeen zij bewezen door eenen brief, gegeven *Gudensdagh na Dominica Invocavit* (25 Febr.) 1450, bezegeld door vier echte regte vrijschepenen des Heiligen Rijks, die bij het straks vermelde voorval voor de gerigtsbank te Zutphen tegenwoordig waren geweest, en waaruit dus bleek, dat men hem geen regt geweigerd had, maar dat hij zich aan de regtspraak niet had willen onderwerpen. Ten opzigte van het beroep op de privilegien der Hanze, zoo toonden de

Zutphensche procurators aan, dat men op dit punt alles gedaan had, wat men konde verlangen, en legden over eenen brief van Burgemeesters, Schepenen en Raad der stad Zwolle, van *vnser liever Frouwen auent Concepcionis* (7 Dec.) 1449, waarin het te Deventer gebeurde en reeds medegedeelde opgeteekend stond. Ook op dit punt geslagen, hield echter Rezen niet op, zijne klagte vol te houden, door te beweren, dat Splinter Loefszoon, die hem zijn goed ontnomen had, nog binnen Zutphen woonde. Waren de overige punten zijner klagte zegevierend bestreden, ook dit onderging hetzelfde lot, want er werd bewezen, dat Splinter jaar en dag voor of na het nemen van het schip, noch burger, noch inwoner van Zutphen was geweest. Eerst lang na dien tijd, toen hij, blijkens zegel en brief der stad Kampen, van Zaturdag na Pinksteren (25 Mei) 1437, eenen zoen met al derzelver burgers had gesloten en drie jaren in die stad burger was geweest, was het hem vergund geworden, in Zutphen te komen wonen.

Toen die van Zutphen aldus alle punten der klagte hadden wederlegd, traden zij en de omstanders tot Herbert Rezen en den Vrijgraaf; zeiden, dat zij hoopten en meenden, dat zij de eer en het regt van hunne beklaagde burgers wèl gehandhaafd hadden; verzochten de goede mannen en omstanders, dat zij met den Vrijgraaf, als Regter dezer zaak, in eenen kring vergaderen zouden, dat Herbert daar ook om zoude verzoeken, en dat de beide partijen zich dan zouden verwijderen. Dacht het dan den goeden mannen, dat zij ten aanzien van Rezen nog meerder moesten doen, dan waren zij daartoe bereid. Doch nu wilde voor de derde maal Rezen zich aan het te wijzen oordeel niet onderwerpen, en verkoos, zich aan de uitspraak zijner vrienden alleen te houden.

Toen de gemagtigden van Zutphen dit niet konden toestaan, stond *Gisken van Tuyl*, een Vrijschepen en een *schiltbordich man*, op, en wees voor regt, dat *dey van Zutphen oer burge gequitet hedn ind der ansprake ledich wesen solden, want sey dar allet gedain hedn des sey Herborde ind den gerichte van eren ind rechtz wegen plichtich ind schuldich weren to done.*

Dit was ook de volkomene waarheid, hoezeer dit evenwel door den Vrijgraaf en den klager zoo niet begrepen werd, want er schijnt geen ordel tot vrijspraak nader gevraagd of gegeven te zijn. —

Op *Dunredach na den Sondage Quasimodo* (den 16 April) des zelfden jaars 1450, bekleedde *Hugo van Oesterwich*, in den veste van *Rekelinchusen* Vrijgraaf van den eerwaardigen hooggeboren Vorst en Heer Diederik, Aartsbisschop van Keulen, Hertog in Westphalen en Engeren, uit koninklijke magt, den vrijen Stoel in het eikenwoud *bij den Luttikenhove*.

Vele Ridders, dingpligtigen en meer dan 200 vrijschepenen waren vergaderd. Toen het gerigt gehegen, de bank gespannen was, verschenen daar *Herman de Doove* en *Henrik van Hildesem*, als gemagtigden van Burgemeesters, Schepenen, Raad en gansche burgerij van *Zutphen*.

Nadat hun lastbrief gelezen, en, als zijnde gansch van schrifte, zegel en perkament, goed bevonden was, bragten zij eenen bezegelden brief in het gerigt. Deze brief, door Hugo van Oosterwijk zelven mede bezegeld, bevattede een verhaal van al hetgeen in het gerigt te Wezel was voorgevallen, en zoo even is medegedeeld. Nadat deze brief opgelezen en als geloofwaardig aangenomen was, vroegen die van Zutphen een vonnis onder Koningsban, of zij niet van de klagte van Herbert Rezen ontslagen moesten worden (*).

Hierop werd voor regt gewezen: *dey ersame stad van Zutphen sol ter clage ind gerichtz van den cleger ledich ind loes wesen;* voorts werd, op verzoek der *procuratores* van Zutphen, Rezen veroordeeld tot vergoeding van alle

(*) De vordering, hier gedaan, heeft veel overeenkomst met de later zoogenaamde actie van Purge. De stad Dortmund stelde in het midden der 15e eeuw voor den vrijstoel van Arnsberg eene dergelijke actie in tegen *Heinrich vp den Orde*, welke dezelve valschelijk beschuldigd had, hem 125 vette ossen op den openbaren weg ontroofd te hebben. — Thiersch, *Vervemung des Hertogs Heinrich des Reichen von Baiern*, S. 143.

kosten en schaden, en de Zutphenaren gemagtigd, hem dezelve *aff te manen*, met welk gerigt zij het beste konden en mogten. Hetgeen door Hendrik van Werdinckhusen of eenig' ander' Vrijgraaf over deze zaak geregt mogt worden, zoude, wanneer hun van deze uitspraak schriftelijk kennis werd gegeven, *unbundich* en *machtloes* zijn; mogt hij of een ander het evenwel doen, dan hadden zij, tegen het Heilige Rijk en den eed, aan hetzelve gezworen, misdaan, en zouden daarom uit hun ambt ontzet worden.

Toen dit alles zoodanig was geschied, vroeg Hugo aan elk en een iegelijk, eenwerf, anderwerf, derdewerf, als regt is, en vierdewerf, boven regt, of de voorschreven regten en ordelen juist waren, waarop zij door alle omstanders en dingpligtigen zijn toegelaten. Van dit alles werd een perkamenten (*) brief opgemaakt en met vijftien uithangende zegelen bekrachtigd, welke brief en zegelen ongeschonden tot heden zijn bewaard gebleven.

Ich Hugo van Oesterwich, vrijgreue des erwerdighen hogebornen fursten ind hern, hern Diederichs Ertzbiscopz to Colne, hertogen in Westpalen ind tho Enger etc. in den veste van Rekelinchusen, bekenne ind betuge in dessen apenen hemelichin breue, vor allen fursten, heren, lantgreuen, Edelen heren, frijengreuen ind vor allen ritteren ind erberen rechten echten vrijenscheppenen, dey dessen breiff mogen seyn horen ind lesen, dat ich stad ind stoel mit ordel ind rechte gespannender banck gecledet ind beseten hadde den frienstoel in den eicholte bij den luttikenhoue, van koninclicher macht, up den nesten dunredach

(*) Wigand, a. w. S. 210, zegt, dat het opmerkelijk is, dat de vrijgerigten zich bij hunne stukken van het teeken des *Chrismons* bedienden. Het onderhavige begint er niet mede, maar de aanvangsletter *J* is vrij lang en breed en bevat de woorden *Maria*, *Jhesus*, *Johs.*

na dem hilgen sondage Quasi modo geniti, tho rechter daghe tijt, up dach datum dijs breiffs, in bijsitten ind wesen etzlicher andere frigreuen ind in bij wesen vele ersame ritterscap ind dincplichtigen ind vele erbairn frienscheppenen hijr na bescreuen, dar vor my gekomen sin in dat sittende gehegede gerichte Herman dey Doue ind Hinrich van Hildesem, vulmechtige procuratores der ersamen Burgermesteren, Scheppenen ind Raet ind ganse gemeynheit der stad van Zutphen, dat sey bewijseden mit eynen vulmechtigen procuratorio, dat apenbarelike gelesen wart in den gerichte vurs. Hyr vp vrageden dey procuratores vurs. ouermitz oren vorspreken eynes rechten ordels vnder koninges banne, want dat procuratorium besegelt was mit segelen der Ersamen stad van Zutphen ind Andrees Kreyinck ind Johans van Benthem, rechte echte friescheppenen, mit vithangende segelen, want dat procuratorium gans wer van scriffte, van segele, van perkamente ind ongekanseleert, offt dan nicht van werde solde wesen, off wat dar recht vmb is. Dat ordel satte ich Hugo frigreue vurs. an den festen Hinrich van Backem, dey dat an sich nam, ind genck vit ind bereit sich mit den dincplichtigen ind vrijenscheppenen, ind quam weder in ind wijsede vor recht, Na den dat dat procuratorium wer gans van scriffte, van segele, van perkamente ind ongekanseleert, so sy dat procuratorium van werde. Vort quamen dey procuratores vurs., ouermitz oren vorspreken, ind brachten eynen besegelden breiff mit vithangenden segelen in dat gerichte vurs., dey aldair van worden to worden apenbairlike gelesen wart, hijr na bescreuen, ind ludet alsus.

Wij Hugo van Oesterwich, vrijgreue des hogebornen durluchtigen fursten, mijns leuen gnedigen heren Ertzbiscops to Colne, hertogen in Westphalin ind to Enger etc. in den veste van Rekelinchusen, Bitter van Raesuelde, Johan van Raesuelde, Johan van der Becke, Gert van der Kornhorst, Gert Paelick van Helbergen, Petert Snackert, Johan Hoynck, Hinrich van Wylaken, Hinrich ten Brincke, Diederich Offerman, Euert van den Ryne, Claes van Egher, Peter Snackert dey junge, Meyneken van Westeroelde, Herman Doue, Hinrich van Hildesem ind Johan Splinter Bekennen

ind betugen in dessen apenen breue, vor allen fursten, herren, greuen, vrijgreuen, vrijscheppenen, ind vor allen guden mannen, dey dessen brieff seyn of horen lesen, dat wij hebn gewesen vp dach datum dijs breues, nementlich vp den anderen Sondach in der vasten as men singet in der hilgen kerken Reminiscere, in der stad Wesel, in sunte Augustinus cloester, dar wij verscreuen ind gebeden weren van der Ersamen stad Zutphen eren dagh to leesten tegen Herbert Rezen oren wederzaken, want dey vurs. stad van Sutphen geladen weren an den vrijenstoel to Velgiste bij Swerte, van Hinrich van Werdinchusen vrijgreuen, van clagen wegen Herbortz vurs., na inholt eynes verbode breif hijr na bescreuen, dey aldair gelesen wairt, alsus ludende.

Wettet Burgermestere, Raet, sementliche burger ind inweser der stad Zutphen nementliche manspersonen bouen twelf jaren alt, mit namen Gerit Olrichs, Jacob Schymmelpenninch, Andres Kreynck, Johan Kreynck, Hinrich Nyenhues, Hinrich Kaelsack, Yelies Yseren, Gerit Yseren, Anwert Kornemarkt, Kort ten Hoen, Johan van Karpen, Werner Tolner, Louff Keye, Mertin van Sassen, Herbort Kistenmeker, Hinrich Hegelin, Euert Schole, Bernt van Kranenburgh ind vort y anderen, wo y dey namen van gode eygen ind hebn, dat ich dallinch vp dach datum dijs breifs den vrijenstoil to Velgeste gelegen vur der stad Swerten mit ordel ind rechte becleit ind beseten hadde gespannerder banck in ynen apenen Keyserlichin frien gerichte to richte, na sate ind alden herkomen des groten ind hilgen Keyser frien gerichtes rechte, as my dan to rechte geborden, dar vor my quam in dat selue frie Keyserliche gerichte dey Ersame Herbort Resen, eyn frijscheffen des Hilgen Richs, ind clagede dar swerliche ouer uwe lijf ind ere So wo dat ghi etzlichin dey eme mit eren medegesellen syne haue ind gud vp der frien straten as vp den water ind strome, dar hey dan synen toel ind geleide gelt gegeuen ind betalt hebbe, weder God, ere ind recht genomen hebn, vnentsacht ind onuerwart erer eren, ind also geweltlich ind röfflich geschinnet ind dat syne genomen ind vor in uwer stad geloest, vntholden ind dar weder ingetogen ind gekomen, ind

dey weder angenomen, vpgeholden ind geholden, bis her to datum dijs breiffs. Ind sulch gud ind haue eme genomen were, wo vurs. is, hebben laten gebruken ind hen schunnen vit uwer stad ind dar weder in. Dar vmb y doch van den kopmanne ind henzen zer vaken verscreuen ind ersocht sin, asdat dey selue Herbort mit etzlichen scrifften van werde irkant vur my erschinede ind bewijsede ind ouch dan selues vor v dar en bouen muntlich erfolget ind gesocht hedde to vermogen dey vurs. dat eme syne haue ind gud, dat eme also wo vurs. is genomen were, weder mochte gerichtet ind betalt werden, na inholde der henze ind des kopmans priuilgium, des eme dan allet nyet heuet mogen gedien van v, ind v also mit screuelicher freuelicheit weder God, ere ind recht ind satinge der frien keyserlichin gerichte stra-ten rouer ind schinner vphalden in uwer stad Zutphen ind dey hen schunnen ind bijstant doin, des sich dan die selue Herbort mit v nicht rechtz bekomen kunne eder moge. Dar vp dan mit richten ordelen irkant ind gewijst wart vor recht, dat v dey selue Herbort mit den keyserlichin freijen gerichte sementlichin ind bijsonderen dringen ind dwingen moghe, hent so lange, dat y eme dar vmb gericht sin ind rechtzplegen ind eme syn have ind gud, as eme genomen is, wo geludet heuet, sunder synen schaden gericht, gegulden ind betalt worde. Ind wan my dar vp vermitz synen vorspreken, dat ich v moste vpnemen int gerichte heischenen ind voirt doin verboden as recht is der frijengerichte, ind late v dar vmb wetten, vermitz dess baden ind breiff, ind sette v eynen rechtlichin plicht dach, ind gebeide v van Keyserlichin gewalt ind van myns amptz wegen der frien stole, dat y des nicht en laten noch en versumen, y en komen ind sin mit uwes selues lijue semplichin ind bijsunderen vor den egent. vrijenstoel to Velgeste, vp den nesten donredach na sunte Elizabeth daghe der hilgen wedewen neest kompst na data dijs breiffs, as to rechter daghe tijt, ind verantwerden alda uwe lijff ind Ere thegen den egent. Herbort eder synen wissen procuratoir. Wer dat y des nicht en deden ind dar versumelich inne wurden ind dat mit freuelmenden to wederstain, so moste ich of eyn ander

frigreue asdan, na anbrengen des egen[t]. Herbortz eder syns vulmechtigen procuratores, vort ouer uwe lijff, ere ind gud richten, ind voirt ordel ind rechte ouer v geuen ind gain laten, assich dan mit gerichte geboren wurde, dat v dan zer swar vallen mochte werden. Dar vmb willen v wijsliken dar inne wetten tho holden, vp dat sulchs nicht noit en dorue wese. Datum sub meo sig. feria quinta post festum Mathei apostoli et ewangeliste Anno Domini etc. XL nono.

So hebn dey Burgermesteren, Scheppenen ind Raet der ersamen stad Zutphen vurs. gelouen gedain, ouermitz segelen ind breue dey Diederich van Drijnen, Johan Huerinck ind Renze Kreynck besegelt hebn mit anhangenden segelen Hinriche vrijgreuen vurs. tho behoff des gerichtes ind Herbortz vurs. des clegers, na inholt des geloue breyues, dey hiir van worden to worden na volget.

Wij Diederich van Drinen, Johan Hurninck ind Renze Kreynck, scheffenen ind raitmanne der stad van Zutphen, laten u wetten Hinriche van Werdinchusen frigreuen tō Velgeste, so als y hebn doin verboden van clage wegen Herbort Rezen, Gerit Olrichs, Jacob Schimmelpennich, Andreis Kreynck, Johan Kreynck etc., ut in littera, So gelaeue wij Diederich van Drijnen, Johan Huerninck ind Renze Kreynck vurs. ouermitz dessen apenen besegelden breue v vrijgreuen vurs. in guden trouwen bij vnsen Eren ind seckerheiden, dat desse vurs. personen ind alle dey ghene dey in den verbodes breue bescreuen ind begrepen sin ind schuldich sin der verbodinge to volgene, dat dey deme gerichte ind cleger doin sollen binnen geborlichin tijden ind vpgelijken gelegenen geborlichin steden, wes sey van erer eren ind rechtz wegen plichtich ind schuldich sin to done, in den dat en dey geborliche stede binnen geborlichir tijt bescreuen ind betekent werde verteyndage to voren, assich in dem richte gebort. Ind sin dar vmb van v vrijgreuen vurs. begerende, dat ghi hijr en bouen ouer desse vurs. personen na inholt desser scrift gein gerichte en doin, want ghi wal wetten, sich also neit en gebuert. Ind dijs to tuge der warheit alre vurs. puncten, hebn wij Diederich van Drinen, Johan

Huerninck ind Renze Kreynck vurs. vnse segele an dessen breiff gehangen. Gegeven in den jaer onss Herren dusent vierhundert ind vifftich, vp dunredagh na Agnetis virginis.

Vp welken geloue breiff vurs. Hinrich van Werdinchusen vrijgreue vurs. den Ersamen Burgemestere, Scheppenen ind Raet der stad Zutphen ind dey ghene dey der clage van Herbort to schaffen hebn, dessen vurs. dagh ind stede hevet en to Wesel bescr. ind betekent, Dar vp een deel frunde der van Zutphen mit oeren vulmechtigen procuratoren gekomen sin vp dach ind stede vurs., na vitwijsinge eens procuratorium dat dar apenbar getoent ind gelesen wart in iegenwerdicheit beider parthijen vurs., welk procuratorium in eynen breue mit mer ander scriften begreppen is vnder secret segel der ersamen stad Zutphen vithangen etc. ind ludet alsus.

Wij Burgermestere, Scheppenen ind Raet der stad van Zutphen doin kund, so als sommige vnser mede Raetgesellen, burgers ind inwonners, van clagen wegen Herbort Rezen, verdaget weren an den vryenstoil to Velgeste, na inholt eyns verbode breues van Hinrich van Werdinchusen des vrijenstoils vurs. vitgesant, so tugen wij ouermitz dessen apenen breue, dat vor vns in gerichte ind scheppendoem gekomen sin alle vnse mede Raetgesellen, dey in den verbade breue vurs. benompt sin, ind vort ander vnse medeburgers ind inwonners, ind hebn vor vns mit oeren waren worden to vorens gesacht ind na mit oeren eden war gemaeckt ind mit oeren vpgerechteden lijfliken vingeren gestaueder ede lijflike ten hilgen gesuoren, dat sey alle der bijticht ind clage, dey Herbort vurs. ouer en gedain heuet ind in den verbadebreue bescreuen stain, dat sey der alingh ind all raetz ind daets ind aller witscap vnschuldich sin, ind sey dat Herbortz des Rezen genamene gud, dar hey van claget, nu er leuedage genomen, gesien noch hantiert en hebn, ind dat sey oick er leuedage nu mit Rime of mit Rade gehoirt, vernomen of gewetten hebn, dat dat genomene gud vurs. binnen der stad frijheit geslieten of hantiert sij hemelich of openbair in eniger wijs, sunder all argelist. Ind want delz vnsz mederaetgesellen, burgers

ind inwonners, dey in den verbode breue vurs. benompt stain, vp desse tijt, vmb secker noetsaken hem anliggende, niet to Wesel komen en kunnen, so hebn wij, so vele vns dat andreffende is, ind ander vnse mederaetgesellen, burgers ind inwonners vurs., in der bester wijsen ind maten des rechten wij solden, kunden ind mochten an desen zaken vns ten Eren ind ten Rechten to verantwerden, tot vnsen gerichten procurators ind weruesluden gesat, gemechtiget ind gemaket, setten, mechtigen ind maken, ind maken elk vor vnse houet, ouermitz dessen apenen breue, dey Erbairn Johan van Raesuelde, Johan Hoynck, Raetman to Wesel, Andries Kreynck, Hugen van Osterwick Vrijgreuen ind Hinrich Kleppel, sementlichin ind elk bijsunderen, van vnser wegen vp den daghe to Wesel to verschinen ind dar van vnser wegen ten eren ind ten rechten allet to done ind to hantiern, dat wij selfs dar doin kunden ind mochten, of wij dar selfs tegenwardich ind vor ogen weren, ind louen oick vast ind stanthafftich to holdene allet wes vnse vurs. procuratoirs dar doinde ind laten werden, oick mit machten, dat sey voirt anderen luden deses mechtigen mogen, sunder all argelist. In orkunde des ind aller vurs. puncten hebn wij Burgemestere, Scheppenen ind Raet der stad van Zutphen vurs. vnser stad secr. segel vnder an dessen brieff doin hangen. Gegeuen in den jaer onss Heren dusent vierhundert ind vifftich, vp dunredagh na Dominica Inuocauit.

Ind do dat procuratorium vurs. gelesen was ind niet wederachtet en wart, so is Hinrich van Werdinchusen ind Herbort vurs. mit oeren frunden vp dey vurs. stede ind dagh gekomen, ind twe Herbortz frunde sin gekomen ind hebn oer clage geopent vor frunde der Ersamen stad van Zutphen ind oeren vulmechtigen procuratoirs, ludende alsus. So wu dat zey etzliken dey eme mit oeren medegesellen sijn haue ind gud vpter vrijen straten, as vp den water ind stroem, dar hey dan synen tol ind geleide gelt gegeuen ind betalt heb, weder God, ere ind recht genomen hebn, vnentsacht ind vnuerwart orre eren, ind also geweltliche ind roefflike geschinnet ind dat syne genomen, ind vur in der stad Zutphen entholden ind dar weder in-

getogen ind gekomen ind dey weder angenomen, vpgehalden ind gehalden hebn bis her to datum dijs drieffs. Hijr vp twe van den procuratoirn van wegen der ersamen stad Zutphen Herborde ind Hinriche van Werdinchusen frigreuen ind oeren frunden geantwert hebn, dat sey der vurs. tichten alingh ind al vnschuldich sin, raetz ind daets ind aller witscap, na vitwijsinge eynes besegelden breues, dar dat procuratorium inne begrepen was, dey hijr vurs. euer gerort is. Voirt hebn Herbortz twe frunde vurs. geclaget, dat dat genomene gud binnen Zutphen ind daer hen geschaeuen ind gebrueckt sij etc. Dar vp dey van Zutphen oick antwerden mitter onschult vurs., want sey hem aller clage vnschuldich gemaeckt hebn in den vurs. breue. Ind to eyndes der vnschult vurs. hebn dey van Zutphen der vurs. twe puncten ind ansprake sich vnschuldich gemakt, ouermitz eynen besegelden brief der erberen stad van Harlem, ind ludet van worden to worden alsus.

Wy Schout, Burgermestere, Scheppenen ind Rade der stede van Harlem doin kund allen luden, dat vor vns gekomen sin Dirich Henrix soen, Herman Hermans soen van Karthehoene ind Adenisse Jordens sonne, porters to Harlem ind wardich to gelouen, ind sworen vor vns ten hilgen mit vpgerechteden vingeren ind mit gestaueden eden, dat hem kund ind kenlich is, dat, in den jaer van dreinddertich lest leden off dar vmbtrent, Herman van Loechorst ind Splinter Loefs sonne, mit oeren medegesellen, die vp dey selue tijt der stad van Kampen ind gestichtz van Vtricht oer apenbair entsegede viande waren, die welke ind Splinter vurs. mit oeren medegesellen naemen vp der Zuderzee eyn schip van Kampen mit alrehande gude geladen as vp ter viande bodem, dar eyn genompt Herbort Reze en deel gudes int selue schip mede inhadde, welk benoemen gud men in der grafschap van Zutphen verkofft, geboyt noch gepaert en is geloest. Ok so hebn vnse medeporteren vurs. bij den seluen ede medegeseyt, dat Louff Keye noch gheyn burger van Zutphen deze benomen gude in grot noch in cleyne gekoift, geboyt noch gepaert en hebn, mar die proper gaede gele ind alle vp dey selue tijt in ostlant ind darvmbtrent

verkoft ind geslieten wart. Ind want onsen medepoirteren bijnamen vurs. dit kund ind kundich is ind vulcomelic vor vns gesuoeren hebn, gelijk vurs. staet, so hebn wij dessen brief mit onser stede segele van zaken dar of besegelt hijr binnen opgedruckt. Gegeuen vp den ses ind twintigesten dach in Januario, int jaer ons Heren dusent vierhundert negen ind vertich na den lope schoffs van Hollant.

Vort clagede Herbort vurs. vermits synen frunden vurs., dat eme syn gud vurs. nyet gericht en moge werden na inholt des kopmans privilegium ind der henze, ind dat hey sich des neynes rechtes en kunne bekomen hebn binnen Zutphen etc. Dar vp dey van Zutphen oick antwerden ind stunden vp er vnschult vurs. ouermitz oerer procuratoirs vurs. dat sey Herbort nye rechtz geweygert en hebn, dat sey hebn altijt gelyde hem van oers heren ind stades wegen geworuen ind gegeuen, ind hebn hem oer bencke vnuertochlichin geopent, des hey nyet en hefft willen nemen, na vitwijse eyns briefs hijr na bescreuen.

Wij Andries Kreynck, Johan van Benthem, Henrich Kleppel ind Willem van Veenhusen, alle echte rechte vrijscheppenen des hilgen Rijcks, doin kund, Also as van clage wegen Herbort Rezen en dels burger ind inwonre der stad van Zutphen verdaget weren an den vrijenstoil to Velgiste, want dan dey verdagede burgers vurs., so wij verstunden, menden, dat vns Vrijenscheppenen vurs. en dels der saken, in den verbadebrieff begreppen, wal mede kundich weren, ind hem not wer des van vns eyn tugh to hebn, so hebn sey vns mit richte dar tho gedwongen, dat wij vnse kunde ind tugh dar van geuen mosten. Ind want wij dan dem hilgen rijk ind der rechticheit thegen onrecht schuldich sin tugh to geuen, So seggen ind tugen wij, bij vnser eren ind seckerheiden, ind bij den ede, den wij den hilgen Rijke gedain hebn, dat wij dar bij, ane ind ouer gestain hebn, ind hebn geseyn ind gehort, dat Herbort Reze to Zutphen vor der stad rechte ind bencken sommige burgers ind inwonners der seluer stad ansprak, umb zake willen, dat sey hem sijn gud affhendich solden gemackt hebn ind dat binnen Zutphen gespleten ind gebruckt hebn, ind

do ter antworde quam ind dey verklagede burgers eyn vorvanck hebn wolden na der stad recht ind voet bij voet setten wolden, umb lijf ind gued te verwedden, dat sey der bijticht vnschuldich weren, do trat Herbort vurs. mit orstride achterrugge ind genck van der banck ende en wolde der stad recht nicht ontfangen, so dat oen dey verclagede burgers vurs. do wolden besat ind beholden hebn der clage to volgen, hedde em dey Raet vurs. vermitz oeren geleyde nyet beschermet ind also van der banck gevelicht. Ind want wij vrijescheppenen dit alsus vurs. geseyn ind gehort hebn, sunder alle argelist, so hebn wij des to orkunde der warheit vnse segelle beneden vpt spacium dijs breiffs gedrucht. Gegeuen int jaer ons Heren dusent vierhundert ind vifftich, vp den gudensdagh na Dominica Inuocauit.

Oick seggen die van Zutphen ouermitz oeren procuratoren, dat sey sich alle tijd deser saken bij der Hensen verboden hebn. Ind sunderlinge sin sey mit Herbort deser zaken rechts gebleuen to beyden sijden bij den erberen Hensesteden Deuenter ind Swolle, des en Herbert afgegain is, na vitwijsinge eynes besegelden breiffs hijr na bescreuen.

Wij Burgermestere, Scheppenen ind Raet der stad Zwolle, doin kund openbairliche tugende ouermitz desen apenen besegelden breiff, dat in den jaer onss Heren dusent vierhundert negen ind vertich, vp vrijdach na Sunte Elizabethen dagh weduwen, vor vns gekomen sin, dey erberen Raets sendeboden der stad Zutphen, an dey ene sijde, ind Herbort Reze, burger to Campen, an dey ander sijde, in thegenwerdicheit des erberen Raets van Campen, van beiden sijden vurs. dar to gebeden, ind ons hebn beide parthijen vurs. gebeden dar frentlich mit hulpe der sendeboden van Campen, dat wij an nemen wolden mitter erberen stad van Deuenter eyne vitsprake van rechte tho doin, vp secker ansprake ind to seggen, dey Herbort vurs. vp dey van Zutphen mende te seggen te hebn, so vns twen steden dey sake beloefft ind dey vurs. partijen der bij ons gebleuen weren, na inholt sekerer scrifft ind nottelen to Deuenter dar van gemackt, dey sey vns tho beiden sijden vurs. dar van horen leyten. Ind want wij Burgermestere ind Raet node horen solden, dat vnder guden

steden der Henzen ind vnder eren burgeren twijst ind schelinge sijn solde, So hebn wij, vmb bede willen beide parthijen vurs., dey saken aldair na inholt der vurs. nottelen mit den van Deuenter an genomen, ind hebn onses Rades frunde darna to Deuenter gesant vp sunte Andreis auent, den saken na to gain, dar ter seluer tijd beide partijen oick verdaget weren, so is ter tijt die vurs. Herbort den van Zutphen des beloffs na inholt der nottelen vurs. weder afgegain ind en wolde der zaken na inholt der nottelen bij den van Deuenter ind bij ons nyet blijuen, so dat bij sijnen schulden to quam, dat den zaken na inholt der nottelen vurs. nyet na gegain en wart. Sunder argelist. Ind want wij dan schuldich sin der warheit getuch to geuen, soe hebn wij deses to orkunde der warheit vnser stad secr. segel vnder an dessen brieff doin hangen, in den jaer ons Heren dusen vierhundert negen ind uertich, vp vnser lieuer Frouwen auent Concepcionis.

Vort so Herbort vurs. mit synen frunden vurs. secht, dat Splinter Loeffs soin, die hem sijn gud genomen solde hebn, noch binnen Zutphen wonnen solde etc. Dar vp seggen die van Zutphen, ouermits oeren procuratoeren vurs., dat Splinter vurs. vp tijt der naeme ind mer dan jaer ind dagh weren vor der name, ind oick mer dan jaer ind dach na der naeme, nye binnen orre stad wonnachtich noch oick oer burger noch inwonre en was. Doch lange na der tijd hefft Splinter vurs. eynen zoenbrieff getoent myt eynen vithangenden segel der stad van Campen, dat hey witlich ind wal mit en gesoent were vor alle orre burgere ind inwonre. Ind want dan Herbort in tijt des zoenbreiffs vmbtrint drey jaer burger ind inwonre to Campen gewest was, so seggen dey van Zutphen, dat sey do Splinter gegont hebn, in orre stad to wonnen, hent so lange hey hem mitt richten aff gae, ind die sonebrieff vurs. volget hijr na van worden to worden.

Wij Burgermestere, Scheppenen ind Raet der stad van Campen, doin kund allen luden, dat wij, vor vns, vnse burgere, vndersaten ind inwonre, gegeuen hebn ind geuen mit desen brieue, Splinter Loeffs sonne, eyne ganse vaste

stede zoene, sunder arch of list. In kennisse des vnser stad segel an dessen brieff gehangen. Gegeuen int jaer ons Heren dusent vierhundert seuen ind dertich, des saterdages na den hilgen Pinxterdaghe.

Do alle vurs. ansprake, antwert ind schrifft gegain weren, gelijk vorgeludet hefft, do sin dey van Zutphen vurs. mit oeren procuratoeren ind vmmestenderen sementlich dar getreden tot Herbort vurs. ind den Henrich van Werdinchuzen, vrijgreuen, as eynen richter deser saken. Ind sachten dar, dat sey haepten ind menden, dat sey oer burgen ind beclagede burgers dar ten Eren ind Recht wal gequijt ind geloest hedn na vitwijse des geloue breiffs. Vort beden dey van Zutphen, ouermitz oeren procuratoeren, dey guden mannen ind vmbstenderen to beiden sijden, dat sey in eynen krinck vergadderen wolden, mitten frigreuen ind richter deser zake, dat Herbord vurs. dar oick vmb bidn solde, ind dat men beide parthijen leite affgain. Duchte dan den guden mannen van beiden sijden vurs., dat sey Herborde wes forder doin solden, des weren sey dar orbodich to doin, welk doch Herbort vurs. nyet folgen noch doin en wolde, anders dan sijne frunde die hey vpten daghe hadde allene tho biddene, ind want dan dey vurs. van Zutphen dit nyet gedijen en mochte, so quam dar Gisken van Tuyl, eyn vrijscheppene ind eyn schiltbordich man, ind wijsede hijr vp vor recht, na clage Herbort Rezen ind na antwerde der van Zutphen ind na scrifften ind breuen dey dar geluet hedden, so wijsede hey, dat dey van Zutphen oer burge gequitet hedn ind der ansprake ledich wesen solden, want sey dar allet gedain hedn, des sey Herborde ind den gerichte van eren ind rechtz wegen plichtich ind schuldich weren to done vp den vurs. daghe. Ind want wij Hugo van Oesterwich, frijgreue, Bitter van Raesuelde, Johan van Raesuelde, Johan van der Becke, Gert van der Kornhorst, Gert Paelick van Helbergen, Peter Snackert ind Johan Hoynck vurs. hijr ane ind ouer gewest sin, ind dit alsus geseyn ind gehort hebn, gelijk vurs. steet, dar wij bij verscreuen ind gebeden waeren van der ersamen stad van Zutphen, so hebn wij desses to tuge der warheit vnse segele

an dessen brieff gehangen, ind to vorder bekentnisse, so hebn wij Hinrich van Willaken, Hinrich ten Brincke, Diederich Offerman, Euert van den Rijne, Claes van Eygher, Peter Snackert dey junge, Meyneken van Westeroelde, Herman Douen, Hinrich van Hildesem ind Johan Splinter vurs. sementlichin gebeden, desse vurgescr. vor vns to besegelen in dessen saken, want wij hijr mede ouer ind ane gewest sin. Gegeuen in den jaer onses Heren dusent vierhundert ind vifftich, vp den anderen sondagh in der vasten als men singet in der hilgen kerken Reminiscere miseracionum etc.

Hijr vp vrageden dey procuratoirs der ersamen stad van Zutphen, ouermitz oerer vorspreken, eynes rechten ordels, vnder koninges banne, want desse breiff vurs. gans is van scrifften, van segelen ind perkamente vngekanseleert, of dan dey brief icht van werde sy, of wat dar recht vmb is. Dat ordel satte ich Hugo frigreue vurs. an den festen Bernt van Ermele, dey dat an sich nam, ind genck vit ind bereit sich mitter ridderscap, dincplichtigen ind frienscheppenen, ind quam weder in ind wijsede vor recht, Na den dat dey breiff wer wer (*sic*) gans van scriffte, van segel ind perkamente, vngekansellert, ind besegelt wer mit segelen der guden mans dey dar ane ind ouer gewest hedn, na vitwijsinge des breiffs, so sal dey van werde wesen. Voirt vrageden dey procuratoirs vurs., ouermitz oeren vorspreken, eynes rechten ordels, vnder koninges banne, want die ersame Burgermestere, Schepenen, Raet ind gemeynheit der stad Zutphen geladen ind verbodet weren an den frienstoil to Velgiste bij Swerte van Hinrich van Werdinchusen, frigreuen, van clage wegen Herbort Rezen, so hadden sey verborget ind verwijsset dem gerichte, dat sey dem gerichte ind cleger doin wolden des sey en van eren ind rechtz wegen schuldich weren to done, dar en Hinrich frigreue vurs. beiden parthijen eynen dach to verscreuen ind getekent heuet, to holden binnen der stad Wesel, dar beide partijen weren vp dem daghe vurs. ind to ansprake ind to antwer quemen, so dat dey van Zutphen ouermitz oeren procuratoirn Herbort Rezen ind dem gerichte vurs. deden allet des sey en van eren ind rechtz

wegen schuldich weren to doine, sey en sollen des gerichtes ind der clage ledich ind loes wesen ind oer burgen gequitet hebn na vitwijsinge dijs vurs. brieffs, of wat dar recht vmb sij. Dat ordel satte ich Hugo frigreue vurs. an Hinrich Pelgerim, dey dat an sich nam, ind genck vit ind bereit sich mitter ritterscap, dincplichtigen ind vrijenscheppenen, ind quam weder in ind wijsede vor recht. Na den, dat sey verburget ind gelouen gedain hedn dem gerichte in behoff des clegers vurs. ind dar vp to daghe verschreuen ind gekomen weren, dar sey en deden allet des sey en van eren ind rechtz wegen schuldich weren to doine, na vitwijsinge des vurs. breues, so sollen dey ersame stad van Zutphen vurs. der clage ind gerichtz van den cleger vurs. ledich ind loes wesen ind sey sollen oer burgen gequijtet hebn. Oick vrageden dey procuratoirs der ersamen stad Zutphen, ouermitz oeren vorspreken, eynes rechten ordels, vnder koninges banne. Na den dat Herbort Rese vurs. dey ersame Burgermestere, Scheppenen, Raet ind gemeynheit der stad Zutphen vurs. mit eyner vnrechter clage ind vngerichte gefordert ind beclaget heuet, vor Hinrich van Werdinchusen, frigreuen vurs., an den frienstoil to Velgeste, vp oer lijff ind ere, des sey groten scaden ind hinder hebn, of hey en oer kost ind schaden nicht en sij schuldich to beleggen, of wat dar recht vmb sij, ind wo sey eme dat aff manen solden. Dat ordel satte ich Hugo frigreue vurs. an Herman Kunst, dey dat an sich nam, ind genck vit ind bereit sich mit der ritterscap, dincplichtegen ind frijenscheppenen, ind quam weder in ind wijsede vor recht. Want Herbort Reze vurs. dey ersame stad van Zutphen mit alsulchir vnrechter clage ind vngerichte gevordert ind beclaget hebbe, vor Hinrich, frijgreuen vurs., na vitwijsinge desser vurgescr. breue, so is en Herbort vurs. ere, kost ind kentlichin schaden schuldich to beleggen, ind dat mogen sey eme off manen mit wat gerichte sey best kunnen ind mogen. Voirt mer vrageden dey procuratoirs vurs., ouermitz oeren vorspreken, eynes rechten ordels, vnder koninges banne, off Hinrich van Werdinchusen, frijgreuen vurs. hijr en bouen richtede of richtende worde, hey of enich ander fri-

greue, of dat oick van werde solle wesen off bunt ind macht solle hebn, of wat dar recht vmb sij. Dat ordeil satte ich Hugo frigreue vurs. an Euert den Douen, dey dat an sich nam, ind genck vit ind bereit sich mitter ritterscap, dincplichtigen ind vrijenscheppenen, ind quam weder in ind wijsede vor recht, off Hinric frigreue vurs. hijr en bouen richtede of richtende wurde, of enich ander frijgreue, dat en sal nicht van werde wesen, ind sal vnbundich ind machtloes wesen, so wan en dat kundich gedain wurt ouermitz scrifften der frijgreuen deses gerichts vurs. Oick vrageden die procuratoirs, ouermitz oeren vorspreken, eynes rechten ordels, vnder koninges banne, off Hinrich frijgreue vurs., off enich ander frijgreue, hijr en bouen richtede of richtende wurde, wan en dat kund gedain wer ouermitz eynen besegelden schine deses gerichts, wat syn broeke dar vmb wer, of wat dar rechtz vmb is. Dat ordel satte ich Hugo frijgreue vurs. an Johan Kunst Hermans sonne, dey dat an sich nam, ind genck vit ind bereit sich mitter ritterscap, dincplichtigen ind frienscheppenen, ind quam weder in ind wijsede vor recht, off Hinrich frigreue vurs., of enich ander frigreue, hijr en bouen richtede off richtende wurde, wan en dat kund gedain wer, gelijk vorgeludet hefft, so hedde hey off enich ander frijgreue, dey dat dede, dem hilgen Rike gebroken ind dem gerichte ban ind bote, ind hedn gedain thegen oer gelouede ind ede dey sey dem hilgen Rijke gedain hebn, ind sollen dar vmb ers ampts oick quijt ind ledich wesen. Alle desse vurgescreue puncte, stucke, articule, ordele ind rechte sint vor my Hugen van Oesterwich, vrijgreuen vurs., in den vurs. frijen gehegeden gerichte geschien, dar ich ouer dey alle ind eyn itlich bijsunder volgnisse gevraget hebbe, eyne werff, anderwerf, derdewerf, als recht is, ind verdewerff, ouer recht. Ind in den vurs. frijen gehegeden gerichte nicht weder achtet en sint, ind sint to gelaten van den gansen vmbstande ind dincplichtigen des frijen gerichts. Dar ich Hugo, frigreue vurs., op dey ordel alle ind op eyn itlich bijsunder myn orkunde dar van entfangen heb, als recht is. Dar ouer ind ane weren vele guder erberen man van ritter-

scap, mit namen, Bungert Stucke, Bitter van Raesuelde, Hinrich van Backem, Johan van der Becken, Johan van Galen geheiten Scheuze, Bernt van Ermele, Johan Vlenbroick, Johan van Galen dey junge, Gert van Galen, Hinrich Holterman, Wijneken Passchendail, ffrijgreue myns gnedigen Jonckeren Gerdes greuen van Cleue ind van der Marke der frijengraescap to Bockem, Bernt Duker, vrijgreue der vrijengraschap van Heyden, Lambert Selter, vrijgreue to Ludinchusen, Euert dey Doue, Johan van Erkenswich, Gert Schetter, Johan Lobben, Johan Kunst dey olde, Johan Scholuerman, Herman dey Doue, Gert van Gruterinck, Hinrich Pelgerim, Johan Vaget, Rades lude to Dursten, Hinrich Kaerboem, Johan Kunst Hermans sonne, Herman Kunst, Hinrich Demmer, Johan Drees, Lambert Schultiken, Hinrich Graueman, Kone ter Wijschen, Hans None, Gadert None, Heyne Lobben, Johan Bullich, Dirich Krul, Johan van Wulsem, Bertram van den Eynde, Hugo Scriuers, Hugo van Oesterwich dey junge, Johan Bugner, Wessel Rademeker, Gert Rademeker, Johan ten Rijne, Johan Rubach, Godert Buntwerker, Johan Gluns, Johan Runke, Hinrich Kamphoue, Herman Schulteken, Herman Endiken, Euert Ratingh, Hinrich Rode, Bernd Hardich, Johan Lodewijges, Johan van den Vorwerk, Johan to Bellinctorpe, Herman van Boechorn, Wessel in den Buddenbroicke, Claes van den Rade, Herman van den Rade, Hinrich van den Rade, Hinrich to Kelnichusen, Gerd vp den Padberge, Ludike van Bertlich, Aleff van Bellinctorpe ind Gerd van dar benedenen, vrijvrone des vrijengerichts vurs., ind vele guder anderer vrijenscheppenen genoch, wal geachtet vp twe hundert oft meer. Ind dijs to tuge der warheit, so heb ich Hugo van Oesterwich, frijgreue vurs., mijn segel van des frijen gerichtz wegen an dessen brieff gehangen. Ind wij Wijneken Passchendail, Bernt Duker, Lambert Selter, vrijgreuen vnd bisitteren des vurs. frien gerichts, vnse segele hebn witliche an dessen brieff gehangen. Ind hebn voirt gebeden, vmb merer vestnisse ind bekantnisse der warheit, dey erberen, vesten, Borchart Stecken van den Luttikenhoue, Bitter van Raesvelde, Hin-

rich van Backem, Johan van der Becke, Bernt van Ermele, Euert den Douen, Johan Kunst den olden, Johan Lobben, Johan van der Schulenburgh, Hinrich Pelgerim ind Johan Vaget, dat sey oer segele mede bij dey onse to orkunde der warheit an dessen brieff hebn gehangen. Den wij Borchart Stecke, Ritter van Raesuelde, Hinrich van Backem, Johan van der Becke, Bernt van Ermele, Euert dey Doue, Johan Kunst, Johan Lobben, Johan van der Schulenburgh, Hinrich Pelgerim ind Johan Vaget vurs. sementlichin bekennen, ind hebn vnse segele to vorder bekentnisse vmb bede willen an dessen brieff gehangen, der wij anderen vurs. sementlichin mede gebruken in dessen zaken vurs. In den jaeren onses Heren dusent vierhundert ind viftich, vp den anderen donredagh na dem hilgen Paesche daghe, nementliche vp donredagh na dem hilgen sondaghe Quasimodo geniti.

JAN GRAAF VAN NASSAU,

HET STADHOUDERSCHAP VAN GELDERLAND VERLATENDE.

Onder de groote mannen, die, in den aanvang van den worstelstrijd tegen Spanje, de zaak der vrijheid voorstonden, wordt met alle regt aan Graaf Jan van Nassau eene der eerste plaatsen toegekend. Met de hulpbronnen, welke de vorige eeuw opleveren konde, heeft Mr. L. P. VAN DE SPIEGEL, in een afzonderlijk vertoog (*), zijne verdiensten als bewerker der Unie van Utrecht in het licht geplaatst; maar rijke, tot hiertoe onbekende stof, tot daarstelling van een voltooid tafereel van het leven en de daden, van den geest en het karakter des edelen mans, heeft het tegenwoordige geslacht aan de onvermoeide nasporingen en de keurige pen van den geleerden GROEN VAN PRINSTERER te danken. Daar ziet men, hoe hij, van den aanvang der beroerten af, met onverpoosden ijver zich geheel en al aan de belangen van de voorstanders der hervorming wijdde, onafgebroken briefwisseling onderhoudende, zelf heen en weder trekkende, van stad tot stad, van land tot land, zijne bezittingen prijs gevende, meermalen zijn leven in gevaar stellende. Men ziet hem rusteloos werken voor de belangen der verbonden edelen; als hun voorspraak optreden bij de Duitsche Vorsten; beurtelings krijgsvolk aanwerven voor den Prins en bekwame predikanten opsporen voor de nieuwe gemeenten; toevlugtsplaatsen openen voor de vervolgde Protestanten; ontwerpen beramen om afbreuk te doen aan den vijand; onderhandelingen aanknoopen ten behoeve der

(*) Men vindt het gedrukt vóór aan in het 2e deel van zijnen *Bundel van onuitgegeven Stukken, ter opheldering der Vaderl. Historie*, Goes 1783.

Nederlanders, met Frankrijk, met Polen, met de Rijksvorsten; de eendragt herstellen of bevestigen, waar die gevallen was of wankelde; de twijfelmoedigen opbeuren; de dwalenden teregt brengen; overal en voor alles waken; eindelijk de Utrechtsche vereeniging tot stand brengen en één van de belangrijkste Nederlandsche gewesten van Spanjaarden en Spaanschen invloed zuiveren. Maar men leert daar ook, in zijne verlichte godsdienstige begrippen, in zijn hart, van ijver voor het goede blakende, in de kracht van zijnen wil, die hem met driftige volharding deed streven tot volvoering van hetgeen zijn opgeklaard verstand hem als waar, zijn rein gevoel als schoon en goed, te beschouwen gaf, de bronnen kennen, uit welke zijne handelingen voortvloeiden.

Een tot hiertoe niet volkomen opgelost vraagstuk is het, wat dien man kon bewegen, om plotseling een zoo bedrijvig tooneel te verlaten; het gebouw, waarvan hij den grondslag bevestigde en welks voltooijing de vervulling van al zijne wenschen scheen te bevatten, niet mede op te trekken; de banden te verbreken, waarmede eenheid van bedoeling, van uitzigten en verwachtingen hem aan de Nederlanders verbonden? Van Reyd, vertrouweling des Graven, schrijft het toe aan den handel met Anjou, door hem om billijke redenen ontraden; van de Spiegel vindt geenen grond, om hierin van dien historieschrijver te verschillen: de briefwisseling, welke hier volgt, moge al niet volstaan, om de handelwijze des Stadhouders geheel te verklaren; zij zal nogtans daarover eenig nieuw licht doen opgaan, en tegelijk gelegenheid verschaffen, om eenen blik te werpen, op zijnen toestand, zijne betrekkingen, zijne gevoelens en zijne verrigtingen, in een jaar, uit hetwelk tot hiertoe minder berigten dien aangaande tot ons gekomen waren.

De brieven, welke ik hier mededeel, zijn gerigt, òf door den Graaf-Stadhouder aan de verordende Raden, leden des Hofs van Gelderland, òf door deze aan den Graaf, een enkele daar benevens aan den Prins van Oranje. De eerste geef ik naar de oorspronkelijk ingekomen stukken, zoo

als zij, door Jan van Nassau eigenhandig onderteekend, nog aanwezig zijn; de tweede, naar de oorspronkelijke minuten, met de kennelijke hand van 's Hoves Griffier, Willem Sluysken, geschreven; die alleen, welke gerigt is aan den Prins van Oranje, blijkt duidelijk, geschreven te zijn door den bekenden Doctor Gerard Voet, aan wiens wèl versneden pen men welligt, in deze gewigtige aangelegenheid, de ontwikkeling der hoogst belangrijke zaak, welke er het onderwerp van uitmaakt, liever dan aan die van den Griffier of van eenigen anderen der Raden, toevertrouwde.

I.

Jan Graaf van Nassau aan de Raden, leden des Hofs van Gelderland.

Johan Graff tho Nassaw Catzenellnbogen, Stadthalder int Furstendumb Gelderen vnnd Graffschap Sutphein.

Edle Ernueste vnnd hochgelehrde lieue besondere vnd goede vrunden. Also wij bouen alle vnse hapenung vnnd touersicht (1) noch ter tijt die 25000 gulden, die wij der Lantschap vyt trowhertziger wolmeinender affection in hoeren noeden voergestreckt hebben, nit wederom erlangen khonnen, Ende vns sambt vnsern Eruen nit alleen een vnwederbrenglichen schaden ende verderfenisse daeruijt erfolgen khan, sondern ook wy vm vns trowen ende credit (hetwelck wy voer vnse beste kleinot in deser werlt achten) daerouer khommen mochten, ingeualle die betalinge noch lenger sich solde verwijlen, So hebben wij nit vnderlaten khonnen, noch sollen, nochmals van v gunstiglich vnd met allen vlijt to begerenn, Gi willet aen alle Quartieren, offte ock (daerna v sulckes am bequaemsten duncket) die

(1) *touersicht*] Verwachting.

particulier Steden (so noch niet betaelt en hebben) vnd alle Officieren schrijuenn, dat sie sonder lenger vertreck vnd enige excuse een jeder sijne quota in handen des general Receueurs Jacob van Ommerens ten allerspoedelichsten leueren, vp dat wij eenmaell vnse ehr ende gelouen bij den Churfursten Paltzgrauen (2) redden mogen.

Nademael ock sijner Churf. G. gesandten van Pingsterenn aff vp dese betalinge vergefflick vnd met schwaren vnkosten hebben liggen wachten, wy ock tot twé verscheidene mahlen ansehentliche persohnen tot jetzgedachten gesandten aff-

(2) *Paltzgrauen*] Toen, den 2 September van dit jaar 1579, de betaling nog niet gevolgd was, schreef de Stadhouder, met hetzelfde oogmerk, aan Joost van Kraneveld, Kanzelier, Gerard Voet en Reinier van den Sande, Regtsdoctoren en Raden, Pelgrim van den Gruithuis, Rigter van Arnhem en in Veluwenzoom, Alexander Bentinck, Karel van Gelder en Jacob van Ommeren, Burgemeesters van Arnhem, Frederik van Marhulsen, Krijgsraad des Vorstendoms en Graafschaps, nevens Johan en Cornelis van Gendt, gezamenlijk en elk in 't bijzonder. Hij herinnerde hun daarbij, dat hij *in aenfang des naestvergangen Meij, uyt goethertiger, getrouwer affection, ende niet alleen der belegerten stadt Maestricht tot trost, sondern ooc* in de hoop, *dit Furstendom van der langwirigen inlegering ende hoochbeswaerliken overlast der doemaels alhier liggende ruijter ende knechten te erledigen, op veelvoudich ende vlijtich bidden ende begeren der Landschap, 25000 gulden denselvigen geleent ende goetwillich voorgestrect* had. Dit geld had hij bij den Paltsgraaf opgenomen; de vermelde heeren hadden zich persoonlijk verbonden, het aan den Stadhouder tegen Pinksteren terug te betalen; nu dit niet geschied was, had hij, niet zonder veel moeite, en ten koste van het *toevoegen van vereeringen*, bij den Paltsgraaf uitstel verkregen tot op de Frankforter Mis, alwaar hij ook den 14 September de betaling doen moest. Hij verzocht dienvolgens de heeren op het dringendste, hem hiertoe in staat te stellen, ten einde hij niet genoodzaakt mogt zijn, op hunne persoon en goederen de schade te verhalen. Van dezen brief is een afschrift in de *Stukken van Landzaken door den President van der Hell*, *1578 tot 1581*. (Zie, over dit handschrift, hier vóór, deel I. bl. 106.)

verdigen moeten, vnd vnse entschuldigung voerwenden laten, met begeren, dat se noch een kleine tijt met gedult wolden verwachten, Also dat vann wegen deses vertrecks (3) grote terungen, vnkosten, schaden vnd jnteresse, die vngefehrlich, vnd so nit mehr, doch nit weniger als drie dusent gulden andragen sullen, daerop gelopen sindtt.

Begeren wij gelijckfals, gi willet daeran sijn, dat beneffens erlegginge van die hoefftsumma ock dese vnkosten bij der Landtschap gedragen, vnd wij in alle wege (wie billick is) schadelosz geholden worden, vnd nit bauen den vngunst vnd groten vnwillen, daerin wij algereedts deser oersaecken haluen bij sijner Churf. G. geraden sindt, ock in schaden vnd verliesz gefhurt werden. Des willen wij vns tot v vnd der Landtschap verlaten. Vnnd beuelen v den Almechtigen. Datum Vijtrecht, 3en Augusti Anno 1579.

V goede gonner vnnd frundt

Johann Graff zu Nassaw
Catzenelnbogen.

Denn Edelen, Erenuesten vnd hochgelehrdenn,
vnnsen lieuen besonderen vnd goeden vrunden,
Cantzler vnd Räden des Furstendoms Gelre
vnd Graffschap Sutphen.

II.

De Raden, leden des Hofs van Gelderland, aan Jan Graaf van Nassau.

Wolgebaren Graeff, Genediger Herr. Nae anbiedungh vnserer plichtiger vnderdenicheit senden v. G. wij hierbij verwart sekere Miszive, alls der Landtdrost der Graeffschafft Zutphen an dieselue v. G. geschreiven, Welcke miszive wij, wt vurgaende beuelhen vwer G. erapent, mits desen v. G. niet verhalden. Dat die Reutter albereidtz wt der Graeffschafft veriaeget vnd die vahene van Holstein, diesen mor-

(3) *vertreck*] Uitstel.

gen, alls wij bericht worden, tho Westerfort (4) angekommen sij.

Wijders, Genediger Herr, so sijn wij twieffells vrij, off v. G. werden sich niet genoechsam verfremmen kunnen, wat es vor ein oirsake mughe hebben, dat v. G. van desen Houe auerall gene aduertensie bekommen, betreffende die erauerungh des huyszes Well, alls oick die ontsettungh van Blijenbeeck (5). Waerop wij v. G. folgenden waren bericht niet hebben willen verhalden, dat sulckes durch

(4) *Tho Westerfort*] Dit krijgsvolk bevond zich in een' ellendigen toestand, meerendeels ongekleed en van wapenen beroofd. Zie G. VAN HASSELT, *Stukken voor de Vaderl. Hist.*, deel IV. bl. 210.

(5) *Well-Blijenbeeck.*] De huizen Well en Bleijenbeek, in het Overkwartier, op den regter oever van de Maas, beneden Venlo gelegen, waren door de onzen nu een' geruimen tijd belegerd geweest. — Reeds op den Landdag, gehouden in Maart 1579, was, op de klagte, dat uit die huizen *desen Vorstendomb veel schadens, hoens ende spots dagelicx geschiet ende noch meer geschieden can, ende insonderheit die huysluyden opten platten lande seer daeruyt molesteert, benauwt ende gebrantschat werden* enz., besloten geworden, *op de belegeringh billicx toe gedencken, om die* [*voors. huyseren*] *wederom an dese lantschap te brengen, doch of* (ingeval) *men sulx om den vijant nyet op den hals te haelen willen laeten verblijuen, were goet, dat men blockhuyseren off schantzen stellen liet nederwaert tot Middeler, aen de Hell, tSevendael, Groesbeeck, aen de Zeeffelixe sluyse, tot Oy an den Rhijn uyt tot Pannerden op der Waelen, ende daerinne toe leggen soldaten die den pas van den vianden behinderen.* — Den 3 Februarij van dit jaar 1580 had Graaf Jan, in een' brief uit 's Gravenhage, aan het Hof zijn vermoeden te kennen gegeven, dat de vijand zijn uiterste best zou doen, om die plaatsen te ontzetten, en ten ernstigste aanbevolen, om, niet alleen bij de Gedeputeerden der Vereenigde Provinciën te Utrecht, maar ook in Gelderland zelf, door alle mogelijke middelen en wegen, zijn krijgsvolk *met ruijter, knechten, veltgeschut, tsij metaele stucken oft gotelingen, item met kruijt, ettelicke spiessen ende etwas geldts*, in allerijl te voorzien, ten einde dat gevaar zoo veel mogelijk af te wenden. Zie voorts het verhaal

die absentie van Adolphen van Goer, docloren Voet, doctoren Sandt, alls oick Bentinghes, die welcke wt v. G. befelh in commission so op Zutphen, Doeszburch, alls anders vertogen, alls oick auermitz die absentie van Kranefellt, Stalbergen vnd Berck (6), geschiet sij. So dat teser tijt niemende anders dan der Herr van Loenen, Adolff van Goer vnd Bentinck tegenwoerdich, derwegen dan vnss vlijtich vnd dienstlich begeren is, v. G. willen dese vnsere excusation vor wahr vnd genoechsam annhemen.

Neffens desem, Genediger Herr, twieffelen wij niet, off v. G. werden genoechsam verstanden hebben, in wat maten der viandt sich mit sijn gewalt in den Auerquartier ergeuen hefft vnd noch ferner tho ergeuen gemeint. Vngetwieffellt des vurhebbens, vm einigen steden, het were Nijmegen, Gelre, Wachtendonck, off dat huys Wel vnd die schantz darselfs, anthovallen. Vnnd wiewoll wij der gewisser vertroestungh sijn, dat v. G. alle sorchfoldicheit mit vttersten vlijt bij den Collegio der vnierden gebrucken, dannoch dwiel die langhe absentie van v. G. bij veelen gans vngeduldichlicken vnnd lasterlicken genhamen (7) wort,

hiervan bij BOR, *Nederl. Oorloghen*, boek XIV. fol. 193 der uitg. van 1621.

(6) *Kranefellt*, *Stalbergen vnd Berck*] Deze drie, Mr. Joost van Kraneveld, Doctor Leonard van Stalbergen en Mr. Jacob van Berck, waren nog *gecontinueerd*, nadat den 25 Januarij 1579 de Spaansche regering te Arnhem verzet was, maar *nu*, in 't laatst van Januarij 1580, uit de provincie vertrokken, blijkens *loquatur* op de Rekening van *Thomas Gramayen der jongen van den Landtrentmeesterschap generael van Gelderlandt* over het jaar 1579. — Van de verzetting der regering in Gelderland, leze men het verslag van Graaf Jan zelven, in eenen brief aan zijne Dillenburgsche Raden, uitgegeven in GROEN VAN PRINSTERER, *Archives*, t. VI. p. 565—569.

(7) *die langhe absentie — lasterlicken genhamen*] Reeds bij zijnen brief van den 7 Februarij 1579 had de Prins van Oranje, aan wiens verziend oog niets ontsnapte, den Graaf, zijnen broeder, verzocht, zoodra mogelijk naar Gelderland terug te keeren,

so willen wij v. G. hiermit mit allem vlijt ersocht hebben, om derseluer wederkompst so vil mughlick tho accelereren vnnd etlichen luyden den lasterlicken muyl the stoppen, vnnd veeler bedroeffder hartten wederom opthorichten. Want sich die gemoeder der vnderdanen niet allein durch dem viant oeuell dragen, dan die handlungh der Aueris-selscher boerenn, alls oick der Nederbetuwischer huysluyden (8), die sich dan oick albereidtz in die wapenen ergeuen, deszglicken sich dan die Auerbetuwe (auermitz die jnlegerungh van Goeren ruytter vnd der ses vendlen knechten so van Blienbeeck gekommen) oick balde solde gelusten laten, geefft denseluen ein schrecken. Vnd daer dem niet solde mit tijtlicken vurraede vurgebowet (9) worden, so were noch ein ergers daer wt tho verwachten. Bidden vnd begeren daerom noch mit hoichstenn vlijt, v. G. willen sich wederom in derseluer Guuernement opt aller forderligst ergeuen.

Wolgebaren Graeff, Genediger Herr, v. G. befelhen wij in schutz des Almechtigen. Geschr. Arnhem, den XXVen februarij XVcLXXX.

v. G.

Dienstplichtige

Die Rhaden.

pour eviter tous les calomnies que l'on porrat mester en oeuvre. Zie GROEN VAN PRINSTERER, a. w. t. VI. p. 571.

(8) *huysluyden*] De boeren in Gelderland waren door de Bannerheeren, die meestal in het geheim de Spaansche zijde hielden, opgezet. Zie VAN REYD, *Nederl. Oorloghen*, bl. 49. Nog den 17 Maart 1580 verzocht het Hof aan den Stadhouder, toen te Deventer zich ophoudende, dat hij het misverstand, tusschen de ruiterbenden en de huislieden ontstaan, wilde doen beslissen, *want die handlungh veeler boeser minschen gemueder dermaten ophefft, dat sij wol soldenn meijnen, dat sich der viandt bij den boeren slaen solde.* Verg. BOR, t. a. pl. fol. 193 verso.

(9) *mit tijtlicken vurraede vurgebowet*] Door tijdige voorziening (beraad) voorkomen.

III.

Jan Graaf van Nassau aan de Raden, leden des Hofs van Gelderland.

Johan Graeff van Nassau Catzenelnbogen etc., Stadtholder int Furstendom Gelre vndt Graefschap Sutphen.

Edele, Eerenueste, Hoochgeleerde, Eersaeme, Wijse voirsienige vndt lieue besondere goede vrunden. Wij hebben v schrijuen ontfangen, vndt daervuijt verstanden, welckermaten gij ons van wegen der kleinmoedicheijt des gemeijnen volcks, vndt dat soo veel seltzame reden ouer ons gesproken worden, bidt vndt begeert, dat wij ons in aller ijl wederom naer Aernhem verfoegen wilden.

Willen v hierop gonstichlijck niet verhalden, dat wij voirwaer niet vuijt kortzwijl, maer veel meer op het veelvaldig schrijuens vndt begeren des heeren Printzen, vndt soo wel deses Furstendoms vndt Graefschap Sutphen hoochdringer noothalben, als oick om onser priuat saecken willen, die wij euen soo wenich als andere in den wint slaegen konnen oft behooren, tot nochtoe vertogen vndt vuijtgeweest (10) zijn.

Moecht g. ons oick dat gewiszlijck toebetrouwen vndt geloouen, daer idt beter oft nuttelijcker geweest waere, dat wij ongeerne ons vuijt den Furstendom absentieren wollen. Doch willen wij v, vndt alle verstandigen, selfs judicieren laeten, wan wij schoon stetz vndt one onderlaet (11) to Aernhem in der camer saten (wie wij dan tselue doch one dat vndt meer dan sulckx naer onsen standt wel behoort, vndt onser priuaet saecken gelegenheijt lijden konnen) soo

(10) *vertogen vndt vuytgeweest*] Het was, namelijk, ter bevordering van de Unie, dat de Graaf, reeds sinds den aanvang van 1578, van plaats tot plaats, van gewest tot gewest, gereisd was. Zie VAN DE SPIEGEL, *Vertoog over de betrekking van Johan Graaf van Nassau tot de Unie van Utrecht*, bl. XXVII, en BONDAM, *Oratio de foedere Trajectino*, p. 106 en 107 der uitg. in-folio.

(11) *one onderlaet*] Onverpoosd, zonder tusschenpoozing.

lange wij in dem gouuernement geweest, meerendeels doen. Oft idt niet beter sijn solde, sintemael wij doch int Furstendom Gelre vndt Graefschap Sutphen geen middel noch assistentie en hebben, noch van geldt, prouiandt, geschut, munition, noch met luiden, die wij gebruijcken vndt verschicken konden, versien noch verholpen sijn, oft idt, seggen wij, niet beter en waere, Dewijl die saecken dermaten geschapen, vndt het Furstendom den last alleen niet dragen en kan, dat wij aen anderen orten, sonderling bij den heeren Prince, oft Gedeputeerden der Vnierden Prouincien (welcke jetzundts die generalitet selfs zijn, dewijl sie jetzundts bij samen, vndt niet alleen, wie dat sulcke beswaerlijcke saecken te helpen, beraetslagen, sondern oick van ons des Furstendoms Gelre vndt Graefschap Sutphen gelegenheit bericht te werden, hoochlijck bedurffen), om raedt, hulpe vndt bijstant aensoecken, Insonderheijt dewijl gij in onsen affwesen weniger niet als oick wij selfs, tgene daerop die saecken ditmaels furnemlich berusten, verrichten kondt, welcke dan principalijck daerop hebben gestaen, vndt noch daerop berusten, doir goede information vndt flijtigen vermanen bij den Magistraten in den Steden, vndt Officieren vndt Onderdanen op den platten landen, seeckeren aental van Pioniers, vndt notdurftige prouiandt hebben, vndt jetzundt voir idt kriegsvolck, soo ruijteren als knechten, die sich jetzo versamelen, vndt een kleijn veltleger slaegen sollen, in aller ijl op der generaliteijt erstadung vndt wederbetaling tewegegebracht, vndt alsoo die doir den vijandt vndt andere seditieuse vndt friedthatige luiden aengestifte commotion gestillet werden mochte.

Dewijl idt, wie gesacht, nochmaels (12) daerop staet, Soo begeren wij, gij willet hierin geenen vlijt spaeren, sondern mit een ander dahin trachten, dat voir allen dingen die Ruijter vndt knechten, so tot Westervort bescheijden, tot dat die prouisie, so van den Vnierden Prouincien bestelt, vndt van Amsterdam comen sol, in den leger genoechsaeme prouiandt moge toegevoert, vndt wess to Nijmmegen

(12) *nochmaels*] Nog heden.

oft to Aernem niet te becomen, tselue van Emmerick vndt Wesel, vndt in anderen omliggenden steden, so idt in corten tijt vndt met geringe oncosten bij den kriegsluijden aencomen kan, moge bestelt worden. Wat wij dan oick den saecken ten besten aen desen orth bevurderen konnen, daer aen willen wij allen mogelijcken vlijt voirwenden, oick onse wedercoemst soo seer als wij konnen haesten vndt eilen. Moeten inmiddelerwijl met gedult aensehen, dat onuerstandige luiden vndt lögenmuiler onse trouhertige wolmeyning, vndt, one roem te melden, onsen voirgewenten (13) vlijt, muehe vndt aerbeijt, naer heur gevallen, sinistre vndt übel duijden vndt vpnemen. Blijft den Almechtigen beuolen. Datum Harderwijck, den 27en Februarij 1580.

V goede gonner vndt frundt

Johann Graff zu Nassaw
Catzenelnbogen.

Denn Ernuesten Hochgelehrden Ersamen vnd wijsen, onsen lieuen besonderen vnd goeden frunden, die Raden des Furstendums Geldern vnnd Graffschap Sutphen.

IV.

Jan Graaf van Nassau aan de Raden, leden des Hofs van Gelderland.

Johan Graff tho Nassaw Catzenellnbogen etc., Stadthalder int Furstendum Geldern vnnd Graffschap Sutphen.

Edle Ernueste vnd Hochgelehrde, lieue besondere vnd goede frunden. Wie wol jetziger tijt mehr dan genoegsam matery vorhanden is, waerop man billick enen Lantdag vijtschrijuen, vnd Bannerheren, Ridderschap vnd Steden des Furstendums Geldern tosamen bescheiden solle, Edoch,

(13) *voirgewenten*] Aangewenden.

diewijl die erfarong vp voelen na een ander geholdenen Lantdagen bewesen, datter nit alleen nit fruchtbarlichs resoluiert is worden, sondern ock mehr confusion vnd onordnung na den Lantdagen erfolgt is, vyt oersaecken, dat die genige, so dahen erschenen sindt, tom deell gantz vnd gar geenen, offte vmmers sehr wenig, tom deel ock sehr bosen vnd verkherden bericht van den saken gehat hebben, vnd dan nit mogelick is, dat man in so korte tijtt vnd vnder sonoel volcks, daer so mannigerley hoeffder tosamen komen, jederman recht jnformieren, vnd die saecken dergestalt tractieren khonne, als wol oere wichtigheit erfordert, insonderheit bij sulcke onordnong (14) als gemeenlick op den Lantdagen gesehen is worden, daer d'eene froe, d'ander spaedt khombt, jederman durch een ander schreit, vnd niemants den anderen grundtlich horen will, Daer ock biszwijlen durch anstifftong der genigen, die es voellicht mit den Vaderlant nit goet meinen, allerhandt priuat vnd extraordinare saken ingemengt, vnd doergedrungen, die hoefftsaecken auers, darumb die Lantschap vergadert is, bisz to ende des Lantdaegs ingestelt (15), vnd van den enen Lantdag tot den anderen verschauen werden.

So achten wij vnraedtsam sijn, enigen Lantdag vyttoschrijuen, ehr vnd bevor vp Quartiersdagen vnd sonsten die Lantschap woll geinformiert, derseluigen alle omstende

(14) *onordnong*] Dat de Stadhouder niet ten onregte hierover klaagde, blijkt onder anderen uit het Verbaal van den Landdag van September 1578, hier vóór, deel I. bladz. 108 en volgg., medegedeeld. Het Hof, den 13 Junij 1583 eenen Landdag uitschrijvende, klaagde daarbij ook, dat men sinds geruimen tijd bespeurd had, dat *op vele gehaldene landtdagen seer weynich tot vordell deser landtschafften wtgericht*, *in sulcker voeghen*, *datter meer verteert*, *dan vordels geschaft is;* en toen, den 15 Augustus 1591, op den Landdag nog *diverse importante saecken geproponirt ende tho resolviren waren*, maar intusschen *een jeder in den bouw vast tho doen heeft*, gingen de kwartieren afzonderlijk, om over de prolongatie des Landdags te beraadslagen.

(15) *ingestelt*] Uitgesteld.

der saken remonstriert, enes jeglichen bedenckens vnd opinion met flijt angehort vnd rijpelick debatiert, vnd dan ock een vnuergrijpelick discours, waerop die saecken berusten, wat darin te doen, vnd der Lantschap am besten toraden sijn mocht, concipieert sij worden, doch alles op ratification vnd verbeterong der alingen lantschap, derwelcken man sodanigenn discours alleen bedenckens wijs voergeuen, vnd daernach tgenige annemen vnd concludieren mochte, wat man tot heil, woluart vnd gedien berurter Lantschap solde befinden tobehoren, Der gentzlichen touersicht, wannehr desen Proces an die handt genomen, vnd sodanige preparation vnd voerbereidong tegens den Lantdagen gemaeckt wurde, idt solde mehrbemelte Landtschap oere saecken niet alleen te beter verstaen, ock destoehr vnd eendrechtiger resoluiren, vnd sich mit eenander vergelijcken, dan ock veel vergeefflicker disputation, tijt vnd onkosten sparen, ja allerley onwillen, miszuerstandt vnd diuision verhueden konnen.

Want dan ock insonderheit sehr nut vnd raedtsam is, demna der Her Printzs vnd die Staten van desen Prouincien haest derseluigen punten haluen by eenander sindt, die welcke vnder anderen vp den Lantdag int Furstendum Geldern proponiert sullen worden, dat man sijner G. vnd der generalitet sambt der geunijeerden Prouincien resolutie voergaen late, vnd erstlich vernehme wat bij denseluigenn voer bedencken vorfallen werden.

So begeren wij dem allen na van v gunstiglich, gi willet den hoofftsteden toschrijuen (16), dat sie vp den prorogierten Lantdag tegens den sesten huius nit durfen erschijnen, ock een jede stadt die mitgleeder oeres Quartiers willen aduertieren, dat sie gelijckfals oere reise willen instellen (17), bisz dat wij enen anderen bequemen dag

(16) *toschrijuen*] Het Hof voldeed hieraan, en de Landschap kwam eerst in Julij te zamen, maar zonder iets van belang uit te rigten, zoo als uit den volgenden brief blijkt.

(17) *instellen*] Uitstellen.

sullen hebben bestembt. Des verlaten wij ons tot v, den wij dem Almechtigen beuelen. Datum ter Elborch, den 2en Martij Anno 1580.

V goede gonner vnnd frundt

Johann Graff zu Nassaw
Catzenelnbogen.

Denn Edlen Ernuesten vnnd hochgelehrden, vnnsen lieuen besonderen vnnd goeden frunden, den verordenten Raden des Furstendoms Gelldern vnd Graffschap Sutphenn.

V.

De Raden, leden des Hofs van Gelderland, aan Jan Graaf van Nassau.

Wolgeborner Graff, Gnediger Herr. Nae onnse vnderdanige erbiedung sullenn wi v. G. nit verhalden, datt wi mit een besondere freude vernomen hebben, datt v. G. sonder eenig ongeluck, gesundt vnnd welluarend to Dillenberg angekommen sindt, Biddende Godt Allmechtig, datt he vorders vwer G. lofflick intent (18) segenen vnd daerto sijn gedijen geuen wolle, op datt sulks vwer G. vnd oerer family selfs to rhuem vnd welluart, als oock desen landen ten besten gereicken moge.

Widers, Gnediger Herr, sovoell den geholdenen landtdag alhier belangt, is daerop in geenen punct jetwes enndlichs geconcludiert, dan alleen eene nye versamlong tegens den 14 des tokommenden maents Aug. angestelt, vnnd daerop alle saken verschauen werdenn. Willen doch uwer G. nit

(18) *lofflick intent*] Hier wordt blijkbaar bedoeld des Graven voorgenomen huwelijk met Kunigunda Jacoba, dochter van Frederik III. Keurvorst van de Palts, hetwelk den 13 September 1580 te Dillenburg voltrokken werd.

bergen, dat van wegen der geesteliken goederen grote disputatie gewest, vnnd die saken voell annders bij ettlichen van der landschap verstaen willen werden, dan sie durch vwer G. vnnd vnns sindt berattschlagt, vnnd opentlich publiciert wordenn. Welckes (19) placat wi noch ter tijtt sehr wenig effectuiren vnnd exequieren konnen, vnnd besorgen, datt noch voell schwaricheit darin gemoueert werden sall, so wi nit mit vwer G. authoritet geassisteert worden.

Der penningen haluen, die bij Smullingh gedeponiert sindt, vhnd wi gern vwer G. ten besten gelicht hedden, is vnns sehr leedt, datt wi dieselluige vwer G. nit en hebben konnen naesenden, ouermits Schmulling die saken to sehr gedifficultiert vnd tot ouerleuering von die penningen nit en heft verstaen willen; niettemin hebben wi tegeinwordelick eenen anderen weg vorhanden, datt wi verhapen een gelike somme tewege te brengen, vnnd vwer G. daermede te gerijuen.

Die saken in Frieszlandt beginnen sich ittwes ter beterong te schicken, vnnd sindt wi alle dag goede tijdong van daer verwachtende; twijffelen oeck nit, men sall aldaer denn fiandt sehr haest metter hulp Godens verstroyen vnnd schlaen konnen, in dem he nit mehr secours vnnd bijstandt van bouen bekhombt.

Endlich, Gnediger Herr, wie well wi van v. G. Secretario verstaen hebben, dat dieselluige oere saken to huiss sehr beschwaerlich vnnd in grote desordre geuonden hebben, allso, dat v. G. daermede voell sullen hebben to schaffen, So willen wi doch ganzlich verhapenn, v. G. sullen daerin goede richtigheitt maken konnen, vnnd ten minsten tegens den 14 Aug. vp den anstaenden Landtdag wederom alhier erschijnen, daerom wi met onderdaniger vlijt willen gebedenn hebben, vnd sullenn v. G. daran deser landschap een besondere gnade, vnd der gemeenen saken grote befurdernis erzeigen, hetwellck vnns stetts vnses vytersten

(19) *placat*] Dit is het plakaat aangaande het beheer der geestelijke goederen, uitgegeven in het *Groot Geld. Plakaatbock*, deel I. col. 754-757.

vermogens gebuert to uerschulden, vnd hiermede in schutzs vnd schirm des Almechtigen, vm dese landschap lange tijt in gluckliger voerspoett to regieren dieseluen beuelende, Datum Arnem, den 30 Jul. 1580.

Vwer G. underdanige vnnd dienstwillige

Die Raeden etc.

VI.

Jan Graaf van Nassau aan de Raden, leden des Hofs van Gelderland.

Johan Graeue van Nassau-Catzenelnbogen etc., Stadholder int Furstendom Gelre vndt Graefschap Sutphen.

Ernueste, Hoochgeleërde, Eersaeme, wijse, voirsichtige, lieue besondere ende goede vrienden. Wij en mogen v gonstichlijck niet verhalden, Oft wij wel verhoept hadden, wij souden ons, volgens onseren met v genomenen affgescheyt, tijdelijcker wederom in de Nederlanden begeuen hebben, Soo ist es doch aen dem, dewijl onsen hoochzijtlichen eeren dag, tegens alle onse vermoeden vndt toeversicht, onaengesien oick met wat sonderlingen vlijt ende vuyterste verlangen wij daerouer aengehalden hebben, prolongiert vndt bisz op den 13en des toecomenden maents Septemb. ingestelt is worden, vndt wij dan oick in onser huijshalding vndt sonsten allen anderen verloopenen saecken, voir onsen vertreck, allerdings ordre stellen, vndt deselue wederom eenichsins in richticheyt brengen moeten, Dat het ons onmogelijck valt, soo balt als wij geerne gesien, onse voirs. wedercomst te accelereren. Derhaluen biddende, gij willet ons aldaer bij den (20) naebueren, omliggen-

(20) *bij den*] Hier staan aan den kant de woorden *gevnieerden Prouincien*, maar hetzelfde verwijzingsteeken, dat achter deze

den Prouincien vndt anderen bestes wijss ontschuldicht halten, vndt hun die oirsaecken onser grootster ongelegenheyt te kennen geuen vndt to gemoet voeren. V hierbeneffens oyck gewisselijck versekerende, onsers voirs. langen vuijtblijuens dese wel die principale oirsaecke te wesen, Dat wij naementlijck van wegen den oirlogschepen (20)

woorden *bij den* gevonden wordt, staat ook achter het volgende *anderen*, zoodat het onzeker is, op welke plaats de briefschrijver deze invulling begeerden.

(21) *oirlogschepen*] Men had, namelijk, uitleggers en andere kleine gewapende vaartuigen op den Boven-Rijn gelegd, om daardoor den vijand te beletten, die rivier over te steken. Men schijnt hiermede inzonderheid de beveiliging van het Zutphensche kwartier bedoeld te hebben. Den 24 Maart 1580 hadden de Geldersche Raden aan de Gedeputeerden der nadere Unie, toen te Amersfoort vergaderd, geschreven, dat de vijand omtrent Emmerik pogingen deed, om kleine vaartuigen te bekomen, voornemens zijnde, hetzij eenige steden te overrompelen, of op andere wijzen nadeel te doen, en dienvolgens verzocht, dat de uitlegger, boven den mond van het Vossengat geplaatst, met nog twee uitleggers en eenige jagten vermeerderd mogt worden. Aan dit verzoek was voldaan en, bij hunnen brief van den 14 Julij, hadden zelfs de Raden aan de Gedeputeerden in bedenking gegeven, om de oorlogschepen, *onangesien die dreigonghen der Chur vnd furstenn als andere richsstenden*, te laten blijven, ter plaatse, waar zij toen lagen. Maar daarop was bij de Gedeputeerden ingekomen een ernstig vertoog van de verordende Raden en afgevaardigden der vier Keurvorsten, te Koblentz den 27 Julij gedagteekend, waarbij zij het houden van gewapende schepen op den Rijnstroom als een inbreuk op de regaliën der Rijksstanden en verderfelijk voor het vrije handelsverkeer voorstelden en, onder bedreiging van gewelddadige middelen, op het terugroepen dier scheepsmagt aandrongen; tegelijk hadden de vermelde Raden den bevelhebbers der gewapende vaartuigen gelast, onmiddellijk den stroom af te zakken; ook den bovenlandschen stuurlieden, welke boven Keulen en Bonn niet konden gemist worden, op lijfstraf verboden, langer den Nederlanders ten dienst te staan; allen toevoer van levensmiddelen naar de schepen verhinderd, en deze daardoor genoodzaakt, voorloopig tot Keulen terug te trekken.

ons in desen landen, vndt bij den gantschen Rijck, dermaten in ongonst vndt onwillen gesteckt, vnd noch stecken, dat niet alleen ons houwelijck daerouer gaernae (22) te rugge gegaen vndt gantz omgestooten, sondern wij oick derwegen in grooten ja vuytersten gevaer, niet alleen lijffs ende leuens, maer oick onser landen ende luiden, geraeden vndt kommen zijn worden. Sulckx oyck, dat men die derhaluen opgewende beswaernissen vndt oncosten van ons erstadet te worden pretendeert vndt gemeynt zij. Derwegen nochmaels bittende, gij willet ons oick voir v selfs excusiert halten, vndt in eenen wege bedencken, in wat grooter moeyte, aerbeyt ende noot, wij ons om der Landen bestes te bevorderen gebrocht vndt gesteckt hebben.

Waermede wij dese eyndende, willen v in schutz ende scherm des Almechtigen beuelen. Datum Dillenburg, den seuen vndt twintichsten dach Augusti Anno 1580.

Euer gutter gonder vnd freund

Johann Graff zu Nassaw
Catzenelnbogen.

Den Ernuesten, Hoochgeleerden, Ersamen, wijsen vnndt voirsichtigen, onsen lieuen besonderen vnndt goeden vrienden, verordenten Raden des Furstendoms Gelre vndt Graefschap Sutphen.

VII.

De Raden, leden des Hofs van Gelderland, aan Jan Graaf van Nassau.

Wolgebarener Graeff, Genediger Heer. V. G. schrijuens van date den 27[en] Augusti hebben wij folgens den 2[en] jetzlopendes maentz ontfangen. Daer wij vur jerst mit hoich-

(22) *gaernae*] Bijna geheel.

ster freude verstanden hebben, dat vwer G. hoichtijtlicher eherdach einen Godtsaligen vnd gewunsten vurganck gewinnen wert. Wunschende v. G. vnnd derseluiger gelieffte ehegemaell heill vnnd segen. Vnnd off wol wij des verlangens gewesen, der vurangetagener hoichtijtlicher eherdach were vur etliche dagen volnfurt, damit v. G. desto balder derseluer v. G. Guuernement, mit v. G. vilgelieffte ehegemaell, tot trost, vurstandt vnnd gedien deser landtschafft, hetten kunnen versuecken, So willen wij dannoch v. G. hiermit am vnderdenigsten gebeden hebben, der seluer wederkomst so balde immer mughlich tho accelereren. Wij hebben albereitz, v. G. gesinnen nach, Derseluiger vwer G. affwesen vnd wtblijuen bij den Deputierden der naerder Vnieertte Prouintien bestes vlijtes gedaen, dwelcke billichs v. G. daerinne vur genoechsam excusiert werden halten.

Wij hebben aeuerst mit bedroufftem gemutz verstanden, dat v. G. der oirlochschepen haluen bij dem gansschem Rick dermate alls v. G. schrijuen in ongunst vnnd onwillen geraden sijn. Dan v. G. niet den opfarenden oirlochschepen, sonder die vnieertte Prouintien befelch gegeuen, Derhaluen dan v. G. gans ongetlichen daerinne geschiet vnnd also onverschalter oirsaken beschuldiget worden.

Ferner, Genediger Heer, wij twieffels niet, off v. G. werden eine besondere ongnad vp vns vnd desen Lande geworpen hebben, auermits dat die betalungh (23) der bij v. G. desen Lande wol vnd in hoghen noden vurgestreckten penninghen, wes anher, thot v. G. mercklicken schaden, mit groter danckbarheit niet erlacht sijn.

Aeuerst wij bidden, dat v. G. ons in dem niet bedencken willen, glick off es an vnserem vlijt gemangelet solt sijn. Dan es v. G. wiszlick daer vur halten moegen, dat wij meer alls hondert kronen om dieselue penninghen hebben doin vurbadelonen (24). So dat es bij vns nith ge-

(23) *betalungh*] Zie den brief van den 3 Augustus 1579, hier vóór No. I.

(24) *doin vurbadelonen*] Aan bodeloon doen betalen, aan bodeloon doen te koste leggen.

standen, dat die betalungh wes noch thoe verwijlet. Biddende v G. ons daer inne vur excusiert halden, dan balde gein drie dagen verlopen, daer inne wij derseluer penningen haluen gein schrijuens doen.

Dwiel, Genediger Heer, v G. Secretaris Euerhardt van Reidt die gelegenheit des vianden vnd der gestaltenisze vnseres kriechsfolcks, oick sunst andere tijdonge, wt vnseren befelch an v. G. schrijuen doet, achten wij es vergeefflich tho sijn, in desen vnseren schrijuen daervan oick tho melden.

Wolgebarener Graeff, Genediger Heer, v. G. vnd derseluiger vilgeliefte ehegemael befelhen wij hiermit dem Almechtigen getrewen Godt in sijnen Godtlichen schirm vurspoetlicker regierungh vnd glucksaliger wederkompst. Geg. Arnhem, den V^{en} Septembris XV^{c}LXXX.

v. G.

Vnderdenige vnd dienstplichtige

Die Rhaden.

VIII.

De Raden, leden des Hofs van Gelderland, aan Jan Graaf van Nassau.

Wolgebarener Graeff, Genediger Heer, off wol wij hierbefoerens v. G. mit derseluer seer gelieffte Ehegemaell alle Godtsalicheit gewunschet hebben, so willen wij dannoch derseluer v. G. auermalls gluck vnd heill daermede wunschen, biddende Godt den Alweldigen, dat tselue tot vermeherungh der Christenheit, oick vurstant vnd handthavungh Gotlickes wortz, gedijen muege.

Off wel wij oick, Genediger Heer, in geinem twieffell stellen, off v. G. mit allen ernst vnd vlijt daernae trachtenn, om derseluer Guuernement wederom so balde mughlick tho versuecken, vnd oick bij vns wol erwogen wert, dat v G. gern, nae geendigstem hoichtijtlichen fest vnd vermehelungh, ierst alle derseluer anliggende saken ordnungh

geuen, daer durch dan die wederkompst vwer G. wes anher verwijlet (24) sij worden.

So hebben wij dannoch niet omgaen kunnen, in betrachtungh der hoichster gefahr, daer inne dese landen, zedert vwer G. verreisen, durch des viandes tijrannische practicken, oick vnsers eigen kriechsfolcks vertzaechtheit vnd bleudicheit, geraden vnnd noch ferner tho geredenn geschapen, die vrijheit tho gebrucken vnd v. G. mitz desen mit wttersten vnd hoichstem vlijt tho bidden, om derseluer wederkomst so balde tho accelereren, alls v. G. einichsins mughlick sij, Niet twieffelende, off v. G. wederkompst vnd medebrengungh derseluer hoichgelieffter ehegemaell wert niet allein desen landen ein besonder vreude vnd den kriechsfolck moet vnd hertz geuen, dan oick dem viant ein schrecken vnnd zagen indrijuen.

Damit aeuerst v. G. der gelegenheit deser landen, als oick vnseres vnd des viandes kriechsfolcks grundtlicken bericht sijn mueghenn, So ist an dem, dat der Alweldiger Godt vns dem (*sic*) viant, alls oick die stat Groeninghen, alls ein vogel in der handt gegeuen, dergestallt, so vern vns kriechsfolck allein drie dagen stil hett blijuen liggen, sonder dem viant strijdt tho bieden, so weer der viant geslagen gewest. Dwiel aeuerst vns kriechsfolck die sake mit ernst vnd der gevar niet anegetrachtet, dan meere neigungh thot einen langen dan kortten kriegh gehadt, verachtende niet allein

(24) *wederkomst — verwijlet*] Eene schendende hand heeft den brief des Stadhouders, in antwoord op dezen geschreven, doen verloren gaan. Een uittreksel, uit denzelven gemaakt door wijlen den Baron W. A. VAN SPAEN en toevallig in mijne handen gekomen, stelt mij in staat, de hierdoor veroorzaakte gaping, hoezeer dan ook onvolledig, aan te vullen. Dat antwoord was gedagteekend te Dillenburg den 12 October. De Stadhouder, over zijne terugkomst in Gelderland sprekende, verklaarde daarbij, dat hij tot nu toe het land weinig dienst en nut had kunnen doen; dat hij zich daartoe ook buiten staat bevond, zoo van wege *vnsen slechten verstands, als ook der geringe middelen, hulpen, gehoor vnd volge, die wij tot noch toe gehadt hebben;* nogtans tevens zijne begeerte te kennen gevende, om zijne terugkomst zoo veel mogelijk te verhaasten.

Post date.

Vur het sluten deses brieffs schrieff vns der Aeuerst Hegeman vurhebbens tho sijn, mit den Aeuersten Rhemen, den Ritm. Goir vnd Pieck, den Rhijn tho passieren, vnd mit thostandt etlicker vendlen knechten, alls oick mit hulp des Auersten van Hohensaxen, dem viant tho verfolgen, daer tho der Alweldiger Godt sijnen segen geuen moet.

IX.

Jan Graaf van Nassau aan de Raden, leden des Hofs van Gelderland.

Johan Graeff van Nassau, Catzenelnbogen etc., Stadtholder int Furstendom Gelre vndt Graefschap Sutphen.

Edele, Eerentfeste, Hoochgeleerde, Eersaeme, wijse vndt voirsienige, lieue besondere vndt goede vrienden. Wij hebben v lieder schrijuens van dato den 5 huius wel ontfangen, vndt daer vuyt in den eersten verstanden, v lieder frundtlijcke congratulation vndt geluckwunschung tot onsen ingetredenen houwelijck, Ten anderen het leetwesen vndt medelijden, twelck gij thoont met ons te hebben ouer die tegenheijt ende onwillen, ons wederuaren met den Oirlochschepen, Als oick v lieder excuse, soo gij daerinne doet, van wegen der onverhoepter langwijliger betaelinge onser ter Landtschap soo goetwillich voirgestreckter penningen, met den erbiednis daerinne wijders geenen mogelijcken vlijs, om tot onsen contentemente te mogen comen, te willen spaeren. Waervuyt wij dan v lieder goede affection ende geneychgen willen tonsewaerts genoechsaem hebben spueren mogen, vndt derhaluen niet onderlaeten konnen noch sollen, v lieden voir sulcker erzeignis hoochlijck te bedancken, vndt gewisselijck te versekeren, waer inne wij v lieden teenigen tijden aengenaemen willen, dienst vndt vrientschap konnen bewijsen, dat wij ons daertoe jedertijt naer vermogen gantz willich vndt ongespaert vinden willen.

Soo veel v lieder versoeck, ten eynde wij met onse we-

dercoemste in onsen gouuernement soo veel mogelijck willden ijlen, belanget, moget gijlieden gewisselijck daervoir halden, dat soo baldt wij in onsen saecken, welcke bij onses affwesen vndt sonsten hoochlijck verloopen, etwas ordre gestelt hebben, wij daermede gantschlijck niet suymen en willen. Gonstich biddende, gij willet daerentussen, met allen vlijss, aen allen orten dermaten het beste voirwenden, als wij tot nochtoe oick daeraen niet getwijffelt hebben, vndt sulcks oick sonder onse schrijuens wijders wel toebetrouwen.

Hiermede, Edele, Eerenueste, Hoochgeleerde, Eersaeme, wijse vndt versienige, lieue besondere vndt goede vrienden, beuelen wij v lieden in schutz vndt scherm des Almechtigen. Datum Dillenburgk, den 21en Septembris 1580.

V lieder goede gonner vndt frundt

Johann Graff zu Nassaw
Catzenelnbogen.

Den Ernuesten, Hoochgeleerden, Eersaemen, wijsen ende voirsienigen, onsen lieuen besonderen vndt goeden vrunden, Verordenten Raden des Furstendoms Gelre vndt Graefschap Sutphen.

X.

De Raden, leden des Hofs van Gelderland, aan den Prins van Oranje.

Durchleuchtiger, hochgeborne Furst, V. F. G. sindt vnsere vndertanige gantzs bereittwillige dienst jedertijtt te beuorens. Genediger Herr, Wij hebben mit sonderen groten leedtwesenn van onses oeck gnedigen herrn Stadtholders hoffmeister vnd Secretario verstanden, wellkergestalt jetztwollgedachter vnser genediger herr Stadtholder sich, in eenen schrijuen an inen beiden gedaen, fast dahin er-

kleren, als of sijne G. bedacht weren, dit gubernament geheel vnnd all touerlaten vnnd to resignieren. Wie dan v. F. G. sonder allen twyuell breederen bericht ontfangen sallen, vytt Sr. G. schrijuens, hettwellck dieseluige (alls vnns obgedachte hoffmeister vnnd Secretarius daerbeneffens vermeldett) deser oersaken haluen ann v. F. G. gedaen hebben.

Diewijll nu, genediger Furst vnd Herr, dese plotzliche verenderong vanh Sr. G. gemuett, vnd vnuerhaepte resolution (deren wi ons geenes wegs versehen, dann voellmehr gehaept hedden, idt solde Sr. G. eerstes dags wedergekommen, vnd desen Furstendom, wie biszher geschiedt, ferners mit raedt vnd daett hebben vorgestaen) bij deeser beschwerlicken gelegenheit, vnnd gefehrlicken standt aller sakenn, nit alleen alle frome vnd guetthertzige patrioten ten hochsten bedroeuenn werdt, sondern ock die Malecontenten hen vnd weder inn oerer böszheit stijuen vnnd stercken, by denseluigen nije naedeilige raedtschlege vnd gedanken erregen, vnnd insonderheit by dem jetztvoerstaenden Landtag alhier allerhanndt alteration veroorsaken möchte, So hebbenn wi gantzs vnraedtsam geacht, obberurte erklerung vann Sijne G. ruchtbar to maken, sondern hebben diesellnige voer een eerst well willen still vnd secrett hollden, vp haepenong S. G. sullenn durch Vwe F. G. bewegt vnd induciert konnen werden, vm sich annders vnnd beter tot deeser lande waluaert, die S. G. bisz noch tho met sulken ijuer vnnd groten rhuem betracht vnd gesocht hebben, to bedenken. Is daerom onse gantzs onderdanige vnd hochvlijtige bidt, v. F. G. willen wolgemellten vnsen genedigen herrn Stadtholder obangeregte gefahr deses Furstendoms vnnd andere schware consequents, die dem Vaderlandt ferners daeruyt eruolgen khann, als v. F. G. oeren hochbegaefden verstandt nae by sich genediglich to erwegen, togemuet fuhrenn, vnnd mit allem ernst vermahnen, datt sie doch by deser aller vngelegensten tijtt sodanige resignation oeres gubernaments nit furnehmen, vnnd daermede den viandt vnd alle böse patrioten erfrewen, dartegen auers die goede bedroeuenn, vnnd in vyterste gefahr vnd perickel stellenn wille.

Wat die betalong vann Sr. G. vorgestreckte penningen, sich ongefehrlich mitt interesse, schaden vnd vnkosten, so daerop gelopenn, ann die dertich duisent Carol. gulden bedragend, belangt, moeten wi bekennen, datt desfals S. G. grote oersaeck ouer dese landschap to klagen heft, euermits dieselluige mit die wederleggung des gellts, twelck S. G. deser landschap in der nott so goettwillig vnd trowhertzig vorgestrect heft, so lannge tijtt vpgehollden vnd frustriert werdt, mit Sr. G. (als dieselluige vns duckmals geremonstriert hebben) merckliken schaden, vnd nit geringe verkleinerung van Sr. G. credits vnd gelouens, Jedoch konnen wi v. F. G. vnderdaniglich nit bergen, wie datt vngefehrlich die hellffte van den obberurten penningen betaelt is, vnnd oeck die rest, vnses gentzlichenn vermoedens, mehrerdeels numehr betaellt sijnn solde, daer nit vnnsere authoritet durch Sr. G. langwirig vyttblijuen so merckelick wer vermindert werden, datt alle onse angewendte vlijtt, muhe vnnd arbeitt durch ettliche quaettwillige vnfruchtbar gemaeckt is werdenn, So is oeck die Graffschap Suttphen durch denn infall des viandts dermate verdornen, datt wi des ortts vann den vnderdanen geene contribution erlangen khonnen, Jedoch laten wi aen vnsen vytersten vlijtt, vm die werckelike betalong intebrengen, nit mangelen, verhapen oek gentzlick S. G. sullen desfals schadlosz geholden vnnd woll gereddett werden, Twellck oek desto eher geschehen sollde, wie ehrder sijne G. sich wederom gnediglich by ons instellen wurde, Nochmals vnderdaniglich v. F. G. biddende, dieselluе willen mehr wolgedachten vnsen G. h. Stadtholder ten besten vermahnen, datt S. G. sich deser miszbetalong haluen, die furwahr vns vnd andere frome patrioten leedt genoeg is, tot geener vngnaden vnd wederwillen tegens dese prouincie will bewegen laten, sonder voellmehr die beschwaerlike gelegenheitt vnd die voellfaldige vnuermijdlicke verhinderungen, die ons in vpbrengong dezer penn. bejegent sindt, mit genediger discretion bedenkenn, vnnd in oeren loffliken yuer vnd getrowe affection, biszher in befurderong der gemeener saken getoent, continuieren, hierom sullenn v. F. G. deser Landschap ein be-

sondere grote gnaden vnd waeldaet erzeigen, die wi t'allen tijden nae vnsen vytersten vermogen wederom to uerdienen willig vnd bereitt sindt. V. F. G. hiermit Gott den Alm. sambt wunsch's aller gluckseliger vnd langwiriger regierung, vnderdaniglich beuelende. Datum Arnhem, den 26 Jan. 1581.

V. F. G.

Vnderd. gantzs bereittwillige

Die Rhaden.

XI.

De Raden, leden des Hofs van Gelderland, aan Jan Graaf van Nassau.

Wolgeborner Graff. E. G. sein vnser dienstwillige erpitung unssers vermugens zuuor. Gen. Herr, Wir haben vns zu E. G., als se iungist van hie hienauff gezogen, getrost, sie solten nach ihro gehaltene hochzeitlichen vermehlung nechts tags wider zu dero gouvernement kommen sein, vnd vns he ohn haupt in desen geschwierden zeiten vnd gefehrlichen orten bis an hiro so lange weil nit verlassen heben.

Dieweil aber bouen allen vnsen zuuersicht solches geschehen; vnd derohalben deweil in diesen betrubten zeiten vns fast lang worden ist: ob wir wol offter mal so durch einige Quartiren austrucklich beuelh als vns selbst derohalben E. G. angesucht vnd gebitten: Sie wolten ia nit lenger ausbleiben: sonder zu dero eirste gelegenheit zu vns wiederkommen. So ist dennoch bis anhiro darauf nichts erfolgt: vnd kunnen vns auch noch nit (so vil wir aus E. G. iungisten schreiben vnd gesanten hebben konnen vernemmen) zu E. G. sicherlich vns vertrosten, das dasselb bald geschehen wirdt. Welche gelegenheit der feyndt vnd vnser eigene malcontenten sich wol zu guten vnd nutz wissen zu machen. Dan auff das wir nit erholen alles was sich

herenzwischen zugetragen (so E. G. desselb ohn diese vnser erinnerung auss Euerardt von Rheidt vnderschedlichen breff vermutlich genugsam verstanden) hat er seine anschlege an allen seiten auff diesem Furstenthumb vnd Grafschafft gestelt vnd vns mit aller gewaldt angegriffen vnd denselben auch albereit einige stett vnd flecke abgezogen: vil leuten vnter sich mit brandtschatz vnd dingtalen gebracht: vnd also sich an landt, leuth vnd guth .... gereichet vnd vns an den selben kheinen geringen abbruch gethan.

Hierenzwischen hat er auch nit nachgelassen, durch vnser malcontenten vnd sein heimlichen anhang in desen landen vnd mitten vnter vns zu practisiren: dieselbe da wider auffzureitzen: alle gute mitlen vnd contributionen zuuerhinderen, gute ordnungen vmbzustossen, anschlege nit allein auffzuhalten, sondern auch dem feynde zuuermelden: heimlich intelligence vnd correspondence mit ihme zu halten: vnd in summa nichts nach zulassen was zu seinem fortheil vnd vnserm vnheil solte konnen gereichen, dazu der feyndt des do stoltzer vnd trotziger ist. Dweil wir itzunder niemandt her im Furstenthumb vnd Graffschafft heben den er respectiren doruet, oder der das kriegs oder polytisch regiment vnd was daranne hanght dirigiret; insunderheit aber dweil er sehnte das durch E. G. langweillig ausbleiben (des sich die malcontenten auff trotzen vnd rhumen das dasselb ewiglich wehren werdt, das wir doch nit wolten glauben) die religion nit kan befordert, die von E. G. verordente rathe vnd magistrate von niemandt respectirt vil weniger gehandthabt, vnd de nahr Vnion nit vnterhalten wird. Also das so fern denselben mit E. G. iegenwurtigkeit, hochbegebeten verstande vnd auctoriteit vnd gute regierung nit bald beiegest vnd remediert wirdt, de sachen sich so lessen ansehen, das E. G. bald vmb dero Gouuernement vnd wir alzmal vmb ehr, leib, weib, kinder, guth vnd endtlich vmb vnsern geliebte vatterlandt kommen, furnemblich aber die reformirt religion, Gotts wordt vnd ehr mit allen ihren anhangern darumb zu leiden werden heben, war auss was fur eine gemein slundt, vnderganck vnd grosser consequentz nit allein

diesen Nidern sonder auch den benachbarten teutschen herrn vnd landen entstehen wirdt, insunderheit zu diesen zeiten, bey den welchen vil mehr dan e zuuor fauor hominum fortunam, vt ait ille, sequi solet, forchten wir, das sie balder vnd mehr sullen fuelen, dan itzunder nachdencken.

Es ist wol nit ohn (27) das E. G. in dero schreibents vnd bey dero abgesanten sich vber vnser vnrichtige bezalunge, so wol der 25m furgestreckten gelten, als dero tractement vnd zugesagter verehrunge beclegen. Darauff wir anders nit haben [illegible] den de warheit ist, nemblich das in 25m gulten ausstandt vnd desselben bezalunge grosz mangel gewesen, als auch noch: [illegible] doch wissen E. G. wair durch dasselb verblieben seye: nemblich durch vnser vnuermugenheit, feyndliche gewaldt vnd abbruch, wiewol auch einiger massen vnser etlicher vnwillen vnd gesucht ausfluchter darvnter vermischt ist gewesen; welche vrsach nach dero verreise, als auss den oberen redenen zuersehen, noch mehr vnd grosser worden ist. Vnd ob demselben wol so, vnd wir doch wisten das wir damit E. G. nit konnen bezalen; so wolten wir doch nit zweiueln, das da E. G. in eigener person zu vns kommen, vns auch wolten handthaben, umb solches einzufordern, das wir als dan so wol des vbrig von den 25m gulden als der verehrung einbrengen vnd versamblen vnd in alles besser vnd richtiger ordnunge machen, auch alle inconuenienten abwenden sollen konnen, das anders besorglich nit wol geschehen sal kunnen. Sonsten was E. G. tractement oder gaiges dieses Furstenthumbs vnd Grafschaffts betreffen thut, gebt darauff der landtrentmr. vns den bericht, das er verhoffnet das zum beschlus seiner rechnung gefunden sal werden, das darann wenig mangelen oder felen wirdt.

Was ferner das collige (28) zugesagte tractement belangen thut, ob wir wol darinne nit eigentlich zu disponiren

(27) *ohn*] Waarschijnlijk is hier het woord *vrsach* of iets diergelijks uitgelaten.

(28) *collige*] Dat is: namens het Collegie van de Gedeputeerden der nader Geunieerde Provinciën.

haben: so wollen Wir doch gern vnsern abgeordneten den beuelh geben, als wir albereit gethan, de auch darumb angehalten haben: vnd hiefurters all beforderung thun, damit E. G. so wol von dem verlauffenen als zukunfftigen gaiges contentement gegeben mogen worden.

Ist derohalben vns dienstlich bitten, E G. wollen doch dieses hertzlich bewogen vnd sich also lassen angelegen sein, als die notturft vnd iegenwertige gefahr das erheisschen: auff das durch dero ausbleiben, die reformirt religion vnd Gottes wordt auss diesen landen fur vnd den andern folgendes nit ausgerotten vnd veriagt; die gute patriotten vnd das gantsche landt vmb ihr leib vnd gut kommen; die malcontenten sich vber vns zu frolocken vnd zu schimpffen vrsach haben mogen; dan so solches (das Got verhuten wolle) geschehen solte, tragen wir die fursorg, das es nit bey vns bleiben, sonder vmbher griffen vnd andern vielen landen nach einen gemeinen vnterganck ziehen vnd reissen wird: de aber dieses alles vnangesehn E. G. dero geborne vnderthanen mehrer verpflichtet zu sein, vnd vm angezogene vnd mehr andere einreden bey dero furnemmen verharlick verbleiben, vnd vns verlassen solten willen (als wir doch nit wolten glauben noch hoffenen, vnd halten es auch danor, das sie dessen keine erhebliche vrsache heben), so were es vns vil besser, das E. G. vns zeitlich vnd fur diesen anstehenden Nymegischen landtag, der zum 4 Martij kunfftig wirdt sein, wolten verstendigen, damit de landtschafft in diesen iren eusserste not in dem velh als iren gute rath tragen solte sich mochte halten: dweil wir aber eins anders vnd bessers vns zu E. G. getrosten, als wollen wir derselben gen. antwurtt vnd resolution mit bringern dieses gewertig sein vnd beuelen hiemit dieselbe gar dienstlich mit dero geliebte Ehegemalh mugen herschaft te .... den Almechtigen. Datum den 24 Februarij 1581.

BRIEF

VAN

JOH. UYTENBOGAERT,

MEDEGEDEELD DOOR

P. C. MOLHUYSEN.

Joh. Uytenbogaert week op den dag, dat Oldenbarneveld en de overige Remonstrantsche Heeren gevangen werden (den 29 Aug. 1618), uit 's Gravenhage, hield zich nog veertien dagen te Rotterdam op, en begaf zich, door onderscheidene personen gewaarschuwd, dat hij in dit land niet veilig was, naar Antwerpen. Hij verhaalt dit in zijne *Kerckelijcke Historie*, deel IV. bladz. 311 b., waarmede men vergelijken kan, zijne *Kerckelijcke Bedieninge en Verantwoordinge*, cap. IX bl. 64, en BRANDTS *Historie der Reformatie*, deel II. bl. 907 verv. De brief, dien wij hier uit het Archief van Kuilenburg mededeelen, toont, dat de beroemde man den wensch koesterde, om zich gedurende zijne ballingschap in die stad te mogen ophouden, hetgeen waarschijnlijk geen gevolg gehad heeft door de vrees van Graaf Floris voor Maurits. Men zal opmerken, dat de brief wel eene dagteekening heeft, maar de plaats, waar hij geschreven is, niet vermeldt. Hij luidt woordelijk aldus:

Welgeboren Graue, Genadige Heere!

Ick en twijfel gants niet, off U Gen. en hebbe wel vernomen, van mijn vertreck wt s' Grauenhaege niet lang nae

d'apprehensie van de bewuste Heeren, wt redenen, dat ick d'eene waerschuwinge creech op d'ander van verscheyden Groote, middelmatige ende geringes standts personen, dat ment oeck op mij sonderlinge hadde geladen, ende gemeijnt mij bij d'andere te verseeckeren. Hoe wel ick nu lang tegen hielt, geresolueert t'wterste te verwachten, soe heb ick mij nochtans int lest laten overwinnen ende de cracht van Reden, dicterende, dat mijn vertreck den Lande ende de kercke dienstlicker was als mijn blijuen, soe verre plaets gegeuen, dat ick, met oorloff ende consent mijns kerckenraedts (die mij daer van Acte gegeuen heeft) vertogen ben, eerst niet verre van der handt, daer nae wat verder. Ick hebbe mij tot deser uijren toe in stilte gehouden, vernemende werwaerts haer de saecken souden keeren. Siende dat men int politijck een geheel nieuwe wereldt heeft gemaeckt, ende int kerckelicke guet op zijn Trentens, immers in de particuliere Synoden (wat het Nationael geuen sall leert den tijdt: ick wacht niet beters) met suspenderen van den eenen, deporteren van den anderen door vrembde ongehoorde iae Barbarische proceduren; oeck vernemende, dat ick nu mede van mijnen dienst ben gedeporteert int particuliere Synodus van Delft; zoe achte ick tijdt te sijn te dencken, waer ick mijne woonplaetsche voortaen sall willen nemen. Int politijck is mij noch niet wederuaren, anders, dan dat ick wel hoore men seer op mij gebeten is ende laet verluijden, dat ick all het secreet weet, euen off men wt mij meynde te vernemen t'geen men all hadde behoren te weten voor date van de apprehensie van die Vroome heeren. Maer t' is abus. Ick weet niet meer dan dat alle de werelt weet, oeck sij zelue . .e het vragen, ende houde de voornoemde heeren niet gedaen te hebben int minste dat sulck tractement meriteert. Ick soude mogelick middel vinden om in Hollandt ijewers te mogen wonen in stillicheyt: maer de vaderlandsche vrijheijdt ouerleden zijnde (soe ick't houde) hebbe geen grote lust daer te leuen. Slae derhaluen somtijts mijn oogen op Duijtslandt, somtijdts op Franckrijck, herwaerts ende derwaerts, elck geuende zijne consideratie: maer mijne vrienden souden mij lieuer wat bij der handt hebben, daertoe ick

niet ongenegen en ben wan ick de plaets wist om seecker te wonen ende weynich te verteeren, want mijne middelen sober sijn. Hebbe derhalue mede gedacht op uwer Gen. Stadt Cuijlenborch. Maer niet wetende off t'zelue uwer Gen. soude gevallen, hebbe ick desen aen V. Gen. willen schrijuen, ende desseluen Genedige permissie ende consent daer toe ootmoedelick versoecken, gelijck ick versoecke mits desen, off ick mogelick goedt vondt (want ick noch niet geresolueert en ben) mij derwaerts te vervoegen met mijne kleijne familie, dat is, mijn huijsvrou, haer suster ende een jonckwijff, mogelick oeck eenen jongen tot mijnen dienst. Ick hope, indien sulx geschiet, V. Gen. in alles te geuen goedt contentement, oeck van t'geen ick hebbe gedaen gedurende mijn affwesen. Ick ben geen banqueroutier noch die ijemandt hebbe te cort gedaen int minste, nijemandt ijet schuldich dan lieffde, God loff. Wt haet, nijdt ende louter partijdicheijt ben ick van mijnen dienst gedeporteert, door eenen Synodus, dien ick voor mijn Rechter niet en ken, ongeroepen, ongehoort, vervolcht om de waerheijdt, lijdende spijt, smaetheijt ende schade om eene goede saecke. Ick sal V. Gen. niet lastich zijn. Dencke mij nieuwers mede te bemoeijen, maer onder V. Gen. protectie als een slecht borger stil ende gehoorsamelick te leuen, God in den gheest ende in der waerheijdt aen te bidden, ende mijnen naesten in lieffde van mijn gering vermogen te dienen: ten ware ick bouen dien oeck V. Gen. eenigen goeden dienst wiste te doen, daer toe deselue mij in alle onderdanicheijt ende getrouwicheijt alle tijdt sal bereijdt vinden: Oeck met dit beding, dat wanneer het V. Gen. niet belieuen en soude, mij niet langer in haere Stadt te lijden ende mij derseluer Genedige protectie op te seggen, ick datelick op derseluer bevel vertrecken sal. V. Gen. kent mij ende weet wer ick ben van ouer vele jaeren. Bidde daerom ootmoedelick, dat V. Gen. haer soe verre buijgen tot mij, dat ick hijer op moge hebben een letterken antwoords van V. Gen., sonder nochtans, ist mogelick, van desen met ijemandt te communiceren, daer door dit mijn voornemen ende versoeck verbreijdt mocht werden.

Welgeboren Graue, Genadige Heer!

Ick bidde God den Vader onses Heeren Jesu Christi, den Vader aller Genade ende Barmherticheijdt, V. Genade ende derseluer Godvruchtige Gemaele, mijne Genedige Vrouwe, te willen verrijcken in een lanck leuen, met alle lichamelijcke ende gheestelicke segeningen ter eeuwiger salicheijt. Geschreven desen 13. Nouembris 1618.

Uwer Gen.

Ootmoedige ende onderdanige
Dienaer.

A Monseigneur
Monseigneur le Conte
de Culenborch, . Baron
de Pallandt, Wittem etc.

NAAMLIJST DER VERHANDELINGEN

OMTRENT

DE GESCHIEDENIS EN HET STAATSREGT VAN ONS VADERLAND,

VOORTGEKOMEN UIT DE SCHOOL VAN DEN HOOGLEERAAR

A. KLUIT.

Het is bekend, dat de Hoogleeraar ADRIAAN KLUIT, in de redevoering, *de jure quo Belgae Philippo, legitimo suo Principi ac Domino, Imperium abdicarunt*, waarmede hij, ten jare 1779, zijn professoraat te Leijden aanvaardde, de leer van het Duitsche staatsregt, aangaande de *superioritas territorialis* of landvorstelijke hoogheid, het eerst hier te lande ontwikkelde, en dezelve, nevens de regten, welke met het bezit dier hoogheid oorspronkelijk gepaard gingen, of er uit voortvloeiden, op de Nederlandsche voorvorsten, Hertogen, Graven en Landsheeren, toepaste. Men weet, dat deze leer, niet alleen lijnregt overgesteld tegen die, welke tot op dien tijd vrij algemeen verkondigd werd, en waarbij de oppermagt gesteld werd oorspronkelijk bij 's lands Staten berust te hebben, maar ook onbestaanbaar met den verkeerd gewijzigden vrijheids-ijver dier dagen, gròot opzien baarde en aanvankelijk hevig werd bestreden, en dat juist deze tegenstand aanleiding gaf, dat de hoogleeraar, eerst die redevoering zelve, in het Nederduitsch vertaald, en verrijkt met eene breede *Voorrede*, *nadere Ophelderingen en Bijlagen*, uitgaf en daarbij zijne meening duidelijker

verklaarde, en later, in verschillende geschriften (*), bijzonder in zijne *Historie der Hollandsche Staatsregering* (Amst. 1802—1805. 5 deelen 8vo.), zijne denkbeelden en zijn nieuw stelsel aangaande de vroegere geschiedenis dezer gewesten nader in het licht plaatste. Maar buitendien vond de Hoogleeraar hiertoe aanleiding in een aantal *Akademische Inaugurele Dissertatiën*, op welke zijne leerlingen hunne bevordering tot Doctor in de Regten aan de Leydsche Universiteit verkregen. In een eigen levensberigt, door KLUIT eigenhandig geschreven en thans onder den Hoogleeraar Mr. H. W. TYDEMAN berustende, verklaart hij zelf, dat *deze Verhandelingen gehaald en gesproten zijn uit zijne akademische lessen, dat zijne grondbeginselen daarin verder uitgebreid zijn en dat hij hun de behulpzame hand meerder of minder geboden heeft; dat dus zijne denkbeelden en 't nieuw Systema der vroegere Hollandsche geschiedenis onder de Graven daarin bevat zijn.* — Sedert de uitgave dier dissertatiën is thans eene halve eeuw, of meer nog, verloopen; de afdrukken zijn zeldzaam en zelfs de geheugenis derzelve en de slotsommen van des Hoogleeraars onderzoekingen dreigen verloren te gaan. De bewijzen hiervan zijn voorhanden in meer dan één geschrift, gedurende de jongst verloopene jaren in 't licht gegeven, in welke men stoutweg beweerd vindt het tegenovergestelde van hetgeen door KLUIT geleerd en, naar veler gevoelen, bewezen werd, en zulks, zonder dat de Schrijvers zich verwaardigen, van des Hoogleeraars verschillend gevoelen eenige melding te maken, veel min, tot

(*) Hiertoe behooren: 1.) *Primae lineae Collegii Diplomatico-historico-politici, sistentes vetus jus publicum belgicum historice enarratum et ex antiquis monumentis et veteris aevi diplomatibus illustratum*, Lugd. Bat. 1780. 8vo. 2.) *De Souvereiniteit der Staten van Holland, verdedigd tegen de hedendaagsche leer der Volksregering, zoo als dezelve onder anderen wordt voorgedragen in een geschrift, getiteld: » Grondwettige herstelling van Nederlandsch Staatswezen."* Leid. 1785. 8vo. en, met nieuwe aant. vermeerderd, tweede druk, 1788. 8vo.

staving van hetgeen zij tegen dat gezag beweren, deugdelijke gronden aanvoeren. Het schijnt ons daarom niet ondoelmatig, hier eene lijst te geven der bedoelde *dissertationes inaugurales*, door den Hoogleeraar als uit zijne school afkomstig erkend, zoo als die lijst in KLUITS eigen handschrift, na de zoo even vermelde verklaring, voorkomt. Zij is deze:

1. HENR. PHIL. HEENEMAN, Specim. Acad. *de Precariis Comitum* (*vulgo* de Graaflijke Beden) *et antiqua Nobilitatis Hollandiae ab illis immunitate*, L. B. 1781.
2. MATTHEUS VAN DER POT, *de Tributo Praediali, quod in Hollandia exigitur, sub nomine*, de Ordinaire Verponding, 1782.
3. DANIEL DEUTZ, *de Judicibus, et praesertim de Scabinis in Belgio, a primis inde temporibus*, 1782.
4. PETRUS REIDORP, *de origine ac postestate Ordinum sub Comitibus Hollandiae*, 1782.
5. HENR. STEPH. VAN SON, *de natura et indole Curiae Hollandicae* (*vulgo* het Hof van Holland) *sub Comitibus*, 1783.
6. CORN. BACKER, DE JONGE, Specim. Acad. exhibens *Generalia quaedam de antiquae Nobilitatis, Superioris et Inferioris, differentia in Belgio*, 1785.
7. THEOD. MULLER MASSIUS, *de origine ac primaevis functionibus Burgimagistrorum in urbibus Hollandiae ac Zeelandiae, imprimis in urbe Briela*, 1787.
8. JOH. JAC. DE KEMPENAER, *de Sanctione Pragmatica Imperatoris Caroli V. totius Belgii Principis, pro Unione et Successione indivisibili omnium ditionum Belgicarum*, Ao. 1549. d. 4. Nov. 1787.
9. JOH. GRONOVIUS, *Generalia quaedam de origine Nobilitatis Europaeae, et Sigillorum Nobilium*, 1789.
10. G. S. GUICHERIT, *de eo quod sub Comitibus in Hol-*

landia juris fuit in Privilegiis sub- et obreptive obtentis, 1789.

11. F. G. PLEGHER, *de pristina libertate Belgarum sub Principibus quam maxime Hollandis et Zeelandis, commercandi et piscandi per mare Septemtrionale et ad oras Magnae Brittanniae, pactis etiam sancita*, 1791.

12. J. S. KIEN VAN CITTERS, *de jure Comitis in Hollandia constituendi et destituendi Magistratus*, 1792.

13. J. TH. W. VAN ALPHEN, *Selecta quaedam Juris Publici et Privati*, Caput III. agens, *de eo quod olim sub Comitibus Hollandiae juris fuit circa veterem Tributi speciem, Belgice* Gemeene Lands Ommeslagen *dictam*, 1792.

14. JOH. JAC. LOKE, *de Castellanis Zeelandiae*, (*vulgo* Burggraven van Zeeland), *qui olim fuere sub Comitibus*, 1792.

15. JANI DOORNIK, *de Magno Mariae Privilegio*, 1792.

16. H. G. VAN PLEUREN, *de potestate legislatoria, Comiti olim Hollandiae, qua summo Imperanti, unice propria*, 1794.

Een viertal dezer Dissertatiën, namelijk die van de heeren HEERSEMAN, VAN DER POT, DEUTZ en VAN SON, zijn ook in het Nederduitsch vertaald en met nadere ophelderingen uitgegeven, in twee deelen in-Oct., onder den tijtel van: *Staatkundige Akademie-verhandelingen, over gewigtige onderwerpen, ter opheldering der Vaderlandsche Historie en Rechten*, 1790 en 1792. Over de Dissertatie van VAN SON liet de Hoogleeraar zelf zich dus uit: »'t Is »deze Verhandeling vooral, die, met aanwijzing van den »waren aard en vroegen oorsprong van dat beroemde *Ge*»*regtshof* van Holland, in zijne twee afzonderlijke func»tiën, zoo van *Grafelijke Politie-* als van *Justitie-Raad*, »opzettelijk wederlegd heeft de dwaling van die Geleerden, »die gemeend hebben, dat Filips van Bourgondië, de eer»ste Hollandsche Graaf van dien naam, in den jare 1428 »het *Hof van Holland* heeft opgerigt en aangesteld: heb-

»hende deze dwaling haren oorsprong genomen, hieruit, »dat de Registers of zoogenoemde *Memorialen van den Hove* »te dier plaatse aanvangen met de maand Augustus 1428, »waaruit men besloot, dat in dit jaar dat *Hof* begonnen »was, zonder dat men toen wist (hetwelk hier ten klaarste »bewezen wordt), dat veel vroegere *Memorialen van den* »*Hove* werkelijk aanwezig zijn, die tot aan de maand Au»gustus 1428, in eene voortloopende orde, nog heden berus»ten op de *Hollandsche Leen- en Registerkamer* te 's Hage. »Waarbij gekomen is eene verouderde dwaling der Regts»geleerden, die gemeend hebben, dat de zoogenoemde *beve*»*ling van Negenen* in 't jaar 1428 zij geweest de *instelling* »*van dat Geregtshof;* daar, integendeel, het duidelijk eene »aanstelling was van eenen *Algemeenen Regeringsraad* »*over Holland*, die zijne gewone zitting had in 's Hage, »en die, bij overeenkomst tusschen Filips van Bourgondië »en zijne nicht Jacoba van Beijeren, bij afwezigheid van »den Landvorst, de zaken van *Holland* en *Zeeland* voor»taan regelen zoude, 's Lands belangen behartigen, en tef»fens de *Justitie* waarnemen. Het Hof van *Holland* zelf »was toch van veel ouder tijd, onder zekere bepalingen, »aldaar aanwezig."

I. A. N.

BERIGT

OVER DRIE OUDE GLAS-SCHILDERIJEN,

DOOR

L. J. F. JANSSEN.

Op den huize Babberich — provincie Gelderland, gemeente Zevenaar — bevinden zich drie oude glas-schilderijen, die wegens hare duistere afkomst, eigenaardig karakter en groote onbekendheid vermelding verdienen. Zij zijn het sieraad van de huis-kapel van derzelver bezitter, den heer DE IBERÉE, voormalig admodiateur der Commanderie-goederen van Sint Jan te Arnhem, thans Dijkgraaf van het ambt Lijmers. Het een is het portret van onzen Zaligmaker; het andere dat van den Apostel Petrus, en het derde van Keizer Lotharius; welk laatste volgens de overlevering uit den tijd zou zijn, toen Lotharius te Prüm monnik was geworden (*). Allen zijn, op nagenoeg halve levensgrootte, in Byzantijnschen stijl, en, volgens berigt van den bezitter mij bij monde medegedeeld, uit de Eusebius-kerk te Arnhem afkomstig. Ofschoon de mij ter bezigtiging toegestane tijd en gelegenheid door bijzondere omstandigheden te bekrompen waren, om er een volledig kunstverslag van te kunnen geven, zie ik mij toch in staat, er eenige karaktertrekken van mede te deelen, die zullen kunnen dienen, om het belangstellend onderzoek van meer ervarenen daarvoor op te wekken; en ik doe zulks te liever, omdat zij, zoo veel ik heb kunnen nagaan, nog door niemand zijn bekend gemaakt. — Het doet mij intusschen leed, dat zij in houten ramen zoodanig waren

(*) Die tijd valt, volgens HEDA, dien wij het liefst volgen, tusschen 855 - 856, III. Kal. Oct.: zie A. BUCHEL, op J. DE BEKA, fol. 28.

ingevat en toegedigt, dat het licht, waarvoor zij oorspronkelijk bestemd waren, er niet kon doordringen; waardoor ik van de juiste kennis aan de kleuren en derzelver verschillende wijzigingen verstoken bleef. Allen zijn nagenoeg van gelijke grootte, en schenen mij op het oog toe, eene hoogte van ruim 40 en de breedte van 36 duim te hebben; zij bestaan intusschen niet uit één enkel glas, maar uit meerdere stukken, die door middel van dunne strookjes lood, op de wijze onzer oude kleine vensterglazen, zijn zamengevoegd.

Het portret van Lotharius, op nagenoeg een derde in profiel, is op eenen roodachtig bruinen grond. Het aangezigt is roetkleurig bruin; om het hoofd ziet men den krans der tonsuur, en in den nek, naar het schijnt een gedeelte der pij of neêrgeslagen kap. De mantel, die zijne schouders bedekt, is groen, met drie gouden leliën op elken van dezelve; en om het hoofd loopt eene auréole langs beide zijden van het aangezigt, tot tegen over het midden van den neus. Zijn hoofd is eenigzins gebogen, en ofschoon het bruine gelaat niets heeft van de schoone vleeschkleur, die men op de glas-schilderijen der zestiende eeuw soms zoo bewondert, heeft het toch zoo veel levendigheid en tevens zachte en vriendelijke uitdrukking, dat men het sprekend, bezield, mag noemen.

Onder hetzelve staat een opschrift uit laten tijd, althans niet vóór het jaar 1678, keurig in gouden letters op zwarten grond geschreven, en aldus luidende:

EFFIGIES LOTHARII IMP. GALL. REG. ET MONACHI PRUMIACENSIS, QUAE EX EUSEBIANAE ECCLESIAE AUSTRALI CRUCIS VITRO ILLAESA CECIDIT ET INTER FRAGMENTA REPARANDIS ALIIS VITRIS ASPORTATA AB AEDILI D. ARN. TULLEKEN EXIMITUR SEPONITURQUE ET POST MODUM CORN. A STEENLER I. U. DR. DE ELAPSA EFFIGIE APUD VARIOS INQUIRENTI DONANDA PROMITTITUR, SED NON REPERITUR ANTEQUAM PER LUD. XIIII. GALL. REG. Ipsa festIVItate Venerabilis sACraMentI fIDes nostra est restaVrata (*).

(*) Ik vermoed, dat ik mij hier in het afschrijven van het woord Venerabilis vergist heb, en zulks VenerabILIs;

Wanneer en hoe dit glas in de Eusebius- (vroeger S. Martini-) kerk te Arnhem gekomen zij, daarover vond ik nergens berigt dan bij A. RADEMAKER, in het *Kabinet van Nederl. en Kleefsche Oudheden*, Amsterdam 1733. 4°. deel VI. bl. 171, en bij SLIGTENHORST, *Geldersse Gesch.*, Arnhem 1654, fol. 98; ofschoon de laatstgenoemde niet van de S. Eusebius-, maar van de S. Jans-kerk spreekt. — RADEMAKER, na eenige geschiedkundige berigten omtrent de Eusebius-kerk te hebben medegedeeld, vaart dus voort: »Aanmerkelijk is het volgende glasvenster in dese kerk ge»schildert. Dit glas is door den Abt van Pruym in het »gebiedt van Trier, aan de kerk gegeven; en daarin »werdt verbeelt, den naam en de afbeeldinge van Pipyn, »Koning der Franken, als Stichter van Pruym. Daar te»gen over staat *in een ander glas*, *de naam en de afbeel»dinge van Keyser Lotharius*, *als Monnik van Pruym*, »beneffens de waapens en schilden der vorsten van Man»derscheydt, Lemgouw en Baaden. *Dese gifte van dit »glas sal geschiedt zijn*, *dewijle de Abt van Pruym het »oppergesag over dese kerk en 't aanstellen van dersel»ver Pastooren toequam.*" De laatste zinsnede vindt men, in de Amsterdamsche uitgaaf van 1803. deel VIII. bl. 171, aldus veranderd: »*de gifte van dit glas geschiedde* in »den tijd, *toen den Abt van Pruim*" enz. — SLIGTENHORST l. c. berigt: »hiervan' (namelijk van de *naemacktig*heid en *berucht*heid van Arnhem) geeft ook bewijs zeker »glas-venster door den Abt van Prummen en Trier in de »Jans kerk gegeeven; waer in de naem en het afzet»sel van Pipin Koningh van Vrankrijk, als stichter van »Prummen wierd gevonden; ende tegen over een ander glas »met de beeltenis en den naem van Keyser Lothaer als Mo»nick van Prummen; ende omtrent dezelve de schilden en wa»pens der vorsten van Manderscheyd, Lemgouw en Baden."

Dat beide Schrijvers hetzelfde glas bedoelen, is meer dan

wezen moet; door welke verbetering men het jaar 1672 erlangt; in welk jaar, gelijk bekend is (het was op den 16 Junij) de stad Arnhem aan de Franschen overging, die dezelve in Mei 1674 weder verlieten.

waarschijnlijk; en dat dit geen ander is, dan het door mij geziene, kan ik, vooral na de mij bij monde medegedeelde berigten van deszelfs bezitter, niet betwijfelen. — Nu vindt men bij de Geschiedschrijvers van Gelderland wel vele berigten over het gezag, de regten en bezittingen van Prüm, in en bij Arnhem, bijzonderlijk ten aanzien van de S. Eusebius-kerk, — men zie de bij VAN SPAEN, *Oordeelk. Inleid. tot de Hist. van Gelderland*, deel IV. bl. 214; *Geogr. Beschrijving van Gelderl.*, Amsterd. 1772, 8vo. bl. 15, en *Wandelingen in een gedeelte van Gelderland*, Arnhem 1836, 8vo. bl. 31, verzamelde berigten en aangehaalde bronnen, — maar over de geschiedkundige daadzaak, den tijd en de wijze der gifte van dit glas, treft men niets naders aan. Na raadpleging der in druk verschenen geschriften over de Geldersche geschiedenis, vervoegde ik mij nog tot den Archivarius van Gelderland, den heer IS. AN. NIJHOFF, in hoop, uit het rijke aan zijn beheer toevertrouwde Archief, of uit andere hem ten dienst staande handschriftelijke bronnen, nadere opheldering te erlangen; deze echter kon mij na gedaan onderzoek niets anders mededeelen, dan een berigt van KEUCHENIUS, vervat in een handschrift, getiteld *Arenacum;* dit echter behelsde niets meer dan wij boven uit RADEMAKER en SLIGTENHORST hebben medegedeeld; in overeenstemming met den laatstgenoemden, kent KEUCHENIUS het bedoelde glas aan de Sint Janskerk toe. Uit zijn berigt blijkt echter, dat de Schrijver zelf het aldaar niet of niet juist gezien heeft (*).

Het schijnt naar deze berigten, dat de oorspronkelijke plaats van bestemming voor dit glas, wel de Eusebius-kerk, de oudste kerk van Arnhem en die eertijds in zoo naauwe

(*) Zijne woorden zijn deze: »Vitrum conspicitur in medio »templo versus austrum, quod abbas donavit Prumiensis et Tre»verensis: hoc in vitro sive fenestra cernere primo est Pipini regis »Franciae et fundatoris Abbatiae Prumiensis effigiem cui adscrip»tum: PIPINUS REX FRANCIAE ET FUNDATOR PRUMIENSIS. Ei »exadverso conspicitur effigies Lotharii imp. cum hac subscriptio»ne: LOTHARIUS IMP. MONACHUS PRUMIENSIS." Addita insuper *aut* »subjecta sunt insignia Principum de Manderscheit, Lemgou, Baden."

betrekking tot de abdij van Prüm stond, is geweest. Dat hetzelve echter uit den tijd van Lotharius zoude zijn, volgt er geenszins uit. Integendeel, de latere afkomst schijnt reeds daaruit te blijken, dat men op de schouders van Lotharius drie gouden leliën ziet, welke bloemen eerst in het jaar 1146 in het Fransche wapen gekomen zijn (*). Intusschen was het *mogelijk*, ofschoon *onwaarschijnlijk*, dat deze later op het portret waren aangebragt; een opzettelijk onderzoek zoude zulks doen blijken. Eene vergelijking met andere soortgelijke overblijfselen van Byzantijnsch karakter zal, hoop ik, eerlang het gemis aan echte handschriftelijke bescheiden nopens den juisten tijd der afkomst, vergoeden.

De beide andere portretten dragen geheel hetzelfde kunstkarakter, behooren dus tot denzelfden tijd, en hebben zeer waarschijnlijk ook denzelfden oorsprong. Het portret van onzen Heiland, geheel *en face* te zien, is op groenen grond; de mantel schijnt purperrood te zijn, waarvan echter de zekerheid eerst bij de doorstraling van het licht zou moeten blijken. De kleur van het aangezigt is dezelfde bruine, als die bij Lotharius. Het hoofdhaar is op den schedel gescheiden, en loopt in zacht opwaarts gebogene, doch steeds smaller wordende krullen langs beide zijden van het aangezigt tot daar, waar de baard van de kin begint, en wordt dan ingesloten door de auréole. Een

(*) Zie *l'Art de vérifier les dates*, *dern. édit.*, t. V. p. 527; BLONDEL, *Généalogie de France*, t. II. p. 168, volgens A. KOCH, *Tableau des révolutions de l'Europe*, Paris 1823, 8vo. t. I. p. 123. — Op de schepters der Koningen van Frankrijk ziet men die bloemen ook vroeger: zie LENOIR, *Atlas des monumens de la France*, pl. IX; D'AGINCOURT, *Sculpture*, pl. XII. 6. Derzelver oorsprong (waarover bij MONTFAUCON veel is te lezen, en die door den een' in *padden*, door een' ander in *bijen*, en wederom door anderen in lansspitsen gezocht is) schijnt ontleend te moeten worden aan de bloem zelve, de *Iris lutea*, die in de moerassen van Frankrijk veelvuldig wordt aangetroffen. Zie A. L. MILLIN, *Dict. des beaux-arts* art. *Fleur-de-Lys.*

kleine knevel bedekt de bovenlip en valt van deze, eerst loodlijnig, dan uitwaarts gebogen langs beide zijden van den mond. De baard van de kin is gescheiden, naar de oude type der portretten van Jezus, gelijk men die vindt in den bekenden brief van Lentulus aan den Senaat en het Romeinschen volk (*), waar zijne uitwendige gedaante uitvoerig beschreven wordt, en welke beschrijving ook overeenkomt met de oudste afbeelding gevonden in het graf van Callistus en medegedeelt door BOTTARI (†). — Op het effen gelaat van den Heiland ligt eene groote kalmte en een plegtige ernst, welke echter door minzaamheid is getemperd. Zijn blik is, niet zonder blijkbare beduidenis, naar beneden geslagen; het onderschrift geeft daarvan de reden. Dit is keurig en op dezelfde wijze als bij Lotharius geschreven, en luidt:

SPECIOSA FACIES CHRISTI DOMINI JUDICATURI MUNDUM ET SEPARATURI OVES SUAS AB HOEDIS, QUAE EX EUSEBIANAE ECCLESIAE MEDIO ORIENTALIS AMBITUS VITRO SESE DEMISIT, DUM INTER LUDOVICUM XIIII. GALLIAE REGEM ET ORDINES VELTOS. DIVA PAX REGIONIS, SED NON RELIGIONIS PACTA EST. (d. i. 1678); en daar onder:

Si nihil hic vitii sed solus Christe fuisses,
Non foret aede sua mortua recta fides,
Sed quia cuncta potes, atque hanc scio surgere certo,
In die judicii, fac ut et ante rogo.

Het portret van Petrus, op omtrent een derde *en face*, is op donker bruinen grond. De mantel is groen, de gloria goud en het aangezigt van dezelfde bruine roetkleur als dat der vorigen. Het haar van het hoofd, zoowel als van den baard, is niet lang, maar zwaar en schoon ge-

(*) Onder anderen te vinden in den *Cod. Apocr.* van J. A. FABRICIUS, Hamb. 1719. 8vo p. 301.

(†) *Roma sotterranea*, tom. II, tav. LXX. Zie over dat graf verder ARINGHI, *Roma Subterranea*, Arnhem 1671. 8vo. p. 218 seqq., en over de afbeeldingen van onzen Heiland, de geleerde verhandeling van J. REISKIUS, *de Imaginibus Jesu Christi*, Jenae 4o. 1685.

kruld; natuurlijk, zonder gemanierdheid. Het hoofd is gebogen en de blik naar beneden gerigt; waarvan men, even als bij het portret van onzen Zaligmaker, de reden in het onderschrift vindt. Dit, even als de vroegere geschreven, luidt:

EFFIGIES S. PETRI APOSTOLI INTUENTIS LAZARUM RESURGENTEM ET SEPULCRUM EJUS; ELAPSA EX EUSEBIANAE ECCLESIAE VITRO ULTIMO AQUILONARIS AMBITUS DUM PER LUDOVICUM XIIII. GALLIAE REGEM, festo saCrosanCto phILIppI aC IaCobI DeserItVr Vera fIDes aC CIVItas nostra. (d. i. 1674); en daaronder:

Petre quid inspectas Lazaro surgente sepulcrum
Dum pius ejicitur grex tuus aede sua,
Anne quod opprimitur Christi patientis ovile
Non secus ac Lazarum surgere posse notas.

Indien door deze onderschriften de afkomst der stukken uit de Sint Eusebius-kerk wordt bevestigd, wij zien daaruit tevens, dat dezelve slechts gedeelten hebben uitgemaakt van grootere geschiedkundige glas-schilderijen, waarmede die kerk weleer moet zijn versierd geweest, met name *het laatste Oordeel* en *de Opstanding van Lazarus*. Wij zijn zeer verlangende te weten, waar die overige fragmenten gebleven zijn, en hopen vurig, dat deze voorloopige mededeeling tot het opsporen en wedervinden van dezelve, al waren het ook slechts kleine gedeelten, aanleiding geven zal.

De tegenwoordige bezitter der drie genoemde portretten is onbekrompen genoeg, niet slechts om dezelve aan vrienden der oude kunst ten zijnent te laten zien, maar ook om te vergunnen, dat daarvan schetsen genomen worden; die, zoo zij door eene in *deze soort* van teekenkunst *geoefende hand* worden uitgevoerd, beter over het karakter en de kunstwaarde zullen doen oordeelen, dan de uitvoerigste beschrijving. Wij hopen in staat te zijn, zoodanige, benevens de nader in te winnen berigten en in te stellen onderzoekingen, in het vervolg mede te kunnen deelen.

Leiden, den 1 Augustus 1839.

DE WOERD ENZ.

TE KESTEREN IN DE NEDER-BETUWE.

Onder de bijna algemeen aangenomene zaken, behoort de waarschijnlijk Romeinsche afkomst van den naam van het dorp *Kesteren*, misschien wel voornamelijk om de overeenkomst met het Romeinsche *castra*, misschien ook om deszelfs ligging tegen over *Reenen*, door de meesten voor het oude *Grinnes* gehouden. Zeer vreemd was het echter, dat men in Kesteren nimmer van eenige oudheden hoorde, en nog veel minder van eenig bewijs eener vroegere legerplaats (*). Edoch daar Kesteren hierin, in het algemeen, gelijk stond met de meeste dorpen in de Over-Betuwe, waar de oudheden niet door *tumuli* gekenmerkt worden, zoo kwam het mij voor, dat, bij eene meer naauwkeurige beschouwing, misschien wel iets meer voor den dag zoude komen, dan men tot nog toe gevonden had.

Immers, waren ook de *tumuli* weg genomen, die de begraafplaatsen onzer vaderen heuvelvormig bedekten; de hoogten zelve konden moeijelijk geheel vernietigd worden; en waren zelfs ook deze verdwenen, wie zoude de zwarte aarde,

(*) Als blijk evenwel van het aanzien, waarin Kesteren oudtijds stond onder de omliggende dorpen, kan men aanvoeren, dat, in het vroegste landregt van de Betuwe, ten jare 1327 door Reinald Graaf van Gelre gegeven, Kesteren en Zoelen voorkomen als de plaatsen, waar de rigter van de Neder-Betuwe *sijn hemesteden condichen*, d. i. de bank spannen en het gerigt houden zoude. Dit geschiedde te Kesteren, nog in het laatst der voorgaande eeuw, onder den blooten hemel, bij de kerk, onder eenen aldaar staanden notenboom. Zie *Aanteeken. op de Landregten van de 4 Bovenambten*, bl. 44, en verg. NIJHOFF, *Gedenkw. uit de Gesch. van Gelderland*, deel I. bl. 229.

RED.

ontstaan door het verbranden van zooveel honderden en misschien duizenden van lijken, hebben kunnen veranderen in gewone klei? En ware ook dit nog geschied, zoo moest men toch hier of daar een veld vinden, waar men, òf vroeger op potten gestooten had, òf nog de scherven, die dan tot de vroegere urnen-bakkerij of tot de begraafplaats zelve behoorden, over den grond verspreid kon vinden, en waardoor alzoo de streek als de oudste van den ganschen omtrek gekenmerkt werd.

En waren ook alle deze kenmerken niet aanwezig, zoo zoude nogtans eene naauwkeurige beschouwing van den loop der wegen, hun einde of te zamenloop uit alle urnenstreken, op één stuk grond, hunne omgeving van dit ééne stuk, dat zich tevens als het hoogste in den omtrek kenmerkte, eenig licht over de gezochte oudheid kunnen verspreiden, bijzonder wanneer zoodanig een stuk den naam van *Woerd*, *Hof*, *Loo*, soms ook van *Höfke* of *Eng*, droeg, of misschien, bijaldien, bij het verbasteren van deze namen, slechts nog maar eene geheime vrees voor iets, dat aan het wonderbare grensde en naar eene oude duistere overlevering riekte, dit bewuste stuk, ook vaak doordien het tiendvrij was, reeds als een stuk gronds, dat boven vele andere bijzonder mogt geacht worden, in het oog deed vallen.

Reeds lang had ik, bij den mij vriendelijk toegenegen Burgemeester VAN DER ZANDE en den Predikant LAMMERS te Kesteren, naar een of meer dezer kenmerken van eenig bijzonder stuk gronds onder Kesteren laten vernemen, en was, door hetgeen als eene mondelinge mare tot mij gekomen was, niet weinig benieuwd, het dorp zelf en de omstreken van Kesteren in oogenschouw te nemen. Hetgeen ik er gevonden heb, teekende ik in de volgende bladen op.

Bij mijne intrede in het dorp Kesteren, bevreemdde het mij reeds aanstonds, eene kleine beek te vinden, die, wel op den afstand van een kwartier uurs van den tegenwoordigen Rijnstroom, onder den naam van den *Ouden-Rijn*, langs den dijk voortslingert, en de geheele landstreek, de Marsch genaamd, doorklieft. Nog meer bevreemdde het mij,

toen ik vernam, dat een groot gedeelte van de Marsch, en wel dat gedeelte, hetwelk aan de Stichtsche zijde van den Ouden Rijn ligt, tot voor weinige jaren, tot het Dijksbestuur van Utrecht behoorde; waaruit dus duidelijk blijkt, dat, nog niet eens vele eeuwen geleden, althans sedert het bestaan van onze Dijksbesturen, de polder de Marsch, die zich nu op den Betuwschen, en dus op Gelderschen bodem bevindt, vroeger aan het Sticht was gehecht en, door eene geweldige verandering in den loop van den Rijnstroom, eenmaal overgeplaatst werd; dewijl hij, ofschoon dan ook nu door den vollen Rijnstroom van het Sticht gescheiden, echter, volgens oude regten, tot hetzelve gerekend werd te behooren (*).

Deze eerste ontdekking maakte het terrein, dat ik onderzoeken wilde, reeds geheel anders, dan ik verwacht had. Want, in plaats, dat ik nu de *castra* of legerplaats in de Marsch ging zoeken, zoo moest dezelve integendeel ver-

(*) Reeds voor ongeveer drie eeuwen bestond er verschil tusschen de Provinciën Gelderland en Utrecht, over het regt van opperheerschappij in de Marsch. Die van Utrecht beweerden steeds, dat de Rijn oudtijds bezuiden dien polder geloopen had, zoodat dezelve aan de stadsvrijheid van Reenen vastgehecht geweest was; die van Gelderland erkenden wel, dat het regtsgebied aan de beide Provinciën gezamenlijk toebehoorde, maar maakten voor zich alleen aanspraak op de Souvereiniteit, en alzoo op het regt om belastingen uit te schrijven en te heffen. Inderdaad waren in de Marsch twee regterlijke Ambtenaren, beiden onder den tijtel van *Schout:* een van deze, van de Stichtsche zijde aangesteld, werd de *sprekende*, de andere, de Geldersche, werd de *zwijgende Schout* genoemd. (Zie *Tegenw. Staat van Utrecht*, deel I. bl. 76.) Na herhaalde onderhandelingen werd, met gemeen goedvinden der beide Provinciën, in het jaar 1778, de zaak in geschil aan de beslissing van den Prins Erfstadhouder overgelaten. Het is mij niet gebleken, dat de uitspraak ooit gevolgd is: ik vermoede veeleer het tegendeel, want nog in 1803 werd het toenmalig Staatsbewind verzocht, aan het geschil, door bepaalde aanwijzing van de grenzen der Provinciën, een einde te stellen.

der in het dorp van Kesteren zelf gezocht worden. Immers, met datgene, wat eenmaal tot Stichtschen bodem behoorde, had ik voor het oogenblik niet te doen.

Bij den Burgemeester zag ik eenige Romeinsche koperen munten, die in deze omstreken gevonden waren, edoch daar de plaats zelve niet bekend was, waar men die ontdekt had, heb ik dezelve van minder geschiedkundige waarde geacht. Aangenamer waren mij echter de bescheiden, die ik, zoo van hem, als van den Predikant, zoo aangaande de *Hooge-woerd* onder Kesteren, als omtrent andere dingen, die ik den volgenden dag zoude in oogenschouw nemen, voorloopig vernam. Dat alles toch leerde mij het stuk reeds aanstonds, niet alleen om den naam en om de soort van grond, maar ook om de omliggende stukken lands, en om de wegen die het omgaven, als een meer bijzonder stuk gronds en wel, als door oudheid merkwaardig, kennen.

Het lag een kwartier uurs ver in de Betuwe. Op de plaats, waar de kerk en het dorp stonden, en wel in den tuin van de pastorie, had de Predikant zelf vroeger eens, bij het graven in den grond, op eene ijzeren staaf gestooten; deze nagravende, vond hij haar gehecht aan eene ijzeren plaat, die eene aarden pot bedekte, doch hij had deze voorwerpen, als van te weinig waarde, verloren laten gaan.

Te Kesteren onderscheidt men twee woerden: de *Peppelen-woerd* en de *Hooge-woerd*. De *Peppelen-woerd* droeg geene andere kenmerken van oudheid, dan eene menigte scherven van urnen, die ik hier en daar over den grond verspreid zag liggen, welke allen mij van zeer ruwen vorm toeschenen te zijn. De Hooge-woerd wekte gansch andere belangstelling bij mij op. Aan denzelfden weg gelegen, als de Peppelen-woerd, eene der breedste straten van de Neder-Betuwe, ziet men haar reeds op eenen verren afstand, dewijl zij zich geheel heuvelvormig in het verre verschiet verheft. Vreemd is het, in de vlakke Betuwe, ver van alle huizen verwijderd, op zoodanig eene verhevenheid van een aantal bunders grond te stuiten, en moeijelijk is het, dezelve alleen als eene toevallige speling

der natuur te beschouwen. Nog vreemder is het, te moeten denken, dat zoodanig een Herkulische arbeid van menschelijke handen afkomstig zoude zijn.

Dan, zeker is de volksstam zelf vergeten, die eenmaal hier zijne verblijfplaats hield en hier zijne dooden begroef, want het oog ziet zelfs geene hut op de plaats, die eenmaal zoo veel menschenhanden vereischte, om haar in dezen staat te brengen.

Mijne nieuwsgierigheid werd gaande weg meer en meer gespannen. Ik had nog eenen langen akker vóór mij, eer ik op de Woerd kwam, en dan verhief zich de grond reeds meer en meer glooijend omhoog, tot dat zij daar eindelijk in eenen heuvel eindigde.

»Maar," zeide ik tot den Burgemeester, »hoe spijtig is het, dat de gansche Woerd met eene graszode bedekt is, zoodat het ons onmogelijk zijn zal, te kunnen zien, wat binnen in den bodem verborgen is."

»Het is zoo," zeide hij, »doch misschien zal de mol ons van meer dienst geweest zijn, dan wij wel zouden kunnen verwachten, door namelijk datgene aan het licht te brengen, wat daar beneden in de diepte schuilt."

Zoo was het ook. De gansche Woerd was bedekt met molshoopen. Het was toen juist nog in dien tijd der lente, dat zij, ongeslecht, hunnen natuurlijken vorm bezitten. De weide vertoonde dus reeds aanstonds, hoe zij beneden de graszoden gesteld was, en wel tot op zekere diepte. Want het is bekend, dat de mol zijne loopwegen houdt, tot beneden die streek, waar de wintervorst den grond verstijft, en zoo zag men hier ook, de gansche hoogte over, niets dan gindsche zwarte aarde, die der Betuwe niet eigendommelijk is en slechts uit de groote menigte van verbrand hout bij begrafenissen ontstaan konde. Wat mij echter spoedig met meerdere belangstelling vervulde, was het oneindig getal kleine scherven, dat door de mollen uit den grond opgehaald en naar boven gebragt was. Dit getal scherven was zoo groot, dat er onder de honderden molshoopen ook zeldzaam een gevonden werd, waar dezelve niet ten getale van een tot zes en meerdere aanwezig

waren. Deze stukken vertoonden wederom den gewonen vorm der urnen, zich in drie hoofdsoorten onderscheidende, namelijk in zeer ruwe, zeer fijne blaauwe, en geelachtige. Somtijds vindt men hier en daar in de ruwsten eenig teeken der allereerste kunst, bestaande in eenige regelmatige indrukken met de vingers, of in ruwe lijnen, die echter eene zekere regelmatigheid aanduiden. De fijne blaauwe zijn stellig door pottebakkers op hunne draaibanken vervaardigd en vertoonen meest die dunte en fijnheid van bewerking, welke nog altijd onze tegenwoordige fijnste potten kenmerken. De gele scherven, soms vol figuren, soms zeer eenvoudig, bezitten daarentegen de meeste kenmerken, dat zij van de smaakvolste urnen of vazen der Romeinen afstammen.

Deze Woerd in hare rigting volgende, zag ik, dat zij ééne lijn vormde met den *Hoogen Hof* onder Ochten en den toren van Reenen, zoodat, wanneer iemand deze lijn van den toren van Ochten (juist aan den *Hoogen Hof* aldaar gelegen) naar dien van Reenen had willen trekken, hij zeker ook de Woerd van Kesteren geraakt zoude hebben. Ik maak hiervan te liever gewag, omdat ik meen opgemerkt te hebben, dat de meeste Woerden de Betuwe, tegelijk met hare hoofdwegen, dwars doorsnijden, en alzoo het geheele landschap in evenwijdige lijnen verdeelen, welke evenwijdige lijnen ik naderhand mede in de Lymers heb ontdekt, waar ook de oude hoofdwegen, thans bijna geheel in verval, eene geheel andere rigting nemen, dan de nieuwe, die dezelve kruiselings doorsnijden. Zoo moet ook dit de oude legende bevestigen (die te algemeen rondzwerft, dan dat wij haar alle geloof zouden kunnen ontzeggen), dat oudtijds de meeste ingezetenen der Betuwe, der Lymers enz., des zomers slechts de vlakke velden bewoonden, maar des winters met hunne kudden op de bergen aan de Veluwzijde hun verblijf hielden. Van hier al die hoofdwegen van zulk eene ongemeene breedte, op vrij gelijkmatige afstanden van de bergen, door de lagere landen heen. Van hier hunne rigting naar de Woerden. Van hier de groote uitgestrektheid van gemeentegrond om de Woerden zelve, alwaar waarschijnlijk de verzamelplaats ten tijde der aankomst en des ver-

treks der kudden was; waar dan ook de volksverzamelingen plaats hadden; waar de lijken op de daaraan grenzende hoven verbrand of begraven werden; en waar de heilige dienst in de kapellen geschiedde.

Hoe dit ook zij, altijd verdient de zaak eene meer naauwkeurige overweging.

Naast de Woerd te Kesteren ligt een groot veld, *het Kamp* genaamd. Romeinsche penningen vond men hier bij afdrijving van den grond tijdens de overstroomingen. Men stoot er op steenen van allerlei soort. Zoude hier ook het eigenlijke *Castra* gelegen hebben, dacht ik, dat aan *Kesteren* dezen verbasterden naam heeft gegeven? Een oudheidkundige moge dit eens meer van nabij beschouwen: misschien zal hij dan de zaak, die thans eene gissing blijft, tot hoogere zekerheid voeren.

Toen ik de Woerd verliet, was ik uiterst benieuwd, of ik ook niet aan de overzijde van den ouden Rijn eenig overblijfsel van oudheid zoude kunnen ontdekken, dat misschien, als een vast punt aan den stroom zelven, voormaals den overtogt bevestigde. Ik zocht het langen tijd te vergeefs. Ten laatste vond ik echter eene weide, waarvan ik de hoop koester, dat latere opdelvingen hier eenmaal licht zullen doen opgaan over den grijzen vóórtijd. Op deze weide, de *hooge weide* genaamd, misschien vroeger de *hooge hof* of *hooge woerd*, zag ik eenige heuvelen van eene zoo blijkbaar door menschenhanden gevormde gedaante en daarbij zich alleen, door de molshoopen, als zwart van aarde, van de gansche weide onderscheidende, dat ik niet twijfel, of eenmaal zal men hier grafheuvelen vinden, die misschien nu nog steenen of urnen bedekken, welke ons den tijd zullen aanwijzen, wanneer deze hoogten opgeworpen werden. Hoe dit ook zij; meer en meer worden de Woerden en Hoven van Gelderland gekenmerkt als grondstukken van hooge oudheid, en misschien zal, vroeg of laat, het nasporen van dezelve nog wel aanleiding geven tot meer grondige kennis van de geschiedenis van gindsche oude dagen.

O. G. HELDRING.

OUDHEIDKUNDIGE ONTDEKKING

OP DEN

HEIMENBERG BIJ REENEN,

MEDEGEDEELD DOOR

L. J. F. JANSSEN.

Vele landgenooten en vreemdelingen bezoeken den schoonen Grebschen berg, *Heimenberg* geheeten, wegens de ruime en liefelijke gezigten, die hij aanbiedt; maar niet allen is het bekend, dat de grond waarop zij zich als dan bevinden ook belangrijk is, wegens overblijfselen van oudere dagteekening, dan de overleveringen, die zij uit den mond van den ouden boschwachter bij de steenen tafel vernemen. Ook ik droeg daaraan ook eerst sedert onlangs kennis, en weet niet, dat er tot hiertoe openlijk van is gesproken; weshalve het niet ondoelmatig is, er de opmerkzaamheid op te vestigen.

De heer Overste VERSTEEGH, zoon van wijlen onzen beroemden Oudheidkenner DIRK VERSTEEGH, woonachtig te Wageningen, had voor eenigen tijd, bij een bezoek van dien berg, oude aarden wallen opgemerkt, welke toen bijzonder in het oog vielen, omdat het hout juist gekapt was, waardoor de oppervlakte der heide bloot lag. De ervaren krijgsman had daarin eene oude verschansing gezien, waardig om nader onderzocht te worden, en er kennis van gegeven aan mijnen vriend HELDRING te Hemmen. Toen ik mij bij laatstgenoemden bevond, ten einde sommige der in die streken en door hem gedane ontdekkingen na te gaan, deelde hij mij dit berigt mede en had de goedheid den Heer VERSTEEGH uit te noodigen, nog eens met ons dien berg te bezoeken; deze voldeed met vriendschappelijke heuschheid aan onzen wensch, en zoo begaven wij ons te

zamen op den 13den dezer naar de bedoelde plaats, waar wij het volgende opmerkten.

Toen wij den berg bestegen, doch den top nog niet bereikt hadden, bespeurden wij reeds van verre hooge wallen, die, naarmate men meer naderde, duidelijker bleken, niet door de natuur, maar door menschenhanden, opgeworpen te zijn. Het hoogste punt bestegen hebbende, overzag ik een aanmerkelijk gedeelte der geheele verschansing. Zij bestond in eene dubbele rij wallen, die van eene gracht omringd waren en eenen flaauwen halfcirkel vormden, welke met beide uiteinden in de steile helling des bergs, aan de zuid en zuid-oostelijke zijde eindigde. De vlakte, die door dezen halfcirkel op den bergtop werd beschreven, had de lengte van omstreeks 250 el, gerekend van het eene einde der wallen tot het andere; terwijl de boog rondom den eersten wal, van uit de gracht genomen, eene lengte had van nagenoeg 360 el. De hoogte van den eersten of binnensten wal bedroeg 4 tot 6 el, welke onevenredigheid voor een gedeelte aan latere afplagging en beplanting zal zijn toe te schrijven; de tweede of buitenste wal was merkelijk lager. De gracht had eene aan de hoogte der wallen geëvenredigde diepte en eene breedte van 2 tot 4 el. Zoowel de diepte als de breedte der gracht was op zich zelve onevenredig; hetwelk waarschijnlijk ook aan latere en toevallige veranderingen was toe te schrijven. In de wallen zag men op drie onderscheidene plaatsen doorgangen, die echter slechts voor ééne persoon geschikt waren. De eerste dier doorgangen begon op den afstand van omstreeks 28 el van het meest oostelijke einde der wallen; de tweede op den afstand van 108 en de derde op dien van 320 el. De zuidelijke en zuid-oostelijke zijde van de bewalde vlakte werd bepaald door de steile helling van den berg, die op het oog eene hoogte van bijna 70 el scheen te hebben. Men had deszelfs natuurlijke steilte nog door kunst bevorderd, door op de helft van zijne hoogte nog eenen wal aan te leggen, die, beginnende onder het zuid oostelijke uiteinde der boven beschreven wallen, den bergrug

van eenen 160 el langen krans omgaf. Bij deze afhelling van den berg, was, aan hetzelfde zuid-oostelijke uiteinde der wallen, nog een klein *plateau* te zien, 7 tot 8 el beneden den rand van den berg, hetwelk eene lengte van 50 tot 60 en eene breedte van 16 tot 20 el scheen te hebben. Een smal voetpad, hetwelk aan die zelfde zijde van het uiteinde der wallen naar beneden slingerde, maakte tevens de grenzen uit van deze kleine vlakte. — Het kan uit het medegedeelde niet twijfelachtig zijn, dat het geheel eene oude versterking zij, die den tijd der Spaansche oorlogen te boven gaat; maar welke de bepaalde en oorspronkelijke bestemming zij geweest en uit welken tijd herkomstig, is nog geenszins uitgemaakt.

Het is meer dan mogelijk, dat een gedeelte van hetzelve opklimt tot dien duisteren vóórtijd, die ons in de dagen der vroegste bewoners dezer gewesten, der Celten en Germanen, terugvoert. De gedaante en de ligging van Oud-Germaansche offerplaatsen en tempels, elders ontdekt, komen met die van deze verschansing overeen, in derzelver nabijheid zijn overblijfselen van Germaansche graf-urnen gevonden, en ook de naam *Heimenberg* is van Germaansch karakter en beteekenis. Maar ook de Romeinen hebben ongetwijfeld op deze hoogten vasten voet gehad. Romeinsche versterkingen, elders ontdekt, hebben met deze overeenkomst. De Romeinen hebben langs den Veluwzoom, ook op de nabij zijnde Dorenweerdsche en Wageningsche bergen, sporen hunner aanwezigheid achtergelaten. Die hoogten waren hun belangrijk tot signalen of telegraphen, corresponderende met die der Nijmeegsche, Arnhemsche, Eltensche en Kleefsche bergen, en vooral ook tot dekking van den Rijn, die juist bij dit punt, de Grebbe, zijnen derden of noordelijken arm schijnt gehad te hebben. Overblijfselen van Romeinsch karakter werden in de nabijheid gevonden. Bij het doorzoeken van de oppervlakte van den met veldgewas beplanten bergtop, vonden wij twee scherven van Romeinsch karakter, benevens eene blaauwe glazen koraal (welke laatste echter ook van lateren tijd kon zijn) en in de gracht, die de beide wallen doorsnijdt, ontdekte

ik, tusschen nieuw opgegraven puin, eenige fragmenten van oude tegels, die ik voor Romeinsch meende te moeten houden. — Maar, of de tegenwoordige toestand der geheele versterking niet voor een groot gedeelte middeleeuwsch zij, waag ik niet te ontkennen. Elders ontdekte middeleeuwsche wallen hebben ook overeenkomst met deze. Op den Heimenberg, werden in 1362 de krijgsbanieren ontrold, bij de oorlogstwisten tusschen Graaf Albrecht en Eduard. Ik bespeurde ook puin en overblijfselen van late constructiën aan het zuid-oostelijke einde der wallen.

Om hier tot zekere resultaten te geraken, is meer noodig dan eene oppervlakkige bezigtiging, gelijk de onze was. De geheele versterking dient meetkundig opgenomen, bij opdelvingen onderzocht en de resultaten vergeleken te worden, met die van andere soortgelijke verschansingen in en buiten ons vaderland; terwijl men in oude kaarten, afbeeldingen en kronijken, naar ophelderingen te zoeken heeft (*). Zoodanige oplettendheid verdient deze hoogte te meer, dewijl zulke goed behoudene verschansingen in ons vaderland zeer zeldzaam zijn.

Zevenaar, den 19 October 1839.

(*) Vergel. over dezen berg, *Tegenw. Staat van Utrecht*, deel II. bl. 62, en NIJHOFF, *Gedenkwaardigh. uit de Geschiedenis van Gelderland*, deel II. bl. xc.

IETS

OVER EENEN

IN DEN GROND VAN DE VOORMALIGE ABDIJ TE RIJNSBURG GEVONDEN

GOUDEN RING.

In de maand November 1838 werd mij te koop aangeboden een in twee stukken gebroken ring van zuiver goud, wegende $8\frac{1}{2}$ wigtje, welke door een' boerenarbeider gevonden was, bij het graven in een land, waarop vroeger een der gebouwen van de prachtige abdij te Rijnsburg gestaan had.

Deze gebouwen, welke, sedert 1566 of 1572, als ruïne aan de voormalige grootheid der door geheel Nederland, ja buiten deszelfs grenzen, vermaarde abdij herinnerd hadden, en aan het Domein van den Staat behoorden, zijn in 1811 voor afbraak verkocht geworden, zonder dat wij gelooven, dat dezelve alvorens uit een bouwkundig oogpunt waren onderzocht en beschreven. Zoo ging ook dit heerlijk gedenkstuk uit de middeleeuwen voor het tegenwoordig geslacht en de nakomelingschap verloren!

Ik bezit in mijne kleine verzameling van *Vaderlandsche oudheden*, behalve een aantal munten, ook eenen koperen ring, zonder omschrift, en een stuk van eenen koperen doodkist met het opschrift ZOEN (zoon), allen te Rijnsburg gevonden.

De tegenwoordig bedoelde gouden ring, door mij aan een aantal landgenooten vertoond, welke ik meende, dat meer diergelijke zaken zouden hebben kunnen zien en dus kennen, was hun allen iets geheel vreemds. Ik heb denzelven daarom, op verzoek des Uitgevers van dit nut-

tige Tijdschrift, doen afbeelden, en geef het moeijelijk te verklaren opschrift

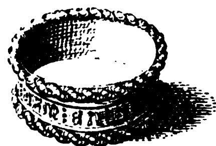
AL SCIN IC ARM EN BEN NIET RIKE

juist zoo als het is. De zin toch loopt, zoo als men ziet, niet geregeld af. Kan ook misschien de Abdis, aan welke deze ring, welke massief en voor die tijden (de 14e of 15e eeuw) buitengewoon kostbaar is, als zijnde het goud van het toenmaals nog niet ontdekte Amerika nog niet naar Europa gevloeid, aan eenen anderen vinger eenen tweeden ring gedragen hebben, welks opschrift den zin van den eersten ring aanvulde?

P. O. VAN DER CHIJS.

Leiden,
Junij 1839.

GOUDEN RING
opgedolven bij RHIJNSBURG,
in 1838.

T. Hooiberg. del. et lith.

PROEVE

VAN EEN

KRITIESCH ONDERZOEK DER ZOOGENAAMDE KRONIJK VAN

ANDREAS CORNELIUS,

DOOR

Mr. J. VAN LENNEP.

Voor eenigen tijd werd my door eene vriendelijke hand aangeboden eene Oud-Friesche Kronijk, met eene nette duidelijke letter geschreven, waarvan de vorm reeds genoegzaam zoude hebben aangeduid, dat het afschrift tot de zestiende eeuw behoorde, indien zulks niet ten overvloede bleek uit hetgeen op den omslag te lezen staat: *Cronycke van Vrieslandt voor die stadt Staveren Anno* 1591 *looft God bovenal.*

By een oppervlakkig onderzoek ontdekte ik, dat het een, op de acht eerste bladzijden na, volledig afschrift was der Kronijk van ANDREAS CORNELIUS, den organist te Harlingen, die in 1589 overleed, en wiens werk, zoo hy zegt, gedeeltelijk samengesteld naar de oude Kronijken van OCKO VAN SCARL en van VLYTARP, te Leeuwarden is gedrukt geworden, eens in-folio a°. 1597, en eens in-quarto a° 1742. Ik meen, dat er nog een latere druk van bestaat, die my echter onbekend is.

Eene vergelijking van het voornoemde handschrift met de uitgave van 1742 deed my niet zonder verwondering opmerken, dat het in volledigheid en naauwkeurigheid het gedrukte verre overtreft. Niet slechts vermeldt het verscheidene natuurverschijnselen, ongevallen en andere gebeurtenissen, waarvan in het gedrukte boek geen gewach wordt gemaakt; doch ook zijn vele misstellingen en dwaze aan-

merkingen, welke men in den uitgegeven *Cornelius* aantreft, in het handschrift verbeterd of weggelaten.

Zoo zegt, om een voorbeeld te noemen, de Schrijver, op bl. 83 der gedrukte kronijk, na van den dood van Julius Jarich Detama gesproken te hebben: »ik wist niet, »goede lezer, wat dat woord *Detama* beduidde, eer ik »kwam aan het navolgende, 't welk my aanwees, dat het »*Dekama* behoorde te wezen — en hebbe dat woord *De»tama*, zo ik 't gevonden hebbe, ook laten staan."—

De Heer DE WIND haalt in zijne *Bibliotheek der Nederl. Geschiedschrijvers*, I. bl. 224, deze plaats aan, ten bewijze, hoe weinig oordeelkunde de goede ANDREAS bezat, en hoe deze de kronijk, die hy voor zich had, heeft nageschreven, zonder die alvorens gelezen te hebben. Een dergelijk verwijt kan niet worden gedaan aan den vervaardiger van het onder my bestaande handschrift, waar de naam dadelijk *Dekama* gespeld, en de belagchelijke opmerking, hier boven genoemd, is weggelaten.

Zoo vinden wy, van een anderen kant, op bl. CCCCXIX van het handschrift, op het jaar 1546 den dood van Luther vermeld en, op dezelfde en eenige volgende bladzijden, belangrijke mededeelingen aangaande de ketterijen van *David Jorisz* te *Balck:* een en ander niet voorkomende in de gedrukte uitgave.

Uit deze omstandigheden en uit den tytel op den band heb ik gemeend te moeten opmaken, dat dit handschrift vervaardigd is geworden voor de boekery der stad Staveren, en dat de naschrijver, met meer oordeel daarby te werk gaande dan de samensteller van het vroegere handschrift, dit laatste verbeterd heeft en er voorts eenige byzonderheden bygevoegd uit CORNELIUS KEMP, SIBO THARICKS en andere oude Schrijvers, gelijk mede uit latere, meer authentieke bescheiden.

Wellicht zal men van oordeel zijn, dat een meer gezet onderzoek omtrent dit handschrift de moeite weinig zoude loonen, en dat de geschiedenis er niet by wint, of het getal der exemplaren der kronijk van ANDREAS al of niet vermeerderd zij; vermits toch hy, zoowel als zijne voorgan-

gers VLYTARP en OCKO, reeds lang door de rechtbank der kritiek veroordeeld zijn en alle geloofwaardigheid hun ontzegd is: ja, wie het voor hen opneemt, mag met reden duchten, dat de schimmen van EMMIUS, DOUSA, ALTING, en zoovele andere deftige Schrijvers, tegen hem opstaan, en hem met zijn werk naar het befaamde *Fositenland* of op den bodem van het Roode Klif verwijzen.

Intusschen, in het gebied der letterkunde bestaat geen vonnis in het hoogste ressort: en zelfs de uitspraak van hen, die er den Hoogen Raad in uitmaken, blijft nog altijd aan cassatie onderhevig. Noch het gewicht dier groote namen, noch het oordeel van den Heer DE WIND, die èn OCKO èn VLYTARP tot vernietiging verwezen heeft, maakt my huiverig om te verklaren, dat my de onderhavige Kronijk, als bydrage tot de geschiedenis, zoo geheel verwerpelijk of onbeduidend niet voorkomt. Ik wil gaarne toegeven, dat de Harlinger organist geene kritiek noch doorzicht bezat: ik hecht weinig aan het bestaan van OCKO of VLYTARP; maar ik hecht zeer veel aan de overleveringen van eeuwen, ingeworteld by een volk, en sprekende uit hunne zeden, wetten en geschriften: en wanneer ik een werk vinde, dat met die overleveringen instemt, daarop gebouwd is, die bewaart en toelicht, dan verwerp ik het niet geheel om eenige fabelen en onwaarschijnlijkheden, welke ik daarin ontmoet.

Het zij my vergund, dit mijn gevoelen op de Kronijk, waarvan hier de rede is, toe te passen, en die tegen den daarover uitgesproken banvloek te verdedigen.

Ik zal echter niet ophalen, al wat deswege by vroegere Schrijvers is te boek gesteld; maar my vergenoegen met de gronden te toetsen, waarop de Heer DE WIND, op het voorbeeld onzer beste *critici*, de Kronijk meent te moeten verwerpen, of haar althands alle gezach te ontzeggen. Hetgeen Z. Ed. daarover te boek stelt, is te vinden in de Inleiding van zijn bovengenoemd werk, bl. 9 — 16, en in zijn tweede Boek, Hoofdst. I. bl. 223, 225.

De Heer DE WIND begint met aan te toonen, hoe onwaarschijnlijk het zij, dat er ooit een OCKO VAN SCARL,

in de tiende eeuw reeds, uit werken van vroegere Schrijvers zoude hebben geput en eene kronijk samengesteld, en betwijfelt voorts, of er ooit, gelijk ANDREAS voorgeeft, een VLYTARP bestaan hebbe, die het werk van OCKO zoude hebben vervolgd. Wy willen deze beide vraagpunten geheel daarlaten. Genoeg zij het ons, dat de Heer DE WIND niet slechts erkent, maar zelfs bewijst, dat ANDREAS CORNELIUS zelf de Kronijk, die zijn naam draagt, niet heeft kunnen uitdenken of samenstellen. Hy moet dus een ouder handschrift hebben voor zich gehad; en daarvan is de maker onzeker. De Heer DE WIND houdt het er voor, dat het oudste gedeelte daarvan door een Schrijver uit het begin der dertiende eeuw is samengesteld, die het, op het voetspoor van HUNIBALDUS, GALFRIDUS, TURPIJN en anderen, met fabelen heeft opgeschikt, in een tijd, toen bybel en geschiedenis in het kleed van een roman moesten gehuld worden, wilde men die aanhooren.

Dat er in de Kronijk fabelen worden opgedischt, wil ik niet tegenspreken; doch dat. gelijk de Heer DE WIND zegt, het eerste en de helft van het tweede boek een samenstel van de *lompste verdichtselen*, en dien volgens geheel te verwerpen zijn, wil ik zoo gaaf niet toestemmen; ik meen in tegendeel te kunnen aantoonen, dat ook dit gedeelte der Kronijk niet van alle belang ontbloot is.

Alle volksgeschiedenissen, zonder eenige uitzondering, hebben hare *Mythen*, waarmede zy aanvangen en welke langzamerhand en ongemerkt met de ware oirkonden samenvloeien. Het zoude dus op zich zelf niets tegen onze Kronijk bewijzen, dat zy met fabelen een aanvang neemt: en men heeft, zooverre ik weet, noch het gezach der Egmonder Kronijk noch dat van die der Heeren Van Brederode of Arkel, noch zelfs, om van achtbaarder Schrijvers te gewagen, dat van HERODOTUS en LIVIUS tegengesproken, omdat sommige hunner verhalen den toets der kritiek niet doorstaan. Maar wat ik beweer, is, dat de Kronijk van OCKO, om haar dien naam te laten, wanneer wy die alleen in hare grondtrekken beschouwen en de byzonderheden daar laten, misschien minder afwijkt van de waarschijn-

lijkheid en meer overeenkomt met hetgene by Schrijvers van gezach te vinden is, dan eenige andere, en dat het oordeel van den Heer DE WIND te gestreng is, wanneer hy zegt, dat geen onbevooroordeelde die verhalen kan aannemen, zonder tevens CESAR, TACITUS, STRABO, PLINIUS, enz. voor logenaars en weetnieten te verklaren.

Ik zie deze gevolgtrekking niet in, en meen mijn gevoelen door eene korte opgave en beschouwing van sommige dier verhalen te kunnen rechtvaardigen, waartoe ik thands overga.

De Kronijk begint, gelijk alle Mythologiën, met Giganten of Titans: van deze wordt echter niets byzonders vermeld. Vervolgens krijgen wy de vertelling der bevolking van Friésland, door de Indische vorsten Friso, Saxo en Bruno.

Zonder my met deze namen op te houden, wil ik hier alleen op de omstandigheid doen letten, dat Friesland, volgens den Kronijkschrijver, uit Indië zoude bevolkt zijn.

En wanneer ik dan acht geef op de godsdienstoefeningen, zeden en gewoonten van den Frieschen landaart, welke van de vroegste tijden af geheel verschillend zijn geweest van die der naburen, en waarin het Oostersche kenmerk niet te miskennen valt, op zijne eigene, van de Germaansche tongvallen onderscheiden taal, op de bestendige overlevering, dat de Friezen van Aziatischen oorsprong zouden zijn, zoo zie ik niet, dat wy verder kunnen gaan dan over die wijze van bevolking een *non liquet* uit te spreken.

Verder voortgaande verhaalt ons de Kronijkschrijver, dat het volk, hetwelk zich in Friesland nederzette, zeer onrustig en oorlogzuchtig was en in gestadigen twist met zijne naburen, waardoor het ook kwam, dat het buiten Staveren geene steden bouwde. Al houden wy nu die vroege stichting van Staveren voor eene grootspraak des Schrijvers, zoo moeten wy erkennen, dat het overige wel overeenstemt met hetgeen by TACITUS en andere Schrijvers betreffende de zeden van dien volksstam voorkomt.

Daarop volgt de vermelding eener schatting, welke onder Augustus den Friezen werd opgelegd, welk gebruik sedert dien tijd in stand bleef. Ook dit is overeenkomstig met hetgeen TACITUS in het IVde zijner *Jaarboeken*, cap 72, verhaalt.

Op het jaar 1 na Christus geboorte vinden wy gewach gemaakt van een oorlog tusschen de Friezen en Batavieren. Opmerkelijk is het, dat ongeveer te dier tijd door Tiberius eene overwinning op de Caninefaten behaald is (zie VELLEJUS PATERC. II. 105), waartoe de aanleiding niet wordt opgegeven. Al wat die Vorst hier te lande verricht heeft, is hoogst onzeker; doch zooveel is buiten twijfel, dat er onder zijn veldheerschap hier gevechten hebben plaats gehad: — en dat daarin de Friezen kunnen gemoeid zijn geweest, 't zij als bondgenooten der Caninefaten, 't zij als hulpbenden der Romeinen, heeft niets vreemds of onwaarschijnlijks.

Wat zonderlinger klinkt is de krijg tusschen den Frieschen Vorst Azinga en den Hertog (*sic*) van Brabant. Te regt merken EMMIUS en andere Schrijvers op, dat geheel Belgiën toen onder de Romeinsche heerschappy lag, dat noch de naam van *Brabant*, noch die van *Hertog* toen bekend waren. Intusschen dient hier gelet te worden, dat ten gevolge der nederlaag van Varus de Romeinsche macht aan den Beneden-Rhijn zeer verzwakt was, en dat een strooptocht der Friezen in het land der Tongeren niets ongerijmds zoude geweest zijn; dat de tytel van Hertog eene bloote vertaling van het Latijnsche *dux* kan zijn: terwijl de vercierselen, waarmede de vertelling prijkt, door den samensteller der Kronijk, die niet beter wist, kunnen ontleend zijn geworden uit de Brabantsche Kronijken, waarin wij van diezelfde Hertogen, als toen reeds het bewind voerende, gewach vinden gemaakt.

Dibbald, de opvolger van Azinga trekt naar het Hof van Keizer Claudius en staat dezen ten dienste. EMMIUS en de overige critici verwonderen zich, dat van dezen, en van andere Friesche Vorsten, waarvan nader, geen gewach is gemaakt door TACITUS, die toch zoo breedvoerig spreekt van

Civilis en anderen. My komt voor, dat deze aanmerking te veel en daardoor niets bewijst. TACITUS geeft de namen niet op van al de Batavieren, die te Rome geweest zijn, of onder 's Keizers lijfwacht gediend hebben; maar alleen van de zoodanigen, die zich door hunne daden, 't zij voor, 't zij tegen Rome verricht, eenen naam hebben gemaakt; en de omstandigheid zelve, dat er Friezen te Rome geweest zijn, kan, dunkt my, niet worden tegengesproken; en is zelfs blijkbaar uit de zending naar Rome der Friesche opperhoofden, welke onder de namen Verritus en Malorix bekend staan.

De oorlogen tusschen de Friezen en Deenen of Sikambers daarlatende, waarvan de Romeinsche Schrijvers, als hun weinig aangaande, niet behoefden te spreken, kom ik op de regeering van Domitiaan. Men weet uit SUETONIUS, dat hij de Katten en Marcomannen bestreden heeft. Deze zelfde omstandigheid vinden wy in onze Kronijk vermeld, en tevens dat Tabbo, de Friesche Vorst, hem in dien oorlog gevolgd is, gelijk wy later van den Vorst Aldebold lezen, dat hy M. Aurelius de Wandalen helpt bestrijden. Ook hetgeen daarna volgt, betreffende eenen inval van zwervende volksstammen in Friesland, en van de overwinning op hen behaald, komt vry wel overeen met hetgeen wy lezen bij JUL. CAPITOLINUS, aangaande den krijgstocht, onder Commodus door Clodius Albinus tegen sommige Overrhijnsche volkeren gedaan: met dit onderscheid alleen, dat in onze Kronijk de eer der overwinning aan de Friezen wordt toegekend.

Wy vinden vervolgens in 253 den Frieschen Hertog Odilbald in aanzien by Keizer Valerianus en later by Diocletiaan. Het is bekend, dat deze laatste omstreeks het jaar 300 Egypte veroverd heeft. De Kronijk laat hem Odilbald daarheen zenden, die er in 302 komt te overlijden. Men ziet dus, dat de tijdrekening hier altijd behoorlijk in acht genomen wordt.

Doch wat my merkwaardiger voorkomt is het navolgende: »A°. 279 (zegt de kronijk) kwamen de Bataviers met groo-

»te heirkracht in Friesland en deden daar onverziens veel »schade: deze is Ubbo zeer mannelijk tegengetreden en »heeft ze met zulk een ernst en onversaagdheid aangegre- »pen, dat hy daardoor het veld en de overhand behouden »heeft, zoodat de Bataviers weder geweken en de vlucht »genomen hebben" enz.

Vergelijken wij nu hiermede hetgeen wy by ZOSIMUS, (lib. I. cap. 68 en VOPISCUS in Bonoso, p. 767) lezen omtrent de Franken, die eenigen tijd vroeger zich in de Betuwe hadden nedergezet en, hoewel door Probus overwonnen, den Romeinen last genoeg bleven aandoen, hunne schepen vermeesterden en de Gallische kusten onveilig maakten, dan verkrijgt het boven vermeld verhaal een' hoogen graad van waarschijnlijkheid: mits men slechts, onder den naam Bataviers, inwoners van de Betuwe versta, en niet bepaaldelijk denke aan de afstammelingen der oude Batavieren.

Op dezelfde wijze kunnen wy vergelijken hetgeen de Kronijk ons tusschen de jaren 344 en 359 meldt, betreffende onderscheidene oorlogen, welke de Friezen tegen de naburige volkeren (aldaar Sicambren, Bataviers en Westfalen genoemd), hebben gevoerd, met hetgene omtrent den toenmaligen staat dezer landen by de Romeinsche geschiedschrijvers te boek gesteld is: en de achtereenvolgende invallen der Saliërs, Quaden en Saxers in deze gewesten, door dezen vermeld, hechten zich op eene allezins natuurlijke wijze aan het verhaal des Kronijkschrijvers.

De beroemde krijgstocht van Hengist en Horsa naar Brittanje, welke onze Kronijk met een fraaien tooi van romantische byzonderheden beschrijft, wordt aldaar opgegeven in 't jaar 385 te zijn voorgevallen. BEDA stelt dien echter in 449 en andere Kronijken eenige jaren vroeger; zoodat zich hier buiten twijfel een verschil opdoet. Echter is de juiste tijdsbepaling hoogst onzeker, gelijk dit reeds door WAGENAAR en anderen is opgemerkt. Doch de geheele bedenking vervalt, nademaal wy op het jaar 470 nogmaals een verhaal bekomen van twee broeders, mede Hengist en Horsa genaamd, welke insgelijks naar Brittanje trekken

en aldaar sneuvelen, hoewel hun volgers zich aldaar vestigen. De samensteller der Kronijk heeft hier dus kennelijk uit twee verschillende bronnen geput, en, beiden niet overeen kunnende brengen, beider opgave in zijn verhaal ingelascht.

Wy zijn nu tot het tijdvak van Clovis of Hlodwig genaderd. Tegen dezen Vorst trok, volgens onze Kronijk, in het jaar 496 Richolt de Koning der Friezen te velde. Opmerkelijk is het, dat men by D'ACHERY, tom. III p. 269, in het boek *de castro Ambasiae et ips. dom. gestis*, IV. n. 4, onder de volkeren, die zich tegen den Frankischen Vorst verbonden en by Zulpich verslagen werden, ook de Friezen genoemd vindt. Zeker heeft de Fransche verzamelaar niet uit onze, noch onze Kronijk uit de zijne geput: en men moet dus hier eene vroegere overlevering aannemen, welke aan beiden tot bron heeft gediend. Van Beroald, den opvolger van Richolt, vinden wy vermeld, dat hy door Clotarius verslagen is, die tevens al de Friezen, langer dan zijn zwaard, liet ombrengen. Wie ziet hier niet hetzelfde verhaal, ons door GREGOR. TURON., lib. IV. cap. 10 en 14, en door FREDEGARIUS in zijne Kronijk cap. 74 gegeven? 't Is waar, by deze Schrijvers wordt alleen van Franken en Saxers gesproken; doch beide deze volkeren worden zoo dikwijls met elkanderen verward, dat aan dit verschil niet kan gehecht worden: en zonder dat ik met SUFFRIDUS PETRI, in zyne verdediging van de Kronijk van OCCO, wil toestemmen, dat de geschiedschrijvers verkeerdelijk aan eenen Saxischen Beroald hebben toegeschreven, wat door den Frieschen Beroald verricht was, meen ik zeer wel te mogen aannemen, dat de Friezen in dien veldtocht de Saxers hebben bygestaan.

Van den vreedzamen Adgillus, van den onversaagden en te recht vermaarden Radbout en hunne opvolgers, zal ik niet spreken. Wat de Kronijk van hen vermeldt, is waarheid, met grove fabelen doormengd; — doch wy vinden die zelfde fabelen by alle Kronijkschrijvers terug, die van hen gewagen: en echter is het nooit iemand in het hoofd ge-

komen, het bestaan dier Vorsten tegen te spreken. Met hunne geschiedenis eindigt het eerste boek.

Het tweede geeft de namen en verrichtingen op van Frieslands Potestaten. Dat sommige dier namen onecht en enkele der in onze Kronijk hun toegeschreven daden onwaarachtig zijn, is mogelijk; doch ik wil daarom niet, gelijk EMMIUS doet, het geheel als verzonnen verwerpen. Te recht merkt de in mijn oog scherpzinnigste onzer Critici, de doorkundige en alles behalve lichtgeloovige VAN RIJN aan, in zijne aanteek. op de *Oudheden van Friesland*, III. bl. 419 en 420, dat EMMIUS bekent, hoe de Friezen door vergunning van Karel den Groote Landoversten of Potestaten mochten kiezen, en het dus te geloven staat, dat zy van dat voorrecht gebruik gemaakt hebben. Het zoude dus slechts op de namen aankomen; maar zoolang die niet bewezen worden verzonnen te zijn, en zoolang de verhaalde gebeurtenissen niet kennelijk onwaarschijnlijk, of strijdig zijn met hetgene door Schrijvers van gezach vermeld wordt, bestaat er geene reden die niet aan te nemen, en er van te geloven wat men goedvindt.

Dan, ik heb deze dorre vergelijking al lang genoeg gerekt. Zooveel, meen ik, kan daaruit zijn gebleken, dat onze Kronijk niet zooverre, althands in hare grondtrekken, van de berichten der geschiedschrijvers afwijkt, als zulks wel door hare minachters wordt beweerd. Nu nog een woord over de innerlijke bewijzen van onechtheid, welke men haar ten laste legt.

Men verwijt haar namelijk niet slechts de tastbare fabelen en onwaarheden, waarmede zy is opgevuld, en waaronder men telt: het vuurspuwen van het Roode Klif, het overstroomen van een deel des lands door een zouten vloed, die door het offeren van een driejarig kind gestopt werd, het verschijnen van meerminnen en zeemonsters, enz. maar ook de opgesmukte verhalen wegens den luister en pracht der tempels en gebouwen, die Friesland onder de regeering der vroegste Vorsten zouden vercierd hebben, in een tijd, toen dat land nog geen denkbeeld kon bezitten van kunsten en wetenschappen: de boekery, te Staveren aan-

wezig: de ridderspelen en oefeningen aldaar gevierd: de blazoenen en wapenen, aldaar in gebruik, voor die nog bekend waren, enz.

Wat de mirakelen betreft, ik wil die niet verdedigen; doch zy wegen slechts op tegen die, welke wy ook by deftige Schrijvers vinden. Of er in Friesland en bepaaldelijk in het Roode Klif ooit uitwerkselen van vulkanischen aart hebben kunnen plaats vinden, is een vraagpunt, welks beslissing ik aan Geologen overlaat. Meerminnen vinden wy, en veel later, in den Purmer terug: en, wat den stroom van zout water betreft, zoo geloven wy, dat hierin, even als in het zoenoffer, niets onwaarschijnlijks gelegen is.

Maar nu de fraaie tempels, en de boekery? —

Wy bekennen, dat ons die vreemd voorkomen by een volk, hetwelk volgens TACITUS (*Jaarb.* IV. cap. 72.) te arm was, om eenige schatting, behalve ossenhuiden, op te brengen. Intusschen moeten wy niet uit het oog verliezen, dat van de stichting dier gebouwen en de verzameling dier geschriften of boeken eerst later wordt gewach gemaakt; en men dus, uit hetgene onder Druzus plaats had, geen gevolg kan trekken tot hetgene jaren daarna gebeurd is. En, wanneer wy dan iets toegeven aan de zucht der Friesche Kronijkschrijvers, om den roem des voorgeslachts te vergrooten, zien wy niet, waarom de bouwkunst en zelfs de wetenschappen onder hen niet eenige vorderingen gemaakt zouden hebben. Zy bleven toch in voortdurende betrekking met de Romeinen, die daarin zoo bedreven waren: de Friezen, hoe ruw en styfhoofdig ook in hunne manieren, waren van ouds en zijn nog vlijtige beoefenaars van alle wiskundige studiën: hun door de zee gedurig bedreigd gewest, zoowel als hunne eigene liefhebbery, moest hen tot bouwkundigen vormen. Staveren, gelijk genoeg bekend is, was reeds vroeg eene aanzienlijke plaats, en de fraaiheid dier tempels en gebouwen kan ook betrekkelijk geweest zijn. — Dat men van die gebouwen geene sporen meer vindt, laat zich zeer wel verklaren: men denke slechts aan de verwoestende invallen der Deenen en Noren; aan de omverwerping der tempels door de eerste

Christen Vorsten, aan de veranderingen vooral, die de bodem van Friesland heeft ondergaan, waar, in zoovele streken, de zee voor het land, en dit voor zeeën en meiren heeft plaats gemaakt. En wat de boekery betreft, er is op zich zelfs niets ongerijmds in, dat eenige, te Rome opgekweekte Friesche Vorsten, eene verzameling geschriften hebben medegebracht, die naderhand vermeerderd is geworden.

Het vermelden van blazoenen enz. is zeker van hetzelfde allooi als die Hertogen van Brabant, waarvan de de Kronijk gewaagt; maar daaromtrent geldt dezelfde oplossing. Even als de hoofdschilders der Italiaansche en Vlaamsche school aan de Apostelen en Romeinsche krijgslieden de kleederdracht der XVIde eeuw geven, zoo hebben ook de Kronijkschrijvers aan vroegere gebeurtenissen de kleur van hunnen tijd gegeven.

Maar nu die lijst van Vorsten, Koningen en Hertogen, waarvan geen vreemde Schrijver van gezach eenige melding maakt; moet men die maar op goed geloof aannemen? En is het niet belagchelijk, die zoo machtig te beschouwen, als zy volgens de Kronijk zouden geweest zijn?

Ik antwoord, in de eerste plaats, dat het stilzwijgen der Romeinsche Schrijvers, gelijk ik reeds vroeger heb aangetoond, geen bewijs voor of tegen oplevert; en ten tweede, dat ook die macht, aan Friesland onder zijne Vorsten toegeschreven, betrekkelijk is geweest en niet moet vergeleken worden met die der Romeinsche monarchy, maar met die van andere naburige volkeren.

En dan zeg ik onbeschroomd, dat Friesland machtig geweest en gebleven is. Terwijl wy byna alle andere volkeren, Germaansche zoowel als Keltische, Britsche zoowel als Scandinavische, van naam, van land, van bestier en van zeden zien veranderen, blijft Friesland altijd zijn naam, zijne bewoners, zijn bodem behouden. De Romeinen, de Noren, de Deenen, en wie weet welke volkeren meer, bespringen het beurtelings; maar altijd komt het weder vry en onafhankelijk uit de stormen des oorlogs te voorschijn. Het doet meer: het breidt zijne landpalen uit: de Wilten,

de Warners, de Neder-Sassen, de Slaven, vroegere bewoners dezer gewesten, smelten weg onder de Friezen; hun gebied strekt zich uit van de Eems tot den zuidelijken Rhynmond, van Ameland tot Keulen: en de stoutste, de hardnekkigste vyand der Frankische heerschappy, de held, die vaak verwinnaar, als verwonneling nog geducht blijft en ontzach verwekt, is Radbout de Fries.

Klinkt het dan zoo vreemd, dat van een volk, hetwelk van vader tot zoon dezelfde landstreek bewoond heeft en van vreemde overheersching is vry gebleven, eene lijst van vorsten door de overlevering bewaard en in de Kronijken zoude opgeteekend zijn? Dat de Friezen, gelijk hunne naburen, Koningen of Hertogen (*reguli vel duces*) gehad hebben, bevestigen ook de geloofwaardigste Schrijvers. En wat de namen betreft, ook deze zijn te eigenaartig, om door een middeleeuwschen Romanschrijver uitgedacht te worden. Sommige, als Azinga, Ubbo, Uffo, Tabbo, zijn echt Friesch: andere, als Dibbald, Richolt, Beroald, luiden meer Germaansch, een enkele, Titus Boiaculus, schijnt verlatijnscht; doch onder de vroegere vinden wy er, gelijk Adel, Diocaar (Djokr), en Haron (Aaron), die volkomen Oostersch zijn. Vewondert iemand dit onderscheid, hy merke slechts op, hoe wy onder de Batavieren en Caninefaten zoowel een Karriwald, Brinio en Gansken (Gannaskus) met Germaansche, als een Civilis of Briganticus met Romeinsche namen aantreffen. Doch juist dit verschil toont mijns bedunkens aan, dat die namen niet door éénen Schrijver zijn uitgedacht geworden.

In één woord, en om te eindigen, de Kronijk, die op OCKOOS naam doorgaat, zij dan meer of min geloofwaardig, zy is geenszins, gelijk de Heer DE WIND zegt, een samenstel van de *lompste* verdichtselen. Integendeel, bevat zy slechts uitgevonden fabelen, dan is de samensteller al zeer behendig te werk gegaan; want hy heeft in zijn verhaal met de algemeene geschiedenis bijna overal gelijken tred gehouden: hy heeft byzonderheden aangehaald, welke wy niet terug vinden, dan by vreemde en weinig bekende Schrijvers, waarmede hy stellig niet gemeenzaam

kan zijn geweest, en, op eenige vergrooting en verciering na, is er niets in zijn werk, dat tegen het gezond verstand, noch tegen de berichten van zaakkundigen strijdt. Hebben wy dit bewezen, dan rekenen wy de taak, die wy ons voorgesteld hadden, te zijn volbracht.

4 April 1839.

OVER

DEN VOORGENOMEN DOOP

VAN DEN FRIESCHEN KONING *RADBOD*

DOOR *WULFRAM.*

(*Eene bijdrage tot de Verhandeling over hetzelfde onderwerp van wijlen den Heer N. WESTENDORP, voorkomende in de* Verhandelingen der tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, deel VI. bl. 139—174.)

DOOR

G. H. M. DELPRAT,

V. D. M. te Rotterdam.

In het onlangs uitgegeven 6e deel van de *Verhandelingen der tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut* is eene Verhandeling van wijlen, den ijverigen en geleerden, N. WESTENDORP opgenomen, betrekkelijk den voorgenomen Doop van den Frieschen Koning Radbod door Wulfram. In dit wèl geschreven stuk heeft de steller de echtheid pogen in het licht te plaatsen van het bekende en, vroeger, zonder tegenspraak, algemeen aangenomen, verhaal betreffende de weigering van den Frieschen Koning, om den Doop aan te nemen, aan welken Bisschop Wulfram voorhad hem te onderwerpen. De Heer WESTENDORP heeft de gronden, door den beroemden ADRIANUS KLUIT tegen de waarheid dier gebeurtenis in het midden gebragt, pogen te ontzenuwen, en inderdaad in

genoemde Verhandeling menige belangrijke bijdrage daartoe medegedeeld. Intusschen baart het eenige bevreemding, dat laatstgenoemde geleerde geene kennis heeft gedragen van de, reeds in 1794 uitgegevene, grondige wederlegging van KLUIT's tegenspraak; eene wederlegging, in 1790 aangekondigd door VAN WIJN, in de *Bijvoegselen en Aanmerk.* op WAGENAAR's *Vaderlandsche Historie*, deel I. bl. 91, weshalve deze geleerde het reeds toen veiligst oordeelde, een beslissend oordeel uit te stellen tot dat het bedoelde onderzoek in druk zoude zijn verschenen. De beloofde bestrijding van KLUIT's gevoelen is vervolgens uitgegeven in het VI. deel van de *Acta Sanctorum Belgii selecta* (Tongerloae 1794. 4o.), p. 485—498. Ook dit stuk, afkomstig van J. GHESQUIÈRE, is voldingend ten voordeele van het gewoon, in omloop zijnde, verhaal, door WAGENAAR zoo wèl voorgedragen in zijne *Vaderl. Hist.* deel I. bl. 370. De bewijsvoering van GHESQUIÈRE volgt echter, in sommige gewigtige punten, eenen anderen gang, dan bij den geleerden WESTENDORP. En geen wonder! Voor den Belgischen geestelijke GHESQUIÈRE stônd een schatkamer van letterkundige hulpmiddelen (de vermaarde boekerij der Bollandisten (*)) ten dienst, zoo als in Noord-Nederland voor den beoefenaar der allervroegste Vaderlandsche Kerkgeschiedenis geenszins toegankelijk kon zijn; terwijl het behandelde onderwerp nog daarenboven tot het vèld behoorde, waaraan GHESQUIÈRE de letterkundige werkzaamheid van zijn gansche leven, geheel onverdeeld, mogt toewijden. Reeds vóór de verschijning van WESTENDORP's arbeid, had ik mij voorgesteld, GHESQUIÈRE's onderzoek meer algemeen te doen kennen, met eenige aanmerkingen of bijvoegselen van mij zelven. Ook thans nog zal,

(*) Over haar en over de nog bestaande uitzigten op de hervatting van de werkzaamheden der Bollandisten, gelijk die vroeger door Keizer Napoleon ernstig werd begeerd, vindt men lezenswaardige bijzonderheden in de *Introduction*, vóór de uitgave van de *Chronique rimèe de* P. MOUSKES, *publiée par* REIFFENBERG, (Bruxelles 1836, in-4o) p. XXVIII, LXII, LXV.

hetgeen ik deswege verzameld heb, misschien niet geheel onbelangrijk mogen schijnen, om tot een *volledig* overzigt van de redenen, die voor de echtheid van Radbod's geschiedenis pleiten, te geraken. Ik waag het althans, om het den Lezers van dit Archief, als bloote aanvulling van WESTENDORP's scherpzinnig betoog, in vertrouwen op een toegevend oordeel, bij dezen, aan te bieden.

Ik zal dus een verslag van den strijd geven, voornamelijk met opgave der verdedigingsmiddelen, welke door den Heer WESTENDORP zijn voorbijgezien.

KLUIT houdt den doop van Koning Radbod (*) door Bisschop Wulfram voor eene fabel, wijl:

I. Bisschop Wulfram, reeds ten jare 693 overleden zijnde, den Koning Radbod niet ten jare 719 heeft kunnen doopen. En in dat jaar 719 heeft de doop moeten plaats hebben, daar het sterfjaar van Koning Radbod onwrikbaar op 719 vast staat, en hij, drie dagen na den doop, volgens het in omloop zijnde verhaal, gezegd wordt overleden te zijn.

Den vroegen dood nu van Bisschop Wulfram ten jare 693 wil KLUIT bewijzen:

a. Uit het bestaan eener levensbeschrijving van genoemden Wulfram, opgesteld door eenen JONAS, tijdgenoot van Wulfram, en opgedragen aan Baïnus, Abt van Fontanella (§). Die Baïnus nu, aan welken die opdragt gerigt is, overleed in 707; alzoo moet de levensgeschiedenis van Wulfram vóór dien tijd zijn uitgegeven, en, gevolgelijk, moet Wulfram ook vóór dien tijd zijn gestorven. Doch neen...; de dood van Baïnus ten jare 707 wordt verondersteld,

(*) Ik volg de spelling van den Heer WESTENDORP. Elders vindt men *Redbat* (*Annal. Fuld.* ap. PERTZ, *Monumenta Germaniae Histor.*, t. V. p. 116.) Ook *Rathbedus*, zoo als steeds gespeld wordt in de nieuwe, keurige uitgave van BEDA, *Historia Ecclesiastica*, *Londini* 1838. 8°. *quam ad fidem Codd.*, *sumptibus Societatis* (the English historical Society) *recensuit* JOS. STEVENSON.

(§) Onder het voormalig bisdom van Rouaan, aan de Seine, thans *S. Vandrille*.

doch niet bewezen. Men vooronderstelt dien dood, naardien het zeker is, dat, ten jare 708, *Ravengerus* zijn opvolger werd als Bisschop van Terouanne, en ten jare 710 *Benignus* in zijne plaats de waardigheid van Abt van Fontanella verkreeg. Uit die ambtsverwisseling volgt evenwel geenszins, dat Baïnus reeds in 708 en 710 niet meer onder de levenden mogt geteld worden. Immers het bloot vermoeden van den Heer WESTENDORP is volkomen waarheid. Van beide waardigheden heeft Baïnus vrijwillig afstand gedaan, en hij eindigde zijn leven als *homo privatus* eerst ten jare 729, zoo als in een *Vetus Codex Gemeticensis*, aangehaald bij MABILLON, *Ann. Bened.*, t. III. p. 475 No. 8 (citat. in *Acta S. S. B.*, l. c. p. 487.), wordt verzekerd. De opdragt, waarvan KLUIT spreekt, luidt ook *Baïno* QUONDAM *praesuli urbis Teruennae et coenobii Fontanellensis abbatis:* dat woord *quondam* staat in alle Hss. — Baïnus kon dus in 727 tot de levensbeschrijving van Wulfram last geven, en die aan zich laten opdragen, zonder dat het nu, uit hoofde van die opdragt, noodig zij, vast te stellen, dat Wulfram vóór 707 en wel in 693 overleden zij.

b. Uit het berigt van het overbrengen van Wulfram's gebeente, tegelijk met dat van Wandregisel en van Ansbert, door Baïnus uit S. Paul's in S. Pieter's kerk, welke overbrenging geschiedde in 704, en wel, zoo als de *Gesta Abbatt. Fontanell.* getuigen, toen het lijk van Wulfram reeds elf jaren in S. Paul's kerk gerust had (*). Uit welke woorden alzoo schijnt te volgen, dat Wulfram in 693 gestorven is.

De Heer WESTENDORP tracht deze bedenking te ontzenuwen, door eene bedorven lezing te vooronderstellen in de *Gesta Abb. Fontanell.*, alwaar het woord *requievit*, volgens de betere lezing van de *Annales Xantenses*, in *regnavit* zoude behooren veranderd te worden. Te vergeefs zoekt men echter in genoemde *Annales* eenig spoor

(*) *Gesta Abb. Fontanell.* ap. PERTZ, l. l. t. II. p. 276.

van die betere lezing. Ik vind aldaar (*), even als in de *Gesta Abb. Fontanell.*: »Sanctus — Wandregesilus REQUIEVIT in eadem basilica annis 40; inclitus vero presul Ansbertus annis 11."

Er moet desniettemin in dit berigt uit de *Gesta Abb. Fontanell.*, ten aanzien van Wulfram, eene dwaling zijn ingeslopen. Men bedenke het volgende:

1.) Wulfram wordt door JONAS, zijnen levensbeschrijver en tijdgenoot, gezegd, overleden te zijn, *jam in senectute* MAJORI *positus*. KLUIT neemt aan, dat Wulfram zal geboren zijn in 650, ofschoon ook die datum hem voorkomt, ver genoeg achteruit gesteld te zijn. Is nu Wulfram in 693 overleden, gelijk KLUIT wil, dan zoude hij ten hoogste 43 jaren oud geworden zijn. Is dat *in* MAJORI *senectute positus*? en strookt zulk gezegde niet beter met de waarheid, als men het door GHESQUIÈRE vooronderstelde doodjaar 720 aanneemt; het jaar, dat ook zijn levensbeschrijver, in *Vitâ amplieri* (§) (een zeer oud gedenkstuk), opgeeft, en hetwelk aan Wulfram eenen zeventigjarigen ouderdom toekent? Ook elders vind ik het jaar 720, als dat van Wulfram's overlijden, aangewezen (†).

2.) Wulfram verkreeg, luidens zijne, ook door KLUIT niet tegengesproken, levensgeschiedenis (*ab Auctore coœtaneo*), de bisschoppelijke waardigheid in 690. In dien zelfden tijd hadden Willebrordus, Suitbertus en anderen Friesland tot het doel hunner zendelings-werkzaamheden gekozen (**). Onze Wulfram (vervolgt de geschiedschrijver), ALIQUOT *annis in pontificatu administratis*, hoort van hunne pogingen spreken. Hierop ontstaat bij hem de begeerte, om hen bij te staan. Tot dat einde legt hij zijne bisschoppelijke waardigheid

(*) Ap. PERTZ, t. II. p. 221.

(§) *Acta Sanct. Belgii*, t. VI. p. 541 § 15.

(†) *Chronogr. Sigeb. Gemblacensis* (uit de 12e eeuw) ap PISTORIUM, *Rer. Belgicarum Script.*, t. I. p. 769, en in *Ann. Xant.* l. l. p. 221.

(**) *Chronic. Egmundani* ap. KLUIT, *Historia crit. Com. Holl.*, t. I. p. 5.

af, begeeft zich naar het klooster te Fontanella, en volbrengt voorts zijn voornemen; nu en dan echter het klooster bezoekende, om van daar medgezellen voor het bekeeringswerk te ontbieden. Men bedenke, hoe onmogelijk dit alles te rijmen zij, indien Wulfram reeds in 693 zijne loopbaan heeft moeten eindigen! Na 690 bleef hij *eenige jaren* Bisschop. Na 690 toog hij naar Fontanella en vormde aldaar eenige zendelingen. Na 690 bleef hij *eenige jaren* in Friesland. Na 690 deed hij onderscheidene heen- en weder-reizen naar Fontanella, en toch ... hij overleed in 693! —

3.) Het is zoo: Baïnus heeft het lijk van Wulfram uit de S. Paul's naar de S. Pieter's kerk overgebragt, doch niet *ten zelfden tijd*, als hij die eer bewees aan de ligchamen van Wandregesil en van Ansbert. Uit het hier boven aangehaalde verhaal *de Gestis Abbat. Fontanell.* schijnt zulks wel te volgen: aldaar leest men, dat die overbrenging plegtig ten jare 704 geschiedde, en wel »in het 40e jaar na »Wandregesil's dood, het 9e van Ansbert, en het 11e van »dat van Wolfram." Dan, al kunnen wij voor de, door den Heer WESTENDORP uitgedachte, verandering van lezing geenen den minsten grond vinden; zoo is het blijkbaar, dat de geschiedschrijver der *Gesta* zich heeft vergist, de *translationes trium corporum*, welke op *onderscheidene* tijden plaats grepen, verkeerdelijk als in één en hetzelfde jaar voorgevallen, beschouwende. Immers, behalve de hier boven aangevoerde, onoverkomelijke, tijdrekenkundige zwarigheden, die ontstaan, indien men den dood van Wulfram tot 693 brengt; zoo heeft de bedoelde *translatio trium corporum* niet op *denzelfden* dag, en in *dezelfde* maand kunnen geschieden; daar de *translatio* van Wulfram, als op den *XV October* geschied, en die van de twee anderen, als *pridie Kal. April.* volbragt, onder de kerkfeesten van het klooster Fontanella voorkomt. Men zie de bewijzen hiervoor door GHESQUIÈRE aangevoerd l. l. p. 491 § 10. Ook andere gedenkschriften melden van genoemde *translatio corporis Wulframi*, zonder van eene gelijktijdige overbrenging van Wandregesil's en van Ansbert's

reliquiën te gewagen. De *Annales Xantenses* melden alleen, dat aller lijken ten zelfden *jare* zijn overgebragt geworden.

Het komt mij daarenboven voor, dat, ofschoon de *Gesta Abb. Fontanell.* niet, gelijk de Heer WESTENDORP meent, uit de *Annales Xantenses* kunnen geëmendeerd worden, er echter eenige onzekerheid in de lezing der Hss. van genoemde *Gesta* kan voorondersteld worden te bestaan, ten aanzien van het aantal jaren, dat Wulfram's lijk rustig in de S. Paul's Kerk zoude hebben doorgebragt. De gewone uitgaven van de *Gesta Abbat. Fontanellensium*, aangehaald bij KLUIT en bij GHESQUIÈRE, hebben deze woorden: *Requievit igitur beatus Wandregesilus eadem S. Pauli basilica annis circiter 40: inclytus autem praesul Ansbertus annis* NOVEM: *sanctus vero episcopus Wulframus annis* UNDECIM. In de nieuwe uitgave, door PERTZ in 1828 bezorgd, staat: *Ansbertus annis* UNDECIM, — *Wulframus annis* NOVEM. Misschien is die veranderde lezing bij PERTZ eene drukfout: immers het verschil der editiën wordt in de critische noten niet opgemerkt. Daar echter de Pertziaansche editie van de *Gesta Abbat. Fontanell.* wordt aangekondigd als *universe emendata*, is het woord *novem* welligt geen drukfout, maar geeft als dan het vermoeden van eene *incerta lectio* in de Hss., die het gezag van deze plaats aanmerkelijk zoude verzwakken.

II. Volgens A. KLUIT vervallen de geschiedkundige zwarigheden (hierboven onder 2°. opgesomd), indien men kan vaststellen, dat Wulfram reeds ten jare 674 Bisschop van Sens geworden is. Wulfram's levensbeschrijver (*coaetaneus*) verzekert, dat hij Bisschop werd in 690: dit nu is niet mogelijk, beweert KLUIT, wijl dezelfde biograaf verhaalt, dat Wulfram de opvolger geweest is van *Landobertus* onder de regering van Theodericus III, en zelf opgevolgd geweest is door *Gericus*, of *Goëricus*, die als Bisschop van Sens voorkomt ten jare 696. Inderdaad deze bedenking heeft weinig grond, naardien, volgens de opmerking van GHESQUIÈRE, Theodericus III. het gebied gevoerd heeft van 673

tot 691; en nergens leest men, dat Landobertus ten jare 674 gestorven zij. Waarom zou dus Wulfram niet in 690 Bisschop kunnen zijn geworden, — *successor Landoberti sub Theoderico?*

Hierop verzekert KLUIT verder, dat Wulfram in 678 afstand zal hebben gedaan van zijnen bisschopsstaf en reeds toen Friesland bezocht hebben, en wel op grond van zeker *Chronicon S. Petri Vivi ad ann.* 678—715 (*), alwaar men dit leest: »Pipinus auctor major domus regiæ prin»cipatum Francorum suscepit. HUJUS temporibus sanctus »Wulframus Senonum Archiepiscopus relicto episcopatu, »ordinatoque in ejus locum Gerico, Fontanellense monaste»rium petiit, ibique monachus effectus Frisiam prædicavit." — Pippinus nu heeft geregeerd tot 714: welke grond is er dus, om, gelijk KLUIT wil, uit deze woorden af te leiden, dat Wulfram in het eerste jaar van Pippijns heerschappij (678), en niet in één der volgende jaren, het bisdom zou hebben verlaten? Opmerkelijk is het, gelijk de Heer WESTENDORP te regt herinnert, dat dit zelfde *Chronicon* (§) den dood van Wulfram stelt ten jare 741, en dus wel bijna vijftig jaren later, dan KLUIT het verlangt.

KLUIT drukt voorts op de woorden van het *Chronic. Fontanell.*, App. II. c. 1. p. 284: »Wulframus — accepta »divina jussione — Ansbertum Abbatem Fontanellæ, qui »jam successerat (anno 684) Audoeno — festinus adiit, sicque »demum Sequanam ingressus prospero Fresiam navigio pe»tiit." Dan, al weder is het volgens GHESQUIÈRE's opmerking zeker, dat dezelfde Ansbertus Bisschop van Rouaan en tegelijk Abt van Fontanella gebleven is tot 695 (†); en het is dus ongepast, uit deze woorden een bewijs te willen afleiden, dat Wulfram reeds in 678 het monnikenkleed in plaats van den bisschopsmantel zou hebben aangetrok-

(*) Bij D'ACHERY, *Spicileg.* l. a. KLUIT cit.

(§) Dit Chronicon is uit de 12e eeuw afkomstig. Zie de naauwkeurige beschrijving van hetzelve in de *Histoire littéraire de France par les Rélig. Bénédictins de S. Maur*, t. X. p. 501.

(†) *Gallia Christiana*, t. XI. col. 16 cit. a GHESQUIÈRE l. l.

ken, en ten jare 684 naar Friesland de reis hebben aanvaard.

Er bestaat daarentegen een stellig, door den scherpzinnigen GHESQUIÈRE aangevoerd bewijs, dat Wulfram in 678 zijne bisschoppelijke waardigheid *niet kan* hebben afgelegd, daar hij die toen nog niet bezat. Zijn levensbeschrijver meldt, dat hij zijn landgoed *Maurilly*, of *Milly*, ten geschenke afstond aan het klooster Fontanella in het 12e (of, volgens eene andere lezing, in het 15e) jaar van Theodericus III, *toen Wulfram nog geen Bisschop was.* »Possessionem suam, quæ vocatur Mauriliacus, — per testamenti seriem prædicto loco — contradiderat, quæ facta »erat anno XV Regis Theoderici: necdum enim Vir Dei »Pontificatus conscenderat gradum" (*). Het jaar 12 of 15 van Theodericus III. is 685 of 688. Hoe kon dus Wulfram in 678 afleggen datgene, wat hij nog niet bezat?

Volgens het verhaal in *Vitâ ampliori Vulframi* (§) heeft zekere *Wando*, Abt van Fontanella, Wulfram op zijnen togt naar Friesland vergezeld. Hiervan beweert KLUIT de onmogelijkheid, daar Wando niet vóór 742 Abt van Fontanella werd. Dan hier heeft weder eene vergissing plaats; het is niet als *Abt*, maar bloot als *Monnik* van Fontanella, dat Wando zich tot Wulfram's togtgenoot verklaarde. Wando komt reeds ten jare 720 voor, als hebbende het klooster van Fontanella verlaten, en in 742, als zijnde door de Broeders teruggeroepen, en toen tot de waardigheid van Abt verheven geworden. Conf. *Gallia Christiana*, t. XI. 171. cit. in *Act. S. S.* l. l. p. 535.

III. De echtheid van de geschiedenis betrekkelijk Radbod's doop wordt wijders bestreden door de opmerking, dat het verhaal daarvan niet voorkomt in de levensbeschrijving van Willebrordus, noch in die van Bonifacius. Willebrordus, destijds Bisschop van Utrecht zijnde, had, naar KLUIT's meening, het meeste regt, om aan Radbod den doop te bedienen, en kan zich die eer niet door Wulfram

(*) *Vita Jonæ coætanei* in *Acta S. S. Belgii*, I. p. 530.
(§) Cap. 5.

hebben laten ontnemen. Deze bedenking heeft echter weinig kracht, wijl men al de bijzonderheden van Wulfram's zending niet kent (*). Terwijl ook de biograaf van Willebrordus (de beroemde ALCUINUS) zich geenszins ten pligt heeft gesteld, om eene volledige geschiedenis van dat tijdvak te leveren, en zelfs slechts de voornaamste voorvallen uit Willebrord's leven heeft aangeteekend. Wat Bonifacius betreft; ten onregte verzekert KLUIT, dat zijn levensbeschrijver *multa de Radbodo narrat.* Alleen wordt in die levensbeschrijving met korte woorden gemeld, dat aan Bonifacius het verlof tot prediken geweigerd werd door Koning Radbod; en dat hij weder in Friesland terugkeerde *auditâ Radbodi Fresonum regis morte.* Verder wordt er geen woord van Radbod's leven, of gezondheid, gerept. Bonifacius kwam in 716 in Friesland, verliet dit land, gedrongen door Radbod's halstarrigen onwil, reisde eerst naar Engeland, voorts naar Rome, alwaar hij in 719 vertoefde, en daarna in Thüringen. Er was dus voor hem, noch voor zijnen geschiedschrijver, eenige bijzondere aanleiding, om van Radbod's doop te gewagen: immers destijds (in 719) was Bonifacius geenszins, gelijk KLUIT verzekert, in Friesland, maar wel daar buiten, gewacht hebbende, om aldaar te verschijnen, tot dat hij van Radbod's uiteinde kennis bekwam (§).

IV. Eindelijk vindt KLUIT eenig bezwaar in het voor waar aannemen dezer geschiedenis, wijl geen Schrijver, vóór *Sigebertus Gemblacensis* (†) uit de 12e eeuw, behalve de *Vita amplior Wulframi* (e saec. VIII.), van

(*) Dat de handeling van Wulfram met het kerkregt dier tijden niet strijdig was, wordt bewezen door K. VON BLUM, *die Lage der Kölnischen Kirche in den ersten Jahrhunderten* (Bonn 4o. 1788.) f. 80.

(§) Naauwkeurige tijdrekenkundige bepalingen omtrent Bonifacius reis vindt men bij WELTER, *Einführung des Christenthums in Westfalen* (Münster 1830. 4o.) § 10, 11, gelijk ook in de vroegere thans nog niet onnut geworden *Historia Bonifacii durch* JOH. LETZNERUM. (Erfort 1603. 4o.)

(†) In *Chronogr.* l. supr. cit.

Radbod's doop op die wijze gewaagt. Hieromtrent zou de geleerde man zich thans, gelijk de Heer WESTENDORP te regt herinnert, anders uitlaten. In de nieuwelings te Londen (*) opgespoorde en door PERTZ in *Monum. Hist. German.* aan het licht gebragte *Annales Xantenses* (uit de 9e eeuw) leest men getrouwelijk, met uitlating slechts van één woord, het verhaal weder, hetwelk te vinden is in de Kronijk van Egmond, door KLUIT uitgegeven. Ook andere jaarboekschrijvers, door WESTENDORP aangehaald (l. c. bl. 155), geven hetzelfde berigt. Hier omtrent moet ik echter van dien Heer verschillen, daar het getal Schrijvers weinig afdoet, wanneer bewezen kan worden, dat zij allen slechts den weêrklank leveren van ééne enkele bron. En dat dit het geval is met het *Chronicon Ms. de Trajecto* uit de 15e eeuw, met *Melis Stoke*, *Joannes de Beka*, *Occo Scarlensis* en *Joh. Vlytarp*, allen uit de 14e eeuw, om van de latere niet te spreken, is ontegensprekelijk. De woordelijke herhaling in het *Chronicon Monachi Egmondani* van hetgeen de *Annales Xantenses* bevatten, wijst ons in den Egmonder Monnik een' blooten naschrijver, op wiens geschiedkundig gezag men zich niet veilig beroepen kan. Immers een naschrijver is geen nieuwe getuige. Zelfs de *Annales Xantenses* zijn grootendeels bijeen gebragt uit de *Annales Laurissenses* en *Einhardi*, en dat wel niet altijd met genoegzame naauwkeurigheid, gelijk de geleerde PERTZ opmerkt, *Monum. Hist. Germ.*, t. II. p. 219. Ook hier ware het van belang, om tot de eerste bron van het geschiedverhaal betrekkelijk Radbod's doop te mogen opklimmen. Tot nu toe schijnt dat wel niet mogelijk.

Intusschen, de schrandere KLUIT wil den oorsprong van

(*) En niet te Oxford, gelijk de Heer WESTENDORP meent. Het bedoelde Hs. heeft, gelijk de Heer PERTZ aanmerkt, vroeger aan de abdij van Egmond, of aan eene der Utrechtsche kerken, in eigendom toebehoord. Hetzelve is daarna in de Cottoniaansche Boekerij geplaatst geworden, en na ter naauwernood den geweldigen brand, die in de abdij van Westminster, den 3 November 1731, uitbarstte, te zijn ontsnapt, thans *circum adustus*, in het *Musaeum Brittannicum*, te vinden.

het verhaal doen vinden in een bijna gelijkluidend voorval, hetwelk met zekeren Richoldus zou zijn gebeurd en door FURMERIUS (*Annal. Fris.*, l. III. c. 7 p. 211.) is te boek gesteld; een voorval, dat negen jaren later, in 728 namelijk, heeft plaats gehad. FURMERIUS, of de bron, waaruit hij put, verklaart echter, dat Richoldus zijne bedenking tegen den hem aangeboden doop uitsprak, *qualem et de Radbodo referunt.* Zijne taal was imitatie van Radbod. Zij kan dus geene aanleiding hebben gegeven, gelijk KLUIT vermoedt, tot het verdichten van Radbod's hardnekkig ongeloof. Eene zoogenaamde *Sage* ontstaat wel uit vroegere gebeurtenissen, waarvan de herhaling verdicht en tot versiering aan volgende gelijksoortige voorvallen bijgevoegd wordt; doch, omgekeerd, zal men weinige voorbeelden kunnen opnoemen van latere gebeurtenissen, die als fabel bij vroegere geschiedkundige daadzaken worden aangesloten. Eerder komt mij Richold's gesprek fabelachtig voor en alleen uit de herinnering van Radbod's euvelmoed ontsproten.

Ik kan ook niet ontveinzen, eenig gewigt te hechten aan de algemeene traditie. In Friesland behoort Radbod's geschiedenis onder de meest bekende volks-vertellingen: bij geleerden en ongeleerden, en zelfs tot in den boerenstand, is zij daar vrij gemeenzaam bekend. *Fabulam redolet*, zegt VRIEMA in *Hist. Eccles.*, t. V. p. 305. Ik vind er dien reuk niet aan, en zou veeleer durven zeggen, dat het antwoord van Radbod iets heeft van dien half ernstigen luim, den Frieschen landaard nog tegenwoordig eigen. Ook dit karakteristieke pleit voor de echtheid van het verhaal.

BEDENKINGEN

DES HOFS VAN GELDERLAND,

TEGEN DE UITVOERING DER PLAKKATEN VAN KEIZER *KAREL* V.

Op den 4 Julij 1550 ontving het Hof van Gelderland den brief des grootmagtigen Keizers, die zeven jaren vroeger dat gewest met zijne uitgebreide heerschappij vereenigd had, bij welken hij de afkondiging en meest gestrenge uitvoering gelastte van het beruchte plakkaat tot uitroeijing der nieuwe leerbegrippen, die het geloof aan de onfeilbaarheid der Kerk en tevens het vorstelijk oppergezag schenen te ondermijnen. Tegelijk en met denzelfden last zond hij eene ordonnantie tegen het dragen van zijden laken en met zijde geborduurde kleederen. Daar benevens nog een reglement, naar hetwelk het Hof zich had te gedragen in de verbeurtverklaring der goederen van de zoodanigen, welke als scheurmakers of als schuldig aan majesteitschennis zouden veroordeeld worden, en afschrift van het berigtschrift, aan hetwelk zich de geloofsonderzoekers moesten houden.

Den brief des Keizers laat ik hier volgen (No. 1.), naar het oorspronkelijk, geschreven en door den Vorst eigenhandig geteekend stuk. Het plakkaat tot uitroeijing der ketterijen, gegeven den 29 April 1550, berust mede *in originali* in het Provinciaal Archief van Gelderland, zijnde geschreven op zes bladen perkament, tot eene laag in elkander gevoegd en aan elkander gehecht door middel der perkamenten strook, aan welke des Keizers groot zegel in rood was gehecht is geweest. Het is uitgegeven in het *Plakkaat-boek van Vlaenderen*, deel I. bl. 157—170. De ordonnantie tegen het dragen van zijde en zijden borduursel, gegeven den 27 Mei 1550, is te vinden in hetzelfde Plakkaat-boek, deel I. bl. 693—697, als ook in

het *Geldersch Plakkaat-boek*, deel I. col. 54—58, en daarvan is mede het oorspronkelijk stuk, op perkament geschreven, en met des Keizers opgedrukt, met een papieren ruit overdekt zegel in rood was gesterkt, in het Archief voorhanden. Van het reglement nopens de verbeurtverklaringen, den 20 November 1549 gedagteekend, vindt men eene uitgave in het vroeger genoemde *Plakkaat-boek van Vlaenderen*, t. a. pl. bl. 153—156, en het afschrift, in des Keizers brief vermeld, is mede nog aanwezig. Het dáár mede aangehaalde berigtschrift voor de inquisiteurs heb ik niet kunnen ontdekken.

Spaarzamer, dan ten opzigte van dit laatste, is de tijd geweest ten aanzien der minute van het antwoord, op dien brief des Keizers, door het Hof van Gelderland, aan de Koningin-Regentesse ingezonden, en een aantal bedenkingen tegen het uitvaardigen en het afkondigen der bedoelde plakkaten enz. behelzende, met het kennelijk oogmerk, om, zoo mogelijk, de schorsing derzelve te bewerken. Dit stuk laat ik hier letterlijk volgen (No. 2.). Het komt mij hoogst merkwaardig voor, deels, omdat het veel licht verspreidt over de zeden en gebruiken in het belangrijk tijdvak der eerste jaren van de Spaansche heerschappij, over een gewest, dat het langst de magt van Bourgondië had wederstaan; maar voornamelijk, omdat het den aard bloot legt der grieven, welke reeds toen, tegen den inhoud der bezworen vrijheden en voorregten, door Karel V. den landzaten aangedaan werden, en eene proeve oplevert, hoe, niet minder dan in andere Nederlandsche gewesten, ook in Gelderland, zich de stem der gekwetste waarheids- en vaderlandsliefde tegen des Keizers heerschzuchtige bedoelingen en daarmede overeenstemmende verordeningen verhief; terwijl het daarbij niet onaangenaam is, op te merken, hoe die stem ingang vond bij den monarch, daar het plakkaat, zoo als het later (onder dagteekening van den 25 September 1550 (*)) uitgevaardigd werd, voorna-

(*) Zie *Plakkaat-boek van Vlaenderen*, deel I. bl. 186—200; *Geldersch Plakkaat-boek*, deel I. col. 62—77; BOR, *Nederl. Oorlogen*, deel I. bl. 7--12.

melijk juist ten aanzien van die punten eenige verzachting en wijziging had ondergaan, welke, naar het gevoelen des Hofs van Gelderland, daaraan behoefte hadden.

I.

Die Keyser ende Coninck.

Edele Welgeboren, lieue ende getrouwe. Want wij bouen alle zaken begeeren die extirpatie van den secten, dwalingen ende ketterien, ouer langen tijt verspraeyt ende dagelycx pullulerende tegens onsen heyligen kersten gelooue, Soe hebben wy van nyeuws doen ouersien die placcaten, hiervoirtyts in ende ouer alle onse landen ende heerlicheden van herwertsouere gekundicht ende vuytgeroepen, Ende deselue doen vernyeuwen by vorme van ordonnancie, statuyt ende eeuwich gebot, soe ghy zien sult by onse opene brieuen, hierop geexpedieert, hierby gevuecht. V ordinerende ende beuelende zeer scerpelycken, dat ghy, van stonden aen ende zonder vertreck, doet vuytroepen ende publiceren, onse voirscr. ordonnancie, statuyt ende gebot, in alle de steden, vryheden ende dorpen van onse furstendom van Gelre ende graefscip Zuytphen. Lastende by uwe brieuen den officieren ende rechteren aldaer, ende allen anderen dient behoiren sal, te houden goede zorchfuldige ende continuelle ooge ende toesichte onse voirscr. ordonnancie, statuyt ende gebot te volbringen, soewel aengaende der publicatien, als donderhoudenisse van dien. Ende dat zij neerstelycken procederen tegens den ouertreders ende hen conformeren int wysen van de processen nae inhouden ende dispositie van onse voirscr. ordonnancie, statuyt ende gebot; sonder daermede eenichsins te dissimuleren, noch de selue te modereren noch verzueten. Ende nyetmin ghy zult den voirscr. officiers ende rechteren te kennen geuen ende doen verstaen, dat indien zij beuonden eenige merckelycke zwaricheyt in de voirscr. processen, als, van yemant die voirtyts gehouden es geweest voir een goet kersten mensche

ende altyts kerckelycken ende duechdelycken geleefft heeft, zijnde van goede name, fame ende geruchte, ende nochtans secretelycken (zonder yemant te schandalizeren) gedaen hebbende tegens eenich point van de voirscr. ordonnancie by onwetentheyt, simpelheyt off andere excusabele oirzake, dat zij in sulcken geualle V tselue zullen mogen consulteren, om zulcx by V geexamineert zijnde (soe verre ghij beuont de materie zulcx gedisponeert te zijne, dat men daerinne gratie ende moderatie zouden mogen gebruycken, sonder te obserueren die stranckheyt ende rigeur van onse voirscr. ordonnancie) Ons daervan te aduerteren, ende in onsen afwesen onser zeere lieue ende zeere beminde zustere, die Coninginne Douaigiere van Hongryen, van Boheme etc. Regente ende Gouuernante in onse voirscr. landen van herwertsouere, mitgaders van uwe aduys in desen, om voirts daerop geordineert te wordene, zoe wy beuinden zullen te behoirene. Wij seynden v oick hiermede copie autentycke van de Instructie den Inquisiteurs van tgelooue gegeuen, die wy insgelycx hebben doen vernyeuwen, Ende van der declaratie ende ordonnancie by ons gemaect op tstuck van der confiscatie vuyt zake van de contrauencie van onse voirscr. ordonnancie, ende van der cryme *lese ma^tis diuine et humane*, om v daernae te vuegen ende reguleren, v aduiserende dat wy geordineert hebben te doen printen onse voirscr. ordonnancie ende gebot tot extirpatie van de secten, mitgaders de catalogue van de verboden ende gereprouueerde boucken. Ende op dat al tselue wel ende correctelijcken geprint worde, soe hebben wy den last daervan doen geuen Seruaes Sassenus, gezworen printer te Loeuen residerende, van den welcken ghy zulcke quantiteit van impressien ende printingen zult doen recouureren, als ghy van noode hebben zult, om die te seyndene den officieren van de steden, die deselue sullen moeten distribueren, soewel den parochianen van de steden ende dorpen, als allen anderen officieren, richteren ende wethouderen, op dat t inhouden van dien ter kennissen van eenen yegelyck commen mach. Ende dat nyemant daervan ignorancie en pretendere. Ende in alle

tgene des voirscr. es, en wilt in gheenen gebreke zijn. Edele Welgeboren, lieue ende getrouwe, God zij mit V.
Gescreuen te Bruessele, den lesten dach van Meye 1550.

(*Get.*) Charles.

(*Lager staat:*) Verreyken.

(*Nog lager:*) Vt. Viglius.

(*Op den kant, bezijden de handteekening des Keizers:*) Wij ordineren v oick te doen kundigen onse ordonnancie vpt stuck van de zijdelakenen, ende insgelijcx t placcart tegens de nyeuwe Kerstenen, twelck wy v hiermede ouerseynden. Datum ut supra.

(*Het opschrift is:*) Den Edelen Welgeboren Heeren Philippe van Lalaing, Graue tot Hoochstrate, Stadtholder, ende onsen lieuen getrouwen die Cantzler ende luyden van onsen Rade in Gelderlandt.

II.

Aen de Coninghinne.

Allergen. Vrouwe. Wij gebieden ons in allerodtmoedicheyt ende aller underdaenicheyt in die guede gratie van Uwe Mat.

Allergen. Vrouwe. Wij hebben in korts verleden daegen ontfangen zekere besloten brijeuen van Key. Mat. onsen allergen. Heren in date den lesten dach van Meye lestleden, bij wellicke ons geordineert wordt te doen publiceren in desen landen zeker placcaet op tstuck van de zijde lakenen ende oick zijner Key. Mat. ordonnancie nu vernijeuwt tegen den secten. Maer alzoe wij die vurscr. placcaeten ende ordonn. visiterende ende daerop communi-

cerende, diuersse zwaericheyden, die in desen landen souden moegen occureren, bevonden hebben, heefft ons nit ongeraeden gedocht die publicatie te differeren, ter tijt toe wij Uwe Mat. van de selue zwaericheyden souden hebben geaduerteert. Ten wellicken eynde ick Nicolaï (1) mij gevueght hebbe bij Uwe Mat. wesende tot Cleue, die wellicke mij ordineerde, die vurscr. zwaericheyden der seluer Uwer Mat. bij missiue te doen ouerschryuen. Om twellick te optempereren wij tegenwoerdelick schryuen aen Uwe Mat., der seluer aduerterende, dat die zwaericheyden, bij ons bevonden, syn dese. To weten, eerstlick, op tstuck van de zijde lakenen, dat het schijnt, onder correctie, dat die ordonnancie hier nit grotelick van noode is, want hier gheen grote excessiue kosten in cleyderen, besunders by den mans persoenen gedaen worden, ende dat die ondersaeten souden moegen murmureren ende seggen, dat men henluyden soude willen brengen in eygendom ende seruitut, nu in dese, morgen in een andere. Wesende een impressie, die sij altijt voir aenkumpste van Key. Mat. aen desen landen geconcipiert hebben gehadt. Ten anderen, sal Uwe Mat. gelieuen te weten, dat in desen landen voel vrouwen dragen ronde oppercleyderen off tabbaerden, geboert onder mitt een vierendeil, halff, off somtijts geheel elle flouweels, ende dat die boert nit gesett is op het zydelaken van den tabbart, maer alleenlick daer tuschen inne gesett, soe dat, wanneer sij den boert van flouweel, excederende in breede dese ordonnancie, souden moeten

(1) *Nicolaï*] Tot aanvulling van hetgeen de geleerde en verdienstelijke Mr. W. J. C. VAN HASSELT onlangs (*de Gids*, 3e jaarg. *Mengelw.* bl. 364) en vroeger J. SCHELTEMA, in zijn *Staatk. Nederland*, ten aanzien van Adriaan Nicolaï te boek stelden, dient, dat zijne commissie tot Raad in het Hof van Gelderland gedagteekend is den 27 Januarij 1543, en zijne aanstelling tot Kanzelier, in plaats van Joost Sasbout, den 19 November 1546. Hij bekleedde deze laatste bediening tot zijnen dood, die den 21 Maart 1568 voorviel. Toen werd Mr. Arnold Sasbout zijn opvolger.

aff doen, die principael tabbart veel te kort ende gescheindt sijn soude; hebben oick dickwils twee groote boerden deen bouen dander in manieren vurscr. ingesett, in wellicken gevall die cleederen min te passe souden kommen als die boorden affgedaen waeren. Oick staet int vurscr. placcaet, dat die ghene, die binnen drie maenden nae publicatie desseluen bevonden wordden ouertreders ende violateurs van dien, vallen sullen in den penen daer inne begrepen, in plaetze van wellick woerdt *binnen*, schijnt, onder correctie, dat behoert te staan *nae*, off anders soude verstaen moegen wordden dat die ordonnancie nae den drien maenden geëxpireert ende aff sijn soude. Ende ten lesten staen in de selue ordonnancie voel woerden van maniere van brodieren, die ons onbewust sijn ende voel min bij den officieren ende ondersaeten van desen landen souden verstaen wordden.

Ende soe voel aengaet die ordonnancie tegen den secten, bevindt men, in den eersten artikel, beghinnende *Ende eerst*, dat verboden is op peene capitael eenen ijegelick, niet wesende theologien in der godtheyt geleert ende bij vermaerde vniuersiteyt geapprobeert, off bij den ordinaris van de plaetzen geadmitteert, te communiceren ende disputeren van den heyligen schriffturen int openbaer off int secret, sonderlinge in twijffelachtige ende zwaere materien, off anderen voir te lesen ende te leeren die heylige schriffturen; wellick punct schijnt, onder correctie, soude den ondersaeten van dese landen occasie gheuen te murmureren, als off bij den seluen bij soe groote peenen verboden waere oick tghene dat in hem seluen duechdelick is, ende en zoude sich nijemant weten te hueden in deser pene te vallen zo verde men tselue naer der letter zoude willen verstaen. Wordt oick in denseluen artickel bevonden een verclaringe, bij die wellicke geseyt wordt, dat alle die ghene, die bevonden wordden gecontrauenieert te hebben eenigen puncten in den vurscr. artickel verclaert, inhabili wesen sullen zedert den dach dat sullicke contrauentie geschiet sijn soude, om van oire goeden te moegen disponeren bij verkoopinge off anders, ende dat sullicke disposi-

tien null, machteloes ende van onweerden sijn souden, wellicke verclaeringe, onder correctie, ons dunckt, dat een groot onuerstandt in dese landen brengen soude ende alle contracten in dubium reuoceren, eenen ijegelick oirsaeck geuen om te calumnieren ende in dese landen soe generaelick gheenssins practicabel sijn soude. Op den IIen artickel, sprekende tegen den ghenen, die logeren, herbergen, tracteren mitt gelt, victualien, cleyderen off anders furneren eenige die gehouden off gesuspecteert sijn geweest ketters te sijn, dunckt ons, onder correctie, dat vallen dese zwaericheyden. Te weten, off tzelue oick te verstaen is (gelick vyt de woerden schijnt) van den ghenen, die gepeniteert ende hoer penitentie off punitie ontfangen ende voldaen hebben. Insgelicx, van den ghenen, die in desen landen niet woenachtich sijn, maer koopmansgewijse off anders hier doertrecken, kommende vyt landen, steden ende plaetzen, daer men notoirlick dese secten foueert, als Wesell ende menige andere (als daegelicx geschiet), t wellick in dien gevall oick hier gheenssins practicabell soude sijn. Op den vijfften artickel, beghinnende *Ordineren voirts*, ende inhoudende, dat die ghene die gesuspecteert hebben geweest van Heresie, hoewel sij tot penitentie ende in gratie ontfangen sijn geweest, niet en souden moegen hebben off bedienen eenigen eerlicken staet, bevinden wij dese zwaericheyt, dat die officien in meeste deel der steden van desen landen, besunder schependom, dueren der officieren leuen lanck. Nu is soe, dat in eenige steden deels der burgermeesteren ende schepenen bij der Cleeffscher tijde den secten opentlick aengehangen, sommige oick *sub vtroque specie* (als sij selffs niet en ontkennen) gecommuniceert hebben; twellick nochtans, mitsgaders alle tghene sij voir aenkumpste Key. Mats. in de saecke van den gelooue gemesvseert mochten hebben, in de huldinge, den Princen van Orainge zaliger, in naem sijner Mats gedaen, vergeuen is geweest; ende daeromme, soe verre men nu dit punct soude willen verstaen ende te werck stellen in de persoenen die doen ter tijt gedelinquecert hebben ende nu noch in den Raedt sitten, hoewell

sij henluyden zedert altijt wel ende christelick gedragen hebben, soude tzelue, onses bedunckens, onder correctie, een groot rumoer in dese landen maecken ende niet te practiseren sijn. Beroerende den XI[en] artickel, beghinnende *Dat alle onse voirscr. officieren*, bij wellicken geseit wordt, dat die officiers van sijne Ma[t]., praeuenierende off voirkommende den steden off particuliere Heeren, alleen die kennisse van den mesusen, in de vurscr. ordonnancie geruert, hebben sullen, beduchten wij, dat die onderheren ende steden sich des grotelicx bezweren souden, besunder soe lange als men niet proberen (2) konde, dat sij sullicx geweten ende getollereert hadden, off schriftelick die punitie te doen vermaent waeren geweest. Op den XII[en] artickel, beghinnende *Ende op dat onse* etc., inhoudende dat gheene justicieren, officieren ende rechteren, vassallen ende ondersaeten, temporelle heeren hebbende hooge justicie ende hoer officieren, die peenen, in de vurscr. ordonnancie begrepen, sullen moegen eenichsins altereren, modereren off veranderen, op die priuatie van hoere officien, jurisdictie ende hooge justicie etc., dunckt ons, onder correctie, dat die onderheren ende regeerders der steden sich deses artickels hoochlich souden te beclagen hebben, als daer bij hoer alle kennisse der saecken ende ouerweghinge der circumstantiën benomen soude sijn. Ende al ist soe, dat bij die vurscr. besloeten bryeuen Key. Ma[ts]. geseyt wordt, dat in dien gevalle bij den onderheeren, steden ende officieren de prouinciaelen Raedt geconsuleert sullen moegen wordden ende bij den seluen Raeden als dan Uwe Ma[t]. geaduerteert sal wordden, soe verde men bevondt die materie sullicx gedisponeert te sijn, dat men daer inne gracie ende moderatie soude moegen gebruycken, mitsgaders van hoeren aduyse, om voirt bij die selue Uwe Ma[t]. daer inne geordent te wordden nae behoeren; soe dunckt ons nochtans, onder correctie, dat die vurscr. onderheren ende steden daermede nit gesedicht noch gevredicht en sullen sijn, want euenwel hoer ge-

(2) *proberen*] D. i. bewijzen, *prouver.*

woentlicke jurisdictie doer tgene vurscr. es verkort ende geresttingeert soude wordden.

Wij hebben oick, allergen. vrouwe, ontfangen copie van zekere declaratie off ordonnancie, bij sijne Key. Mat. gemaeckt op tstuck van de confiscatie vyt saecke van de contrauentie der vurscr. ordonnancie tegen den secten ende van de *crime lese Matis diuine et humane*, wellicke copie is in franchois, sullicx dat eenige van ons die selue nit en hebben konnen verstaen dan bij interpretatie. Ende bevinden daer inne genarreert te sijn, hoe die swaricheyden concernerende dese materie gesonden souden sijn aen den Raeden prouincialen ende daerop gehadt hoere resolutie ende aduis; twellick wij Uwe Mat. aduerteren hier niet geschiet te sijn. Insgelicx en sijn hier niet gepubliceert geweest die voirgaende placcaten daerop deze ordonnancie van confiscatie gefundeert is, doerdien dat bij die selue placcaten Key. Mat. die confiscatie vyt saecke van contrauentie van die voirscr. voirgaende placcaten gereserueert wordt. Nu en twijffelen wij niet, dat alle onderheren in desen landen sich van dese ordonnancie hoichlick souden beclagen, als bij dewellicke henluyden sullicke confiscatiën, die henluyden anders nae oude gewoente van dese landen competeren, benomen souden wordden. Ende dunckt ons, onder correctie, dat in recht nit wel te funderen en soude sijn, dat die confiscatie, gedecreteert bij een particulier her van goeden in sijn heerlicheyt gelegen vyt saecke van contrauentie der placcaten sijner Mat., der seluer sijner Mat. ende nit den onderher competeren soude. Van gelicken is te beduchten, dat die onderheren in desen landen nit en souden willen toelaeten, dat in *crimine lese Matis humane* die confiscatie van goederen, in hoer heerlicheyden gelegen, sijne Mat. als Hertogen van Gelre soude competeren, hoewel tzelue den geschreven rechten conforme is.

Oick alzoe in dese ordonnancie gedecreteert wordt, dat alle priuilegiën ende vsantiën van steden off landen van niet subiect te sijn eenige confiscatie gheen plaetze hebben souden, soe well uyt saecke van ouertredinge der placcaten, als van *crimen lese Matis*, en twijffelen wij niet dese gantze lantschap soude sich daar tegen opponeren, als tzelue

tot hoere kennisse kommen soude, ende sustineren sullicx te sijn directe tegen den tractaet voir Venloe opgericht. Schijnt oick, dat men tzelue, soe voel aengaet die contrauentie der placcaten, in recht niet wel en zoude connen funderen.

Ten lesten, soe ons nit beuolen wordt, die ordonnancie opt stuck van de confiscatie te publiceren off ijemant te insinueren, en weeten wij niet, hoe die onderheren, steden ende gemeene lantschap sich daernae souden weten te reguleren.

Van alle twellick wij niet hebben konnen laeten Uwe Mat. te aduerteren, oedtmoedelick biddende tzelue ons nit dan in allen besten aff te nemen, ende gedencken, dat dese landen nyeuwe zijn, daer hastelick inconuenienten verrysen souden moegen, ende wat difficulteyten dese lantschap maeckte in die confirmatie van de aliance mitten Rijck, een saecke nochtans hoichlick dienende tot hoer proffijt ende welfaert ende die gheen zwaericheyt op sich en hadde. Ons daeromme laetende duncken, onder correctie, dat die publicatie van den dingen vurser. hier gheenssins dienen soude, ende dat die placcaten, tot noch toe tegen den secten in desen landen gepubliceert, waeraff wij Uwe Mat. copie hierbij ouerseynden, al noch genoich sijn souden, wanneer die selue wel onderhouden wordden, daer toe wij nae onsen vermoegen die hant houden ende ons employeren sullen. Indien ymmers Uwe Mat. die vurscr. placcaten ende ordonnancien, soe sij sijn, woude gepubliceert hebben, dunckt ons, onder correctie, dat oirboir waer, om te obuieren murmuratie ende inconuenienten, die selue placcaten ende ordonnancie mitter Lantschap eerst te communiceren.

Ende want die zwaericheyden, hier bouen gementionneert ende voel meer anderen dartoe dienende, niet soe wel vallen off geëxprimeert willen wordden bij geschrift als bij monde off communicatie, indien Uwe Mat. geliefft, dat yemant van ons tot dyen eynde dese aenstaende vacantien daer trecke, ons sullicx ontbiedende, sullen wij Uwer Mat. goede gelieffte achtervolgen.

Allergen. Vrouwe, Wij bidden Godt almechtich Uwe Mat. in hooghen voerspoedigen Regimente lanckleuende to behueden. Geschr. tot Arnhem, den XXXten Julij XVcL.

VERBODEN WAPENEN,

ONDER *KAREL V.* EN *FILIPS II.*

I.

Marie bij der gracie Gods Coninginne Douaigiere van Hongrien, van Bohemen etc. Regente.

Edele Welgeboren, Lieue ende welbeminde. Wij zeynden v hier inne besloten zekere mynute van placcate, die wij hebben doen concipieren ende maken, om te verbieden tdragen van de Roeyers (1), Haken, Hantbussen (2) ende Voetbogen (3), ende ordineren v, dat, na dien ghij de voorscr. mynute duersien ende gevisiteert zult hebben, ghij uwe advijs op te selue ouerscryfft den luyden van den Rade van state, zunderlinge off de onderhoudenisse van de voorscr. placcate int furstendom van Gelre ende graefscap Zutphen practicable wesen soude. Ende in zulcken gevalle daer bij vuegen, minderen off veranderen, tgene des v geraden duncken sal. Om voerts daer inne geordonneert te worden zoo t behooren sal. Edele Welgeboren, Lieue ende

(1) *Roeyers*] Roers.

(2) *Haken*, *Hantbussen*] De vroegste benamingen van klein schietgeweer. De eersten hadden een haak voor aan den loop. Beiden werden niet, gelijk thans, met een vuursteen, maar met lont, ontstoken. Zie H. HOOFT GRAAFLAND, *Disput. de origine et juribus Sagittariorum in patria nostra*, Hard. 1787. p. 21. Verg. BOSSCHA, *Neêrl. Heldendaden*, deel I. bl. 109.

(3) *Voetbogen*] Zij waren van staal en werden met den voet afgeschoten. KILIAAN omschrijft dit wapen aldus: *Arcus chalybeus, qui pedibus dum tenditur, deprimitur.* Men noemde ze ook *kruisbogen* en *armborsten*. Verg. HOOFT GRAAFLAND, op. cit. p. 17.

welbeminde, God zij mit v. Gescreuen te Bruessele, den XXVIen dach Augusti Ao. 1550.

(*Get.*) Marie.

(*Lager staat:*) Verreyken.

(*Het opschrift is:*) Den Edelen Welgeboren Heeren Philipsen van Lalaing, Graue van Hoochstraten, Stadtholder, ende onsen lieuen ende welbeminden, den Cantzler ende Raden s Keysers geordonneert in Ghelderlandt.

Naar den oorspronkelijken brief, in het Archief van het voormalig Hof van Gelderland berustende.

II.

Welgeboren Edellen Hoich vermoegenden Heren, Mijn Heren van den Raede van Staete s Keysers geordent in affwesen der Coninghinne (4).

Welgeboren Edelle Hoochvermoegende Heren. Achteruolgende zekere bryeuen van de Mat. van de Coninghinne aen ons geschreuen den XXVIten dach Augusti lestleden, bij wellicke oer Mat. ons ordineert te doersien zekere minute van placcate om te verbieden het dragen van de roers, haken, hantbussen ende voetboghen, ende ons advys v. L. ende E. ouer te schrijuen, sunderlinge off die onderhoudenisz van den seluen placcate in dit furstendomb Gelre ende graeffschap Zutphen practicabel wesen soude; Hebben wij die vurscr. minute neerstelick duersien ende rijpelick darop gedelibereert, ende bevinden dattet zeer guedt

(4) *Heren van den Raede — geordent in affwesen der Coninghinne*] Deze waren: de Graaf van Reulx, de Heeren van Praet, van Lalaing en van Barlaimont, nevens de Voorzitters van den Raad van State en van den Secreten Raad.

waere te versien opt dragen van de stocken vurscr. (5) en dergelicken. Dan dunckt ons, onder correctie, dalt to letten staet op veele inconuenienten die daervyt souden moegen verrijsen, besunder in landen wesende frontieren als is dit lant van Gelre ende Zutphen, die ondersaeten van wellicken om haer koopmanschap ende anderssins veel trecken ende conuerseren in Denemarcken, Oostlandt, Westphalen ende andere hierom liggende landen, in wellicken tdragen van de stocken vurscr. niet verboden, maar zeer gewoentlick ende nootlijck es, soe dat zwaerlick sijn sonde voir den ghenen derwaerts treckende, een roer off hantbusse, twellick sij te huys hebben ende weten guedt te sijn ende twellick sij doer Key. Ma[ts]. landen nit en souden moegen dragen, te huys te laeten ende op die frontiere tot defensie hoers lijffs een ander te koopen, want bij auenture op die frontiere, daer hoeren wech liggen soude, gheen stock veyl te vinden sijn soude, off nit dooghen souden, soe dat die kooper daermede nit bewaert soude sijn. Schijnt oick zwaer te sijn voir den vreempden man komende vyt den vurscr. landen ende hier doer treckende, twellick daegelicx geschiet, nae Brabant, sijn roer off busse in de eerste stadt te laeten, want sij dickwils, oer koopmanschap gedaen hebbende in Brabant, ende weder nae huys reysende, hoeren wech nit hier, maer doer Hollandt, Cleue, Guylijck off ander landen nemen, nae hoer gelegentheyt ende affairen, mit veel meer andere dergelicken inconuenienten. Ende *in genere* schijnt dat doer t placcaet vurscr. den gueden oer defensie benomen ende den quaden (die tdragen van de stocken vurscr. wt vreese der penen van thien gulden nit en souden laeten) stouticheyt ende auantage op den reysenden man gegeuen soude wordden, ende dat veel meer quaets nae t verbieden der seluer stocken geschieden soude, dan nu. Ende dat ons om redenen vurscr. ende meer dergelicke onder correctie dunckt,

(5) *de stocken vurscr.*] Onder de algemeene benaming van *stocken* worden hier alzoo verstaan *roers*, *haken*, *hantbussen* en *voetboghen*.

dat tplaccaet vurscr. hier nit wel practicabel sijn sonde. Ende aengaende die conseruatie van het wilt ende vogelen, ten wellicken eynde schijnt dat tdragen der vurscr. stocken sdeels verboden wordt, konnen wij v. L. ende G. nit verzwigen, dat daer inne ouer lange in dese landen bij placcaete versehen ende expresselick verboden is eenen yegelick mit bussen off boghen hem te laeten vinden buiten s Heeren straete. Niet te min, indien men t vurscr. placcaet ijmmers alhier oick gepubliceert will hebben, sullen wij ons employeren om tzelue nae onse vermoegen te doen onderhouden. Dan dunckt ons, dat die officiers daer vyt behoeren gesundert ende geëxempteert te wordden, want sij gemeynlick van de quaden zeer gehaedt ende dickwils gedreight wordden, gebrant, geschoten, off anders ouervallen te wordden, soe dat hen wel geoirlofft behoert te sijn, altoes guedt geweer te moegen dragen.

Welgeboren, Edele, Hoichvermoegende Heren, Godt die Here sie uwer L. ende G. behueder. Geschreuen tot Arnhen Xten Septemb. XVᵒL.

Uwer L. ende G. guetwilliger ende oedtmoedige dieners, die Stadthalder, Cantzler ende Raeden 's Keysers in Gelderlant verordent.

Naar de oorspronkelijke minute, in het Archief van het voormalig Hof van Gelderland berustende.

III.

Bij den Coninck.

Onsen Lieuen ende getrouwen, die Stadtholder, Cantzler ende Luyden van onsen Rade in Gelrelant, saluyt ende dilectie. Alsoe onlancx tonser kennisse gecommen is, dat in eenige steden ende plaetsen van onsen landen van herwertsouere gemaect worden zekere cleyne voetbogen, wesende geheel van yscre ende van der lenghde van eenen voet oft

daerontrent, ende sommige andere cleynder ende grooter; dewelcke men draeght secretelijcken ende bedectelijcken gespannen ende geladen mit eenen yseren pijl, Ende mits dat de selue nijet en dienen noch bequaem en zijn, om hem daermede te behelpen ter jacht, noch om eenich wilt te schieten, en kunnen de selue nergens elders (6) toe gebruyckt worden, dan om secretelijck te vermoorden, gelijck men allreede beuonden heeft, dat zommige tot dien eynde zulcke ouer hen gedragen hebben, Ende want te beduchten is, dat (alsoe wij verstaen) eenige van de selue voetbooghskens in diuersche plaetsen van onsen voirscr. landen getransporteert ende gedragen te zijne, men lichtelijcken daernae andere soude mogen maken, ende allencxskens de selue onse landen daermede vervullen, Twelck wesen soude van zeer quaede ende periculoese consequentie, ende indien tselffde toegelaten waeren, souden daerduere veel inconuenienten, peryckelen, moorden, insidiatien ende loose lagen in onsen voirscr. landen mogen rijsen. Soe eest dat wij desen aengesien, begeerende daerinne te remedieren, op dat zulcx nyet en soude voirts gaen, zunderlinge om ordene te stellen dat die ondersaten van onsen voirscr. landen, mitgaders die ingesetene ende andere hanterende ende frequenterende binnen den seluen landen, aldaer zekerlijcken mogen zijn ende verkeeren zoe verre alst mogelijck wert, V ontbieden ende beuelen bij desen, dat ghij van stonden aen ende sonder vertreck doet vuytroepen ende publiceren, alomme binnen den steden en vlecken van onsen ffurstendom Gelre ende graefscap Zuytphen, daer men gewoenlijck is vuytroepingen ende publicatien te doene, ende van onsen twegen expresselijck interdiceren ende verbieden, dat nijemant, van wat state, qualiteyt oft conditie hij zij, hem en vervoirdere, de voirscr. voetbogen te maken, vercoopen, distribueren oft binnen zijnen huyse te houden, noch oick de selue secretelijcken oft bedectelijcken ouer hem te dragen oft anderssins in wat manieren dattet zij, op de pene, voer de ghene, die voirtaen zulcke

(6) *elders*] Anders.

voetbogen maken, vercoopen, distribueren oft onder hen oft binnen hueren huyse houden sullen, te vallen in de boete van thien gouden Realen bouen de verbuerte van de voirscr. voetbogen ende correctie arbitraire; ende voir de gene, die de selue bedectelijck oft anderssins ouer hen dragen sullen, op de pene van den ban bouen de voirscr. boete van thien gouden Realen ende verbuerte van de voirscr. voetbogen; ende voir den genen, die hen daermede beholpen oft geschoten sullen hebben, tzij dat de selue yemanden geraect hebben oft nyet, op verbuerte van den lijffue bouen de confiscatie van huere goeden daer confiscatie stadt grijpt. De selue penen ende boeten te bekeeren ende appliceren, deen derdendeel tonsen proffijte, dander derdendeel tot proffijte van den aenbringer, ende tderde derdendeel tot proffijte van den officier die dexecutie daervan doen sal. Ende tot onderhoudenisse van dese onse voirscr. ordonn. ende verbot, procedeert ende doet procederen tegens den ouertreders ende ongehoirsame bij executie van den penen bouen verclaert, zonder eenige gratie, gunste oft dissimulatie. Des te doene met diesser aencleeft geuen wij v volcommen macht, auctoriteyt ende zunderling beuel bij desen. Ontbieden ende beuelen voirts allen onsen Rechteren, Justicieren, Officieren ende ondersaeten dien dit aengaen sal, dat zij v tselue doende ernstelijcken verstaen ende obedieren, want ons alsoe gelieft. Gegeuen in onse stadt van Bruessele onder onsen contresegel hierop gedruckt in placcate den XXVI^en dach van Octobri XV^c. eenentzestich.

(*Onder staat:*)
Bij den Coninck in zijnen Rade.

(*Get.*) D'Ouerloepe.

Naar het oorspronkelijk plakkaat, op perkament geschreven, in het Provinciaal Archief van Gelderland berustende.

BIJZONDERHEDEN

BETREKKELIJK HET LEVEN EN KARAKTER,

VAN

DON EMANUËL VAN PORTUGAL EN *EMILIA VAN NASSAU.*

Uit hetgeen BOR, *Nederl. Oorloghen*, boek XXXIV, en VAN METEREN in zijn geschied-verhaal, boek XIX, dien aangaande berigten, kent men de huwelijks-geschiedenis van Emanuël van Portugal met Emilia van Nassau, dochter van Prins Willem I. uit zijnen echt met Anna van Saksen, en alzoo volle zuster van Maurits. Men ziet daaruit, inzonderheid uit het keurig verhaal des eerstgenoemden Schrijvers, welke omstandigheden de wederkeerige neiging tusschen den Portugeschen Vorst en de dochter van den groote Zwijger deden ontkiemen en wortelen; hoe Maurits en de Algemeene Staten die zochten te onderdrukken; hoe Emilia vergeefs haren broeder zelfs in 't leger voor Groenlo opzocht en hem trachtte te bewegen om tot mildere gedachten te komen; hoe de gelieven de maatregelen wisten te verijdelen, die aan hunne oogmerken in den weg gelegd werden, zoodat het huwelijk inderdaad den 7 November 1597 voltrokken werd en Emilia zich den 12 December daaraanvolgende naar Wezel bij haren gemaal begaf. — Zoo BOR zijn werk had vervolgd, hij zou de gevolgen van dit huwelijk verhaald, de verzoening tusschen Maurits en zijne zuster vermeld hebben, en de kinderen, uit dit huwelijk gesproten, hebben leeren kennen. Nu echter vernemen wij alleen met een enkel woord, dat de Vorstin, om hare godsdienst en vrijheid te behouden, zich met ter woon naar Geneve heeft begeven en aldaar overleden is, dat Emanuël daarna met eene Spaansche hertrouwd en tot de zijde van Spanje is overgegaan. Maar hoe zich onder

dat alles het karakter van Emanuël en van Emilia vertoonde; in welke verstandhouding zij, na den dood van Maurits, met Frederik Henrik stonden; welke omstandigheden met het vertrek van Emilia naar Geneve vergezeld gingen en hoe zij zich dáár bevond: omtrent deze en meer andere punten verlangde men tot hiertoe vergeefs eenige opheldering. Daarom laat ik hier volgen de mededeeling van eenige uittreksels uit eene reeks van vertrouwelijke brieven, in het tijdvak van 1621 tot 1628, tusschen de beide vorstelijke personen ter eene, en Floris van Pallant Graaf van Kuilenburg en zijne gemalin, ter andere zijde, gewisseld, welke uittreksels, zoo zij al niet aan de weetlust ten deze volkomen voldoening verschaffen, nogtans menigen niet onbelangrijken blik in het gemoed der briefschrijvers zullen veroorloven, en de eene en andere tot hiertoe onbekende bijzonderheid aan het licht brengen zullen. De brieven zelve berusten *in originali* in het Archief der voormalige graafschap Kuilenburg.

In 1616 woonde Emilia te Delft. Zij had eene hinde en verzocht, bij een' brief van den 24 Junij, aan de Gravin van Kuilenburg, dat deze haar een jong hert zoude zenden, haar verzoek aandringende met de woorden: »Je »vous prie vouloir considerer *wat is een wijfken sonder* »*man:* à bon entendeur peu de parolles.'' De Gravin voldeed aan haar verzoek. — Den 22 Augustus 1618 bewoonde zij het kasteel te Wichen (*). — In 1620 vinden wij haar,

(*) Dit huis was in den aanvang der 15e eeuw bekend onder den naam van *de Leler;* er was eenig regtsgebied, onder den naam van *de vond en de heigraafschap in Wijcher kerspel* bekend, aan verbonden. Met deze regten, was het, in 1403, door den Hertog van Gelre, ten leen gegeven aan Barend van Galen. Een later bezitter was Gijsbert van Bronkhorst, een der verbonden Edelen, die, nevens zijnen broeder Dirk, op bevel des Hertogs van Alva, in 1568 te Brussel onthoofd werd. Zijn broeders zoon Herman Dirk van Bronkhorst, in 1612 ongehuwd overleden, liet zijne regten op dit goed na aan zijne moei Elisabeth, weduwe van Willem van Luccemburg Heer van Hologne, die dezelve den 24 October

nevens haren echtgenoot, in 's Gravenhage. In 1621 leed zij daar veel door eene wonde aan het been. Waardoor die veroorzaakt was, verhaalt zij aldus in eenen brief aan de Gravin van Kuilenburg, van den 15 Junij 1621.

»Pource que je m'asseure qu'oyant par quelques autres »le malheur que j'ay eu ces jours passés, vous series en »peine pour l'amour de moy, il m'a semblé estre de mon »deuoir de vous escrire ce qui en est, afin de preuenir »les bruits, qui croissans ordinairement à mesure qu'ils »s'esloignent, vous pourroient causer un déplaisir plus grand »que la chose ne mérite. Ce fut qu'apres auoir presté »mon carroce à mr. mon frère pour aller au deuant de »l'ambassadeur de Pologne, je voulu aller à pied visiter »la Roine (1), et en chemin, passant par dessus vne gou-

1622 aan Emilia van Nassau overdroeg. Intusschen was deze er, reeds den 10 Junij 1609, mede beleend geworden, als regt verkrijgende van Frederik, Constantia en Magdalena, nagelaten kinderen van Dr. Frederik Boymer, aan wien het, ten gevolge der verbeurtverklaring door Alva, zal ten deel gevallen zijn. Het huis droeg toen den naam van *Einborch*. Na den dood van Emilia, liet Prins Emanuël er zich mede beleenen, den 12 Maart 1630; hetzelfde deden ook zijne dochters, den 3 April daaraanvolgende, en zij verkochten het den 8 October 1639 aan Eustatius van Hemert, die het reeds den 6 Augustus 1640 ten behoeve van Filips van Nassau heer van Grimhuizen en zijne gemalin Anna Margareta van Cortenbach opdroeg. Twee derde gedeelten van den koopprijs, ten bedrage van 22,000 gulden, bleven ten behoeve der Prinsessen van Portugal in het goed gevestigd. Van dit een en ander zijn de bewijzen in de Geldersche Leenakten voorhanden. — Eene Afbeelding van het huis, zoo als het zich thans bevindt, is in *Oud-Nederland, in de, uit vroegere dagen, overgebleven Burgen en Kasteelen, geschetst en afgebeeld, door* Mr. ROBIDÉ VAN DER AA, 1e afl.

(1) *la Roine*] Deze was Elisabeth van Engeland, gemalin van Frederik V. Keurvorst van de Palts, die, in 1619 tot Koning van Bohemen verkozen, reeds in het volgende jaar zijn leger door de Keizerlijken verslagen en zich zelven genoodzaakt zag, naar Holland de wijk te nemen. — De dochter, over welke in dezen

»tiere asses profonde et estroite, je tombay dedans d'une »jambe non sans grand hasardt de la rompre, par laquelle »cheute vne bonne partie de la greue de la dite jambe »est escorchée, ce qui m'a causé de grandes douleurs et »contrainte de tenir le lict, comme je fais encor, combien »que, Dieu mercy, la plus grande douleur soit passée."

Aan het hof der in dezen brief bedoelde Koningin schijnt Emilia eene bepaalde betrekking bekleed te hebben: zij was er bij tegenwoordig, toen dezelve op den 29 April 1622 te 's Hage van eene dochter beviel.

De brieven van het laatstgenoemde jaar geven onderscheiden blijken van het geldsgebrek, waarin de beide echtgenooten verkeerden: Emilia gevoelde het drukkende hiervan dieper, dan Emanuel, welke laatste, altijd dweepende met liefde en vriendschap, het oogenblik genietende en weinig aan de toekomst denkende, zijne loszinnige denkwijs schier in elken brief verraadt. Ziet hier, op welken toon beiden zich hieromtrent uitlaten.

Emilia schreef den 13 April 1622 aan Graaf Floris van Pallant: »Monsieur mon cousin. J'ay receu auec vos let»tres les tesmoignages de vostre bonté et affection ordi»naire en nostre endroit, qui m'obligent de telle façon, »que je ne scay, comment je m'en pourray jamais acquit»ter selon voz mérites, qui croissent à mesure du soing »particulier, qu'il vous plaist de continuer à l'auancement

brief gesproken wordt, ontving den naam van Louisa Hollandina. In November 1623 beviel de Koningin, toen nog te 's Hage zijnde, van eenen zoon, over wien de Koning van Frankrijk en de Koning en Koningin van Zweden, de eerste door zijnen afgezant, de tweede door den Prins van Oranje, de derde door de Gravin van Nassau vertegenwoordigd, als doopheffers stonden. Een andere zoon werd hun omstreeks denzelfden tijd door den dood ontnomen. Don Emanuel verhaalt in eenen brief van den 3 Mei 1622, onder meer andere nieuwstijdingen: »Le Roy de Boheme at esté atrapé de 10 »cheualiers de Leopoldus, mais à cause de sa bonne mine on ne »l'a pas jugé pour Roy, et ainssi cest eschapé, estimé pour pau»ure escolier. Voilà comme les bonnes ou mauuaises mines trom»pent en ce temps beaucoup de gens."

»de la chose, que nous espérons auec la grace de Dieu »voir réussir à la fin proposée, puis que lheur veut pour »nous quy ayes mis la main, et touchant ce qu'en vostre »lettre précédente il vous a pleu me faire participante »de vos bons conseils sur ce que je vous auois auparauant »communiqué en gros, recognoissant de quelle affection »intime cela procède, je prens la hardiesse de passer plus »outre, vous envoiant vn estat de ma maison, pour plus »ample et particuliere déclaration des fondemens sur quoi »de nécessité je suis contrainte de bastir ces desseins, afin »que puissiés vous mesmes juger de la raison d'iceluy, »quand vous entendrés, qu'aux termes où je suis, sans »espoir ni attente aucune de mieux, je n'auroi de quoy »m'entretenir auec mes filles, d'habits de linge et autre »nécessités, si (bien contre mon naturel) je n'en demeu»rois redeuable à vn chacun: de sorte que tombant »ainsi insensiblement en vn misérable labirinte de debtes, »je ne pourrois en tel estat seruir que de sujet de risée à »mes ennemis, et de pitié et tristesce à mes amis, aux»quels je souhaite pouuoir donner toute matiere de con»tentement, tant que Dieu me laissera en ce monde et sur »tous à vous en particulier."

Emanuël schreef den 15 dier maand aan denzelfden: »Monsieur, le mesme jour que j'ai quité les douceurs de »Culenbourg, suis arrivé à la mer tempestueuxe de ceste »court, où l'on ne treuue que mines refrognes, mauuai»ses intentions, belles paroles, maigres effects et vne su»perbe qui déuore toutes les belles espérances sans effect »de bon succès."

Het schijnt, dat deze bekrompen toestand hunner inkomsten bijna aanleiding gegeven had, dat Emanuël en Emilia zich toen reeds zouden hebben gescheiden, doch dat zulks nog door de tusschenkomst van Graaf Floris verhinderd is geworden; althans Emilia schreef hem den 25 April van hetzelfde jaar: »Monsieur mon cousin. Depuis avoir receu »vostre responce sur l'estat de ma maison, Dieu m'a fait »ceste grace, que Monsieur mon mary pour me retenir icy »aye consenti de me laisser receuoir la moitié de ce que

»messieurs les estats ont accordé pour le subside de nos»tre mesnage, de façon qu'ayant ce moyen de subsister pe»titement, je suis bien aise de pouuoir faire ce qui vous »est agréable en cecy."

Den volgenden brief kan ik mij niet onthouden, in zijn geheel mede te deelen. Na een kortstondig verwijl te Wichen, had Emilia aan hare vrienden te Kuilenburg, op derzelver dringende uitnoodiging, een bezoek gebragt. Daarop schreef zij den 16 Julij 1622, weder uit 's Hage:

»Wolgeborner frundtlicher hertz lieber Vetter, auch hertz »aller liebste Was (2). Ich bedanck E. E. l. l. beiden noch »zum aller hochsten gantz dinstlich vor alle ehr vndt freundt»schaft, die E. E. l. l. mir bewissen habben, die welche »so gross vndt fil sein, das sie gar fern vbertreffen meine »meriten oder wartigkeit, vndt weis wol das mir solches »allein herkumpt allein von E. E. l. l. gutter natur. Ich »bin so zum hochsten an E. E. l. l. verobligirt, das ich es »mein lebelang nicht im minsten solte kunnen vergelten; »bin darumb E. E. l. l. eigen, mitt allem das ich vermuge »vndt habe, als E. E. l. l. schlabe, doch nicht mitt sol»chem gemut, aber das von grundt meines hertzen vndt »gantz willig. Ich weis nicht wie ich E. E. l. l. genung»sam bitten sol, das E. E. l. l. mir doch vergeben will, »vmb Gots willen, die grosse faute, die ich gestern, da »E. E. l. l. mir die ehr thetten vndt mich bis an das »schif letten, das ich grosse beest so plumb vndt vnge»sickt bin gewest vndt ging sitzen vnd lis E. E. l. l. »stehen. Ich werde rott von beschambtheit wan ich dar an »gedenck. Ich habe deswegen die gantze nacht nicht kun»nen schlaffen. Ach hertz lieber Vetter vnd auch hertz liebe »Bas, verzeitt mir doch solches. Ich weis nicht was ich »mus gedacht haben; ich glaube das ich verruckt von »sinnen bin gewest. Zur straf bin ich 20 stundt auf dem »wasser gewest, habe nuhr zu Bilderdàm ein bisgen ges»sen vndt bin alhir im Hage ankummen zu 4 aaweren (3)

(2) *Was*] Voor *bas*, *base*, d. i. nicht.
(3) *aaweren*] Uren.

»des morgens. Ich habe achter nuhn die Koningin in gut»ter gesundtheit gesehen vnd habe ihre Mt. von E. E. l. l. »wegen die hendt gekust vndt gesacht, das da einnige »aberentie (4) ist, das mein vetter vor sein verziehen nach »Deutslandt alhir im Hage solle mogen kummen vndt das »mein vetter mir zugesacht hatt sein gemahl mitt zu brin»gen. Von der bewuste sachen (5) hatt mir nimands ge»sprochen dan die frauw von Duuenuorden. Ich hab ge»sacht, das dar von gantz nichts ist. Ich hab die frauw »von Lewenstein gesehen vndt gesprochen, das welche auch »von E. E. l. l. wegen geschit ist. Ich habe ihr gesagt, »das grosse mitleinden das E. E. l. l. mitt ihr haben, »dar uon sie E. E. l. l. zum hochsten bedanckt. Si ist »ein sehr betrubte frauw. Si sas auf einnen stoul gantz »ins schwartz geklet, auf sein englisch. Ich hab gesickt »zu dem der die gulden leder macht: er sagt, das er es »noch in vihrzehen tagen nicht macht. Kan ich, soll al »oftmals bey im sicken. Ich bitt E. E. l. l. wollen mich »doch allezeit haltten in E. E. l. l. gutte gratie vndt ich »will leben vndt sterben" etc.

In eenen brief uit 's Hage van den 7 Maart 1623 verzocht Emanuël den Graaf van Kuilenburg, dat hij zijn gewoon verzoek bij de Heeren Staten zoude ondersteunen. In Zeeland vond hij tegenstand. Den 30 September van het genoemde jaar schreef hij onder anderen: »Les estats »de Zelande m'ont remis à l'autre asemblé. Je ne sai »quel souhait je leur puis faire, sinon qu'ils puissent co-

(4) *aberentie*] *Apparentie*, waarschijnlijkheid.

(5) *bewuste saeken*] Denkelijk bedoelde Emilia het ontwerp van een huwelijk harer oudste dochter met den Graaf van Schomburg, waartoe haar het eerste voorstel door de Gravin van Nassau gedaan was en waarover zij den 19 April 1622, op zeer vertrouwelijken toon, aan den Graaf van Kuilenburg geschreven had. Zij had de Gravin geantwoord, »que je la remerciois bien fort du »soing et affection, qu'elle monstroit porter à moy et à ma fille; »j'auoy bien ouy parler d'vn riche conte de Schoomburch, mais »que je craignois bien à cause de sa richese qu'il ne seroit pas »pour ma fille" enz.

»gnoistre la misère aussi bien que moi et l'endurer come »je fais."

Kort daarop trof den echtgenooten een nieuwe ramp. Emilia werd door eene zware ziekte aangetast. Emanuël was wanhopend bij de gedachte, haar te zullen verliezen. »Il semble" schreef hij den 14 October 1623, »que je suis »le blanc des aflitions et ceste icy est la plus rude. Il a »8 jours que ma femme lui at tombé vn grande catarre »dans l'estomac, dont aujourd'hui à 3 heures du matin »nous avons pancé la perdre" — en verder: »elle est en »vn très misérable estat. Dieu la veille rémédier et à moi »aussi, qui sans elle je serai vne misérable criature." — Den 2 November gaf hij berigt van de volkomene herstelling zijner gemalin; bij die gelegenheid schreef hij ook het volgende: »Pour nos affaires ils sont au mesme estat, »que les avés laissé. Ceux de mon fils, que je vous ai »communiqué, vont très bien, car son Exce les prend à »coeur." In hare ziekte had Emilia de belangen harer kinderen aan den Prins, haren broeder, op het nadrukkelijkst doen aanbevelen.

De omstandigheden, op welke de beide volgende brieven van Emanuël doelen, zullen misschien van elders opgehelderd kunnen worden. Ik deel ze mede als bijdragen tot het karakter van den schrijver. De eerste, van den 17 December 1623, luidt aldus: »La tampeste de Zelande »est acalmé et comme il semble que Dieu le veut ainssi »pour me faire resoudre, il s'est leué vn nouel orage du »costé de Harné en Geldres, pour apaiser lequel j'ai im»ploré vostre secours par le mojen de Mr. Tobias (6). C'est »vn opiniatre oracle apelé Mr. van Essen (7), lequel veut à »pure force que les sis mile florins me soient de rechef

(6) *Mr. Tobias*] Denkelijk Tobias van Eyck, Raad van Graaf Floris en zijn bijzondere vertrouweling, die zich in dezen tijd ter behartiging van 's Graven belangen gewoonlijk te 's Gravenhage ophield.

(7) *van Essen*] Hendrik van Essen, Raad in den Hove van Gelderland.

»asignés sur les admiralités, et messieurs de Holande pour »les grandes charges des dits, veulent m'asigner sur la Gé»néralité au conptoir de Dublet. Voilà en quel jeu de »paume je suis reduit en ma viellesse. Ceste incomodité je »pourrois encores rémédier en me perdant pour ne me »perdre point, mais à celle de ne pouuoir acomplir le in»satiable désir qu'j'ai de vous voir et jouïr de vostre très »chère presance, je ne sai comme pouuoir rémédier, que »c'est la plus grande affliction que j'ai." De andere, acht dagen later geschreven, vangt aldus aan: »Les rudes aqui»lons semble se sont conjurés avec ma fortune, afin de ne me »donner vn contentement, qui ne soit bien mêlè des eaux »de Mara. Je cognois qu'il me faut trouer ailleurs vne »bénédiction de Moisi, afin de n'importuner parssone (8) »ni mestre importun à moi mesme. Non obstant que le »Moisi de Nassau prince d'Orange a prié pour moi, la »priere jusques ores n'est point exaucé."

Den 15 Mei 1624 verzocht hij op nieuw den Graaf van Kuilenburg, die toen den Gelderschen Landdag te Zutphen bijwoonde, zijne belangen voor te staan: »de parler en »mon absence pour moi, et pour l'aduancement de mon »pauure menasge, la misère du quel me constrain de faire »choses contre mon naturel." Omstreeks dezen tijd, leende Graaf Floris hem, op zijn dringend verzoek, 600 franken. Hij zelf was toen nog te 's Hage; Emilia hield zich elders op, maar in Januarij 1625 te 's Hage teruggekeerd, vertrok zij van daar naar Wichen. Het is bekend, dat Emanuël en Emilia, na den dood van Prins Maurits, 's Gravenhage verlieten. Bij eenen brief van den 31 Maart 1626 nam de eerste afscheid van zijne Kuilenburgsche vrienden; de tweede bij eenen brief van den 29 Mei van hetzelfde jaar. De laatste verraadt diep gevoel van den druk der omstandigheden, die haar drong het land te verlaten. Het onderschrift deel ik alleen mede, als proeve der eenvoudigheid van zeden: »Hertz allerliebste Bas. Ich nem die »freyigkeit, die ich freundtlich bitte, das es E. l. mir nicht

(8) *parssone*] Personne.

»vor vbel wolle aufnemen, das ich beyde E. l. ein klein »gedechtnus hier habe gelassen von einner bettstede vndt »einner taffell, bitt dinstlich wollen mir die ehr thun vndt »dar in schlaffen vndt meinner darbey gedencken vndt »nicht sehn auf die kleine werde, sondern auf das gutt »hertz, das E. l. egen zu kumpt."

Emanuël schreef, bij eenen brief van den 26 Junij 1626, uit Brussel: »Les faveurs et honneurs, que S. A. S. me »faict, sont tels et si grands, que si ma femme eut pris la »vraie résolution pour son honneur et mon bien, et que »vous fussiés en lieu où je vous pourrois voir et communi- »quer, j'aurois le comble de ma félicité." De Aartshertogin zelve trachtte Emilia over te halen, om te Brussel te komen wonen. Zij schreef haar den 1 Julij 1626: »Ma »cousine. La venue de Don Emanuël de Portugal en cette »cour m'at esté bien aggréable, comme aussy sera la votre »si auant que vous vous y disposiez. C'est pourquoy je vous »ay bien voulu faire cette, tant pour vous en asseurer, »que pour vous dire, qu'en prenant cette résolution, il ne »vous sera faict n'y à mes cousines voz filles, le moindre »trouble ou destourbier, en ce qui régarde vostre repos »et liberté. Et comme l'on m'at aussy informé, de quel- »ques actions et prétentions que vous auriez icy, je feray »que vous y soit administrée bonne et brefue justice, et que »du reste puissiez receuoir toute sorte de contentement." Emanuël deed nog eene laatste poging, om zijne gemalin bij zich te houden: »Je parte" — zoo schreef hij — »présentement pour Jeneure, où que j'espères trouuer à »Madame et les frayles mes filles en bonne disposicion. »Son A. S^{me} at très grande enuie de les voir tous pardeça, »à quoy j'espères que la pourront aussy obliger mes prie- »res, et affin qu'icelles ayent plus de force, je me suis »resolu d'y aller personnellement, priant à Dieu que le »succès de mon voyage et l'issue d'icelluy puisse rehussir »à tel contentement, comme je souhaytte, affin qu'en le »restant de mes jours j'aye cest bonheur de jouïr de la »compaignie tant désirée de ma femme et filles," en nogmaals schreef hij, omstreeks denzelfden tijd: »Je suis le

»plus afligé homme qui vit, voiant la résolution que ma »très chere Emilia at prins, des se retirer loin de son très »fidèle mari. Là où elle ne peut, ni pour son bien, ni »pour celui de nos filles, faire nul bien ni profit."

Het mogt niet baten: Emilia bleef bij haar voornemen en gaf daarvan den 1 Sept. 1626, bij eenen brief uit Geneve gedagteekend, kennis aan de Algemeene Staten. Omtrent de aanleiding tot haar vertrek, liet zij zich daarin aldus uit. »Puis que vos Seigneuries sont tesmoings oculaires de »la rigeur qui m'a esté tenue et de la continuation d'icelle »par mon plus proche parent, je m'asseure qu'elles ne »trouueront mon dessein si estrange, m'estant proposée que »ma présence n'offensant plus les yeux de celuy lequel à »mon opinion ne me voyoit qu'à regret, changeroit son coeur »en mon endroit et des miens." — In eenen brief van den 23 Januarij des volgenden jaars beklaagde zij zich bitter over de handelwijs van Frederik Henrik, hem noemende *den aller durchleuchtigsten Prins Henrich meinen vngenedigen herren*, en nogmaals *den vngerechtten Prins*, en elders: »*Godt vergeuet Prins Hendrick ongerechticheyt: die is oorsaeck van allen mijn verdryet.*" — »Man gebraucht" schrijft zij, »gegen mich vndt die meine die groste vnge»rechtigkeit vndt tiranney, die sie kunnen vndt mogen, »ja selbst so fern das man hatt geschriben fur mein ver»ziehen aus dem Hage an die von Berne, das wo fern ich »da solte kummen, das es sehr dangereux fur ihrem stadt »vndt landt solte sein mich dar anzunemen, vnd das aus »vrsachen das mein herr [Emanuël] solte dar ein grosse »versamlung machen von papisten, so sein l. im Hage »hette gedan, habe sich nicht wollen vnderwerffen noch »thun das commandement van die herren Staden."

Haar nieuw verblijf beschrijft Emilia op deze wijze, in een' brief, gedagteekend *de vostre chatau de Prangin*, *le* 15 *de Juin* 1627: »Estant bien asseuré de la bonne affec»tion qu'il vous plaist me faire l'honneur de me porter »et le désir qu'auez d'entendre de mes nouuelles, je prens »la hardiesse de vous mander le bonheur que ce bon Dieu »m'a donnée d'unne belle et fort noble terre que j'ay

»achetté au canton de Berne, 4 lieus de Genèue. C'est vn »chateau passablement bastie à la veille mode bien logable »pour vn petit train. C'est bien vn de plus plaisant lieus »selon mon jugement qu'on peut voir, assez près d'un grand »lac force belle vinges, et bois de haulte fustage bien »grandes, belle chasse de cerfs, sangliers, lieures, perdrix, »faisans, cailles, ours et un grand nombre de griffes qu'on »prend en grande quantitet en son temps, belle fontainnes et »bonne pêche de toute sortes de poissons, aussi de trates »et grande quantitet d'escriuiees, excelents fruicts de toute »sortes, grande quantitet de nois et chastanges. C'est vnne »baronnie fort noble et ancinne, haute et basse justice, sept »vilages où il en a asses grandes et 8 gentishommes qui »sont de nos vaissals. Certes c'est vn lieu si plaisant et »agréable, que je crois, qu'il n'y a pas vn second. O com»bien je vois et contemple la grande bonté et grace de »ce bon Dieu tout puisant enuers moy sa pauure créature, »qu'il m'a donné vn lieu si plaisant et où je puisse auoir »ce qui m'est nécessaire pour viure, me souciant bien »peu de la tirannie et injustice qui me faict le prince Hen»ry. Il est bien ainsi, qu'il me faut encor payer quelque »chose de sur plus que je n'ay, mais j'espère tant en la »miséricorde de mon père céleste qu'il par acheuera par »sa grace ce qu'il a commencé auec moy et m'asistera au »reste de sa bonté infinie, aussi je puis bien dire auec le »roy Dauid en ces psaumes: père et mère m'ont délaissé, »mais mon Dieu m'a recueillé; louué soit son scaint nom »etternellement." — Misschien was het, om in dat te kort te voorzien, dat zij omstreeks dezen tijd haar huis te Wichen wilde verkoopen: Emanuël, hiertoe ongezind, verzocht Graaf Floris, zulks te beletten. »J'ay entendu", schreef hij den 24 Augustus 1628, »que ma femme a faict »aficher de billets à Amsterdam, pour vandre nostre »maison de Vikem. Je vous supplie de faire empêcher la »vandition, pour des conssidérations qui sont d'importance." Kort daarna verkreeg hij, mede door voorspraak van den Graaf van Kuilenburg, dat hetzelfde huis door de Algemeene Staten ten zijnen behoeve onzijdig verklaard en hem zel-

ven vrijgeleide verleend werd, om er zich ten allen tijde heen te begeven (*). De verstandhouding tusschen de beide echtgenooten schijnt in dezen tijd niet groot geweest te zijn; althans den 19 October van het laatstgenoemde jaar, beklaagde zich Emanuël, in zes maanden geen' brief van zijne vrouw ontvangen te hebben. Zijne dochter Maria Belgica was, buiten zijn weten, uit Zwitserland over Parijs en Calais naar 's Gravenhage gereisd. Hij betuigde haar zijn leedwezen, dat zij haren weg niet over Brussel had genomen, en trachtte haar op allerlei wijzen door geschenken en schoone beloften over te halen, om zich onder de bescherming der Aartshertogin te begeven en aan hem, haren vader, haar volkomen vertrouwen te schenken. Hare reis naar 's Hage had eene onderhandeling met den Prins van Oranje ten doel. Den 9 Junij 1628 had zij Graaf Floris om zijne tusschenkomst en voorspraak bij denzelven verzocht: »qu'il »luy plaise, de me faire l'honneur et me faire vne honnora»ble offre, affin que le tout se puisse passer en douseur, »car monsigneur le Prinse se peut assurer que si l'offre »qu'il me feroit aprochât tant soit peu de la reson, que »james je ne seray en disansion aueques luy, car je l'aime »et honnore trop. Je vous suplie denque derechef bien hum»blemant Monsieur, de vouloir ancores interseder pour »moy, afin que je puisse auoir le mien, car je vous prie »de vouloir considérer l'estast, où je suis en vn païs es»tranger et madame ma mère n'aiant le moien de m'antre»tenir comme elle désireroit bien, tellemant que j'ay bien »affaire du mien."

Den 15 April des volgenden jaars gaf dezelfde Maria Belgica aan Graaf Floris en zijne gemalin berigt van het overlijden harer moeder. Zij zelve heeft dit verlies niet lang overleefd: want in de akte van den 3 April 1630, waarbij de prinsessen van Portugal, dochters van Emilia van Nassau, met het huis te Wichen beleend werden, vindt men als zoodanig alleen genoemd Emilia Louisa,

(*) De akte der Algemeene Staten, hier bedoeld, zullen wij hierna als Bijlage mededeelen.

Anna Louisa, Juliana Catharina, Elèonora Maurice en Sabina Delphica. Welken indruk het overlijden zijner gemalin op Emanuël maakte, is niet bekend; maar men weet, dat hij hertrouwde met eene Spaansche dame, Louisa d'Osorio, en uit de brieven, uit welke wij onze berigten ontleenen, blijkt, dat hij na dien tijd in onmin leefde met zijne dochters en dat een zijner zonen, niettegenstaande de vaderlijke afmaning, in een klooster ging. In eenen brief van den 22 Julij 1633 schrijft hij dienaangaande: »Le desplaisir, que j'ay resceu du moine »frère Félix, ou Infélix, pour mieux dire, qui contre ma »volonté s'at fait moine, et ce que je luy ay dit lorsqu'il »me déclara son intension, at esté profecie véritable: or il »a quité son Dieu et son honneur, et a mis vne tache si »vilaine en nostre très illustre sang; le pis est que Dieu »estant just le chastiera rigureusement, come il faict à ceux »qui le quitent pour les immundices de ce monde."

Ziet hier de handteekening, beiden van Emanuël en van Emilia.

BIJLAGE.

De Staten Generael der Vereenigde Nederlanden gesien hebbende de requeste van wegen Don Emanuël de Portugal gepresenteert, daer by deselue versouckt, dat Haere Ho. Mog. wilden gelieuen neutrael te verclaeren sijn huys genaemt Einborch, gelegen in het dorp Wichem in Gelderlandt tusschen Nimmegen ende de Graeue, in conformité van de acte van neutraliteyt bij de Serme Infante verleendt, hebben verclaert ende belooft, verclaeren ende beloeuen bij desen, dat haer Ho. Mog. houden ende voortaen zullen houden neutrael ende exempt van eenich guarnison van volcke van oorloge, wesende in haeren dienste, den voernoemden huyse van Einborch, met de landen ende goederen daer toe behoorende, Ordonnerende ende beuelende allen Gouuerneurs, Admiraelen, Ouersten, Colonellen, Ritmeesters, Capen, Lieutenanten, beuelhebberen, ende gemeene soldaeten te peerde, te voete, te waeter ende te lande, Voorts alle magistraten, Justicieren, Officieren ende anderen in onsen dienste, ende onder onse gehoorsaemheyt wesende, dat sij dese neutraliteyt onderhouden ende doen onderhouden volcomentlijck ende vredelijck nae sijnen forme ende inhouden, sonder daer tegens te doen, of gedogen gedaen te worden, in wat maniere het oock soude moghen wesen; Accorderende daerenbouen bij desen vrijgeleyde, consent ende passeporte aen den voorn. Don Emanuël, omme soo mennichmael, als t' hem gelegen zal zijn, met sijn gevolch te moegen gaen passeren ende repasseren nae den voorscr. huise, soo te water als te lande, ende aldaer soo lange te blijuen woonen, alst hem goet duncken zal, sonder dat hem daerinne geschiede eenich hinder off empechement, maer alle hulpe, faueur ende bijstant, des versocht sijnde, Behoudelijck dat onder decksel van desen niet en werde geattenteert, dat tot nadeel deser landen soude mogen strecken, ende dat de voorn. Don Emanuël de Portugal off yemandt van sijnen gevolge niet en sullen

vermogen vyt crachte deses te comen in dese landen, steden ofte forten van dien, sonder daertoe vercregen te hebben speciael ende besonder consent ende pasport. Willende datte copie authenticque van desen van gelijcke crachte ende waerde sy, als dese principale. Gedaen ter vergaederinge van de hoochgemelte Heeren Staten Generael in s' Gravenhage, onder derseluer cachette, paraphiere ende de signature van haren Griffier op ten IIII. Septemb. XVI^c. achtentwintich. *Was geparapheert* Van Beaumont V^t. *Leger stondt:* Ter Ordonnance van de Hoochgemelte Heeren Staten Generael, *geteeckent* Corn. Mutch. *Ende daeronder was in spatio gedruckt het cachet van de Hoochgemelte Heeren Staten Generael in rooden wasse.*

Accordeert met originael *Quod attestor*

R. Dandelot Notarius 1631.

Naar het gewaarmerkt afschrift in het Archief der voormalige graafschap Kuilenburg berustende.

ONTWERP VAN OVEREENKOMST

TUSSCHEN KEIZER *MAXIMILIAAN* EN *KAREL* HERTOG VAN GELRE.

Teregt zegt de Geschiedschrijver VAN SPAEN (*), sprekende van Karel van Egmond hertog van Gelre: »deze »Vorst behoort tot het klein getal van diegenen, wier le»vensbeschrijving, afgetrokken van tijd, plaats en per»soon, voor ieder mensch, voor ieder wijsgeer, hoogst ge»wigtig is." En ondertusschen is tot hiertoe geen geschiedschrijver opgestaan, die zich verledigd heeft, de bedrijven en lotgevallen van dien Vorst in het licht te plaatsen; weinig meer is van hem bekend, dan de hoogst gebrekkige en niet zamenhangende berigten, door PONTANUS en SLICHTENHORST verzameld, met uitzondering evenwel van de keurige afbeelding met derzelver beschrijving, door den geleerden G. VAN HASSELT bezorgd (§). Bekend is het, dat overvloedige bouwstoffen voor eene volledige levensbeschrijving van Karel van Egmond in het Provinciaal Archief van Gelderland berusten; maar ook elders worden belangrijke oorkonden tot opheldering zijner geschiedenis aangetroffen: de nasporingen, met het beste gevolg onlangs door den heer Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH in Frankrijk gedaan, hebben het uitzigt op eenen rijken oogst van nieuwe, hoogst gewigtige bijdragen tot uitbreiding onzer Vaderlandsche geschiedenis geopend, en daaronder ook eenige, welke meer bepaaldelijk op den genoemden Hertog van Gelre betrekking hebben (†). Eene kleine proeve daarvan mogen wij onzen Lezers aanbieden, in den volgenden brief van Keizer Maxi-

(*) *Hist. van Gelderland*, deel I. *Voorrede* bl. XII.

(§) De titel is: *Het oorspronglijk schilderij van Karel van Egmond, Hertoge van Gelre en Grave van Zutphen, uitgelegd door* G. VAN HASSELT, Haarl. 1804.

(†) Zie *Verslag der Historische Nasporingen, op gezag van het Gouvernement, in den jare 1838, in Frankrijk gedaan, door* Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, Arnh. 1839, en aldaar *Bijlage* I.

-miliaan aan zijne dochter Margareta Hertogin-weduwe van Savoyen, Landvoogdesse der Nederlanden, gedagteekend te Augsburg den 16 Maart 1509-10, en *in originali* in het Archief te Rijssel berustende.

Krachtiger, dan vroeger door Maximiliaan, was, sedert den aanvang des jaars 1505, door zijnen zoon Filips den oorlog tegen Karel voortgezet; in herfstmaand van dat jaar was de laatste genoodzaakt geweest, zijne wapenen aan de voeten des jongen Konings van Kastilië neder te leggen. Maar moed en list gaven hem de middelen, om zich te herstellen; de Koning van Frankrijk bood hem aanzienlijken onderstand, en de afkeer, welken de landzaten tegen vreemde overheersching koesterden, maakte hem de verovering van een goed deel des vorstendoms gemakkelijk. Na den dood van Filips, in herfstmaand 1506 voorgevallen, verstoutte hij zich zelfs, eenen strooptogt in Braband te ondernemen, daarna in Holland te vallen, waar hij Muiden en Weesp veroverde en zelfs tot tweemaal, hoewel met ongelukkigen uitslag, eenen aanval op Amsterdam beproefde. Bij het verdrag van Kamerijk van den 10 December 1508, verklaarde Maximiliaan, dat Karel van Egmond den wapenstilstand van zes weken, hem door den Keizer aangeboden, niet had aangenomen, maar integendeel, in strijd met het verdrag met Filips, waarbij bepaald was, dat ieder zou blijven bezitten wat hij door de wapenen had gewonnen, tot dat over de wederzijdsche regten behoorlijk erkend zou zijn, vier steden en drie burgen, daar nevens Weesp en Muiden in Holland, ingenomen had. Omtrent hetgeen in de beide volgende jaren voorviel, laat de geschiedenis ons onzeker; aanmerkelijke bijzonderheden althans zijn dien aangaande niet geboekt. Die gaping wordt voor een gedeelte door dezen brief aangevuld. Het zal niet noodig zijn, zulks in bijzonderheden aan te wijzen; maar vooral schijnt het opmerking te verdienen, dat hier gesproken wordt over twee huwelijks-ontwerpen, namelijk van *Ysabeau*, dochter des Keizers, met hertog Karel, en van *Eleonora*, eene andere zijner dochters, met den hertog met Lotharingen, terwijl in de tot hiertoe bekende geslachtregisters van het Oostenrijksche

Huis geene dezer beide dochters met name vermeld worden (*).

Tres chiere et tres amée fille. Nous avons receu voz lettres par vostre secretaire Marnix (1), oy et bien entendu ce qu'il nous a dit de vostre part. Et trouvons par l'advis de ceulx de nostre privé conseil qu'il ne nous seroit par nulle façon honnourable ne prouffitable accepter auncuns points et articles à quoy est resolu messire Charles de Gheldres pour parvenir à traittié, veu et consideré mesment que en temps passé il a peu et mal entretenu les traittiez faiz avec luy. Parquoy ne nous oserons trop bien confier en luy et trouvons aussi qu'il seroit fort au grand deshonneur de nous et de nostre filz l'archiduc de baillier nostre fille dame Ysabeau et de rendre aucunes villes et places du pays de Gheldres avant la consommacion du mariage. Toutevoies puis que vous par l'advis des gens de nostre privé conseil de par delà, nous conseillez à faire appointement, sommes bien contens et desirans d'y entendre, si avant que les choses se peussent traittier à nostre honneur, et affin de à ce parvenir, avons advisé et seroit nostre intencion, puisqu'il est en train de traittier le mariage de nostre fille dame Eleonora avec le duc de Lorraine (2), de baillier nostre ditte fille dame Ysabeau es

(*) Ook niet in *Maximilien I. et Marguérite d'Autriche, sa fille. Esquisses biographiques par M.* LE GLAY. Par. 1839. Deze, de geleerde Archivarius van het *Département du Nord*, is, voor zoo ver ik weet, de laatste, die het leven van Max. kritisch bearbeid heeft. Misschien waren de hier genoemde *Ysabeau* en *Eléonore* natuurlijke dochters van den Keizer: de heer LE GLAY telt er zes op, doch van drie derzelve zijn hem de namen onbekend gebleven.

(1) *Marnix*] Deze was Jan van Marnix Heer van Tholouse. Hij was grootvader van den beroemden Filips Heer van S. Aldegonde. Zie TE WATER, *Verbond cn Smeekschriften der Edelen*, deel III. bl. 35–38.

(2) *le duc de Lorraine*] Deze was Antoni de Goede, zoon van René of Renatus, uit zijnen echt met Filippa van Egmond, Karels zuster. Het huwelijk, waarvan hier gesproken wordt, heeft

mains dudit duc de Lorraine, pour estre par luy gardée, jusques elle seroit en le age de XVI ans, et aprez consommer le mariage avec ledit messire Charles.

Sommes aussi content des maintenant baillier es mains dudit de Lorraine les villes de Arnhem et l'entière Velue, Harderwijck et Hathem, pour par luy estre gardées, regies et gouvernées et y commettre leurs officiers, jusques au parfait et consommation dudit mariage, et aprez estre rendues au messire Charles. Et les rentes, revenuz et prouffiz qui en viendront oultre les cherges ordinaires et requises payées, estre bailliez des maintenant pour chascun an audit messire Charles. En prendant toutesvoies dudit de Lorraine toutes promesses et seuretez convenables.

Nous voulons retenir les villes, chasteaux et seigneuries de Montfort, de Wachtendonck et de Bommel et Bommelreweert avec toutes et quelzconques leurs appartenances et appendances, en tous droiz, haulteur, seigneurie, revenuz et prouffiz héritablement et perpétuellement à la duché de Brabant, reservé toutesvoies audit messire Charles, aprez la consommation dudit mariage, le rachat de la ville et chastel de Wachtendonck pour tel pris que le povoit faire feu nostre filz le roy de Castille, que Dieu absoille.

En oultre voulons retenir Thielt et Thielreweert et le pays de Kesselt, en tous droiz, haulteur, seigneurie et prouffiz, jusques à la consommation dudit mariage, et aprez rendre audit messire Charles icelle ville de Thielt et Thielreweert et le pays de Kesselt.

Si (3) vous requerons affectueusement, que selon ce et tous les autres articles, veulliez adviser d'en faire besongnier comme de vous mesmes avec ledit messire Charles, par (4) nous ne le saurions autrement faire sans nostre grand honte et deshonneur et nous semble que icelui messire Charles se devroit bien contenter de noz tant bonnes et honnestes affaires, qui sont plus raisonnables et prouffita-

geenen voortgang gehad: Antoni trouwde in 1515 met eene dochter van den Graaf van Montpensier.

(3) *Si*] Ainsi.

(4) *par*] Zoo staat hier, denkelijk door een' misslag des schrijvers, in plaats van *car*.

bles à luy que à nous. Néantmoins quelque chose que y faciez, ne prendez aucune conclusion en ceste matière sans premiers nous en avertir, pour en aprez vous déclarer nostre resolucion et intention.

Et si ledit messire Charles se rend en ces choses tout difficil et desraisonnable, et que par dessus ce il veulle faire la guerre à nous et à noz subgetz du saint empire et nosdits pays et n'entretenir le traittié de Cambray, la prorogation d'icelui et la journée prinse à Liège, qui sera contre Dieu et raison, nous avertirez à dilligence et nous vous envoyerons ung bon capitaine avec bon nombre de gensdarmes soldoyez et payez, et si vous donnerons moyen et ordonnance, comment vous aurez à conduire pour povoir resister à icelui messire Charles et au plaisir de Dieu mettre une totale fin audit pays de Gheldres, Et ce pendant advisez avec les gens de nostre privé conseil de mettre bon ordre à toutes choses pour au mieulx que pourrez povoir resister et se deffendre contre luy et garder qu'il n'adommage nosdits pays.

Les princes et estaz de l'empire, qui sont cy assamblez, nous ont promis faire et donner une bonne et grosse ayde contre les Veneciens. Et si par la desraisonnabilité dudit messire Charles, besoing est de luy faire la guerre, vous baillerons la porcion et ayde que nous devront faire de gens de guerre les princes et estaz de l'empire voisin audit pays de Gheldres, et oultre plus vous renvoyerons le sieur du Reux, avec sa cômpagnie, ou en ce lieu vous delaisserons leur payement que prendrons de pardela, pour entretenir semblable nombre de gens.

A tant tres chiere et tres amée fille, nostre Seigneur vous ait en sa garde. Escript en nostre cité d'Ausbourg le XVI. jour de mars XV^c^IX.

Vostre bon pere.

(*Geteekend:*) Max^s^.

(*Onder staat:*) Renner.

AANKONDIGINGEN, BERIGTEN ENZ.

1.) *De voormalige kloosters in Drenthe, geschiedkundig beschouwd, door* J. S. MAGNIN, *Archivist bij het Provinciaal Gouvernement van Drenthe.* Te Groningen, bij J. Oomkens. 1835. Gr. Oct. 227 Bladz.

De wijze, op welke in Drenthe de Kerkhervorming is ingevoerd geworden, en de ijver met welken die van den aanvang af, door regering en ingezetenen beiden, ondersteund en bevorderd werd, hebben, in dat gewest, gelijk in meer andere, aanleiding gegeven, dat de geheugenis der aldaar in vroegere eeuwen bestaan hebbende kerkelijke inrigtingen bijna geheel is verloren gegaan, bijzonder die der voormalige kloosters of abdijen; en het is ten gevolge daarvan, dat ook de geschiedenis van het landschap Drenthe zelve, met die der kloosters ten naauwste verbonden en bijkans daar als ingeweven, nimmer nog opzettelijk en naar waarde is behandeld geworden.

Het gedenkwaardig Koninklijk Besluit van den 23 December 1826 gaf ook dáár aanleiding, dat het onderzoek en de rangschikking der aanwezige, maar ordeloos door elkander geworpene charters bevolen werd, en de heer M., aan wien dit werk werd opgedragen, ontdekte bij die gelegenheid een aantal stukken, betrekkelijk de voormalige geestelijke gestichten in het genoemde gewest, welke hij, nevens hetgeen dien aangaande elders, gedrukt en ongedrukt, voorkomt, dienstbaar maakte aan de zamenstelling der vóór ons liggende geschiedkundige beschouwing, in welke de bedoelde oorkonden, deels letterlijk naar het oorspronkelijke gevolgd, deels in vertaling, deels bij wijze van uittreksel, medegedeeld worden.

Van een zestal geestelijke gestichten wordt ons hier het meest aanmerkelijke medegedeeld.

1. Het klooster of de abdij te *Ruinen*, of *Runen*, reeds vermeld in 1036, was vermoedelijk het oudste gesticht van dien aard in Drenthe. Tot 1215 woonden er Benedictijner monniken; maar uit stukken van lateren tijd blijkt, dat er ook zusters, geestelijke dochters of nonnen te Runen waren.

2. De abdij te *Dickninge* lag op den noordelijken oever van het riviertje de Reest, een klein half uur ten noordwesten van het Overijsselsch dorp de Yhorst, anderhalf uur ten zuid-oosten van Meppel. In de 14e eeuw werd het klooster van Runen, met al de daaraan verbondene regten en vrijheden, derwaarts, als naar eene meer stille en afgezonderde plaats, overgebragt. Aanmerkelijk is een brief van den 12 September 1347, waarbij de beruchte Bisschop Jan van Arkel met den ban bedreigde allen, die de kloosterlingen te Dickninge en te Runen met scheldwoorden, wapenen, of ander wereldlijk geweld en vijandelijke aanvallen, in derzelver personen of goederen, beleedigingen aandeden of nadeel toebragten (*). Uit een aantal oorkonden is het duidelijk, dat het gesticht te Dickninge een nonnenklooster geweest is; in sommige stukken evenwel wordt van monniken te Dickninge gesproken: de Schrijver besluit hieruit, dat er een zoogenoemd *dubbel-klooster*, van mannen en vrouwen beiden, geweest is, althans in zoo verre als er ook monniken zamenwoonden tot verrigting van de kerkdienst. Men weet verder, dat er, gelijktijdig met sommige abten, ook abdissen te Dickninge geweest zijn. Van verschillende Bisschoppen, ook van wereldlijke Heeren, verkreeg de abdij aanzienlijke voorregten en vrijheden; de abten hadden het regt van collatie te Beilen, te Ruinen, te Blijdenstein of Ruinerwold, en op andere plaatsen, en de abdij werd allengs rijk in vaste goederen, tienden, tijnsen en renten van allerlei aard. Na 1580

(*) De S. deelt dit stuk slechts bij uittreksel mede. Het is in zijn geheel uitgegeven door DRIESSEN, in *Monum. Groning.*, p. 164 et 165.

werd het klooster, ten gevolge der veldwinnende Kerkhervorming, door abt en monniken verlaten, en toen het gewestelijk bestuur in 1602 eenigen afvaardigde om de goederen des convents in bezit te nemen, waren er alleen nog geestelijke dochters overgebleven. Aan deze werd een jaargeld toegelegd, en het klooster opgeheven; maar de laatste abdis, Euphemia van Langen, behield haren titel en daarbij eenige inzage in het beheer der goederen. — In de bescheiden, hier aangevoerd, komt de naam van *Meppel*, thans eene welvarende plaats, met meer dan 5500 inwoners, op de jaren 1141, 1246 en 1325 voor; nog in het laatstgenoemde jaar, als eene hofstede, toebehoorende aan *Conradus van Meppele.* Eerst in een hier medegedeeld stuk van 1437 kan men van de vroegere gesteldheid en den voortgang dezer plaats iets meer leeren kennen.

3. Na langdurige oorlogen tusschen den Utrechtschen bisschopsstoel en de Burggraven of Heeren van Koevorden (*), waarbij steeds de laatsten door de Drenthenaren ondersteund werden, gelukte het in of kort na 1233 aan Bisschop Otto III, die van Drenthe tot onderwerping te brengen. Deze moesten zich verbinden, om, als boete, een klooster voor nonnen van de Cistercienser orde te stichten en met genoegzame inkomsten te voorzien. Dit gaf den oorsprong aan een convent *tusschen Koevorden en het*

(*) De naam van *Volkerus* MILES *de Kovorde*, alzoo voorkomende, onder anderen in een charter van 1212, bij DRIESSEN, in *Monum. Gron.*, p. 16, wordt door den Schrijver — naar het ons voorkomt, ten onregte — vertaald door *Volker* RIDDER *van Coevorden.* Het woord *miles* duidde toen nog niet, gelijk later, eene persoonlijke waardigheid aan, die met den ridderslag verkregen werd: daarom werd het toen ook niet achter den toenaam geplaatst, maar tusschen den voor- en den toenaam in. Het gaf veeleer te kennen, dat de persoon, die zóó genoemd werd, tot den stand der *ingenui* of vrijen behoorde en in het bezit was van een van ouds vrij of eigen goed met regtsgebied over land en lieden. Het zal dus moeten zijn *Volker* HEER *van Coeverden.* Men zie o. a. VAN SPAEN, *Inl. tot de Hist. van Gelderland*, deel IV. bl. 178, 187, 241.

dorp *Schoonebeek*, hetwelk echter reeds omstreeks 1259, onder den naam van *Maria's Kamp*, naar *Assen* moet overgebragt zijn. Binnen korten tijd namen de eigendommen van dit gesticht, door giften en door koop, aanmerkelijk toe. Het klooster stond in de 14e eeuw onder het toezigt of gevaderschap van de beroemde abdij van Klaarkamp in Friesland, later onder die van Adewert in Groningerland. Onder de naamlijsten der nonnen van Maria's Kamp uit de 15e en 16e eeuw, worden dochters uit de meest aanzienlijke geslachten uit Drenthe, Groningen en Overijssel aangetroffen. Sedert het begin der 16e eeuw gingen de zaken der abdij langzamerhand achteruit. Zij schoot herhaalde malen aanzienlijke sommen op aan den Bisschop van Utrecht, tot zijne ondersteuning in den oorlog tegen Karel van Egmond, van welke sommen nimmer teruggave is geschied; ook had het verkeerde beheer van sommige abdissen nadeelige gevolgen voor de welvaart des stichts. Intusschen brak ook in Drenthe het licht der Kerkhervorming door. Belangrijk is de hier medegedeelde brief van Willem Lodewijk Graaf van Nassau, gedagteekend den 10 Mei 1598, waarbij hij verklaart, op last van de Algem. Staten der Vereenigde Nederlanden, *die reformatie ende Christelicke bestellinge van kercken ende schoelen in die landtschap Drente, die dus lang, niet uit* (l. *met niet*?) *geringe ergernis van veele vroeme ende goethertige luyden, verwylt is, by die handt toe nemen*, en deswege aan alle priesters en geestelijken beveelt, zich dadelijk van de kerkedienst te onthouden en de pastoriën en kerken binnen drie weken te ontruimen, enz. In 1601 werden de kloostergoederen onder het beheer gesteld van het Collegie van Gedeputeerden des Landschaps Drenthe, en aan de overgeblevene kloosterlingen op gelijksoortige wijze, als aan die van Dickninge, een jaargeld verzekerd. Onder die goederen behoorden uitgestrekte veenlanden, welke, verkocht, en met aanzienlijke vrijdommen en voorregten, voor hen die er zich met ter woon nederzetteden, begunstigd zijnde, het thans als bloeijende veenkolonie en aanzienlijk dorp bekende *Smilde* hebben doen ontstaan. De voormalige

abdijkerk wordt nog door de hervormde gemeente gebruikt. Zij maakte den noordelijken vleugel van het kloostergebouw uit; de drie andere vleugels hebben verschillende bestemmingen bekomen.

4. Te *Blijdenstein*, onder de tegenwoordige gemeente Ruinerwold, bestond een Benedictijner klooster. Het aanwezen van dit gesticht blijkt onder anderen uit eene in meerdere opzigten belangrijke oorkonde van het jaar 1277 (*). De kerk te Blijdenstein, reeds in 1152 vermeld, is eene der oudste in Drenthe. Het klooster schijnt niet langer dan tot in den aanvang der 14e eeuw bestaan te hebben.

5. Te *Bunne*, onder de gemeente Vries, werd, volgens sommige Schrijvers, omstreeks 1271 een klooster gesticht. Met zekerheid weet men, dat er in 1302 eene kommanderij was der Duitsche orde, tot de Balie van Utrecht behoorende. Slechts weinige stukken zijn betrekkelijk deze kommanderij voorhanden. Het laatste blijk van haar aanwezen vindt men in de overdragt van eenige vaste goederen, gedaan in het jaar 1487, door den Landkommandeur Johan van Drongelen en *Wolter van Overhagen Commenduer tot Bonne*. Later is het huis der kommanderij, met de daartoe behoorende goederen en regten, verkocht.

Met een kort overzigt van den invloed der kloosters op den toestand van land en volk wordt het boekdeel besloten. — Zij waren, gelijk elders, bevorderlijk aan het ontstaan van dorpen en gehuchten, aan het ontginnen van den grond, aan het daarstellen van waterleidingen en wegen, aan het verspreiden van eenige beschaving onder de ruwe bewoners. Maar, aan den anderen kant, nevens de edelen, schier de eenige bezitters van vaste goederen, van grondeigendom, lieten zij de bruikers, meest hofhoorigen, gebukt gaan onder schier ondragelijke lasten, en verhinder-

(*) De Schrijver deelt van dit stuk eene omstreeks het jaar 1730 vervaardigde overzetting mede. Waarom niet liever het latijnsche afschrift uit de 15e eeuw? Welligt zou men dan meer in staat zijn, om over de echtheid, welke de heer M. zelf eenigzins schijnt te wantrouwen, te oordeelen.

den zij den landman, zijnen toestand te verbeteren en zich uit den staat van onafhankelijkheid, waarin het staatsregt der vroegste middeleeuwen hem geplaatst had, op te heffen. Eerst de Kerkhervorming bragt hierin gunstige verandering te weeg. Eene vergelijking tusschen den tegenwoordigen toestand van Drenthe en dien, waarin zich dit gewest in het begin der 17e eeuw bevond, plaatst dit in helder licht. Toen was nog niet het *duizendste gedeelte* der oppervlakte van Drenthe ontgonnen; thans kan *een derde* als ontgonnen en vruchtbaar worden gerekend; toen (in 1621) stierven vele menschen van honger uit gebrek aan koren en werden de rieten daken der huizen tot beestenvoeder gebruikt, om het vee in het leven te behouden; thans bevat de provincie, op eene uitgestrektheid van 264,375 bunders, niet minder dan 23,243 bunders bouw-, 23,323 bunders hooi- en 31,455 bunders weideland.

I. A. N.

2.) *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen, door Mr.* J. C. DE JONGE, *Archivarius van het Rijk. Derde deel, eerste stuk. — Van den Bredaschen tot den Westmunsterschen Vrede.*

Hetzelfde werk. *Derde deel, tweede stuk. — Van den Westmunsterschen Vrede*, 1674, *tot den tweeden Oorlog met Frankrijk*, 1688.

In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij de Gebr. van Cleef. 1837. Gr. Oct. 418 en 500 Bladz.

Van het *derde tijdperk* der Geschiedenis van het Nederl. Zeewezen, door den S. gekenschetst als datgene, in hetwelk dat Zeewezen tot den hoogsten trap van magt en bloei gestegen was, werden alleen de negentien eerste jaren (tot op den vrede van Breda) in het *tweede deel* behandeld. Het *derde deel*, dat thans vóór ons ligt, bevat de geschiedenis der gedenkwaardige elf laatste jaren van dat zelfde tijdperk en tevens die der eerste jaren van het volgende.

Na den Bredaschen vrede ontwapende men zich niet geheel, zelfs werd aanvankelijk, ten gevolge der nevels, die

op nieuw aan den staatkundigen gezigteinder opkwamen, tot uitrusting eener aanzienlijke vloot besloten. Maar de gunstige keer der onderhandelingen, welke den Akenschen vrede ten gevolge hadden, deden die uitrusting staken. Nogtans werden niet al de oorlogschepen buiten dienst gesteld, maar een genoegzaam aantal bodems werd bestemd, om de koopvaarders tegen de Algerijnsche en andere Noord-Afrikaansche zeeroovers te beschermen en derzelver euvelmoed te beteugelen. Onze scheepsbevelhebbers in de Middellandsche Zee gaven bij deze gelegenheid uitstekende proeven van heldhaftigheid en kloeken moed. Den Algerijnen werden de meest gevoelige verliezen toegebragt; in het vaderland genoot men de meest wenschelijke rust, en, onder de bescherming van het Zeewezen, stegen koophandel, zeevaart en visscherij tot schier ongekende welvaart en bloei. Weêrkeerig had dit eenen gunstigen invloed op de verbetering van het Zeewezen, want de herstelling der geldmiddelen van de Admiraliteiten stelde deze tot het uitbreiden der werven en andere belangrijke verbeteringen in staat. (Bl. 1-34.)

Na dit ontvouwd te hebben, komt de S. op den aanvang onzer geschillen met Frankrijk en Engeland. De bedenkelijke toestand van zaken deed de Algem. Staten, in Maart 1671, tot de uitrusting eener aanzienlijke vloot besluiten, onder opperbevel van De Ruyter, wien daarbij uitdrukkelijk gelast werd, geene vijandelijkheden te plegen, maar echter, ingeval hij aangevallen werd, de waardigheid van den Staat te handhaven. Bekend is zijne ontmoeting en die van den Lt.-Admiraal Van Ghent met het koningsjagt *de Merlin*, hetwelk zich vermeette, onze vloot, door het schieten met scherp, tot het strijken der vlag, zelfs op de Nederlandsche kusten, te noodzaken. De S. acht het niet onaannemelijk, dat de Britsche regering deze ontmoeting opzettelijk had uitgelokt, om daarin een voorwendsel tot het uitvoeren harer oorlogzuchtige bedoelingen te vinden. Van onze zijde werd, bij de blijkbare onmogelijkheid om den vrede te behouden, tot aanzienlijke uitrustingen en wervingen besloten. De vloot zou zamengesteld zijn uit 48

schepen van 60 tot 80 stukken en mindere naar evenredigheid, te zamen bemand met 23,208 matrozen en 5520 zeesoldaten. Schoon aanvankelijk met de uitvoering traag werd voortgegaan, omdat de provinciën onderling in gevoelen verschilden en staatkundige twisten telkens de toestemming der leden van het bondgenootschap verhinderden, maakte ten laatste een beslissend voorval, de verraderlijke aanslag der Britten op onze Smyrnasche vloot, in Maart 1672, aan alle verder oponthoud een einde. De kloekmoedige bescherming dezer rijke vloot, tegen eene aanzienlijke overmagt, kostte aan twee dappere zee-kapiteins, A. de Haese en J. J. van Nes, het leven, haar behoud vervulde het land met groote blijdschap, maar de handelwijs der Engelschen was de zekere voorbode van het uitbreken des oorlogs (*). (Bl. 35-65.)

Geene geringe kracht werd in deze dagen aan het Zeewezen bijgezet door het *Geheim Besoigne*, bestaande uit zeker getal leden van de Vergadering der Algem. Staten, aan welke met de ruimste volmagt werd opgedragen, over de gewigtigste aangelegenheden, het Zeewezen betreffende, zonder ruggespraak, te besluiten, en het beslotene ten uitvoer te brengen, en aan welk *Besoigne* de Raadpensionaris Johan de Witt, die er de ziel en het leven van was, een' tot hiertoe onbekenden ijver, geheimhouding en eenstemmigheid wist in te boezemen. Deze staatsman vormde ten dien tijde het stout ontwerp, om ten spoedigste een zeker aantal der zwaarste schepen in zee te brengen, en daarmede de vereeniging der Britsche en der Fransche zeemagt te verhinderen, hetzij dan, door de Fransche vloot, eer zij de havens kon uitloopen, te vernielen, of die der Engelschen aan te tasten en slag te leveren, eer zij zich met de Franschen in verbindtenis kon stellen. Dan, de

(*) In eene noot verdedigt de S. het gevoelen, dat de beruchte gedenkpenning, voorstellende Jozua die de zon doet stilstaan (bij VAN LOON, *Ned. Historiepenningen*, deel III. bl. 18), ten onregte aan Van Beuningen toegeschreven wordt, maar van veel lateren oorsprong is, dan het jaar 1668.

gewone langdurigheid der beraadslagingen, . gebrek aan de noodige geldmiddelen, moeijelijkheden, die men bij de werving ondervond, en inzonderheid de traagheid der Zeeuwen, die, vreezende hunne eigene provincie zonder verdediging te laten, uit angstige zorg voor zelfbehoud, telkens zwarigheden tegen het uitloopen hunner schepen opperden, deden dit ontwerp falen — en de vereeniging der vijandelijke vloten had plaats, eer de onzen die afzonderlijk aanvallen konden. Corn. de Witt, als gevolmagtigde van H. H. M. op de vloot geplaatst, beklaagde zich bitter over dit oponthoud, door de Zeeuwen veroorzaakt, in een officieel schrijven aan de Algemeene Staten, maar werd, wegens die onvoorzigtigheid, door zijnen broeder, den Raadpensionaris, berispt.

Schoon dus teleurgesteld, wenschten de gevolmagtigde en de opperbevelhebber der vloot, de Luit.-Admiraal De Ruyter, de vereenigde vijandelijke zeemagt op de kusten van Engeland zelf te gaan opzoeken. De flaauwheid en onzekerheid, de wankelmoedigheid en schroom, welke zich, in die oogenblikken, ten gevolge van den hagchelijken toestand des Vaderlands, bij de Hooge Regering, zelfs bij den Raadpensionaris, openbaarden, hadden geenen invloed op de beraadslagingen van Corn. de Witt en van De Ruyter; hunne kloekmoedigheid deelde zich veeleer aan de leden der staatsvergadering mede, en nu gerugsteund door een besluit, waarbij hun geheel overgelaten werd, »hoe zij oordeelen zouden, met 's Lands vloot tegen »de vijanden van den Staat te moeten ageren", besloten zij, de vereenigde vijandelijke vloot, sterk 152 zeilen, waaronder 87 van de zwaarste oorlogschepen en fregatten, in Solebay (niet Soulsbaai) aan te tasten.

De S., alvorens tot de beschrijving van den zeeslag over te gaan, geeft een belangrijk overzigt van den toenmaligen toestand van het Britsche en het Fransche Zeewezen. Terwijl de Nederl. zeemagt sedert den Bredaschen vrede op dezelfde hoogte gebleven was, had die van Groot-Brittannië aanmerkelijke vorderingen gemaakt. De Engelsche vloot overtrof thans verreweg de onze, in groote, sterk gewa-

pende en wél bemande schepen. Maar hun scheepsvolk was grootendeels tot de dienst gedwongen en onbedreven. Het oppergebied werd gevoerd door den Hertog van York; onder hem hadden mannen het bevel, die door veeljarige ondervinding en groote bekwaamheden uitmuntten. De Fransche zeemagt was door Lodewijk XIV. en zijnen minister Colbert uit het diepste verval opgetogen en geheel naar Hollandsch modèl gevormd. Holland had eerst aan Frankrijk schepen geleverd, daarna werklieden; de Fransche magazijnen waren uit Holland met krijgs- en scheepsbehoeften voorzien, en de Fransche zeewetten grootendeels uit de Nederlandsche ontleend. Reeds in 1669 bestond de Fransche zeemagt uit niet minder dan 92 schepen van oorlog, voerende te zamen 4094 stukken geschut. Opperbevelhebber van het smaldeel, dat zich nu bij de Britsche zeemagt had gevoegd, was Jean d'Estrées, die, vroeger te lande gediend hebbende, thans voor de tweede maal het gebied over eene zeemagt voerde. Zij, die onder hem het bevel hadden, muntten, met uitzondering van Du Quesne, meer uit door dapperheid, dan door kennis en ondervinding. De vloot der Staten telde 133 zeilen, waaronder 75 zware oorlogschepen en fregatten, en voerde 4484 stukken geschut. De Ruyter had het bevel over den middeltogt, Banckers over den linker, Van Ghent over den regter vleugel. Uit gedrukte en ongedrukte stukken, en onder deze laatste inzonderheid uit het Dagverhaal van Corn. de Witt, worden de bijzonderheden van den gedenkwaardigen zeeslag geleidelijk voorgedragen en als zigtbaar voor oogen gesteld. Tweemaal zag de Hertog van York zich genoodzaakt, zijnen bodem, door De Ruyter fel geteisterd, te verlaten. Van Brakel deed, met zijn schip van 60 stukken, wonderen van dapperheid tegen een zeekasteel van 100 stukken, waarop de Graaf van Sandwich den linker vleugel der vijanden gebood en hetwelk, naauwelijks aan Van Brakel ontkomen, door eenen brander werd vernield. Onze Van Ghent vond den heldendood. De Franschen ontweken den strijd, en Banckers, die zich tegen over hen bevond, kon hen niet achterhalen. »Er »valt niet aan te twijfelen, of Koning Lodewijk had zijnen

»zeevoogd het bevel gegeven, den strijd, zoo veel moge-»lijk, te ontwijken, opdat de beide Zeemogendheden, »Nederland en Groot-Brittannië, zich onderling zouden ver-»nielen.'' Wel was de overwinning niet beslissend; maar het verlies der Britten was zwaarder dan dat der onzen, en de vijand, schoon door De Ruyter den volgenden dag nog tot middernacht toe vervolgd, ontweek zorgvuldig een' nieuwen strijd en liet den onzen de zee behouden.

Het is bekend, dat de Nederl. vloot daarna terug trok, om post te vatten voor de Zeeuwsche kusten. De S. deelt de beweegredenen van dezen, zoo door den toestand der schepen, als door dien des lands, allezins gevorderden maatregel mede, en ruimt, op eene wijze, die den onbevooroordeelden niet den minsten twijfel overlaat, het verwijt uit den weg, hetwelk zich destijds tegen Corn. de Witt deed hooren, als of het innemen dezer stelling een schandelijke terugtogt ware en, even als het verschoonen van de Fransche zeemagt in het gevecht zelf, het gevolg van heillooze bevelen, hem uit 's Gravenhage toegezonden.

De jammerlijke toestand, in welken ons Vaderland intusschen, door den voortgang der Fransche wapenen aan de landzijde, geraakt was, gedoogde niet, eene zoo aanzienlijke vloot langer in dienst te houden, en zij werd met een derde verminderd. De krijgsbehoeften werden van de afgedankte schepen afgenomen en naar de vestingen gezonden, platboomde en andere vaartuigen werden als uitleggers op de rivieren geplaatst en met matrozen en zeesoldaten bemand, en drie duizend mariniers, van de vloot genomen, werden in de dienst te land overgeplaatst. Op de Zuiderzee werd eene scheepsmagt vereenigd en in twee smaldeelen gesplitst; het eene bij Tessel, het andere tusschen Schokland en Enkhuizen geplaatst. Het laatste volbragt de, in de bestaande omstandigheden, hoogst belangrijke herovering van Blokzijl, terwijl, aan een' anderen kant, de mariniers Oudewater herwonnen en bij Woerden de Franschen hielpen verslaan. Zóó werd nu het Zeewezen, schoon ter zee zelf weinig kunnende verrigten, een der hoofdmiddelen tot behoud van den Staat.

Met de staatkundige gebeurtenissen, welke inmiddels plaats vonden, houdt de S. zich niet bezig, dan voor zoo ver noodig is, om derzelver invloed op den toestand van het Zeewezen te doen kennen. Ten gevolge zijner verheffing, oefende Prins Willem III, nevens de Staten-Generaal, de hoogste magt over de zeezaken uit. Met den moord der De Witten verloor het Zeewezen zijne stevigste steunpilaren. »Hun afsterven, dat aan eenen De Ruyter, wiens verhef- »fing tot Lt.-Admiraal en Opperbevelhebber der Zeemagt »het Vaderland aan den Raadpensionaris De Witt verpligt »is, tranen deed storten, was een onherstelbaar verlies »voor het Zeewezen. Intusschen bloeide dat Zeewezen nog »lang, ook na hunnen dood, en groote heldendaden wer- »den nog door hetzelve bedreven. Maar wie was daarvan »eene der voornaamste oorzaken? Was het niet Johan de »Witt, wiens geest nog bij het Zeewezen leefde, en door »wiens verbeterde inrigtingen, wetten en verordeningen het »deszelfs aloude kracht en luister nog gedurende bijkans »eene halve eeuw behield?"

Onder de eerste gevolgen van de verheffing des Prinsen was de intrekking van het verbod der kaap- of commissievaart. Deze, sedert het uitbreken des oorlogs, door de ingezetenen dezer gewesten met weerzin nagelaten, werd nu met ijver hervat, inzonderheid door de Zeeuwen, die alom aan de Britsche en Fransche handel en zeevaart geweldige afbreuk toebragten, soms talrijke koopvaardijvloten aantastten en vernielden, en zoo rijk geladen schepen veroverden, dat, reeds in de maand September dezes jaars, twee Middelburgsche reeders konden verklaren, dat hunne kapiteinen in de Spaansche havens een getal van meer dan dertig zoo Fransche als Engelsche prijzen, allen geladen en omtrent tien tonnen gouds waardig, hadden opgebragt.

Bekend is de toeleg, welken de vijand in de eerste helft der maand Julij smeedde, om eene landing op de Hollandsche kusten te ondernemen. De S. deelt ook hieromtrent uit ongedrukte stukken belangrijke bijzonderheden mede, en toont, hoe de Goddelijke Voorzienigheid, in dit uiterste gevaar, waar alle menschelijke hulp te kort schoot, uitkomst

verleende aan het veege Vaderland. Het bekende verhaal der wonderbare ebbe wordt hierbij door den S. als zeer twijfelachtig voorgesteld. Gelijktijdige geschriften, de veelvuldige blaauw-boekjes, die in dat jaar het licht zagen, zelfs de almanakken, spreken er niet van. Ook in de berigten, door ambtenaren aan den Helder, die als kundige en opmerkzame personen bekend staan, aan de Algem. Staten ingezonden, wordt er geen woord van gemeld. BURNET alleen geeft daaromtrent stellige getuigenis; maar hij schreef dertien jaren na het gebeurde. VALKENIER en BRANDT spreken er van op een' twijfelachtigen toon. De opgaven, die men vindt in het *Ontroerd Nederland*, zijn te onjuist en te verward, om geloof te verdienen. Volgens onzen S. waren het de driedaagsche storm en aanhoudend onstuimig weder, die men als de middelen heeft te beschouwen, door welke de Allerhoogste in deze hagchelijke oogenblikken aan Nederland redding beschikte.

Met het in veiligheid brengen der rijke Oost-Indische retourvloot, waarbij de S. inzonderheid de zeldzame wijsheid en zelfstandigheid doet opmerken, waardoor De Ruyter, door tegenstrijdige bevelen geslingerd, zich bij de uitvoering van die belangrijke taak onderscheidde, eindigden de verrigtingen onzer zeemagt in dit jaar, en de omstandigheden deden de Staten tot afdanking der vloot besluiten. (Bl. 66—199.)

Drie gewesten waren nu van het Nederlandsche gemeenebest afgescheurd, en Friesland en Groningen, uitgeput en steeds door den vijand bedreigd, konden weinig of niets bijbrengen. Op Holland en Zeeland alleen rustte de gansche last van den oorlog, en met zeldzame bereidwilligheid gaven deze twee provinciën hare toestemming tot het in gereedheid brengen van eene nieuwe vloot, die werkelijk met het einde van April 1673 gereed was, om zee te kiezen. Bij deze vloot voegde zich nu ook Corn. Tromp, die, sedert den noodlottigen zeeslag van Augustus 1666, als ambteloos burger geleefd had, maar thans in zijne waardigheid van Lt.-Admiraal hersteld was. Wij vinden hier eene belangrijke uitweiding over de omstandigheden, welke die

herstelling vergezelden. Het komt den S., met BRANDT, waarschijnlijk voor, dat de Stadhouder, alvorens Tromp op nieuw tot de waardigheid van Lt.-Admiraal te verheffen, van hem begeerde, en ook te weeg bragt, dat Tromp zich eerst met De Ruyter verzoende; maar het blijkt tevens, dat de eerste zich aanvankelijk aan die voorwaarde niet heeft willen onderwerpen. De S., hulde doende aan de wijsheid en het beleid, door den Prins in dit geval ten toon gespreid, bewijst tevens, ook uit oorspronkelijke brieven, dat Willem, alzoo handelende, geenszins Tromps belangen ten koste of met achteruitzetting van De Ruyter bevorderde, maar, integendeel, ook hierin toonde, de groote verdiensten van dezen Opperbevelhebber, en de achting en onderscheiding, op welke hij regtmatige aanspraak had, geenszins uit het oog te verliezen. Aan dit gebeurde met Tromp schrijft de heer DE J. ook toe de verheffing van De Ruyter tot Lt.-Admiraal-Generaal, als welke, namelijk, dienen moest, om alle geschillen over den rang tusschen de beide bevelhebbers voor altijd af te snijden en De Ruyters gezag voortdurend te bevestigen. En het was nu verder — gelijk onze S. vermoedt — om aan Tromp allen schijn van terugzetting en alle reden van misnoegen te benemen, dat de Prins aan Tromp mondeling en in het geheim de verzekering gaf, dat hij, bij het afsterven van De Ruyter, dezen in die zeldzame waardigheid opvolgen zoude, gelijk in 1679 ook werkelijk plaats vond.

De vloot bleef vooreerst op of omstreeks Schooneveld, en werd daar op den 7 Junij, juist een jaar na den slag bij Solebay, door de vereenigde Britsche zeemagt, die 140 of 150 zeilen telde, terwijl de Nederlandsche slechts 105, doorgaans minder gewapende, schepen had, aangevallen. De kloeke houding der onzen bragt, reeds bij den aanvang van het gevecht, den vijand in verwarring. De Ruyter, die den middeltogt, en Banckers, die de achterhoede gebood, behaalden aanvankelijk groote voordeelen; maar het gevaar, waarin de Opperbevelhebber te regt vermoedde, dat Tromp met de voorhoede geraakt was, deed hem besluiten, te wenden, en het gelukte hem, dezen uit den

hagchelijksten toestand te redden. Schoon de slag niet beslissend ware, was de overwinning aan de zijde der onzen, en de uitkomst in zoo verre ten hoogste heilzaam, als zij de Britten verhinderde, het ontwerp eener landing in Zeeland ten uitvoer te brengen.

Weinig dagen daarna verliet onze vloot hare verdedigende stelling, om zelve den vijand aan te tasten, eer hij nieuwe versterking kon krijgen. In het gevecht van den 14 Junij was de overwinning ontwijfelbaar aan onze zijde, en de uitkomst toonde twee koninklijke vloten, »door De »Ruyter aangegrepen, tot wijken gebragt, vervolgd, tot in »de nabijheid der Engelsche kust gedreven, en zoo geteis»terd, dat zij gedwongen werden, de zee te ruimen, in »de Britsche havens binnen te loopen en het gebied der »zee aan de Nederlanders over te laten." De flaauwhartigheid, door welke zich de Britten en de Franschen in dit gevecht onderscheidden, worden door den S. toegeschreven: aan de verkoeling der overeenstemming tusschen de beide opperhoofden; aan de tegenwerking, welke de Britsche bevelhebber, Prins Robert, in Engeland zelf ondervond, door welke zijne magt en zijne hulpmiddelen te zeer beperkt waren, en welke tot verdeeldheid op de vloot zelve aanleiding gaf; en aan de staatkunde van Lodewijk XIV, om zijne eigene zeemagt te sparen.

Toen, in het laatst van Julij, de schepen van de geledene schade hersteld waren en eene kwaadaardige, aanstekelijke ziekte, die zich onder het scheepsvolk had geopenbaard, gelukkig was geweken, ligtte onze vloot het anker, om de Britsche en Fransche zeemagt te gemoet te zeilen. Maar aan De Ruyters voorzigtigheid ontging het niet, dat onder het bestendig terugwijken des vijands eene heimelijke bedoeling verborgen lag. Wijslijk keerde hij naar zijne vorige standplaats omstreeks Schooneveld terug, en weldra bleek het, dat de vijand inderdaad op nieuw eene landing had voorgenomen. Onder onmiddellijk bevel van den Prins, werd voor de veiligheid der Hollandsche kusten en van Tessel gezorgd, maar de vijand hield niet te min onze zeegaten gesloten en bedreigde de Oost-Indische retour-schepen,

die men eerlang verwachtte. Belangrijk zijn de beraadslagingen, welke in deze dagen op 's lands vloot, die nu Schooneveld had verlaten en voor Scheveningen lag, voorvielen, en de lastbrieven, toen door den Prins en door de Algem. Staten aan de Opperbevelhebbers gegeven. Ten gevolge van dezelve ging onze scheepsmagt den 13 Augustus onder zeil, om noordwaarts koers te houden, en het gelukte onzen onvergelijkelijken De Ruyter, door beleid en ervaring, den loef op den vijand te winnen, zoodat 's lands zeemagt zich, bij oostenwind, tusschen de vijandelijke vloot en het strand bevond. Nu ontstond, den 21 Augustus, de zeeslag bij Kijkduin. De oorspronkelijke, op 's Rijks Archief en in andere verzamelingen, berustende stukken, welke den S. ten dienste stonden, stelden hem in staat, gelijk van de vorige zeeslagen, zoo bepaaldelijk ook van dezen, een meer geleidelijk, meer ordelijk en meer volledig verhaal te geven, dan men tot nog toe daarvan bezat. Hevig was de strijd tusschen de beide middeltogten onder De Ruyter en Prins Robert; Tromp, met zijne achterhoede, deed wonderen van dapperheid; meer dan eenmaal liep zijn schip gevaar, door vijandelijke branders vernield te worden; de Engelsche Admiraal Spragg, door hem met leeuwenmoed bevochten, vond, na den dappersten tegenweer, den dood in de golven. Nà den ondergang der zon gaf de vijandelijke vlootvoogd het sein tot den aftogt, en De Ruyter vervolgde hem nog twee uren lang. De Franschen hadden in dit gevecht hunnen bondgenoot trouweloos verlaten; er was nu geen twijfel meer aan, of d'Estrées had zich, bij deze gelegenheid, gelijk vroeger, met opzet aan het gevecht onttrokken, om te voldoen aan den geheimen last van zijnen Koning, die wilde, dat de zeemagt van Groot-Brittannië en van Nederland zich onderling zou vernielen, en de breuk, hierdoor tusschen de beide volken veroorzaakt, gaf eerlang aanleiding, dat Karel II. genoodzaakt werd, het verbond met Frankrijk te verlaten. Twaalf Engelsche schepen, geheel reddeloos geschoten, werden met moeite binnen de havens gesleept; een schip van 70 stukken zonk onder weg; uit de Nederlandsche

vloot werd niet één schip gemist. Het verlies der vijanden aan dooden en gekwetsten was veel aanzienlijker, dan het onze. De vijand was van onze kusten verdreven en zijne vloot liep kort daarop de rivier van Londen binnen. De onze bleef nog ruim eene maand in zee, en werd, alleen door stormen en onweders, genoodzaakt, terug te keeren. (Bl. 200—330.)

Na alzoo op de 330 eerste bladzijden, in drie hoofdstukken, behandeld te hebben 1.) de gebeurtenissen na het sluiten van den Bredaschen vrede, tot aan het begin van den derden Engelschen oorlog; 2.) den aanvang van den oorlog in 1672; 3.) de krijgsverrigtingen der Nederlanders tegen de vereenigde Engelsche en Fransche vloten in 1673; — wijdt de S. het laatste hoofddeel des eersten stuks aan het verhaal der *verdere krijgsbedrijven*, *zoo in als buiten Europa*, tot op het sluiten van den vrede met Groot-Brittannië. Een aantal oorspronkelijke bescheiden, tot hiertoe geheel onbekend, gaven den heer DE J. aanleiding tot zeer uitvoerige mededeelingen aangaande de bedrijven van Corn. Evertsen den Jonge en van Jacob Binckes, die, verschillende lastbrieven, de eerste van de Admiraliteit van Zeeland, de tweede van die van Amsterdam, ontvangen hebbende, elkander in Mei 1673 ter reede van Martinique ontmoetten, en na dien tijd, gedurende den ganschen togt, gemeenschappelijk handelende, den Engelschen en Franschen in West-Indië veelvuldige schade toebragten, het eiland S. Eustatius bemagtigden, en Nieuw-Nederland, eene voormalige Nederlandsche volkplanting, heroverden. Maar in het zelfde jaar werd S. Helena door de Engelschen genomen, en viel onze Oost-Indische retourvloot, om welker veiligheid de zeeslag van Kijkduin geleverd werd, in hunne handen. — Den vrede, die den 19 Februarij 1674 tot stand kwam, had ons Vaderland grootendeels aan de kracht van ons Zeewezen en aan het beleid en de dapperheid van De Ruyter te danken, maar de erkenning, bij dien vrede door onze Staten gedaan, van de opperheerschappij des Konings van Groot-Brittannië ter zee en van deszelfs regt op het doen strijken der vlag, deed Nederland, als Zee-

ongenadheid, van den eersten tot den tweeden rang nederdalen.

Het bestek dezer bladen gedoogt niet, dat wij op dezelfde wijze onze lezers met den rijken inhoud van het tweede der vóór ons liggende boekdeelen bekend maken. Wij kunnen alleen, uit de menigte belangrijke, hier voor het eerst bekend gemaakte, of nader ontwikkelde en uit oorspronkelijke bescheiden toegelichte voorvallen, enkele, die onze bijzondere aandacht trokken, vermelden.

In Mei 1674 stak eene vloot in zee, die, na de Hoofden doorgeloopen te zijn, zich in twee eskaders verdeelde, van welke het een, onder bevel van De Ruyter, tot eenen aanval op de Fransche bezittingen in West-Indië, het tweede, onder Tromp, tot het verontrusten der westelijke kusten van Frankrijk zelf, bestemd was. Geen dezer beide togten werd met de verwachte uitkomst bekroond, inzonderheid niet de laatste, van welken men zich aanvankelijk veel scheen te beloven. Als oorzaken hiervan geeft de S. op: de vertraging, welke de uitrusting ondervond; de kennis, welke Koning Lodewijk, door middel van verspieders, die hij zelfs onder het gevolg van Prins Willem had, van de voorgenomen togten droeg: de tijdige ontdekking van eenen opstand en eene zamenzwering in Normandië en Bretagne, op grond van welke de onzen bij eene landing de ondersteuning der ingezetenen hadden verwacht; en vooral, de kwalijke nakoming, van de Spaansche zijde, der overeenkomsten, aangaande het gemeenschappelijk aantasten der Fransche scheepsmagt en havens in de Middellandsche zee. (Bl. 1—41.)

Ten hoogste belangwekkend is het verhaal van de *krijgsverrigtingen der Nederlanders in het Noorden van Europa, in* 1675 *tot* 1678. — Het was niet als opperbevelhebber van de Nederl. hulpmagt, dat Tromp in 1676 *naar* Denemarken vertrok. Koning Christiaan meende, na den dood van zijnen Admiraal-Generaal Court Adelaer, in zijn rijk niemand te kunnen vinden, bekwaam genoeg, om dezen te vervangen; hij sloeg dus het oog op den Nederl. vlootvoogd Corn. Tromp en » bood hem de waardigheid aan

»van Generaal-Admiraal en Rijksraad van het koningrijk, »welke door Tromp, daar zijn dienst in Nederland thans »niet gevorderd werd, met toestemming van den Stadhou- »der en de Algemeene Staten werd aangenomen." Naauwelijks in zee gestoken, versloeg hij de aanzienlijke Zweedsche vloot. Heerlijk blonk hierbij de dapperheid en de bekwaamheid der Nederl. zeelieden uit, want al de genomen schepen waren door Nederl. kapiteinen, of door Deensche bevelhebbers, Nederlanders van geboorte, vermeesterd. Maar reeds in het volgende jaar was het overwigt ook der Deenen op de Zweeden merkbaar. De S. vindt de oorzaken van dit verschijnsel, ten deele daarin, dat de Deensche bevelhebbers nu gedurig onder de leiding, het bestuur en het voorbeeld van Tromp stonden, en niet nalieten zich dat voorregt ten nutte te maken; ten deele ook daarin, dat het zeewezen der Deenen nu geheel naar het voorbeeld van het Nederlandsche ingerigt was: hunne schepen waren naar het model der Nederlandsche en meest door Nederlanders gebouwd; bij ons kochten zij hunne krijgsbehoeften; de meeste scheepsbevelhebbers, daaronder die van den hoogsten rang, waren Nederlanders, en zelfs het meerendeel der matrozen, op de Deensche schepen dienende, in Nederland tegen hooge soldij aangenomen. Weldra wekte de roem, dien Tromp inoogstte, den naijver der Deensche vlootvoogden op; het ontbrak niet aan knuiperijen, om den Koning tegen den verdienstelijken man op te zetten, en op den 8 Mei 1678 ontving hij, op eene vóór hem zeer beleedigende wijze, zijn afscheid uit 's Konings dienst. (Bl. 42—98.)

Aan het verhaal van *den togt van De Ruyter naar de Middellandsche zee; zijne krijgsverrigtingen aldaar en zijn' dood; en de gebeurtenissen na zijn afsterven in die oorden* (1675—1678), is het volgende hoofdstuk (bl. 99—246) toegewijd. — De aanleiding tot dezen rampspoedigen togt vermeldende, doet de S. opmerken, dat de uitrusting eener hulpvloot tot onderstand van Spanje tegen Frankrijk in de Middellandsche zee bij de provinciën merkelijken tegenstand ontmoette; maar door den Stadhouder

en den Raadpensionaris van Holland ijverig werd bevorderd; dit laatste, namelijk, deels, omdat er eene zedelijke verpligting op den Staat rustte, om het bedreigde Spanje bij te springen; deels, uit hoofde van bestaande traktaten; maar vooral, omdat het belang van het gemeenebest scheen te vorderen, den gevraagden bijstand aan Spanje te verleenen, opdat niet Frankrijk in de Spaansche Nederlanden zich mogt uitbreiden, noch ook, door het ongestoord bezit van Messina of wel van geheel Sicilië, ten nadeele van onzen bloeijenden handel op Italië en de Levant, de heerschappij der Middellandsche zee bekomen. De S. geeft vervolgens, naar oorspronkelijke stukken, een uitvoerig verhaal van de buitengewone middelen, welke tot daarstelling dezer uitrusting ter hand genomen werden, en zulks voornamelijk, om 's Lands regering te zuiveren van den blaam, als of, *ten gevolge van het verwaarloozen van het Zeewezen*, De Ruyter met te geringe magt naar Messina gezonden en als het ware opgeofferd werd. Intusschen, het verhaal van BRANDT ten deze aannemende, billijkt de heer DE J. de klagten, volgens dien Schrijver door De Ruyter over de geringheid der uitrusting gedaan, maar schrijft deze omstandigheid toe: 1.) aan de uitgeputte geldmiddelen, bijzonder bij de Admiraliteiten; 2.) aan de van ouds blijkbare zucht der landprovinciën, om zich aan het dragen van buitengewone lasten voor de aangelegenheden der zee te onttrekken; 3.) aan den tegenzin der provinciën, om eene vloot tot herneming van eene zoo verwijderde stad als Messina te bekostigen; 4.) aan het gebrek van doorzigt in de nadeelige gevolgen, welke het niet ondersteunen van Spanje noodwendig moest na zich slepen. Overigens de omstandigheden wèl in aanmerking nemende, kan men de bedoelde uitrusting niet gering achten, en mag men haar geenszins als bewijs doen gelden, dat de geest van De Witt uit het zeebewind geweken was. Het Spaansche hof liet de plegtigste en bij herhaling gedane beloften onvervuld; de zeemagt van Spanje kweet zich kwalijk van haren pligt; een noodlottige kogel trof den opperbevelhebber: dit alles

kon niet vooruit gezien worden, noch kan op rekening der Nederl. staatslieden worden gesteld.

Het verhaal van den togt zelven, dat der zeegevechten in de wateren van Sicilië, ook van dat, nabij den Etna, waar de onvergelijkelijke vlootvoogd, de schrik des grooten Oceaans, doodelijk werd gewond; ook dat van den ontzettenden ramp, die daarna onze scheepsmagt in de baai van Palermo trof: dit alles en wat daar mede in verband staat, gaan wij stilzwijgend voorbij; want ons verslag wierd veel te uitgebreid, zoo wij daaruit ook slechts het voornaamste wilden aanstippen, waar de S. uit geheel ongebruikte of verborgene bronnen nieuw licht over de gebeurtenissen verspreidt, of onbekende bijzonderheden verhaalt, of, door opsporing en aanwijzing van het verband tusschen oorzaken en gevolgen, den maatstaf tot juiste waardering van de bedrijven der handelende personen doet kennen. Alleen mogen wij niet verzwijgen, dat, ten gevolge van eene omwenteling in het Spaansch bestuur en daaruit voortgevloeide nieuwe onderhandelingen met dat hof; ten gevolge ook van eene tot hiertoe geheel onbekende geheime zending van den Schout-bij-Nacht Evertsen naar Londen, in Februarij 1678 op nieuw eene vloot tot hulp van Spanje naar de Middellandsche zee werd gezonden, en dat deze gebeurtenis onder de voornaamste redenen geteld moet worden, door welke Lodewijk XIV. kort daarop bewogen werd, om de stad Messina eensklaps door zijne krijgsmagt te doen ontruimen.

Met het verhaal van de *verdere krijgsverrigtingen der Nederlanders ter zee, zoo binnen als buiten Europa, van* 1675 *tot* 1678 (bl. 247—377), wordt het derde tijdperk besloten. — Wij vinden hier, in de eerste plaats, het verhaal der vernieuwde kaperijen van de Duinkerkers, nu vooral onder aanvoering van den beruchten Jean Bart, en der kloeke bedrijven van onze zeemagt en commissievaarders, ter beteugeling van derzelver stoutmoedige ondernemingen. Wijders, eene ontwikkeling der oorzaken, door welke de Admiraliteit van Amsterdam, in de voormelde jaren, tot zoo vele en zoo aanzienlijke uitrustingen, als wer-

kelijk het geval was, in staat gesteld werd, terwijl de overige, en met name die van Friesland, in hetzelfde tijdsverloop niets noemenswaardigs verrigten konden. Dit brengt den S. ten laatste tot het verhaal van eene der merkwaardigste ondernemingen, welke de genoemde Admiraliteit in deze jaren op eigen kosten deed ten uitvoer brengen; den togt van Jacob Binckes met een eskader naar de West-Indiën in 1676. Deze onderneming, welke onze geschiedschrijvers doorgaans in weinige regelen vermelden, wordt hier, voornamelijk uit de oorspronkelijke brieven van den bevelhebber zelven en uit de Notulen der Admiraliteit, geheel in het licht gesteld. Het besluit tot de uitrusting was kennelijk door het beleid van den Prins Stadhouder en van den Raadpensionaris, die daarbij door den bekwamen Hiob de Wildt, Secretaris der Admiraliteit, krachtig ondersteund werden, tot stand gekomen. Het doel der uitrusting werd zóó bedekt gehouden, dat het uitgezonden smaldeel reeds belangrijke krijgsverrigtingen had ten uitvoer gebragt, eer men er in Frankrijk kennis van droeg. Na andere kloeke daden, waaronder de vermeestering van Cayenne, voldeed Binckes aan het voornaamste gedeelte van zijnen lastbrief: de in bezit neming van Tabago. Hier werd hij (Februarij 1677) aangevallen door den Graaf d'Estrées, die door den Franschen koning met een aanzienlijk eskader ter beveiliging zijner West-Indische bezittingen uitgezonden was. Het gevecht dat hier plaats had, een der hardnekkigste, waarvan de geschiedenis van het Nederl. Zeewezen gewaagt, de onvergelijkelijke heldhaftigheid van Binckes, het nooit gekende tooneel van verwarring en vernieling, waarvan de baai van Tabago getuige was, worden uitvoerig, met de meest mogelijke duidelijkheid, en krachtvol beschreven. Tien van onze schepen, drie van die der Franschen, waaronder het Admiraalschip, werden door de vlammen verteerd; maar d'Estrées slaagde niet in zijn oogmerk, en was genoodzaakt het eiland te verlaten. Hij hervatte den aanslag in December van hetzelfde jaar. Inmiddels hadden in het vaderland de middelen ontbroken, en had men daar den kostbaren tijd laten verloren gaan, om aan

Binckes en de zijnen versterking te doen toekomen; nu viel de derde door de Franschen geworpene bom juist in den kruidkelder, de uitbarsting doodde den Commandeur en verscheiden bevelhebbers, en de overgave van Tabago was het onvermijdelijk gevolg.

Nu volgt nog de behandeling van den aanvang des *vierden tijdperks*, en wel *tot op het uitbreken van den tweeden oorlog met Frankrijk in* 1688. — Werd het derde tijdperk, dat van De Witt en De Ruyter, om rijkdom in gebeurtenissen en uitstekende daden, om overvloed van groote mannen, door den S. als het luisterrijkste der geschiedenis van het Nederl. Zeewezen geprezen; het vierde wordt gekenschetst als datgene, in hetwelk dat Zeewezen, in sterkte van vloten, de grootste stoffelijke kracht verkreeg, maar, aan den anderen kant, als gemeenlijk in vereeniging met de zeemagt van Engeland handelende, minder werd geacht en door inwendige gebreken allengs verzwakte.

Het voornaamste onderwerp van het laatste hoofdstuk dezes boekdeels is alzoo de geschiedenis der toerusting, met behulp van welke Prins Willem de beroemde landing in Engeland ondernam. Wij zouden ons hier bij geen uittreksel kunnen bepalen, maar geheele bladzijden moeten uitschrijven, om van een wèl gespierd ligchaam geen al te dor geraamte te vertoonen, en vergenoegen ons dus, te melden, dat ook deze en de daarmede in verband staande gebeurtenissen, door den S., uit verschillende ongedrukte stukken, uit de Notulen der Admiraliteiten, uit oorspronkelijke brieven en dagverhalen, uit familie-papieren, aanmerkelijk toegelicht zijn. — Nadere bijzonderheden nopens dezen togt van Willem III. naar Engeland worden in eene Bijlage achter dit boekdeel medegedeeld. De overige Bijlagen bestaan meest in *staten* van de sterkte der wederzijdsche vloten op verschillende tijdstippen. Onder de Bijlagen achter het eerste stuk van dit derde deel onderscheidt men de door geschiedkundige aanteekeningen opgehelderde *facsimilés* der handteekeningen van een dertigtal der voornaamste zeehelden uit het derde tijdvak.

I. A. N.

3.) *Disputatio historico-juridica inauguralis, de Nobilibus ac Urbium Delegatis, sub Comitum Hollandiae regimine Ordines constituentibus, quam .... publico ac solemni examini submittit* J. I. VAN EERS. Trajecti ad Rhenum, 1829.

Het doel dezer verhandeling is een onderzoek naar den waarschijnlijken oorsprong, de ontwikkeling, den aard en de hoedanigheid van den invloed of het gezag, in het bestuur der openbare zaken, onder de Graven van Holland, eerst aan de edelen, en later ook aan de steden toegekend.

In de *Inleiding* (bl. 1—13) vindt men eene opgave der Schrijvers, welke bij dit onderzoek moeten geraadpleegd worden, waarbij hunne verdiensten kortelijk worden vermeld, en sommiger dwalingen en gebreken met bescheidenheid aangetoond.

In het *eerste Hoofdstuk* wordt, bl. 14—35, onderzoek gedaan naar den *oorsprong van het graafschap Holland* en deszelfs Graven. Deze, in het eerst ambtenaren der Frankische Vorsten en der Duitsche Keizers, die in hunnen naam de regering waarnamen, wisten zich langzamerhand de landshoogheid (*superioritas territorialis*) te verwerven, en eigenden zich alzoo de regten toe, welke de Oppervorst vroeger had uitgeoefend. Reeds in de 12e eeuw begonnen zij hunne magt aldus uit te breiden; doch niet vóór de 14e vindt men hen in het volle bezit der landshoogheid. Evenwel werd het leenverband tusschen Holland en het Rijk hierdoor niet verbroken. — Vervolgens wordt, bl. 35—55, aangewezen, hoedanig de *magt dezer Graven* is geweest. Zij waren erfelijk, en oefenden de wetgevende magt uit, zonder eenige verpligting om anderen daarbij te kennen; alle regterlijke magt ging van hen uit; zij maakten oorlog en vrede, welk regt van oorlog men zonder grond ook aan de steden heeft willen toekennen; voorts benoemden en bezoldigden zij de Magistraten, hadden het volle regt der munt, en verleenden kerkelijke beneficiën. Het blijkt dus, dat zij nagenoeg al de regten der Souvereiniteit hebben bezeten en uitgeoefend.

Het *tweede Hoofdstuk* handelt (bl. 58—94) over de *Hollandsche Edelen.* De oorsprong en opkomst der Edelen, zoo in het algemeen, als in Germanië en Holland in het bijzonder, wordt aangewezen, het onderscheid tusschen hoogen en lagen Adel opgehelderd, en tevens vermeld, hoe vele Vrijen, na aanmerkelijke goederen van den Graaf ten leen ontvangen te hebben, en dus zijne Vasallen te zijn geworden, door hem uit staatkunde geëerd en groot gemaakt, zich bij het erfelijk worden der leenen ook den Adel als erfelijk goed hebben aangematigd. De overige Vrijen, hoezeer in geboorte hun gelijk, echter in eer en magt voor hen onderdoende, werden door den naam van *welgeborenen* onderscheiden. Voorts vindt men hier melding van der Edelen burgen en wapenhandel, van Ridders en Schildknapen, van Baronnen, Burggraven, Baenrotsen en Bannerheeren, en de beteekenis dezer woorden met voorbeelden uit de Hollandsche oudheid opgehelderd. De Hollandsche Adel was zoo buitengemeen talrijk, dat, bij de huldiging van Graaf Willem III. te Haarlem in 1305, »tien »Greven, hondert Baenroetsen ende dusent Ridderen, ende »Ridderscaps ende edelre luden sonder getal" tegenwoordig waren, waarvan de S. aanneemt, dat de Hollandsche Edelen de groote meerderheid uitmaakten. De staatkunde der Graven bragt mede, de Edelen in groote eere te houden, hen dikwijls te raadplegen en op allerhande wijzen aan zich te verbinden; zij geraakten dus in het bezit van vele en belangrijke voorregten. Dat hun aantal later evenwel aanmerkelijk is verminderd, wordt voornamelijk toegeschreven: 1.) aan de langdurige Hoeksche en Kabeljaauwsche tweespalt, eigenlijk een strijd der Steden tegen de Edelen, waardoor eene menigte der laatstgenoemden omkwam of verarmde; 2.) aan de tirannij van Filips II, en de woede van Alva, waarbij 3.) nog komt, dat de Staten, na de bevrijding van Spanje, geen' nieuwen Adel hebben gemaakt.

De bezittingen der Edelen bestonden, òf in eigendom (*alode*), òf in leenen. De onderscheidene soorten van leenen, de verpligtingen en regten uit de leenbetrekkingen afgeleid, de veranderingen, door den tijd in het een en ander

gekomen, en de voorregten der Edelen in Holland, werden kort en duidelijk opgegeven en gestaafd. Vele bedieningen konden alleen door hen bekleed worden; doodslag en andere beleedigingen tegen eenen Edele werden zwaarder gestraft, dan die tegen anderen; in vele gevallen kon geen onedele tegen hen getuigen noch regter over hen zijn, en zij waren, tot op den tijd van Karel V, vrij van belastingen. Na ons dus met den toestand der bevoorregte klasse te hebben bekend gemaakt, gaat de S. over tot de beschouwing der *Steden*. (Bl. 94—121.) Hij schetst de ellende der menigte, die niet tot den Adel of de Geestelijkheid behoorde, en onder beider onderdrukking gebukt ging, den invloed der kruistogten tot verbetering van hun lot, en het ontstaan der vrije steden. Gewoonlijk houdt men het er voor, dat Geertruidenberg de eerste plaats van Holland is geweest, welke (in 1213) stedelijke vrijheden heeft ontvangen; doch de S. toont aan, dat Dordrecht reeds in 1200 eenige stadsregten heeft bezeten, daar er in dat jaar *Scabini de Durdrech* in een echt stuk voorkomen. De voorregten der Steden, hare verpligtingen jegens en betrekking tot de Graven, en de redenen, waarom deze hare opkomst begunstigden, worden vervolgens overwogen. De S. ziet in deze gemeenten eene nieuwe soort van Vasallen, die als zedelijke personen werden beschouwd en als zoodanig aan het grafelijke Hof en in het leger vertegenwoordigd. De poorters waren dus als het ware Vasallen der Gemeente en Onder-vasallen van den Vorst; eene, schoon niet nieuwe, nogtans belangrijke opmerking, waaruit vele stedelijke instellingen verklaard moeten worden, bij voorb. de bijzondere jurisdictie in de steden, welke een door den Graaf benoemde Bailjuw of Schout met de uit de burgers gekozene Schepenen uitoefende. Na deze instelling nader beschouwd te hebben, komt de S. op het deel, dat de burgers hadden aan het stedelijke bestuur, vooral in zaken van belasting, en toont, hoe de regering der steden, bij verloop van tijd, meer en meer naar eene Aristocratie overhelde en eindelijk, onder Filips van Bourgondië, in eene gevestigde Oligarchie overging. Bij de aanwijzing van de oorzaken en den gang dezer

merkwaardige verandering wordt ook de instelling van Gilden, Stedelijken Raad en Vroedschappen opgehelderd.

De verkregene vrijheid deed den voorspoed en de magt der steden toenemen; handel, scheepvaart, visscherijen en fabrijken bloeiden reeds in de 13e en 14e eeuw; in de 15e en het begin der 16e zien wij de steden op eigene kosten vloten uitrusten, om den handel tegen de Franschen te beschermen, den overmoed der Hanse-steden te fnuiken, en de zee van de Geldersche zeeschuimers te bevrijden. Voornamelijk verhief zich haar vermogen en aanzien, toen zij door de Graven geroepen werden, om aan de beraadslagingen in 's lands vergadering deel te nemen.

Met moeite onthouden wij ons van eene uitvoerige mededeeling van onderscheidene belangrijke punten, in deze beide Hoofdstukken òf behandeld òf aangeroerd, ten einde de ons nog vergunde ruimte te kunnen besteden aan het *derde Hoofdstuk*, in hetwelk de Schrijver overgaat tot de behandeling van zijn hoofdonderwerp, waartoe hij zich door al het voorgaande den weg had gebaand. Immers zonder de kennis van de magt der Graven, en van den toestand en de regten van Edelen en Steden, is het niet mogelijk, omtrent den *oorsprong en de regten der Staten* duidelijke begrippen te vormen. Hun *ontstaan* wordt ontwikkeld, bl. 124—134. De Franken waren gewoon, de veroverde landen onder elkander zóó te verdeelen, dat de grootte van ieders aandeel aan zijnen rang geëvenredigd was; van deze *alodien* was niemand eenige opbrengst verschuldigd. De inkomsten, welke de Vorsten uit de uitgestrekte, hun aldus ten deel gevallene domeinen trokken, waren gedurende langen tijd voldoende, om de kosten der regering te bestrijden; tevens stelden deze domeinen hen in staat, om hunne Getrouwen, door uitgebreide schenkingen van landen, bosschen, regten, tollen en wat dies meer is, te beloonen en aan zich te verbinden. Op deze wijze verwierven ook de Graven van Holland aanzienlijke bezittingen, welke zij grootelijks vermeerderden, toen zij, zich van hunnen Oppervorst onafhankelijk makende, bijna al deszelfs regten en domeinen aan zich trokken. De inkomsten van deze goederen

waren hun in het eerst genoegzaam, om hunnen staat te onderhouden en in de behoeften van het bestuur uit eigene middelen te voorzien. Doch ook toen reeds hadden zij het regt om *beden* te vorderen, en wel *gewone*, die onder den naam van *lot*, *schot*, *morgengeld*, voorkomen, en *buitengewone*, welke zij, bij de verleening van privilegiën aan de steden, in sommige bepaalde gevallen hadden bedongen. Deze *verpligte* beden moeten zorgvuldig van de *vrijwillige* onderscheiden worden, welke later in gebruik zijn geraakt, toen, ten gevolge van onderscheidene, hier opgegevene oorzaken, de Graaf uit eigene inkomsten niet langer in zijne behoeften kon voorzien. Schoon de onderzaten tot het betalen van deze regtens niet verpligt waren, was het echter natuurlijk, dat de Vorst door hen werd ondersteund, daar zij, de voordeelen van den staat genietende, ook de lasten moesten dragen. Doch deze ondersteuning was geheel vrijwillig, daar het, ten gevolge der boven vermelde landsverdeeling onder de Franken, als een vast beginsel was aangenomen, dat niemand kon gedwongen worden, om van het zijne geld op te brengen; iets, hetwelk de Graven dikwijls met ronde woorden erkenden. De eerste bede, welke in de geschiedenis van Holland bekend is, werd gevraagd door Willem III, in 1323. De Graven zochten wel in het eerst liever zich door geldleeningen te helpen; doch juist hierdoor verminderden hunne inkomsten nog sterker, zoodat eerlang herhaalde en zwaardere beden noodwendig werden. Men vroeg nu de beden niet meer, zoo als in het eerst, van de bewoners van deze of gene landstreek, maar van al de ingezetenen, waardoor men weldra tot het benoemen van vertegenwoordigers moest komen, om met den Vorst over de subsidiën te handelen. En dit is de oorsprong der Staten, wanneer men door dit woord een ligchaam verstaat, door den Vorst aangesteld of goedgekeurd, hetwelk al de onderdanen vertegenwoordigt, zoodat het in hunnen naam en in hunne plaats handelt en hen verbindt, en daartoe door hen ook wordt aangewezen. — De eerste melding van *Staten* in Holland vindt men in 1428, en het blijkt, dat deze instelling van lieverlede eenen vasteren

vorm heeft bekomen, tot dat, onder Karel V, de Staten zich, met 's Vorsten goedkeuring, tot een vast ligchaam hebben gevormd.

Van bl. 134—149 beschouwt de S. de eerste *Staatsvergaderingen*, in het graafschap Holland gehouden. De Graven waren, waarschijnlijk in navolging der Frankische Vorsten, van oudsher gewoon, over sommige zaken den raad van de aanzienlijksten uit hunne onderzaten in te nemen. Deze raadsvergaderingen bestonden natuurlijk in het eerst alleen uit Edelen; maar, nadat de steden vrij en magtig waren geworden, werden ook deze tot dezelve geroepen. Zij komen het eerst zoodanig voor onder Floris V. Bij het huwelijks-verdrag van deszelfs dochter met den zoon des Konings van Engeland in 1281, vindt men melding van »nobiles homines et communitates bonarum villarum." De ijver, door de stedelingen betoond om den moord van Floris te wreken, verwierf hun de gunst der Vorsten; van hier, dat de steden, onder Willem III. en IV, meermalen ter vergadering werden geroepen bij het beslissen van geschillen, het sluiten van verbonden en dergelijke meer. Hare kracht en haar invloed nam nog toe gedurende de Hoeksche en Kabeljaauwsche tweespalt. De eerste (?) zoogenaamde *daghvaert* werd in 1364 te Geertruidenberg gehouden; Edelen en steden waren derwaarts beschreven, om de wettigheid der aanspraak, door Eduard III, Koning van Engeland, op deze landen gemaakt, te onderzoeken.

Deze vergaderingen verkregen, sedert 1428 (wanneer zij, als boven vermeld is, voor het eerst *Staten* heeten), ook met betrekking tot de regten en de stemmen der steden, eenen vasteren vorm, vooral door de verordening van Filips den Schoone in 1466 (lees 1496). Doch de volkomene ordening der Staten schijnt tot den tijd van Karel V. gebragt te moeten worden, zoodat sedert 1522, wanneer er over opbrengsten gehandeld werd, de Edelen en zes groote steden van Holland »als representeerende de Staten »van denselven Lande" werden bijeen geroepen. — De Edelen kozen dikwijls eenigen uit hun midden, om hen ter staatsvergadering te vertegenwoordigen. Zij vertegenwoor-

digden het platte land, en ook de kleine steden, nadat deze in 1544 van de vergadering waren geweerd, waar zij anders, in zaken van beden, gewoon waren hare belangen in te brengen.

Het zonderlinge verschijnsel, dat in de Staten van Holland de Geestelijkheid geene zitting had, wordt door den S. verklaard uit de vrees der Graven, dat de hun dikwijls vijandige Bisschoppen van Utrecht, aan welker kerkelijk regtsgebied bijna geheel Holland was onderworpen, door de Geestelijken te veel invloed in staatszaken zouden uitoefenen.

Van bl. 149 — 219 wordt onderzoek gedaan naar *de magt, die den Staten van Holland van regtswege toekwam.* — De behandeling van dit, door het groote verschil van gevoelens niet minder moeijelijke, dan belangrijke onderwerp vervalt in vier afdeelingen. Eerst wordt (bl. 150—155) aangetoond, dat de Staten het regt niet hadden, om op eigen gezag te vergaderen, maar door den Graaf moesten worden bijeen geroepen. Vervolgens (bl. 156—167), dat zij nimmer deel hebben gehad aan de voornaamste regten van den Souverein, de wetgevende en regterlijke magt, het benoemen van overheden en regters, het maken van oorlog en vrede, hoezeer de Graven, *des verkiezende*, meermalen met hen over zaken, die hiertoe betrekking hadden, geraadpleegd hebben. Daarop wordt (bl. 168—189) de waarheid betoogd van de door de Staten zelve in 1564 gegevene getuigenis: »dat het Collegie van de Staten van alle »oude tijden een Collegie gehouden is geweest, geapprobeerd bij zijne Majesteijts voorsaten, daarbij de saecken »van den Lande worden gehandeld ende gedirigeerd in »respecte van de belasting ofte verlichting van de Ingesetenen van dien, en het geent daaraan dependeert.'' Zij vertegenwoordigden het volk, en hunne toestemming in de belastingen was dus voor al de onderdanen verbindend; de Vorst had dezelve noodig, wijl niemand, volgens het boven ontwikkelde, buiten zijn goedvinden kon belast worden. De Staten hadden dan ook het regt, om de gevraagde beden, òf toe te staan, òf gedeeltelijk, ja zelfs geheel, te wei-

geren: dat zij van dit regt gebruik hebben gemaakt, wordt met voorbeelden aangetoond; doch zij voegden er de reden hunner weigering bij, het onvermogen der ingezetenen. Evenwel ontbreekt het niet aan voorbeelden van wederregtelijken dwang, tegen de Staten te werk gesteld, zoo als in 1550 en 1559.

Hoezeer de wijze van stemming bij het toestaan der beden niet volkomen zeker is, maakt de S. het echter hoogstwaarschijnlijk, dat er geene overstemming plaats had, maar ieder voor zich, d. i. *voor sijne portie*, het gevraagde toestond. De voorbeelden van het tegendeel worden met regt onder de uitzonderingen gerekend.

Zoodra de bede was toegestaan, had de Vorst het regt om dezelve te heffen, en wel op die wijze, die hem de beste voorkwam. De Staten hadden hierin geen het minste gezag, tenzij de Vorst goed vond, hunnen raad in te nemen, of zich van hen ter invordering te bedienen.

Eindelijk worden (bl. 189—219) de voornaamste tegenwerpingen opgelost, die tegen het boven verhandelde door anders denkenden zijn ingebragt; hierbij wordt vooral onderscheid gemaakt tusschen de wettig verworvene magt, en tusschen die, welke alleen feitelijk is verkregen of slechts voor eenen tijd moest gelden, en gewaarschuwd, om niet uit *de daad* tot *het regt* te besluiten. Plaatsgebrek verbiedt ons, deze oplossingen in bijzonderheden na te gaan, schoon zij over sommige betwiste punten in onze geschiedenis, vooral over het herroepen van privilegiën, veel lichts verspreiden.

Hoezeer wij ons opzettelijk van alle eigenlijke beoordeeling van *Dissertatiën* onthouden, kunnen wij niet nalaten hier bij te voegen, dat het stuk, waarvan wij verslag gaven, doorgaans in eene geschikte, tot regt verstand der zaken allezins dienstige orde is geschreven, en dat het, behalve de door ons aangestipte hoofdzaken, nog een aantal opmerkingen en onderzoekingen bevat, voor den beoefenaar onzer geschiedenis van geen gering belang. Vele punten zijn ook door den Schrijver gebruikt of nader ontwikkeld in zijne,

in 1836 uitgekomene: *Proeve eener beschouwing over Geschiedenis en Staatsregt.* (*)

4.) De Commissie, bij besluit van het Belgisch bewind van den 22 Julij 1834, benoemd tot het opsporen en het bezorgen der uitgave van nog ongedrukte Belgische kronijken, en bestaande uit de heeren De Gerlache, De Ram, Baron De Reiffenberg, Dewez, Gachard, Warnkoenig en J. F. Willems, had, reeds in hare zitting van den 4 Augustus daaraan volgende, onder de stukken, welke hiertoe in de eerste plaats in aanmerking behoorden te komen, opgenomen een verhaal van de reis van Filips den Schoone naar Spanje in 1501, geschreven in de Fransche taal, door Ant. de Lalaing. De heer Gachard, die, bij de onderlinge verdeeling der werkzaamheden, met dezen arbeid bijzonder belast was geworden, heeft der Commissie, in hare vergadering van den 2 Maart 1836 te kennen gegeven, dat er nog andere soortgelijke reisverhalen bestonden, welke, vereenigd, een schoon geheel zouden vormen en voor den opbouw der Nederl. geschiedenis belangrijke uitkomsten kunnen opleveren. Ten gevolge daarvan besloot de Commissie tot de uitgave van een werk, onder den tijtel van *Collection des voyages des Souverains de la Belgique*, hetwelk bevatten zal: 1.) Het genoemde Reisverhaal van Filips den Schoone. 2.) Een *Commentaire ou Diurnal de l'expédition de Thunes* (*Tunis*), *faicte par le tres auguste et tres vertueulx empereur Charles cinquiesme*, geschreven omstreeks het midden der 16e eeuw, laatst in het bezit van nu wijlen den heer Lammens, bibliothecaris der hoogeschool te Gend. 3.) *Brief Recueil de plusieurs entreprinses, belles chasses et entrées faictes par la majesté impérialle, en poursuyvant son voyage d'Argeil* (*Alger*) *environ l'an XV^c quarante, et ce redigé par escript, au lieu de repos, par manière d'exercitation, par ung quidam suivant sadicte majesté en cherchant aventures,*

(*) Een beoordeelend verslag van dit werk is der Redactie door eenen harer mede-arbeiders toegezegd.

lequel n'a aultres tesmoings pris que sa propre veue et présence. De ongenoemde Schrijver volgt, in zijn verhaal, den Keizer, over Spiers, Neurenberg, Mentz, Inspruck, Milaan, Pavia en Genua, naar Afrika; spreekt verder over de mislukte toerusting zelve, geeft verslag van des Keizers daarop gevolgde reis door Spanje, en van zijnen togt door Italië en Duitschland, tot op zijne terugkomst in de Nederlanden; eindelijk, van zijnen veldtogt in Gelderland, welke met de verovering van dit gewest eindigde. Het handschrift, op de bibliotheek van Doornik berustende, is, zoo niet het oorspronkelijke zelf, dan ten minste een gelijktijdig afschrift. 4.) Een dagverhaal der reizen van Karel V. door Van der Nesse (1515—1551), vervolgd voor Filips II. tot den 1 Mei 1560. 5.) *Mémoire de la conduycte de la royne Marguerite, fille aisnée de l'empereur Maximilien, le .... de ce nom, empereur des Allemaingnes, fiancée avec nostre catholicque roy Philippe, roy des Espaingnes, en la ville de Spirs, par le frère dudit empereur, son oncle, et ce vers Espaingne susdit, et de nostre voyaige de France.* Dit verhaal begint met de inscheping der koningin te Vlissingen op het vaartuig van den Graaf Van Bossu, den 25 September 1570. De schrijver verhaalt het voorgevallene op den overtogt; de aankomst der vloot te Sant-Ander in Biscaye; het gevaar, hetwelk zij liep, bij een' zwaren storm; de ontvangst der koningin te Sant-Ander; haar vertrek naar Burgos. Daarop volgt het verhaal der terugreis naar de Nederlanden. De vloot ging den 24 November 1570 onder zeil; drie dagen daarna werden de schepen door eenen storm van elkander gescheiden en bevonden zij zich in groot gevaar; den 3 December leed het vaartuig, waarop zich de schrijver bevond, schipbreuk op de kusten van Bretagne. Hij trok met zijne lotgenooten dwars door Frankrijk, en kwam den 25 Januarij 1571 te Kamerijk aan; waarmede het verhaal een einde neemt. Aan het slot maakt zich als schrijver bekend *Ulyxes de Cotereau*, een, overigens, naar het schijnt, onbekende naam. Een oud afschrift hiervan berust in de bibliotheek der hoogeschool te Luik. 5.) *Mé-*

moire de ce qu'a passé au voyage de la Royne et de l'archiducq Albert depuis son partement des Pays-Bas pour Espaigne et des choses succédées aux séjour et retour de leurs Altezes serenissimes. Dit stuk, mede uit de bibliotheek van den heer Lammens te Gend afkomstig, begint met eene *liste des dames et cavaliers, qui firent le voyage d'Espagne*, en eindigt met den plegtigen intogt der Aartshertogen in verschillende Nederlandsche steden, in het laatst van 1599.

Tot aanvulling en opheldering dezer reisverhalen zal de heer Gachard zich bedienen van de rekeningen der Ontvangers-Generaal van de Bourgondische Vorsten, voor zoo ver die nog te Rijssel voorhanden en onder de stormen der omwenteling in het laatst der voorgaande eeuw niet verloren gegaan zijn. Deze rekeningen, inzonderheid die van den 1 October 1462 tot den 19 October 1465, welke volledig bewaard zijn gebleven, bevatten, over het genoemde tijdvak, eene onafgebroken aanwijzing der plaatsen, waar zich de Vorsten van dag tot dag hebben opgehouden, vaak met vermelding daarbij van de namen der personen, die hun gevolg uitmaakten, en van hunne verrigtingen, soms tot in de kleinste bijzonderheden. Zij kunnen alzoo den heer Gachard zeer te stade komen, om, even gelijk onze Van Wijn, De Jonge en anderen zich van de Grafelijk-Hollansche rekeningen bedienden, niet alleen de tijdrekening te hulp te komen en aan zoodanige gebeurtenissen, welke door de kronijkschrijvers verward en ordeloos verhaald worden, hare regte plaats aan te wijzen, maar ook, om velerlei voorvallen, tot het openbaar en bijzonder leven der Vorsten betrekking hebbende, in het licht te stellen.

De heer Gachard heeft zijne nasporingen, betrekkelijk de reisverhalen der Bourgondische Vorsten, te Parijs voortgezet, en ook dáár, in de koninklijke boekerij, inzonderheid in de verzameling, bekend onder den naam van *Collection Dupuy* (*), belangrijke bouwstoffen ter verrijking

(*) Zie hierover, het berigt van den heer GROEN VAN PRINSTERER, in deze *Bijdragen*, deel I. bl. 154.

van zijnen arbeid ontdekt. In dezelve vond hij namelijk eenen band, bevattende, behalve sommige min belangrijke stukken: *Mémoires de la vie de Philippe, archiduc d'Autriche, comte de Flandre, roi d'Espagne, Ier du nom, et de Jeanne, sa femme, fille de Ferdinand et Isabelle; leur voyage de Flandre en Espagne en* 1501; *leur second voyage de Flandre en Espagne en* 1505 *et* 1506; *mort du dit archiduc à Burgos, Septembre* 1506, *et la suite de l'histoire jusqu'en* 1508, *par* JEAN LE MAIRE, *des Belges, indiciaire et historiographe de l'archiduc Charles, prince d'Espagne présent auxdits voyages;* en wijders eene, mede in het Fransch geschrevene, Kronijk der Vorsten en Vorstinnen uit het huis van Oostenrijk-Bourgondië, loopende van den 4 April tot den 23 Augustus 1507. Het eerste is de tot hiertoe met weerzin gemiste en vergeefs opgespoorde kronijk van Le Maire, gedeeltelijk van des Schrijvers eigene hand, en vooral daarom belangrijk, omdat men tot dus verre, wel van de eerste reis van Filips den Schoone naar Spanje in 1501 een gelijktijdig verhaal (dat van Ant. De Lalaing bovengenoemd), geenszins echter van de tweede, bezat, terwijl daarenboven, in die kronijk der tweede reis door Le Maire, een aantal belangrijke bijzonderheden vermeld worden, betrekkelijk het oponthoud des Vorsten in Engeland, zijnen dood, het gedrag der Koningin Johanna, zijne gemalin, enz. — De kronijk van 4 April tot 23 Augustus 1507, schoon slechts over weinige maanden loopende en weinige bladen vullende, bevat mede verscheidene onbekende bijzonderheden. Zoo zegt hij voorb. de Schrijver, na gesproken te hebben van de bede, den 20 Julij 1507, bij monde van den Kanzelier van Braband, aan de Algemeene Staten te Mechelen vergaderd, gedaan, dat de Aartshertogin Margareta zelve des Kanzeliers aanspraak kortelijk herhaalde *par une éloquence succincte et merveilleuse*, en laat daarop volgen: »Et lors, »monseigneur l'archiduc, representant bien son prince en si »jeune aaige (*), les pria d'accorder le subside demandé,

(*) Karel V. was toen naauwelijks zeven en een half jaar oud, zijnde geboren den 24 Februarij 1500.

» par une petite harengue, plus entendue par les gestes de » son visage, que par la sonorosité de sa voix puerille, mais » toutes voyes en telle sorte, qu'il debvoit bien souffire » au peuple." — Ook deze beide kronijken zullen waarschijnlijk in de *Collection des Voyages* opgenomen worden.

Alvorens echter tot de bezorging van dat groote werk over te gaan, heeft de heer Gachard voor de pers gereed gemaakt de uitgaaf van een handschrift, bevattende een verhaal der onlusten te Gend in 1539 en 1540. Het begint, namelijk, met de helft van Augustus 1539 en loopt tot het einde des volgenden jaars. Het kan alzoo beschouwd worden als eene aanvulling of vervolg der *Mémoires de Jean d'Hollander*, uitgegeven door MOYNCK VAN PAPENDRECHT, in zijne *Analecta Belgica*. De Schrijver is niet bekend, maar uit het onderschrift blijkt, dat hij te Rijssel in 1541 zijn verhaal te boek stelde. Aan de uitgaaf zullen als bijlagen toegevoegd worden eenige brieven, uit hetzelfde tijdvak en tot hetzelfde onderwerp betrekkelijk: onder de punten, welke hierdoor in het licht gesteld zullen werden, is ook de zamenzwering, welke, eenigen tijd nadat Karel V. de Nederlanden had verlaten, gesmeed werd, met het doel om de stad Gend aan den hertog van Gelre in handen te leveren.

F 5.) Men verneemt, dat de Ridder Van Ertborn, vroeger Burgemeester van Antwerpen, later Gouverneur van Utrecht, voltooid heeft zijne geschiedenis van Jacoba van Beijeren, Gravin van Henegouwen en Holland, en gereed is, dat werk, de vrucht van langdurige navorschingen, aan de drukpers over te geven. Een aantal tot hiertoe onuitgegeven oorkonden zullen als bijlagen aan het werk toegevoegd worden.

AANKONDIGINGEN, BERIGTEN ENZ.

6.) *De provincie Zeeland, in hare aloude gesteldheid en geregelde vorming beschouwd*, door J. AB UTRECHT DRESSELHUIS (s. s. t. l.). Te Middelburg, bij de Gebroeders Abrahams. 1836. Gr. Oct. IV. en 151 Bladz.

Aanleiding tot dit geschrift kreeg de eerw. D. door een ontwerp, reeds in den tijd der Fransche overheersching gevormd, om de Ooster-Schelde door eenen dijk, welke Zuid-Beveland met Noord-Braband verbinden zoude, af te dammen. Dit ontwerp, naar men zeide, in 1827, bij onze tegenwoordige regering op nieuw in overweging genomen, kwam den S. bedenkelijk voor, en hij bediende zich van de gelegenheid, welke eene leesbeurt in de vergadering der leden van het Zeeuwsche Genootschap van dat jaar hem aanbood, om hieromtrent te zeggen, »wat hem op het har»te lag." Wij verheugen ons, dat hij dit gedaan, en zijne verhandeling aan het Publiek medegedeeld heeft; te meer, dewijl wij, met dezelve, in 83 aanteekeningen, die wel in de eerste plaats bestemd werden tot aanvoering van de bewijsgronden der in de verhandeling zelve voorgedragene stellingen, tegelijk eenen schat ontvangen van bijzonderheden, voor de kennis der oude gesteldheid van Zeeland niet alleen, maar ook voor die des vaderlands in het algemeen, hoogst belangrijk.

De verhandeling zelve beslaat 32 bladz.; het overige van het boekje wordt door de aanteekeningen ingenomen. Wij zullen de eerste kortelijk doorloopen, en daarbij uit de laatste het een en ander aanstippen, wat tot waardering van dezen arbeid des geachten schrijvers leiden kan.

Het betoog te leveren, dat de natuur, in het opwerpen,

vergrooten en aaneenhechten der Zeeuwsche gronden en eilanden, eenen vasten gang heeft gehouden, en alzoo den weg aan te wijzen ter verkrijging van vaste beginselen voor de versterking der uitgebreide zeewerken, is het hoofddoel der verhandeling.

In een *eerste hoofdstuk* geeft de S. *algemeene berigten omtrent deze landen in de elf eerste eeuwen*, dus 1.) uit het Romeinsche, 2.) uit het Frankische tijdvak, 3.) uit het tijdvak der eerste Graven. — CAESAR, *de bello Gall.*, lib. VI. c. 31, bedoelt door *paludes* Vlaanderens moerassen, door *insulae* de Zeeuwsche eilanden. De baai, in welke zich, naar TACITUS en PLINIUS, de Maas, Waal, Rijn en Schelde ontlastten, wordt door laatstgenoemden Schrijver *Helium* genoemd, een naam, die in een aantal plaatsen, welke door het gansche gewest verspreid liggen en welker namen met *Helle* of *Elle* zamengesteld zijn, overgebleven is. Volgens STRABO, was hier (in Zeeland) een der hoofdveren op Engeland; de plaats zelve kan, naar de aanwijzing van CAESAR, *de bello Gall.*, l. IV. c. 21, met naauwkeurigheid bepaald worden en draagt nog den naam van *Roompot* d. i. *Romanorum portus*. In den omtrek zijn veel Romeinsche overblijfselen gevonden. Deze staan in treffende verhouding met de oudste overleveringen, die ons grond geven, om Zeeland te houden voor het oord, waar Ulysses, nà tot *het uiterste Westen* gekomen te zijn, aanlandde op het eiland *Ee-ee-a* en de magtige tooveresse Circé aantrof, wier naam in *Zirkzee*, gelijk die van den vermaarden zwerver zelven in *Vlissingen*, teruggevonden wordt, terwijl de namen van tallooze stroomen en van dorpen langs die stroomen, in *ée* uitgaande, op Zeeland als het ware land der *Ee-ee-ën* heen wijzen. In eene uitweiding over de oude Noordsche godenleer toont de S. wijders in veel bijzonderheden aan, hoe eigennamen van plaatsen en personen, volksoverleveringen en tot heden toe stand houdende gebruiken, op de Zeeuwsche stranden, als bij iederen voetstap, aan die godsdienstleer doen denken. — Tot het Frankische tijdvak overgaande, beweert de S., dat de *Saliërs* geenszins hunnen volksnaam in Zeeland overge-

bragt, maar dien van daar ontleend hebben, en beantwoordt hij de bedenking, tegen dit gevoelen uit den vermeenden ouderdom der Salische wetten ontleend. Van hier liepen de Franken uit, om de Gallische en andere kusten te verontrusten, en hier (in Zeeland) zal het ook geweest zijn, dat Juliaan, uit Engeland vertrokken, het eerst den tegenstand der Saliërs ontmoette. Later was Zeeland onder Neder-Saksen (*littus Saxonicum*) begrepen; ook de Vlaamsche kusten behoorden daartoe, en onder de *insulae Saxonicae*, die in 't laatst der 5e eeuw door de Franken verwoest zijn geworden, moet men alzoo de tegenwoordige Zeeuwsche eil. verstaan. Als met deze verwoesting in verband staande, beschouwt de S. den togt van Hengist en Horsa, van welker namen enz. almede in Zeeland nog de sporen gevonden worden. Neder-Saksen werd vervolgens Friesland, dat zich uitstrekte tot aan de *Sincfala* — en ook van der Friezen invloed zijn in Zeeland, zoo in eigennamen van plaatsen en van menschen, als in de volksspraak, tot op den huidigen dag onderscheidene sporen overgebleven. — Eerst in de 7e eeuw komen sommige der Zeeuwsche eilanden onder den naam voor, welken zij nog dragen; gewoonlijk echter werden allen, naar het grootste, *Walacra* of *Walàcrae* geheeten. »Men kan dit »woord beschouwen" zegt de S. »als zamengesteld uit het »oude *wal*, van *wallen*, ophoogen, gelijk het Lat. *vallum*, »en *acre*, het Lat. *ager*, *akker*. Het zal dus te kennen ge»ven, de *hooge* of *bedijkte gronden*, in tegenstelling van »de *nessen*, d. i. *natte moeren* of *moerasgronden*." Van *acra* verkrijgt men, door letterverzetting, *arke* of *erke*, en van daar de naamsuitgang *kerke*, die in Zeeland aan niet minder dan 39 plaatsen gemeen is, in middeleeuwsche Latijnsche charters onvertaald gelaten wordt, en alzoo ook daar duidelijk van *ecclesia* onderscheiden. — Ten gevolge van de verwoestingen der Noormannen, werden de Zeeuwsche eil. onder de Graven van Vlaanderen en van Holland verdeeld. »De goederen, welke in 923 aan Graaf Dirk van Holland »werden afgestaan, lagen van Zuidhardeshage, als middel»punt, tot Fortrapa en Kinnem, waarschijnlijk de noorde-

» lijke en zuidelijke perken", zegt de S., en, afwijkende van de gevoelens van VAN WIJN, P. PAULUS, KLUIT en BILDERDIJK, verklaart hij, voor *Fortrapa* de vooraangelegen terpen of heuvels te houden, welke in Zuid-Beveland, bij het tegenwoordig 's Gravenpolder, gevonden worden. — Aan het einde van dit hoofdstuk gekomen, maakt de S. uit alles het besluit op, dat, schoon de kronijkschrijvers ook gewagen van den bloei van sommige plaatsen in de 10e en 11e eeuw, nogtans Zeeland over het algemeen in dien tijd doorsneden was door breede en smallere stroomen, uit welke schorren en hoogere gronden van lieverlede het hoofd opgestoken hadden, welker namen weder uit de geschiedenis verdwijnen, om eerst in volgende eeuwen, in octrooijen van bedijking, door de landvorsten uitgegeven, op nieuw voor te komen.

Het *tweede hoofdstuk* geeft de *slotsommen der berigten van de* 12*e eeuw tot op onzen tijd.* — De S. deelt hier vooraf de belangrijke opmerking mede, dat reeds de berigten, welke de oude giftbrieven aangaande den toestand van Zeeland bevatten, wanneer men die met de oorspronkelijke benamingen der heerlijkheden en derzelver gedeelten, en met de oude kaarten, vergelijkt, een juist denkbeeld geven van het voorkomen des lands in de verschillende eeuwen. Als naamsuitgangen vindt men daar *vliet*, naauw verwant aan *ée*, een stroom of water; verder *inge*, opgekomen gronden, die de stroomen verengden; voorts *nisse* of *nesse*, bedijkbare maar nog voor de zee open liggende plaatsen; eindelijk *dam*, *dijk*, *zand*, *land*. Alzoo verrezen *zanden* en *schorren* in het *water*, *verengden* zij zelfs doorschietende stroomen en werden vervolgens door *dammen* vereenigd, en door *dijken* in vruchtbare *landen* herschapen. — In de 12e eeuw vertoonde Zeeland nog geen vast aaneengeschakeld land, maar eene groote menigte kleinere eilanden, door meer of min breede en bevaarbare stroomen, zelfs door meren, van elkander gescheiden. De S. toont in bijzonderheden, hoe *Zeeuwsch Vlaanderen* door een aantal stroomen in alle rigtingen werd verdeeld; hoe *Zuid-Beveland* gesplitst was in drie eilanden, waarvan elk

weder door andere stroomen in kleinere afdeelingen was gescheiden; hoe *Noord-Beveland* uit twee, *Walcheren* uit vier afzonderlijke wateringen of eilanden bestond; hoe men bloot slikken en moeren vond, waar thans *Tholen* ligt; *Schouwen* uit niet minder dan zes brokken bestond. — Ons bestek gedoogt niet, den S. te volgen, waar hij, in uitgebreide aanteekeningen, de bewijzen voor dit een en ander bijbrengt, den ouden loop der stroomen uit oorkonden en kronijken naspoort, en de wijze en den tijd van het ontstaan en van de vergrooting der onderscheidene gronden, polders en heerlijkheden aanwijst. Alleen kunnen wij hier niet onopgemerkt laten, dat hij de *Sincfala* houdt voor de zuidelijke grens van Zeeland, en dien stroom plaatst, meer zuidwaarts nog dan het tegenwoordige Zwin, zoodat hij, oostwaarts van Damme, tusschen het oude land van Vlaanderen en Aardenburg, in de rigting van den Graaf-Jans- of Oudelandsdijk, zou geloopen hebben, een gevoelen, van dat van VAN WIJN niet aanmerkelijk verschillende.

De S. gaat vervolgens over tot het beantwoorden der vraag, van waar de benoodigde gronden zijn gekomen, welke zoo veel land hebben doen aanslikken en zoo veel slikken opgehoogd, alvorens het gewest zijne tegenwoordige gedaante kon verkrijgen? en toont in bijzonderheden aan, hoe, door het sluiten en afdammen van meren, killen, kreeken en vlieten, de hoofdstroomen, en inzonderheid de Honte (*Ontée*) of Wester-Schelde, met de Zwake, het Sloe en de Wielinge, en de Ooster-Schelde, met de Zuidvliet, de Schenge en het Veergat, dieper en zelfs voor oorlogschepen bevaarbaar werden en die gedaante en strekking kregen, welke zij nog bezitten; voorts, hoe, naar gelang de wateren in mindere kanalen zijn zamengedrongen, de vloeden steeds hooger in hooger zijn gestegen en de waterstand bij elken aanmerkelijken vloed dien bij eenen vorigen vloed overtrof. In eene hierbij gevoegde uitgebreide aanteekening wordt eene geschiedkundige schets gegeven van de watervloeden, welke Zeeland van de 12e tot in de 16e eeuw geteisterd hebben.

Eindelijk vestigt de S. de aandacht op den *geregelden*

gang, welken de vroeger vermelde *verlanding in de laatste zeven eeuwen gehouden heeft, altijd beginnende van het zuiden en voortgaande naar het noorden, zoodat de steeds noordwaarts opwerkende stroom de zuidelijke kusten der eilanden onophoudelijk afknaagde en deed inzinken, terwijl de vruchtbare slikken, tegen de noordelijke oevers opgeworpen, aldaar weder heerlijke landouwen deden verrijzen*, en voert ook voor deze stelling, uit oude oorkonden en geschiedkundige berigten, de meest overtuigende bewijzen aan, dezelve in de aanteekeningen nader ontwikkelende.

Uit het verhandelde worden ten slotte als gevolgen afgeleid: 1.) dat men, in het afsluiten en bedijken der stroomen, den gang der natuur heeft te volgen; 2.) dat het zamendringen der wateren van de beide armen der Schelde in dezelfde kil, voor het bestaan van Zeeland, bepaaldelijk van Zuid-Beveland en Walcheren, de schroomelijkste gevolgen zoude na zich slepen.

Eene goed gesteendrukte kaart van Zeeland van de 12e eeuw, op welke ook de latere bedijkingen en tegenwoordige grenzen zijn aangewezen, is geen doelloos sieraad van het werkje, welks lezing niet alleen den ingezetenen van dat gewest, maar ook allen, die in den toestand en de geschiedenis des Vaderlands belang stellen, aanbevolen mag worden.

I. A. N.

7.) *Neêrlands heldendaden te land, van de vroegste tijden af tot in onze dagen, door* J. BOSSCHA, *Hoogleeraar aan de Militaire Akademie te Breda. Eerste Deel.* Te Leeuwarden, bij G. T. N. Suringar. 1834. Gr. Oct. 496 Bladz.

De Belgische opstand in 1830 was voor den hoogleeraar BOSSCHA de aanleiding tot het vervaardigen van dit werk, door hetwelk hij bedoelde, de geestdrift, door die gebeurtenis, bij onze natie, opgewekt, zoo veel mogelijk, te bevestigen. Zonder geheel en uitsluitend krijgswetenschap-

pelijk te zijn, moest het den krijgsman van studie aanleiding geven, om ook van de vorderingen der krijgskunde en van de geschiedenis der landmagt in de Nederlanden een goed denkbeeld te erlangen. Het werk zal, in zijn geheel, uit drie deelen bestaan, waarvan het *eerste* bevat, tafereelen uit de vroegste en de grafelijke tijden en uit den oorlog tegen Spanje; het *tweede*, tafereelen uit de oorlogen, tegen Frankrijk gevoerd. Het *derde* zal bevatten de gebeurtenissen van onzen leeftijd, en de oorlogsbedrijven, ter verkrijging of handhaving der Nederlandsche heerschappij in andere werelddeelen.

Het onderhavige deel is gesplitst in twee afdeelingen: 1.) Tafereelen uit de vroegste en grafelijke tijden, bl. 3—122; 2.) Tafereelen uit den oorlog tegen Spanje, bl. 123—496.

De *eerste afdeeling* vestigt de aandacht op — *de Batavieren* — *de Friezen* — op *Nederland onder de Leenregering* — op *den strijd met Vlaanderen*, en maakt ons bekend met het ontstaan der *vuurwapenen*, der *schutterijen* en der *bezoldigde legers:* zij brengt ons alzoo op de hoogte, om den toestand van het krijgswezen bij het begin van den tachtigjarigen oorlog te beoordeelen.

Aan de beschouwing van dezen oorlog is nu de geheele *tweede afdeeling* toegewijd. Zij vestigt de aandacht op *Willem I. en zijne Broeders* — op den *heldenmoed der Burgerijen* — op de *Mannen van Oranje* — op *Maurits*, dezes krijgsverrigtingen tegen Parma, Verdugo en Mondragon, 1586—1596; *gevecht bij Turnhout; slag bij Nieuwpoort*, 1597—1600; *strijd tegen Spinola*, 1601—1625; — op *Frederik Hendrik*, bijzonder de menigvuldige belegeringen door hem bestuurd.

Wie de geschiedenis kent, weet ook dadelijk, welk eene menigte van belangrijke en dikwerf verschillend beoordeelde wapenfeiten hier voorkomen, en hoe verbazend rijk van inhoud het boek moet zijn, dat, in kort bestek, bij de meeste afzonderlijk stilstaat, om die te doen beschouwen in hun ware licht; het noodige ter opheldering te zeggen, en derzelver groot belang te doen in het oog vallen. Om van Maurits hier alleen, als ten voorbeelde, te

spreken: men herinnert zich, dat, behalve hetgene hij in het open veld tegen den vijand heeft ondernomen, hij acht en dertig steden en vijf en veertig forten of kasteelen met beleg vermeesterde; vijf steden en tien forten bij verrassing innam, en twaalf vestingen ontzet heeft.

Deze groote rijkdom van zaken zoude ons reeds moeten ontslaan van de verpligting, om van dit boek een geregeld uittreksel te geven, indien ook het geven van zoodanig uittreksel met het bepaalde doel der Boekverslagen in deze Bijdragen overeenstemde. Dit laatste geval hier niet bestaande, worden wij te meer gedrongen, ons daarvan te onthouden, en ons alleen te bepalen tot eene aanwijzing van hetgene de beoefenaar van de vaderlandsche geschiedenis geacht kan worden, door dit werk gewonnen te hebben.

En dit is voorzeker geene kleinigheid. In de *algemeene* geschiedenis des Vaderlands worden vele *bijzonderheden*, gelijk dit wel niet anders kon, meer ter loops, en alzoo oppervlakkig, vermeld: terwijl daar onder niet weinige gevonden worden, nopens welke men breeder, vollediger en grondiger berigt moet verlangen: hoedanig berigt men menigwerf niet dan hoogst bezwaarlijk, of ook in het geheel niet, weet te erlangen, bij gebrek der onontbeerlijke bronnen, zijnde veelal, òf echte staatsstukken, welke niet elk een kan in handen krijgen, welke men dikwerf niet weet, waar te zoeken; òf plaatsbeschrijvingen, welke niet overal voorhanden zijn, en, tot groot nadeel voor de geschiedenis, meer en meer uit de wereld raken; òf kleinere geschriften van den dag, veelal vergeten en niet dan uiterst schaars meer te vinden. Het gevolg hiervan is, dat men, ten aanzien van niet weinige bijzonderheden, de *algemeene* geschiedenis des Lands min voldaan moet uit de handen leggen. Een werk, als dat van den heer BOSSCHA, is geschikt, om de behoefte, welke zich hier doet gevoelen, te vervullen. Naar deszelfs aard, aanleg en doel, is het geschikt, om zich te bepalen bij *bijzonderheden* en deze in het licht te stellen, zoodat men, ten aanzien van elk, meer ontvange, dan de algemeene geschiedenis gaf. De geschiedschrijver, die deze taak op zich neemt, belast zich van

zelf met de verpligting, om, ten aanzien van elke bijzonderheid, bij welke hij stil staat, na te slaan al wat hij nopens dezelve onder de oogen krijgen kan; de waardij van elke dezer bronnen oordeelkundig te schatten, en uit dezelve, met onpartijdigheid, op te maken, *wat* er gebeurd is en *hoe* dat gebeurde: en mag het zijn geval zijn, dat hij hierin goed slaagt, zoo wordt zijn werk aanvulling van hetgene in de *algemeene* geschiedenis ontbreekt.

Het is uit dit oogpunt, dat de beoefenaar der vaderlandsche geschiedenis dit werk heeft te beschouwen, en het is, als zoodanig, dat hij van hetzelve groot nut trekken kan; te meer, daar hem bijna op elke bladzijde blijken mag, met welk eene groote zorgvuldigheid de Schrijver alles heeft geraadpleegd, wat hem eenig licht kon geven. En, daar hij overal doet zien, met hoe juist een oordeel hij las en schreef, en hoe volstrekt billijk hij ook dáár uitspraak doet, waar vroegere en latere partijschap dikwerf een min billijk oordeel heeft doen vellen; zoo boezemt hij dat vertrouwen in, hetwelk de navorscher der geschiedenis hebben moet, om op hetgene hij leest te durven doorgaan.

Het werk heeft bovendien groote verdiensten, als toelichting der vaderlandsche oudheid en van zegswijzen, welke men bij oudere schrijvers aantreft, doch welke zonder kennis van oude zeden en gewoonten niet te verstaan zijn. Bijzonder vielen ons in het oog de volgende plaatsen. Bl. 20, in de aanteek., alwaar *garnizoen* gezegd wordt te zijn *waarnizoen;* van het Hoogd. *wehr*, het Eng. *war*, het Holl. *weer*. — Bl. 21, aant.: de verwantschap van *eer* met *heer*, leger; zoodat *heer-* of *krijgsman* en *man van eer*, woorden waren van gelijke beteekenis, in tijden, toen het denkbeeld van *eer* onbestaanbaar was met elke betrekking, waarin men de wapens niet kon voeren. — Bl. 45, aant., alwaar ons geleerd wordt, dat *ghesellen* beteekent *dienstdoende krijgslieden:* waarom men de bezetting eener plaats aangeduid vindt met den naam van *ghemeenlijke ghesellen.* »Eene vereeniging van *gezellen* was een »*gezelschap;* en het woord *compagnie*, hetwelk sedert

» den tijd der Bourgondische vorsten hier in gebruik is ge-
» komen, is niets anders dan eene vertaling daarvan." — Bl. 53, wordt te regt aangeteekend, dat de naam *schildwacht* herkomstig is van de gewoonte der Ridders, om hunne *schilden* op te hangen voor den gevel van het huis, in hetwelk zij hunnen intrek namen, waarbij zij dan eenen man plaatsten ter bewaring van hetzelve, alzoo een eigenlijk gezegde *schildwachter*. — Bl. 55 leeren wij, dat, uit hoofde van den prijs, welken de Ridders stelden op zware strijdhengsten, de post van *Stalgraaf* of *Maarschalk* eene der belangrijkste bedieningen aan een hof was. *Maarschalk* is zamengesteld uit *mare*, een paard, en *schalk*, een bediende, ambtenaar, deskundige. » Het verblijf of
» hoofdkwartier van den Maarschalk heette in Frankrijk
» *Marechalcée*, naderhand *Marechaucée*; — de bedienden
» van den Maarschalk, *gens de la Marechaucée*. — *Stal-*
» *graaf* is, letterlijk vertaald, *comes stabuli*, van waar *con-*
» *nestable* in Frankrijk, nog onder het keizerlijk bewind,
» de hoogste militaire eerpost." — Bl. 56: » *Lieverei* is de
» kleeding, welke een Ridder aan zijn gevolg en een Baan-
» derheer aan zijne Ridders gaf of leverde (*livrait*)." — Ald.: *knapen* of *paadjes* waren, » jonge edellieden, die, om
» met der tijd Ridders te worden, hunne opvoeding kre-
» gen op het een of ander ridderslot. Zij voerden den
» titel van *Jonkheer*; en wanneer zij tot de ridderschap
» werden verheven, plaatsten zij den titel van *Heer* voor
» hunne doopnamen. *Heer Gijsbrecht van Amstel* betee-
» kent dus iets anders dan *Gijsbrecht*, *Heer van Am-*
» *stel*." — Bl. 57: » Een *servient* was een dienstman,
» aan eenen Heer onderhoorig, en verpligt, zoo wel tot
» het verrigten van hof- en huisdiensten, als tot het dragen
» van de wapenen. De *sergeanten* bij ons leger, die insge-
» lijks ook voor de huishoudelijke belangen van het *gezel-*
» *schap* zorg moeten dragen, hebben van deze *servienten*
» hunnen naam." — Bl. 89: » De *kat* was eene soort
» van bedekte galerij, welke de belegeraars langzaam voor-
» waarts bragten, om aldus, even als het beest van dien
» naam zijne prooi, de belegerde stad te bekruipen. Men

»gebruikte ze vooral, om, onder bedekking van dezelve, »aarde en rijswerk aan te voeren tot demping van de »gracht, of als men een' muur wilde ondergraven. De »*kat* schijnt overeen te komen met een dergelijk belege- »rings-werktuig van de Romeinen, die het *musculus* (*het* »*muisje*) noemden. De *evenhoogen* waren, òf houten »torens, òf aarden hoogten, opgerigt, om, over de muren »heen, in de belegerde plaats te kunnen schieten." — Bl. 109 treft men aan de volgende verklaring van *koluvrijn*, waarvan men, na de invoering der vuurwapenen, dikwerf melding vindt: »Deze was eene soort van vuurroer »of bus, van de *haakbussen* (waarvan *harkebuseren* of »*haakebuseren*) hoofdzakelijk, zoo het schijnt, onderschei- »den, dat zij geen haak voor aan den loop had. Men »gist, dat de naam *koluvrijn* afkomt van het latijnsch »*coluber*, *colubrina bombarda*. Want, gelijk *coluber* eene »*slang* beteekent, zoo werden, naar hetzelfde dier, de *ser-* »*pentijnen* en *slangstukken* genoemd." — Bl. 143 leeren wij, dat de naam *Hussaar* afkomt van het Hongaarsche *huss*, hetwelk *twintig* beteekent, omdat de Hongaren, in het midden der 15e eeuw, den twintigsten man namen voor de dienst der ligte kavalerie.

Van zulke leerzame en de geschiedenis aangenaam toelichtende mededeelingen vloeit dit boek over. Het deelt bovendien menige bijzonderheid mede, welke, ook in ander opzigt, merkwaardig genoeg is. Om uit velen slechts iets te noemen: bl. 43, vinden wij, bij de vermelding van den oorlogzuchtigen geest der Bisschoppen, aangeteekend, dat »de vredelievende bediening der geestelijkheid tot gee- »ne verschooning strekte, wanneer men zich niet kloek- »moedig genoeg betoonde. De Bisschop van Luik, de »eerbiedwaardige Waso, wiens geaardheid meer voor de »stille pligten van zijnen stand berekend was, werd tot »eene geldboete verwezen, omdat hij altijd in de achter- »hoede bleef." — Omtrent het regement *Walen*, aan welks hoofd Frederik Hendrik stond en hetwelk in den slag bij Nieuwpoort grooten roem behaalde, vinden wij aangeteekend (bl. 407, 408), dat het bestond uit de solda-

ten, die het fort S. Andries hadden overgegeven, bij die gelegenheid in dienst der Staten waren getreden, en den naam van *Nieuwe Geuzen* hadden gekregen. Er wordt bijgevoegd: »Zij vochten bij Nieuwpoort met de grootste »verbittering, en om hunne vorige spitsbroeders, thans »hunne vijanden, te meer te tergen en zich aan dezen te »doen kennen, droegen zij hunne sjerpen verkeerd. Dit »bleef een onderscheidingsteeken van dit regement, het- »welk naderhand den naam van *Oude Walen* kreeg en »bestendig in dienst is geweest van de voormalige Repu- »bliek. Velen onder ons, die de omwentelingen in het »laatst der vorige eeuw hebben bijgewoond, herinne- »ren zich nog zeer wel, het regement *Vieux Wallons*, »daarmede gezien te hebben." Wij herinneren ons dat regement zeer goed; doch de gemelde bijzonderheid is ons nieuw, schoon wij aan hare zekerheid niet twijfelen. — Elders (bl. 252) vinden wij aangewezen, van waar af de staande krijgsmagt van den opkomenden staat, die eerst uit aangeworvene vreemde gelukzoekers bestond, meer en meer uit ingezetenen des lands begon zamengesteld te worden en zich alzoo de eerste sporen voordoen van eenen Nederlandschen soldatenstand. De Schrijver meent, dat men dit mag rekenen van 1578, toen het steedje Daalhem eene bezetting had, bestaande uit enkel Geldersche en Hollandsche soldaten: van welken tijd af ook de namen der kapiteinen derzelver oorsprong uit Nederlandsche geslachten te kennen geven.

Het ontbreekt voorts niet aan zeer belangrijke opmerkingen, welke den heer BOSSCHA als eenen echt wijsgeerigen beoefenaar der geschiedenis kenmerken. Dit is het geval, als wij (bl. 96) lezen: »Het is opmerkelijk, dat de twee »uitvindingen, welke de grootste verwoestingen onder het »menschdom hebben aangerigt, gelijktijdig haar ontzettend »vermogen hebben in werking gebragt — de Drukkunst »en het Buskruid. De eerste deed de grondslagen instor- »ten van domheid en bijgeloof, waarop het sombere reu- »zengebouw der middeleeuwsche Hierarchie steunde; de »laatste wierp de sterkten omver, waar achter een stelsel

»van volksverdrukking zich verschanst had. Maar, gelijk »naderhand de in de plaats gestelde grondslagen van een »gezuiverd Christendom en ordelijke volksvrijheid, ook we-»der door die zelfde Drukkunst, toen zij in dienst was ge-»treden van Ongeloof en Omwentelingszucht, ondermijnd »en hier en daar ingestort zijn; zoo is ook op hare beurt »de andere uitvinding, welke wij noemden, de geesel »geworden des menschdoms en de dienares van vorsten-»dwingelandij." — Van anderen aard, doch even eens belangrijk, is hetgene bl. 98 en 99 voorkomt, van het gebruik van het buskruid hier te lande, vóór de uitvinding van Schwartz. Reeds in 1328 zijn in Gelderland lange kanonnen gebruikt, en in 1351 werd, hier te lande, buskruid *gekocht*, om daarmede het slot Rozenburg te Voorschoten bij Leiden te beschieten. Men gaf toen aan hetzelve den naam van *donderkruid*, en aan het geschut, waardoor het geschoten werd, dien van *donderbussen*. Te Utrecht was er zoodanig eene, welke voorkomt onder den naam van *die groote donrebusse*, en voor Delft gebruikt is, toen die stad in 1359 door Hertog Albrecht werd belegerd, voor welk beleg ook nog andere donderbussen en buskruid werden aangekocht. Op het slot te Schoonhoven bestond reeds vroeg eene *donderbus-kamer*, uit welke in 1371 (*) *al* de donderbussen werden gehaald, om voor eene belegering van Harderwijk te dienen, en in

(*) Voor *1371* (naar den hofstijl) zal hier waarschijnlijk *1372* moeten gelezen worden. In het laatst genoemde jaar werd Harderwijk belegerd en ingenomen door Mechteld van Gelre, weduwe van Jan I. Graaf van Kleef, die, na den dood van hare beide halvebroeders Eduard en Reinald (gene den 24 Augustus, deze den 4 December 1371 overleden), haar regt op het hertogdom Gelre poogde staande te houden. Zij was den 14 Februarij 1372 in het huwelijk getreden met Jan van Châtillon, die onder anderen de heerlijkheden van Gouda en van Schoonhoven bezat. Deze omstandigheid verklaart de aanleiding tot de vervoering van het geschut, waarvan in den tekst gesproken wordt.

RED.

1368 waren er donderbussen op het slot te Langerak. »Deze opgaven — zegt de heer BOSSCHA, — steunen op »onwraakbare bewijzen, en toonen tevens, dat men hier »te lande niet achterlijk was, om zich van dit nieuwe werk- »tuig der verwoesting te bedienen.” Hij voegt er de opmerking bij, »dat in een land, hetwelk toen reeds rijk »was, in vergelijking van andere landen, men de groote »kosten kon doen, welke met het gebruik van geschut »verbonden waren.” Reeds in 1360 had Lubek een' kruidmolen. Hier te lande zijn deze van latere dagteekening. — Belangrijk zijn zoo ook de opmerkingen omtrent de weinige vorderingen, welke de geschutkunde in de 15e eeuw, zoo hier te lande, als elders, gemaakt had, en de bewijzen, hiervoor in het midden gebragt. »De wijze van »belegering dier tijden maakte het gevaar grooter, dat de »stoutmoedigheid der belegerden het geschut onbruikbaar »mogt komen maken; van waar het, bij belegeringen van »grooten omvang, niet spoedig algemeen werd.” In de belegering van Rotterdam, door Maximiliaan van Oostenrijk, in 1489, vindt men niet, dat er in het leger der belegeraars een enkel stuk geschut was. De wallen der stad waren, daarentegen, bezet met geschut, hetwelk men van de schepen had genomen. Te schepe toch kreeg het geschut eene meerdere uitbreiding, ten zelfden tijde, dat men te land zich bezig hield met de volmaking van het handgeweer. Van daar was het dan ook, dat hier te lande, nog tot in het begin van de 17e eeuw, altijd bootsvolk werd in dienst genomen tot bediening van het geschut. Het is eene instelling van lateren tijd, alle werkzaamheden, welke vereischt werden, te doen verrigten, door de soldaten. Vroeger achtte de krijgsman zich tot niets meer verpligt, dan tot het gebruik van het wapen, met hetwelk hij zich met zijnen vijand kon meten. Tot al het overige ontbood men afzonderlijk werkvolk: timmerlieden, tot het opslaan van *getelten* en *pavlioenen* (legerhutten en tenten); metselaars, tot het ondermijnen van muren; gravers, tot het aanleggen van aardwerken. Tot de bediening van het geschut, gelijk voor de vroegere werptuigen, werden meestal smeden in dienst

gesteld, ten tijde toe, dat men ook andere lieden krijgen kon, die zich daarop bijzonder toelegden en dan *meesters* genoemd werden. Die het opperbestuur had over het geschut en al wat daartoe behoorde, heette *Meester-Generaal der Artillerie.* Nog heden kent men eenen *Grootmeester* van dat wapen. Die onder den *Meester-Generaal*, of deszelfs Luitenant, bevelhebbers der Artillerie waren, droegen den naam van *Edelluiden van het geschut*, *het kanon* of *der Artillerie*, welke titel hier nog tot in het laatst van de 17e eeuw is gevoerd. De beide betrekkingen van *Ingenieur* en *Artillerist* waren in het eerst vereenigd in één' persoon. Dit verklaart den naam *Ingenieur.* »Het vroeger gebruikelijk werpgeschut heette in het »Spaansch *engennos*, in het Italiaansch *ingegnos*, in het »Hollandsch *engien*, en zij, die daarmede omgingen, *ingeg-* »*neros*, bij ons *engien-meesters* en *enginieers.* HOOFT »kende de ware afleiding des woords, toen hij er *vernuf-* »*teling* van maakte, evenmin als zij, die dit woord thans, »uit gemaaktheid, gebruiken."

Gelijk dergelijke zaken, alzoo ook zal wel niet zonder belangstelling gelezen worden en aan de meesten onbekend zijn, wat men (bl. 190) aangeteekend vindt, dat steeds een Erfprins in het Huis van *Oranje*, bij den naam van *Willem*, dien van *Lodewijk* ontvangt, tot aandenken van den dapperen graaf Lodewijk van Nassau, bij Mook gesneuveld.

Wij hebben nog eene menigte opmerkelijke bijzonderheden van verschillenden aard aangeteekend, welke der vermelding in dit berigt overwaardig zijn; doch wij moeten ons matigen. Ook vertrouwen wij, dat het medegedeelde voldoen zal, om te wettigen onze hooge ingenomenheid met dit boek, hetwelk wij achten, onmisbaar te zijn, niet alleen voor onze jonge krijgslieden, voor wie de heer BOSSCHA hetzelve eerst en meest bestemde; maar ook voor elken beoefenaar der vaderlandsche geschied- en oudheidkunde, aan wie wij hetzelve, voor zoo veel dit nog mogt noodig zijn, ten sterkste aanbevelen.

D. C.

8.) *Proeve eener beschouwing over Geschiedenis en Staatsregt, vooral in betrekking tot ons Vaderland, onder de heerschappij der Franken en de regering der Graven*, door *Mr.* J. J. VAN HEES VAN BERKEL, *Advokaat te 's Hage*. Utrecht, bij N. van der Monde. 1836. VIII. en 318 Bladz. Gr. Oct.

Onder de belangrijke werken over onze vroegere geschiedenis, in de laatste jaren uitgekomen, bekleedt dat, waarvan wij thans verslag en beoordeeling wenschen te geven, buiten twijfel eene eervolle plaats.

»De geschiedenis des Vaderlands", zoo lezen wij in de voorrede, »zoo als zij door sommige geschiedschrijvers, »*vooral in den laatsten tijd*, is geschreven geworden, is »geenszins de ware geschiedenis des lands."

»In de onafgebrokene opvolging der leden van een en »hetzelfde geslacht, of wel in het voortdurend zegevierend »bestaan van zeker staatkundig stelsel, het beginsel van »eenheid zoekende, hetwelk de verschillende gedeelten van »hun geschiedkundig tafereel rondom een éénig belang moest »vereenigen, waren zij verpligt, meermalen de daadzaken »te vervalschen, of wel openbare stukken, welke tegen »hun aangenomen stelsel getuigden, te verzwijgen."

»De nationale geschiedenis, de geschiedenis van ons »volk, later slechts met die der Vorsten van het Huis van »Oranje ten naauwste in een gevlochten, ligt alzoo nog »grootendeels onder het stof der oude kronijken enz. be- »graven."

»Het belangrijkste, het leerrijkste gedeelte onzer geschie- »denis moet nog geschreven worden."

»Hetzelve zoude, behalve het leveren van vele lessen »en voorbeelden, ons die belangstelling, die deelneming, »inboezemen, welke wij te vergeefs in de lotgevallen van »dat klein getal bevoorregte personen zoeken, welke heden »bijna alleen het geschiedkundige tooneel vervullen."

Wij nemen deze uitspraak des schrijvers woordelijk over, omdat zij ons het geschikte standpunt geeft, ter beoordeeling van zijne poging, om, »door de behandeling van sommige

»geschiedkundige onderwerpen, aan te toonen, welk eene »rijke en schoone stof tot zamenstelling van zoodanige ge»schiedenis, in de lotgevallen, daden en instellingen onzes »volks te vinden is, en hoe verkeerd in vele opzigten van »dezelve werd gebruik gemaakt." Doch hoezeer wij gaarne toestemmen, dat er voor onze geschiedenis, vooral onder de Graven, nog veel, zeer veel te doen is, evenwel kunnen wij zijne berisping op vele onzer vaderlandsche geschiedkundigen geenszins in al hare gestrengheid toepassen. Integendeel gelooven wij, dat deze haar veel minder verdienen, dan de Fransche schrijvers (vóór DE SISMONDI, GUIZOT en DE BARANTE), welker gebreken in dit opzigt door AUGUSTIN THIERRY naar waarheid schijnen te zijn aangewezen. »Dans ces »récits," want wij willen een paar plaatsen uit THIERRY, ter vergelijking met den heer v. H., hier mededeelen: »vaguement pompeux, où un petit nombre de personna»ges privilégiés occupent seuls la scène historique, ... »nous ne trouvons ni une instruction grave, ni des leçons »qui s'adressent à nous, ni cet intérêt de sympathie qui »attache en général les hommes au sort de qui leur res»semble. — La vraie histoire nationale... est encore en»sevelie dans la poussière des chroniques contemporaines. — »Les écrivains qui, jusqu'à ce jour, ont essayé de traiter »notre histoire, ne trouvant pas en eux-mêmes le princi»pe qui devait rallier à un intérêt unique les innombra»bles parties du tableau qu'ils se proposaient d'offrir, en »ont cherché le lien au dehors, dans la continuité appa»rente de certaines existences politiques, dans la chimère »de la transmission non interrompue d'un pouvoir toujours »le même aux descendans d'une même famille. Pour sou»tenir cet échafaudage et maintenir le fil de leurs récits, »ils ont été contraints de fausser les faits de mille maniè»res; ils ont omis certains règnes authentiques ..... et tenu »dans l'oubli les actes et les formules de l'ancienne élection »des rois." Zie *Lettre I sur l'hist. de France.* Paris, 1827. Het is hier de plaats niet, om te betoogen, dat deze aanmerkingen op verscheidene onzer geschiedschrijvers niet dan gedeeltelijk passen. Wij behoeven dit des te minder

te doen, wijl de heer v. H., bladz. 88, zelf zegt: »Eene »geheele, hoogst eervolle uitzondering maakten *in latere »tijden vele* schrijvers. Eene wezentlijke omwenteling werd »door hen in de wijze van 's lands geschiedenis te schrijven »daargesteld. Ten aanzien van de kennis der daadzaken, »en de waarheid des verhaals baanden zij zich eenen nieu»wen weg." Jammer slechts, dat ons de hier bedoelde schrijvers niet genoemd worden: het was van belang, hen te doen kennen, wijl anders de gansche aanmerking weinig beteekent (*). Zoo prijst THIERRY in zijn *Avertissement* de werken van »M. DE SISMONDI pour la science des »faits, M. GUIZOT pour l'étendue et la finesse des aper»çus, M. DE BARANTE pour la vérité du récit. — Ils ont", voegt hij er bij, »ils ont ouvert une nouvelle route; leurs »ouvrages marquent une véritable révolution dans la ma»nière d'écrire l'histoire de France." Doch zonder de vergelijking tusschen de werken van THIERRY en den heer VAN HEES verder voort te zetten, willen wij liever van den belangrijken inhoud van het laatstgenoemde eene schets trachten te geven.

Eerste Proeve. Over het koningschap bij de Franken. Bladz. 1—25.

Na eene korte vermelding van de wijd uit een loopende gevoelens der geleerden, omtrent dit onderwerp, zoo wel in Frankrijk als in Nederland, betoogt de schrijver, dat men, zonder de tijden behoorlijk te onderscheiden, niet tot meerdere zekerheid kan komen. — In den eersten tijd der Frankische Monarchie was nog niet alles geordend of geregeld, en ook de magt der koningen had nog geen vaste grenzen. Zij bestond slechts door de vrije keus des volks, en hare meerdere of mindere uitgestrektheid hing af van de hoedanigheden en het persoonlijke vermogen des Konings. Eerst later, vooral onder Karel den Groote,

(*) Deze aanwijzing der bedoelde schrijvers zou ook de schijnbare tegenstrijdigheid tusschen dit gezegde en het boven uit de voorrede aangevoerde: » De geschiedenis .... geschiedenis des lands." kunnen wegnemen.

bekwam zij meerdere bestendigheid en grootere uitbreiding, ja sloeg toen zelfs over tot dwingelandij. Na Karels dood daalde de koninklijke magt van de hoogte, waartoe zij was verheven, en werd bij de verbrokkeling van de regering en de natie onder zijne opvolgers weldra geheel onmagtig, ja tot een ellendig en bespottelijk schijnbeeld vernederd, zoodat het monarchale regeringstelsel door een aristocratisch, de leenregering, werd vervangen. Het gestelde wordt met voorbeelden uit gelijktijdige gedenkstukken opgehelderd en gestaafd, bij welke gelegenheid verscheidene moeijelijke en lang niet van allen twijfel ontheven punten kortelijk worden aangeroerd, bij voorbeeld: de afkomst en de naamsoorsprong der Franken, de rijksverdeelingen en de wijze, waarop wij ons dezelve moeten verklaren, en de nog altijd raadselachtige (*) magt van den *Major Domus*. Volgens den schrijver was het de *Major Domus*, die de *beneficia* uitdeelde en na den dood des bezitters terug vorderde, en werd hij door den Koning en de *Leuden* gekozen. Van hier wordt het dan als geheel natuurlijk voorgesteld, dat hij de vermogendste van het rijk werd, en zelfs den Koning boven het hoofd groeide. Onzes inziens is hierdoor de zwarigheid niet weggenomen. Immers de Major Domus deelde de beneficia aanvankelijk niet uit op zijnen naam of naar zijn goedvinden, maar uit naam en volgens den wil des Konings. De vraag blijft dus onopgelost: hoe kwam de Major Domus, zoo hij oorspronkelijk slechts een hof-beambte was, tot zulk een staatkundig gewigt, dat hij door den Koning *en de Leuden* werd gekozen, en hoe werd hij, om des Schrijvers uitdrukking eens te bezigen, allervermogendst?

Over het geheel schijnt men deze eerste proeve meer voor eene inleiding tot het werk, dan voor eene opzettelijke behandeling van het onderwerp, te moeten houden. Hierbij toch zou veel naauwkeuriger gebruik moeten worden gemaakt van de gedenkstukken, die ons uit den tijd der

(*) Zie bij voorbeeld J. G. ZINKEISEN, *Comm. hist. crit. de Francorum Majore Domus*, Jenae 1826. 4o.

Merovingische koningen, zoowel als der Karolingers, zijn overgebleven, en welke, vooral zoo als zij door PERTZ zijn uitgegeven, zeer veel licht over de behandelde punten verspreiden. Hoezeer wij den schrijver dan ook danken voor menige juiste opmerking, wij kunnen niet geheel en al met hem instemmen, als hij beweert, dat daardoor »de »geschiedenis der staatkundige instellingen, *van de 5e tot »de 10e eeuw*, *duidelijk* wordt.” Hiertoe wordt, zoo wij ons niet bedriegen, vrij wat meer vereischt.

Tweede Proeve. Over den oorsprong en den bloedigen strijd der Gemeenten met de Edelen in Holland. Aard en veranderingen van derzelver bestuur. Bladz. 29—84.

Het leenstelsel was voordeelig voor de heerschende natie, of de eigenaars van leenen, die bijna in het uitsluitende bezit des lands waren. Des te beklagenswaardiger was de toestand der onderworpene natie, die eigenlijk het volk uitmaakte. Voor deze was de vestiging van het stelsel der gemeenten een krachtig geneesmiddel. Na eene opgave van de oorzaken en aanleidingen tot, zoowel als van den aard en de instellingen dezer onder den naam van *communia* en *communitates* aangegane vereenigingen, wordt er onderzoek gedaan naar de reden, waarom hare vestiging in Holland niet dadelijk, gelijk in Frankrijk en andere landen, door eene bloedige tegenkanting der Edelen belemmerd werd. De Hollandsche steden, aan welke de Graven het eerst voor geld het gemeenteregt verleenden, lagen binnen de grafelijke domeinen; en de inwoners der heerlijke steden waren nog te zwak, om zonder 's Graven hulp den vrijheidskamp tegen hunne Heeren te ondernemen. Weldra evenwel begonnen de belangen der edelen door de instelling der gemeenten kennelijk benadeeld te worden, daar de haar verleende vrijdommen en regten de zucht naar bevrijding ook bij anderen krachtig opwekten. Van hier de opstand der Kennemers en hunne verbondenen in 1268. Daarenboven herstelden de Graven hun verzwakt gezag, terwijl zij, door de hulp der gemeenten, hunne krijgsmagt en vaste inkomsten vermeerderden. Het smeulende misnoegen der edelen barstte openlijk uit onder Floris V, »der

keerlen God," wiens staatkunde jegens de gemeenten door den S. ten hoogste geprezen wordt. Zijne vermoording was het sein tot den openbaren strijd tusschen Adel en Gemeenten op onzen grond. Wolfaert van Borselen, de gunsteling van Jan I, ondervond tot zijn ongeluk, hoe naijverig op hare voorregten de gemeenten toen reeds waren, en hoe stoutmoedig zij elkander, tot derzelver verdediging, ter hulpe snelden. Ook onder de opvolgers van Jan I, is de strijd tusschen de Edelen en de Gemeenten, hoezeer met tusschenpoozingen van rust en kalmte, voortgezet, tot dat de twist tusschen Margaretha en haren zoon door beide partijen met drift werd aangegrepen, om elkander onder dezen dekmantel op het moorddadigst te bestoken. Bijna de geheele Adel koos de zijde van Margaretha, de steden schaarden zich aan die van Willem. Van hier de, anders onbegrijpelijke, langdurigheid en heftigheid der Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten. De door den Hoogleeraar TYDEMAN tegen deze verklaring gemaakte zwarigheid wordt door den S. in eene aanteekening overwogen en bestreden. Deze burgertwist dan heeft een nieuw, te voren onbekend vermogen, dat der steden, in den staat gevestigd, en de aloude magt des Adels grootendeels vernietigd. Na eene nadere beschouwing van deszelfs loop, betoogt de S., dat de Hoekschen, wegens hunnen tegenstand tegen de toenemende magt der Graven, geenszins den hun door HOOFT en STIJL toegezwaaiden lof van voorstanders van 's lands vrijheid verdienen, daar eigenbelang, en niet liefde tot 's volks vrijheid, hunne handelingen bestuurde. Ook was hunne verbinding met de steden tegen de Graven slechts tijdelijk en met geheel verschillende oogmerken.

De vestiging der gemeenten was van gewigtige en gunstige gevolgen op den maatschappelijken toestand. Doch haar inwendig bestier onderging met den loop des tijds merkwaardige veranderingen. Bij de afwijking van haren oorspronkelijken regeringsvorm ontstond er eene stedelijke Aristocratie, daar het grootste deel der burgers van hunnen invloed op het bestuur werd beroofd, en de rijken zich uitsluitend deden gelden. Eene eeuw later, onder

Filips van Bourgondië, vestigde zich binnen de steden eene volkomene Oligarchie. Rampzalig waren de gevolgen dezer verandering. De onverschilligheid en de tweedragt onder de burgers namen toe, en de dwingelandij der Graven steeg. Vruchteloos kantten de magistraten der steden zich tegen dezelve, daar zij bij hunne burgerijen, die niet langer met hen hetzelfde belang hadden, geen steun meer vonden. Hoe noodig zij dezen hadden, ondervonden zij vooral onder Karel V en Filips II. Van hier, dat de regenten der steden en de regering des lands, tijdens den opstand tegen Spanje, om het volk voor zich te winnen, de burgers in zaken van gewigt weder begonnen te kennen en te hooren. Maar naauwelijks was de vrees voor de Spanjaarden eenigzins geweken, of de invloed der burgerijen werd weder beperkt bij het besluit der Staten van Holland van den 23 Maart 1581. Ten slotte betoogt de S., in treffende bewoordingen, het gewigt van de geschiedenis der gemeenten ook op Hollands bodem. »Zij logenstraft die»genen, welke van den vroegsten tijd den afhankelijksten, »den slaafschten geest bij onze voorvaders veronderstellen; »zij beurt hen op, die in de eer en den roem hunner va»ders hunne eigene eer, hunnen eigenen roem vinden en »eerbiedigen."

Derde Proeve. Over de ontwikkeling en de hoedanigheid der grafelijke magt in Holland. Bladz. 87—157.

De magt en het aanzien der Graven is, wegens verschillende, hier opgegevene redenen, door sommigen even zeer vergroot, als door anderen te gering, en het aanzien der Staten te uitgebreid en te oud voorgesteld. Om hieromtrent tot meerdere zekerheid te geraken, moeten wij de staatkundige geschiedenis van ons Vaderland uit oude en echte charters, wetten en handschriften opmaken, en de kronijken, zoo wel als de bewerkingen van lateren, niet dan met zorgvuldige kritiek gebruiken. Van deze grondstellingen uitgaande, onderzoekt de schrijver, wie de Graven hier te lande oorspronkelijk waren, en hoe uitgestrekt hunne magt was; hij toont, hoe zij zich aan de, tegen de Frankische regering vijandig gezinde, inboorlin-

gen aansloten, en zich, met de hulp van deze, geheel van het Rijk onafhankelijk zochten te maken. Hunne zaak werd dus de zaak des volks, en 's Keizers regt was weldra overweldigd. De Graven bezaten echter niet terstond die magt en dat gezag, hetwelk zij naderhand, vooral die uit het Bourgondische en het Oostenrijksche huis, uitoefenden. Tot de uitbreiding van hun vermogen werkten verschillende oorzaken zamen. Zij pleegden dan ook onderscheidene daden van souvereiniteit, en begonnen eerlang ook op de aloude instellingen des volks inbreuk te maken. Zoo verkregen zij het oppergezag, hetzij ten koste des Keizers, hetzij ten koste der ingezetenen. Hunne alzoo gevestigde magt wordt door den schrijver naauwkeuriger beschouwd, en derzelver aard en hoegrootheid onderzocht; welk onderzoek hem tot de volgende uitkomst voert: »Ofschoon de voornaamste deelen der oppermagt bij den Graaf berustten, echter »was zijn gezag, door de maatschappelijke inrigting diens »tijds, geheel op het leenstelsel gegrond, zoodanig bepaald »en beperkt, dat, hoewel in naam de leenmannen van den »Graaf afhingen, de Graaf inderdaad meest van hen af»hankelijk was."

»De regten der natie, uit de oorspronkelijke gesteldheid »harer regering voortvloeijende, of, gelijk het regt omtrent »de belastingen, van de aloude vrijheden der Germanen »afkomstig, waren daarenboven zeer groot en uitgestrekt. »Eerst als costumen of oude herkomen geëerbiedigd, daar»na in schrift gebragt en als handvesten of privilegiën »door de Graven bezworen, en door nieuwe gunsten uitge»breid en vermeerderd, verschaften zij aan de onderzaten »genoegzame middelen, om het vorstelijk vermogen bin»nen de palen te houden, en zich tegen de dwingelandij »te beveiligen."

Vierde Proeve. Over de ontaarding der grafelijke magt in dwingelandij. Bladz. 161—316.

De ondergang van het grafelijke gezag moet niet, gelijk gewoonlijk geschiedt, slechts aan naastgelegene oorzaken worden toegeschreven; immers »het zaad van deszelfs »vernietiging was reeds vroeg gestrooid, ofschoon het la-

» ter eerst, bij ontwikkeling, zijne verwoesting aanrigtte." Elke stap, welken dit gezag op den weg der willekeur deed, was een stap nader tot deszelfs val. Reeds vroeg poogden de Graven het, ten koste dès in Holland buitengemeen talrijken Adels, uit te breiden. Eensdeels bedienden zij zich hiertoe van de opkomst der steden, anderdeels gaf de vervolging tegen de Edelen, na dèn moord van Floris V, èn vooral de tweespalt der Hoekschen en Kabeljaauwschen, aan de Graven uit het huis van Henegouwen en Beijeren gelegenheid, om de kracht des Adels te fnuiken. Deze vreemde vorstenhuizen hadden bovendien een' sterken steun in uitheemsche magt, hetwelk hen voor de vrijheid des lands gevaarlijker maakte. Toen zij vervolgens den in de steden zich meer en meer ontwikkelenden vrijheidszin begonnen te vreezen, poogden zij den band van overeenstemming tusschen de poorters en hunne magistraten te verzwakken, en begunstigdèn de Aristocratie in de steden. Vooral onder de veelvermogende Vorsten uit het Bourgondische en het Oostenrijksche huis, voelde men de heerschzucht der Graven in volle zwaarte. Het volkomene overwigt hunner magt, boven die van Adel en steden, dagteekent zich van de regering van Filips van Bourgondië (*). Karel de

(*) Onder de middelen, van welke Filips van Bourgondië zich bediend zoude hebben, om zijn gezag uit te breiden, noemt de S. ook, bl. 172, de *oprigting van het Provinciale Hof in* 1434, dèzelve noemende *een' reuzentred in het gebied der alleenheersching*. In eene aanteekening op bl. 173 wordt verwezen op *de instructie* voor dat Hof, en daarbij aangehaald »Vrede Sigill. p. 60." Welk werk bedoelt de Schrijver? Had hij het oog op OLIVARII VREDII *Sigilla Comitum Flandriae*, Brugis, 1639. fol.? Maar in dat werk wordt, noch op bl. 60, noch ergens elders, iets gevonden, hetwelk op de oprigting van een Provinciaal Hof van Holland, door Graaf Filips, in 1434, betrekking heeft. Immers, daartoe kan geenszins betrokken worden, wat men leest bl. 90, in deze woorden: »Anno 1456 aut circiter, Philippus, cognoscendis appellatione subditorum suorum litibus, ne Parisios cogerentur amplius provocare, Concilium creavit, cuius se-

Stonte, die reeds vóór zijne komst aan de regering zijnen onrustigen en heerschzuchtigen aard had getoond, offerde alles aan zijne oorlogszucht op en drukte de landzaten door ongehoorde belastingen; bloedig werden de hierdoor ontstane oproeren gedempt. Door de oprigting van den Hoogen Raad te Mechelen maakte hij eene nog grootere inbreuk op 's lands aloude vrijheden, dan zijn vader had durven ondernemen. Zijn dood was een geluk voor deze landen, en algemeen de vreugde over zijn rampzalig uiteinde. Ten onregte worden onze voorvaderen door velen van onedelmoedigheid beschuldigd, wegens hunne handelwijze jegens de jeugdige Maria. Deze toch moet toegeschreven worden aan den geheel bijzonderen toestand van het volk na 's Hertogs

» natores, aulae suae, sibique, quoquo moveret, semper adessent: ut » videlicet, si quae majoris momenti occurrerent, suo quoque ip» sius judicio terminaret." — De S. verklaart zich verder, in die zelfde aanteeken., tegen het gevoelen van VAN SLINGELANDT (hier » van Slingerland" genoemd), dat het bedoelde Hof reeds vroeger zou bestaan hebben. Maar ook de heer VAN SL. spreekt ter dáár aangehaalde plaatse, *Staatk. Geschriften*, deel I. bl. 70, geenszins van een Hof, dat in 1434 zou opgerigt zijn, maar wel van den Raad of de *beveling van negenen*, door Graaf Filips in 1428 ingesteld, en, volgens KLUIT, *Holl. Staatsreg.*, deel IV. bl. 404, ook volgens VAN WIJN, *Bijv. en aanm. op* WAGENAAR, deel III. bl. 491, door sommigen ten onregte met de instelling van een Hof van Holland verwisseld. — Nog geeft de S. op bl. 175 zijne verwondering te kennen, dat men *bij vele verdienstelijke geschiedschrijvers geen enkel woord vermeld vindt, over de veranderingen en de gevolgen, welke noodwendig uit deze nieuwe zoo gewigtige inrigting van Philips voortvloeiden.* Maar hoe vreemder het stilzwijgen der bedoelde geschiedschrijvers is, dies te meer is het van belang, de ware en tot dus ver voorbijgeziene bron te kennen, uit welke de heer VAN HEES zijn berigt heeft geput. In het belang der geschiedkunde, noodigen wij den schrijver uit, zich ten aanzien van dit punt nader te verklaren; gaarne zullen wij zijne ophelderingen in het vervolg dezer bladeren opnemen.

RED.

dood, en aan de niet ongegronde vrees voor Fransche overheersching.

Maximiliaan van Oostenrijk, aan wien Maria's hand door de Staten des lands werd geschonken, had den bijstand zijner onderzaten noodig tegen Lodewijk XI, en bezwoer en bekrachtigde dus het door Maria gegevene Groot-privilegie. Maar toen het grootste gevaar voorbij was, stoorde hij zich weinig aan de door hem bezworene voorregten. Zware belastingen en het eensklaps verlagen der munt maakten het misnoegen der smalle gemeente meer en meer gaande, hetwelk eindelijk in het kaas-en-broodspel uitbarstte; een opstand, die, in plaats van redding aan te brengen, slechts nieuwe daden van willekeur te weeg bragt. De handvesten en voorregten van vele Hollandsche steden werden vernietigd, en Maximiliaan was magtiger dan ooit. Der ingezetenen magteloosheid deed de Hoeksche en Kabeljaauwsche tweespalt eindigen. Bilderdijk, Maximiliaans bestuur als roemrijk en gezegend afschilderende, maakt zich schuldig aan eene volslagene miskenning der waarheid. De herroeping van het Groot-privilegie door Filips den Schoone, was geheel onbillijk, hoezeer ook gewettigd door het volkenregt dier dagen, volgens hetwelk een Vorst aan de daden zijns voorgangers niet was verbonden.

Bij de komst van Karel V. aan het bewind, schenen slavernij en vernedering, door eenen zamenloop van verschillende omstandigheden, meer dan ooit den geboortegrond te bedreigen. En evenwel hebben onze voorouders met het beste gevolg aan de verbazende magt van het Oostenrijksche huis wederstand geboden. De redenen van dit onverwachte verschijnsel worden ontwikkeld, en vervolgens de gewigtige gebeurtenissen onder Karel V. en Filips II, voor zoo ver zij tot des schrijvers onderwerp betrekking hebben, beschouwd. Karels willekeurige handelwijze ter volvoering van het geliefkoosde ontwerp, om alle Nederlandsche gewesten tot één rijk zamen te smelten, vond bij de Staten eenen moedigen en volhardenden tegenstand, schoon zij ook meermalen gedwongen voor het grafelijke geweld

moesten bukken. De waakzaamheid en de veerkracht der landzaten werden meer dan ooit opgewekt, en de voorteekenen van den opstand tegen Spanje waren reeds onder Karel grootendeels aanwezig. Gedurende de regering van Filips vattede de door vele Graven aangebragte brandstof vuur, en verslond en vernietigde zij de grafelijke magt op den oogenblik, dat Filips zich van eene lang verbeide zegepraal op 's volks vrijheden en regten verzekerd waande. Hij had hetzelfde doel als zijn vader en trachtte het door aanwending van dezelfde middelen te bereiken; maar hij miste Karels voorzigtigheid, en heeft daardoor, eerder dan deze, tot eene omwenteling aanleiding gegeven.

Wij kunnen den schrijver hier in geene bijzonderheden volgen, zonder de ons gegevene ruimte te buiten te gaan. Gaarne deelden wij anders den hoofdinhoud mede van zijne beoordeeling der door Filips genomene maatregelen, zijne karakterschets van Granvelle, (met welke men echter vergelijke het door GROEN VAN PRINSTERER in het I. deel dezer *Bijdragen*, bladz. 166—169, medegedeelde), zijne beschouwing van den beeldenstorm en deszelfs gevolgen, zijne verdediging van het regt, waarmede onze voorvaderen de wapenen hebben opgevat (tegen BILDERDIJK), van het gedrag der Staten van Holland vóór 1572 (tegen KLUIT), en van Oranje's handelwijze gedurende de onlusten, — om van vele andere, hier behandelde, gewigtige punten geene melding te maken. — Buiten twijfel zal elk beoefenaar onzer geschiedenis des schrijvers beschouwingen, waarin de zucht naar waarheid en onpartijdigheid kennelijk doorstraalt, met groot genoegen volgen, en hem, ook al is hij het op alle punten niet met hem eens, danken voor het licht, dat hij over zijn onderwerp heeft verspreid.

Ten slotte willen wij eenige aanmerkingen, met bescheidenheid, aan des Schrijvers overweging aanbevelen.

De eerste betreft den titel, aan welken het werk niet dan gedeeltelijk voldoet, daar het zich niet met het *Vaderland* in het algemeen, maar bijna uitsluitend met *Holland* bezig houdt. Het was zeer te wenschen, dat de ge-

beurtenissen, in de andere gewesten des Vaderlands voorgevallen, op gelijke wijze waren behandeld, en wij hopen, dat de schrijver, door het vervolgen en ten einde brengen van den begonnen arbeid, de door hem op den titel geplaatste woorden, *in betrekking tot ons Vaderland*, zal regtvaardigen.

Voorts is het jammer, dat zulke belangrijke beschouwingen over de geschiedenis *des Vaderlands* ontsierd worden door een vrij groot aantal *uitheemsche* woorden, of van dezulke, die tegen den aard onzer taal gevormd, of in eene nieuwe beteekenis, dikwijls buiten noodzaak, gebruikt zijn (*). Hierbij komt eene menigte drukfouten, waarvan naauwelijks een derde deel op de twee laatste bladzijden, als zinstorende, is opgegeven, en vooral eene groote slordigheid in taal en stijl, zoowel als in de spelling en in het plaatsen der leesteekenen, waardoor het, meer dan eens, moeijelijk wordt, de meening des schrijvers te vatten. Wat moet men, bij voorb. bl. 24 verstaan, door »het daar»stellen van de oorspronkelijke en bijna voortdurende ei»genschappen der koninklijke magt"? Hoe moeijelijk en tegen den aard onzer woordvoeging indruischende; is de volzin op bl. 40: »De bepaling, dat een slaaf, slechts »wanneer hij na jaar en dag door zijnen Heer niet zou»de zijn opgeëischt, — binnen de steden vrij zoude we»zen, maakte ook minder aanstootelijk en schadelijk der»gelijk eene openbare aanzetting der lijfeigenen tot ont»vlugting." Buiten noodzaak gerekt schijnt de uitdrukking bl. 52: »Een bijna gelijktijdig geleefd hebbende Schrijver."

(*) Tot de eerste soort behooren, bij voorbeeld: *individueel*, *materieel*, *locaal*, *centraal*, *de massa*, *indirect*, *hierarchie van het leenstelsel*, *geschrevene constitutien of grondwetten*; tot de laatste: *daadzakelijkheid* als onderscheiden van *wezenlijkheid*, bl. V en 230; *denkbeelden vooruitzetten*, bl. 1; *eindelooze* (in den zin van *onbeperkte*) *magt*, bl. 9; *wijd uitbreiden over*, bl. 23; *algemeene behoefte*, *ja*, *eene der noodzakelijkheden van den tijd*, bl. 42. Bestaat hiertusschen dan eenig wezenlijk verschil?

Maar wij willen het op dit punt bij de eerste bladen laten berusten, en alleen nog den S. oplettend maken, op het hinderlijke en doorgaans niets beteekenende *enz.*, waarmede hij, bij het opnoemen van voorbeelden, van schrijvers en van plaatsen, den lezer dikwijls teleurstelt. Uit vele voorbeelden slechts eenige. Bl. 2: »Men beweerde »thans, gelijk MABLY enz." Bl. 25: »De oorlogen, de »dwingelandij, de vrijheden, de wetten, enz., alles bepaalde »zich weldra slechts tot de grenzen van een klein grond»gebied." Bl. 39: »Vele Fransche en Vlaamsche steden, »Laön, Kamerijk enz." Bl. 205: »Vele schrijvers, ge»lijk WAGENAAR enz." Bl. 316: »De nationale haat te»gen den Spanjaard, enz., bragt, gelijk wij boven aan»toonden, ook het zijne bij, om het misnoegen te ont»steken."

Tot de, in een werk van wetenschappelijke waarde, onmisbare vereischten rekenen wij ook eene grootere naauwkeurigheid in het aanhalen der gebruikte schrijvers, dan hier wordt gevonden. Zoo worden, op bl. 9, een paar plaatsen uit PROCOPIUS en AGATHIAS naar eene Latijnsche vertaling bijgebragt; men had hier, òf de woorden geheel moeten weglaten, òf het oorspronkelijke Grieksch afschrijven. Bl. 14 leest men: »MASCOV, a. a. Tom. II. 325." Daar MASCOV op de vorige bladzijden niet wordt aangehaald, is het een raadsel, welk werk er bedoeld wordt. Bl. 73 en 298 wordt gesproken van KLUITS *Historie der Hollandsche Staatsregeling*, in plaats van *Staatsregering*, eene wel vrij algemeene, maar toch niet onverschillige vergissing. Bl. 105 wordt melding gemaakt van eenen der oudste (?) en geloofwaardigste Frankische schrijvers, *Reginone*, waardoor kennelijk REGINO, Abt van Prüm, die in het begin der *tiende* eeuw zijn werk schreef, bedoeld wordt; Bl. 106 van *Robert. Lambert. Schafnaburgens.*, aan welken schrijver wij nimmer den naam van *Robert* hebben zien geven. Is hier welligt eene verwarring met ROBERTUS DE MONTE, die eene *Appendix* op *Sigebertus Gemblacensis* geschreven heeft? Ook wordt de aangehaalde plaats uit LAMBERTUS onvolledig, en daardoor on-

verstaanbaar, medegedeeld: achter de woorden *quondam comes* voege men: *et post hunc Florentius frater eius imperaverat.* Op bl. 110 en 113 wordt HERMANNUS *Contractus* aangehaald, even als of *contractus* hier zoo veel als *verkort* beteekende; intusschen is het bekend, dat de Schrijver der bedoelde kronijk, Herman, Graaf van Vöhringen, wegens de misvormdheid zijns ligchaams, den bijnaam van *Contractus* heeft bekomen.

Bovendien komen er hier en daar nog eenige punten voor, waaromtrent het ons vergund zij, onze meening hier mede te deelen, zonder eene andere orde te volgen, dan die der bladzijden, waarop zij gevonden worden.

Zoo leest men, bladz. 5, dat het Frankische rijk, »de »meeste landen en volken van Europa" heeft bevat. Eene kennelijke overdrijving, die geene nadere aanwijzing noodig heeft.

Bl. 24, spreekt de schrijver van *de Franken*, als nog »geene genoegzame verlichting, geene genoegzaam onder»linge belangen bezittende, om een één̈ig volk, onder »dezelfde wetten levende, en door denzelfden nationalen »geest vereenigd, zamen te stellen." Het is blijkbaar, dat dit niet zoo zeer geldt van de Franken zelve, als wel van de door hen overwonnene volken, die als zoodanig tot het rijk van Karel den Groote behoorden. Men vergelijke THIERRY, t. a. p., *Lettre* 13.

De stelling, »dat in uitgestrekte rijken de willekeur, »door de verwijdering en de majesteit eens troons, wordt »verzacht en verminderd," bl. 31, zal, zoo als zij daar wordt voorgedragen, wel door niemand worden toegestemd. Men denke slechts, om niets anders te noemen, aan de Oostersche rijken.

Op bl. 34 leest men, dat de hand der Voorzienigheid, »in de besturing *aller* lotgevallen *zoo* zigtbaar" is. Wij voor ons twijfelen zeer, of eene grondige beoefening der geschiedenis immer tot die uitkomst zal voeren, dat de kortzigtige mensch de hand eener wijze en regtvaardige Voorzienigheid *in alles* kan ontdekken; integendeel, tegen weinige gevallen, waarin wij die meenen te bespeu-

ren (*), staan eene menigte over, welke ons aan haar bestaan zouden doen twijfelen, indien wij voor ons geloof hieromtrent geene andere, vaste gronden hadden. Het jagt maken op voor ons kennelijke blijken van Gods Voorzienigheid heeft vele schrijvers tot ongerijmde stellingen vervoerd, en geen wijsgeerig beoefenaar der geschiedenis zal het op zich durven nemen, dezelve *in aller lotgevallen* kenbaar te maken. — Overigens kunnen wij ons niet met den S. verwonderen, dat zelfs de handel aan de vrijheid der volken dienstbaar was. Immers, de gunstige invloed des handels op de beschaving der volken moet ook den vrijheidszin bij hen bevorderen (†). Maar, wil men ook hierin een bijzonder blijk van de besturing der Voorzienigheid zien, hoe maakt men het dan, èn met de gruwelen der slavernij, èn met de bloedige, om handelsbelangen, zoo te land als ter zee, gevoerde oorlogen?

Bl. 46 noemt de heer VAN HEES het »onverklaarbaar, »hoe de verdienstelijke WAGENAAR en andere onzer geschied-»schrijvers, bij de kennis van het leenstelsel en de uit het-»zelve voortvloeijende betrekkingen, zich, tot opsporing der »oorzaken van den haat des Adels tegen Graaf Floris, het »hoofd kunnen mat peinzen, en liefdes-geschiedenissen, »of bijzondere veeten, als voornaamsten prikkel tot dezen, »opdisschen." Het zal den S., die zich niet zwak genoeg gevoelt, om roem te willen bejagen door onverdiende berisping van zijne voorgangers (iets, waarvan de voorbeelden in onze letterkunde, helaas! evenmin als in die van andere volken ontbreken), zekerlijk aangenaam zijn, dat wij WAGENAAR, op dit punt, grootendeels kunnen vrijpleiten. Immers, men leest bij hem, deel III. bl. 85: »De gunst »der goede Gemeente, welke hij, door het schenken van »wijdluftige voorregten, meer nog dan zijne voorzaten, had

(*) Zie bij voorbeeld deze *Bijdragen*, II. bl. 1-28.

(†) In denzelfden geest zegt SCHILLER:

» Euch, ihr Götter, gehört der Kaufmann. Güter zu suchen
» Geht er; doch an sein Schiff knüpfet das Gute sich an."

Der Kaufmann.

»veld te winnen, hield hem lang staande tegen de af»gunst veler Edelen, die, daarenboven, uit bijzondere »oorzaken, op hem gebeten, hem in 't ongeluk stortten in 't »welk hij omkwam." En de kronijk, welke het berigt bewaard heeft, dat Floris door den Adel *der keerlen God* werd genoemd, is door WAGENAAR, bl. 70, gebruikt en aangehaald. VAN WIJN erkent dit zelf in de *Bijvoegsels en aanmerkingen, of nodige naleezingen*, bladz. 146 (niet 126, zoo als hier wordt opgegeven). Nog duidelijker vindt men de zaak uitgedrukt in de *Vaderl. hist. verkort*, Amst. 1758, bl. 29, waar men leest, dat »het misnoegen »der Edelen ontstaan was uit de genegenheid, die de Graaf »toonde aan de steden, welke hij, door het verleenen van »verscheidene Privilegiën, in aanzien en vermogen deed »toenemen; waardoor de aanzienlijkheid der Edelen al»lengskens minder uitsteken moest." Wij geven intusschen gaarne toe, dat de heer VAN H. het bedoelde punt helderder dan WAGENAAR in het licht heeft gesteld.

Bl. 90 wordt gezegd, dat DE BEKA zijne kronijk schreef omstreeks het jaar 1393. DE WIND heeft, in zijne *Bibliotheek der Nederl. Gesch.*, bl. 52, bewezen, dat hij omtrent 1350 zijn werk eindigde, en dat het overige er door eenen onbekenden aanvuller is bijgevoegd.

Bl. 105 zegt de schrijver, dat Gerolf bij REGINO, *ad ann.* 885, voorkomt als Graaf *van* Friesland. Op de bedoelde plaats vindt men melding van »Gerolphus et Gardolphus, »comites Frisonum." Dat men hier door *comes Frisonum* geen Graaf *van* Friesland, maar alleen een Graaf *in* Friesland moet verstaan, is, èn om andere redenen zeer waarschijnlijk, èn blijkbaar uit de gelijktijdige melding van *twee comites Frisonum*.

Het woord *erfregt*, bl. 112 reg. 2, zal, volgens de in de lijst der drukfouten opgegevene verbetering op bl. 113, ook door eenig ander dienen vervangen te worden.

Bl. 173 staat *severtuig;* men leze *seventuig* (op sommige plaatsen, eene Regtbank van heemraden of gezworenen, uit zeven leden bestaande.) Bl. 275, leest men, dat Alva in 1567 in de Nederlanden kwam, en op de volgende

bladz. vindt men, dat »de Nederlanders, bijna gelijktijdig, »in 1561, door Philips vogelvrij zijn verklaard"; zoo wordt bl. 21 een Capitulare van Karel den Groote vermeld van het jaar 704: drukfouten, welke, zoo zij niet worden aangewezen, welligt tot verwarring aanleiding kunnen geven.

Blijkt uit het bovenstaande, dat deze Proeve in naauwkeurigheid van bewerking wel wat te wenschen laat, dit gebrek, hoezeer ook in eenen wetenschappelijken arbeid dubbel te wraken, wordt rijkelijk opgewogen door de diepe insigten in den gang der geschiedenis, en de oplossing van vele, anders raadselachtige verschijnselen, — welk een en ander hier, deels geheel nieuw, deels in een ander of sterker licht dan het gewoonlijk voorkomt, wordt voorgedragen, — en door eene zich steeds gelijk blijvende zucht, om, zonder partijdigheid, alleen der waarheid hulde te doen. Wij hopen, dat de S. deze beoordeeling zal beschouwen als een bewijs van belangstelling in zijnen arbeid, en dat hij, door deszelfs voortzetting, ook over de geschiedenis onzer overige gewesten een gelijk licht, als over die van Holland, zal verspreiden.

September, 1838. J. M. VAN BOLHUIS.

9.) *Disputatio historico-politica, de bello propter Successionem regni Hispanici gesto, pace Rheno-Trajectina composito, quam ..... publico et solemni examini submittit* G. C. KLINKHAMER. Amstelodami 1829.

Gaarne verwijlt de Nederlander bij de herinnering der tijden, toen het belang van ons Vaderland met dat der Hoofdmagten van Europa was ineengevlochten; toen onze Republiek, zoo als HEEREN het uitdrukt, »even als Pallas, »gewapend geboren, ook terstond, gelijk zij, zitting nam »in den raad der Goden." Hoe korter dit tijdvak was van haren hoogsten roem, des te meer schijnt het de pligt des nakomelings, de daden der voorvaderen aan de vergetelheid te ontrukken. Door deze gedachte bij de keus van

zijn onderwerp geleid, besloot de heer K., het ontstaan, de lotwisselingen en het einde van den zoogenaamden Spaanschen Successie-oorlog zóó te beschouwen, dat hij de telkens voorkomende quaestiën uit het volkenregt en de staatkunde voordroeg en zoo veel mogelijk oploste; eene beschouwing, waarbij hij de gebeurtenissen als genoegzaam bekend en zeker kon aannemen, om zich alleen bij derzelver invloed te bepalen.

De verhandeling is in *drie afdeelingen* gesplitst. In de *eerste* (bl. 5—85) schetst de Schrijver den staatkundigen toestand van Europa, gedurende de tijden, die den Successie-oorlog het naast vooraf gingen, ten einde dus deszelfs oorzaken aan te wijzen; in de *tweede* (bl. 86—145) beschouwt hij den oorlog zelven, vooral met betrekking tot de, uit het gekozene oogpunt merkwaardige, voorvallen, en in de *derde* (bl. 146—208) overweegt hij den te Utrecht gesloten vrede, met de daartoe behoorende verdragen van Rastadt en Baden en het Barriere-tractaat. De voorgeschrevene kortheid belet ons, den S. in zijne beschouwingen op den voet te volgen, waarom wij alleen eenige der belangrijkste punten willen opgeven.

Zoo beweert hij, in het *eerste gedeelte*, dat de Westphaalsche vrede ten onregte voor den grondslag is gehouden van het staatkundige evenwigt van Europa. Voorts schetst hij de karakters van Lodewijk XIV, en van zijne hevigste tegenstanders, Jan de Witt en Willem III, en toont hij, hoe deze, zoo door onderhandelingen, als door de wapenen, steeds getracht hadden, de overmagt van Frankrijk te beteugelen. Daarop verhaalt hij de aanleiding tot den Spaanschen oorlog, bij welke gelegenheid hij onderzoek doet, omtrent de wet van opvolging in Spanje, de regten van hen, die op de erfenis van de Spaansche kroon aanspraak maakten, en de wettigheid der bekende verdeelings-traktaten. Na vervolgens de, bij de ouden genoegzaam onbekende leer van het staatkundige evenwigt te hebben voorgedragen en verdedigd, beschouwt hij de handelwijze van Lodewijk XIV. na den dood van Karel II, en toont hij aan, dat Engeland en de Republiek zich met regt de

verdediging van het staatkundige evenwigt hebben aangetrokken, en voorzigtiglijk den oorlog boven eenen onzekeren en gevaarvollen vrede de voorkeur gegeven.

Het *tweede gedeelte* schetst den toestand der strijdende Mogendheden, hare magt, legers en voornaamste bevelhebbers. De zwakheid van Frankrijk en van Spanje, de onwetendheid en de werkeloosheid van hen, die daar het bestuur in handen hadden, en de oneenigheid der bevelhebbers worden vergeleken met de vermogende krachten van Engeland en van de Republiek, en met het genie, den invloed en de volkomene eensgezindheid van Eugenius, Marlborough en Heinsius; geen wonder, dat de geschiedenis van dezen oorlog niet dan beslissende nederlagen der Franschen, of twijfelachtige overwinningen, te vermelden heeft. Vervolgens toetst de S. den overgang van Victor Amadeus en van Portugal tot de Bondgenooten aan het volkenregt, en oordeelt, dat de Hertog hetzelve heeft geschonden, terwijl de Portugezen volkomene vrijheid hadden, om het verbond met Frankrijk en Spanje te verlaten, daar deze de gemaakte voorwaarden niet hadden gehouden. Ook het onregt, ons door de Engelschen in de zaak van Gibraltar aangedaan, zoowel als de ondankbaarheid, waarmede Keizer Jozef I. zijn eigenbelang najoeg, worden voldingend aangetoond. Eindelijk gaat de S. over tot de vredesvoorwaarden, door de Franschen bij herhaling te vergeefs aangeboden, waarbij hij beweert, dat de verbondene Mogendheden, toen zij bij de onderhandelingen te Geertruidenberg vorderden, dat Lodewijk zelf zijnen kleinzoon van de regering zoude ontzetten, noch onregtvaardig noch onbillijk tegen hem gehandeld hebben; het ware evenwel voorzigtiger geweest, de voorslagen van Frankrijk aan te nemen, waardoor het doel des oorlogs, voor verre het grootste gedeelte, zou zijn bereikt geworden. Toen de Tory-partij in Engeland aan het bestuur kwam en Marlborough in ongenade was vervallen en teruggeroepen, was de gelegenheid, om eenen voordeeligen vrede te sluiten, voorbij. De Engelschen knoopten geheime onderhandelingen aan met Frankrijk, en toen, na den dood van Jozef I, zijn opvolger

Karel VI. te magtig zou geworden zijn, wanneer hem nog daarenboven de Spaansche kroon ware opgedragen, werd Utrecht tot de plaats der vredesonderhandelingen bestemd en waren de Engelschen en de Franschen reeds over de voornaamste voorwaarden overeengekomen.

In het *derde deel* worden *eerst* de te Utrecht geslotene staatkundige overeenkomsten, *dan* de handelsverdragen, *voorts* de vrede van Rastadt en die van Baden en het Barrieretractaat behandeld, terwijl *eindelijk* de zeer uiteenloopende beoordeelingen van den Utrechtschen vrede en deszelfs invloed op den toestand der volkeren van Europa worden overwogen. Van deze twee laatste §§ willen wij den inhoud wat naauwkeuriger opgeven, hetwelk tevens tot eene proeve moge verstrekken van de zorgvuldigheid, waarmede, zoo hier, als door het geheele stuk, de gevoelens der voornaamste schrijvers zijn bijeen gebragt, en van de juistheid en onafhankelijkheid, waarmede zij worden beoordeeld.

Onder de tijdgenooten beweerden de Franschen en de toen in Engeland heerschende partij, dat de vrede voor elk der deelhebbenden èn nuttig èn eervol was; integendeel hield men hier te lande, zoowel als in Duitschland, met de partij der Whigs staande, dat dezelve weinig voordeel, maar des te meer oneer, had aangebragt, zoodat men er als om strijd, mondeling en schriftelijk, tegen uitvoer. Niet minder verschil merkt men bij de lateren op. Terwijl SMOLLET het vredesverdrag prijst, als bij uitnemendheid dien naam waardig en de oorzaak van eene langdurige rust voor Engeland, hoopt CHATHAM, dat nimmer dergelijk eene vlek de jaarboeken van zijn vaderland weder zal bezoedelen. ANCILLON meent, dat weinige oorlogen beter dan deze hun doel hebben bereikt, en verheft zoo wel de onderhandelingen, als de ervarenheid en het heldere inzigt der onderhandelaars, die hunne zorgen zelfs tot de verwijderde toekomst uitstrekten. Integendeel schrijft MABLY, dat het er zoo ver af was, dat deze vrede de zaken voor het vervolg had geregeld, dat men zelfs diegene niet volkomen had beslist, welke de oorzaken des krijgs geweest waren. Met hem stemmen anderen in, en daaronder de beroemde,

ook door den S. op hoogen prijs gestelde NEBBEN, volgens wien zelden eenige vrede meer wankel was, dan de Utrechtsche.

De heer K. houdt het er voor, dat ook hier de waarheid in het midden ligt. De vrede beantwoordde wel niet aan het krijgsgeluk, hetwelk de verbondenen bijna aanhoudend had begunstigd; maar de Engelschen verkregen evenwel bij denzelven vele, de overige bondgenooten eenige voordeelen, terwijl Frankrijk en Spanje de rol speelden van overwonnenen. De zorg voor de toekomst was zeker niet groot, daar men den uitslag des krijgs tusschen Spanje en Oostenrijk onbeslist liet, en tegen de vereeniging van Spanje met Frankrijk geene andere voorzorgen nam, dan den afstand van Filips V, waarop men, om de hier aangevoerde redenen, weinig staat konde maken. De oorzaak van den vrede is meer te zoeken in den tegenzin in den oorlog, dan in de bereiking van het voorgestelde doel; hij werd dus gesloten zonder op de geschikte gelegenheid te wachten, en eer alles behoorlijk daartoe gerijpt was. De verdeeling evenwel der betwiste nalatenschap beantwoordde zoo veel mogelijk aan de vorderingen der beide mededingers, en tevens werd de gevaarlijke overmagt der Franschen gefnuikt; Lodewijk XIV. moest bijna al zijne veroveringen, de vrucht van zoo veel krachtinspanning en van zoo vele overwinningen, weder afstaan. Zoo strekte deze vrede om het evenwigt in Europa te herstellen, en was hij in de staatkunde een nuttig tegengift, tegen de onmatige zucht, om naar alle kanten veroveringen te maken, eene zucht, welke van zoo vele oorlogen klaarblijkelijk de eenige oorzaak was geweest. Te regt beweert derhalve DE MARTENS, dat de Utrechtsche vrede het staatkundige stelsel van Europa bevestigde en in vele opzigten in het *positive* volkenregt *epoque* maakt.

Belangrijk is de invloed, welken de dus geëindigde oorlog op den toestand en de betrekkingen der volken heeft gehad. Frankrijk verloor den hoogsten rang, dien het zoo lang onder dezelve had weten te behouden, zonder evenwel tot de grenzen van den Westphaalschen vrede te zijn teruggebragt. Spanje was geheel magteloos, en kon het verlies van de Nederlanden, Napels, Sardinië, Sicilië,

Gibraltar en Minorca niet verkroppen. Oostenrijk, hoezeer aanmerkelijk in grondgebied uitgebreid, had, door onderscheidene omstandigheden, hiervan min voordeel, dan last en schade. Het Rijk had te vergeefs gehoopt op de herstelling van den Westphaalschen vrede, en plukte geen enkele vrucht van de deelneming in den oorlog. Des te meer voordeels verwierf zich de thans door allen erkende Koning van Pruissen. Ook Victor Amadeus zag zijne trouweloosheid met den koningstijtel en vermeerdering van grondgebied beloond, zonder dat daarom het aanzien van den Sardinischen staat in volgende tijden met den vroegeren invloed van Savoye kan worden vergeleken. Het overige Italië bleef niet lang een wingewest van Oostenrijk, maar nam weldra, onder eigene Vorsten, weder plaats onder de onafhankelijke staten. Portugal bewaarde de met de Engelschen aangegane vriendschap zoo getrouw, dat het als een wingewest van deze mogendheid kan worden beschouwd. Doch dit was niet het eenige voordeel, hetwelk de Engelschen uit den, door hen met zoo groote kosten gevoerden, oorlog hebben getrokken. Hoezeer zij in het eerst naauwelijks schijnen begrepen te hebben, wat zij bij den Utrechtschen vrede hadden gewonnen, verkregen zij echter weldra, ten gevolge van de verworvene voordeelen, de opperheerschappij in den handel en den eersten rang onder de volkeren van Europa.

Ons Vaderland had zich in dezen oorlog bij uitsluiting op de landmagt toegelegd, en meer, dan de voorzigtigheid gedoogde, alle krachten ingespannen, om de zaak der bondgenooten te bevorderen. Eenstemmig is de bewondering, waarmede buitenlandsche schrijvers, zoo wel als inlandsche, de pogingen van dezen kleinen staat, die men naauwelijks van een magtig rijk zou verwachten, vermelden. En welke waren de vruchten, waarmede de ijver onzer voorouderen zich beloond zag? Geene, dan het Barriere-tractaat, hetwelk hun meer nadeel dan voordeel moest aanbrengen. De uitgeputte schatkist noodzaakte hen daarenboven, de plaats, die zij tot nog toe onder de volkeren bekleed hadden, te verlaten, en zich niet meer, als voorheen, met de zaken der naburen te bemoeijen. Dus den

eenmaal ingeslagenen weg verlatende, verloren zij hun aanzien, het zwaarste verlies voor een klein, vooral voor een handeldrijvend volk. De Republiek, op deze wijze tot de staten van den tweeden rang afgedaald en dwaasselijk op de vriendschap van Engeland vertrouwende, verzuimde zoozeer de zeezaken, dat er van 1709 tot 1741 geene enkele petitie tot den aanbouw van oorlogschepen werd gedaan! Dit waren de zonen van hen, die in 1680 op éénen dag tot de uitrusting van 10 schepen, elk van 80 stukken, besloten! — Het verlies van den roem en het aanzien der Republiek werd gevolgd, door den verminderden voorspoed harer burgeren; en hare onbeduidenheid, hoe zeer eenen tijd lang onopgemerkt, bleek weldra zonneklaar, toen zij zich, door den inval der Franschen in de Oostenrijksche Nederlanden, tot eenen nieuwen oorlog genoodzaakt zag.

10.) Te Karlsruhe in de *Muller'sche Hofbuchhandlung*, zijn, in 1837 en 1838, in het licht verschenen de beide eerste *Hefte* van een tijdschrift, onder den tijtel van *Niederländisches Museum*, *Magazin für Geschichte*, *Litteratur*, *Kunst*, *und Kenntnisz der öffentlichen Zustände in den Niederlanden*, bestemd, om de Nederlandsche geschiedenis en letterkunde van vroegeren en lateren tijd in Duitschland meer bekend te doen worden. Volgens het daarvan uitgegeven Prospectus, hebben onderscheiden zaakkundigen zich verbonden, tot deze onderneming mede te werken. De naam van den hoofd-redakteur wordt verzwegen, maar verschillende uitdrukkingen geven groote waarschijnlijkheid aan het vermoeden, dat men daarvoor te houden hebbe Dr. ERNST MÜNCH, van wiens grondige beoefening der bronnen van de Nederlandsche geschiedenis zijne levensbeschrijvingen van Maria van Bourgondië (Keulen, 1831) en van Margaretha van Oostenrijk (Stuttg. en Leipz., 1833), gelijk ook zijne geschiedenis van het Huis van Nassau-Oranje (in 3 deelen, Leipz. en Aken, 1830—1833), schoone proeven opleveren.

In het 1e *Heft* vindt men: 1.) Een kort overzigt der geschiedenis van het staatsregt in de Vereenigde Nederlanden

tot op de Fransche omwenteling, zijnde eene inleiding *tot eene pragmatische geschiedenis der Nederlanden en van het Huis van Oranje*, in het tijdvak tusschen de Fransche en de Belgische omwenteling. 2.) Karakterschetsen, uit vroegeren tijd, van Pieter Cornelisz. Hooft en van Joost van den Vondel; uit nieuweren tijd, van C. F. van Maanen en van P. van Suchtelen. 3.) Onder den tijtel van *aeltere Literatur*, eerst een betoog, uit de woorden van OPITZ zelven ontleend, dat deze hersteller der Hoogduitsche taal en letterkunde nergens anders dan in de school der Hollandsche Dichters gevormd was en in het bijzonder aan onzen DANIEL HEINSIUS zijnen gezuiverden smaak te danken had, zoodanig, dat verscheidene der beste voortbrengselen van OPITZ's dichtvermogen slechts als gelukkige navolgingen van HEINSIUS te beschouwen zijn (*). — 4.) Voorts eene beredeneerde inhouds-opgave van het *Nieuw Geusen-Lieder-Boecxken*, met vertalingen en sommige woordelijke uittreksels ter proeve.

Het 2e *Heft* bevat: 1.) Beoordeelende aankondigingen van LEO's *Zwölf Bücher Niederländischer Geschichte*, 2 Theile (Halle 1832, 1833), en van VAN KAMPEN's *Geschichte der Niederlände*, 2 Bände (Hamb. 1831). 2.) Bloemlezing uit de gedichten van G. A. BREDEROO. 3.) Afdruk van het *Scheidelied* uit de *Verzameling van Volksliederen* van LE JEUNE. 4.) Hoogduitsche gedichten van HERMINA FREDZESS, onder welke eene navolging der *Lenterozen* van TOLLENS. 5.) Levensschets van Verstolk van Soelen. 6.) Krijgsgeschiedenis der Nederlanden naar J. C. VAN RIJNEVELD. 7.) Karakterschets van Hertog Bernhard van Saksen-Weimar. 8.) Slot der karakterschets van Joost van den Vondel.

Bij de beoordeeling van het werk van LEO wordt inzonderheid vermeld, welke bronnen door den schrijver gebruikt zijn en welke door hem ongebruikt zijn gebleven. Zoo vermeldt Ref., als belangrijk voor de geschiedenis van Bra-

(*) Onze J. P. VAN CAPPELLE heeft dit reeds te kennen gegeven, in zijne *Bijdragen tot de Geschiedenis der Wetenschappen en Letteren*, bl. 179.

band en Limburg, een werk in 7 banden, in de koninklijke boekerij te 's Hage voorhanden, hetwelk, omstreeks het midden der voorgaande eeuw, door eenen Nederlandschen geleerde, geheel uit oorkonden en andere zuivere bronnen bewerkt, maar, uit gebrek aan ondersteuning, niet in druk verschenen zou zijn. Het bedoelde werk, eindigende met het Bourgondische tijdvak, wordt door Ref. als een meesterstuk, zoo in volledigheid, als in eenvoudigen, bedaarden stijl, geprezen. De tijtel zou zijn *Beschrijvinge van Brabant en Lotrycke* enz. — Ten aanzien van Gelderland merkt de Ref. aan, dat LEO, bij de behandeling van de genealogie der vroegste Graven, gevolgd is het gevoelen van VAN SPAEN, die, zoo als men weet, in zijne *Inleiding tot de Historie van Gelderland*, bepaaldelijk deel II, bl. 43—89, het verhaal van PONTANUS, aangaande de afstamming dier Graven uit het geslacht van Nassau, voor ongerijmd heeft verklaard; maar verhaalt verder, dat een aanzienlijk Staatsbeamte te 's Hage in bezit zou zijn van een hoogst gewigtig handschrift, hetwelk de kritiek van VAN SPAEN volledig zou weêrleggen (*).

Met de aankondiging van het werk van VAN KAMPEN tot het Bourgondische tijdvak genaderd, breekt de Ref. (de heer Dr. E. MÜNCH) plotseling af, om bij sommige andere werken, welke hetzelfde tijdvak behandelen, en bepaaldelijk bij de bovengenoemde *Biographiën* van Maria van Bourgondië en Margaretha van Oostenrijk, stil te staan,

(*) Het is waar — en ook de heer VAN SPAEN merkte dit aan — dat het doorluchtig geslacht van Nassau, tot verhooging van zijnen luister, den roem niet behoeft, van den oorsprong gegeven te hebben aan de vroegste Geldersche Graven; maar de geschiedenis, de geschiedenis van een der belangrijkste gewesten in een duister tijdvak, eischt opheldering, toelichting, uitbreiding. In het belang dan der geschiedenis, en in naam van allen, wien de uitbreiding der geschiedkunde ter harte gaat, verzoeken wij den aanzienlijken, ons onbekenden persoon, welke in het bezit mogt zijn van het gewigtig stuk, door den Hoogduitschen schrijver bedoeld, hetzelve niet langer verborgen te houden, maar te doen strekken, om de dwaling te leeren kennen en de waarheid aan het licht te brengen.

en zulks, naar het schijnt, met het bijzonder doel, om zich tegen eenen Recensent in de *Hall. Literaturzeitung*, op de beschuldiging, wegens de door hem gebruikte en niet gebruikte bronnen, te verdedigen. Wij hopen nader gelegenheid te hebben, op die werken terug te komen, maar kunnen ons inmiddels niet weêrhouden, het volgende woordelijk over te nemen.

»Der Vorwurf, die Schätze der Burgundischen Biblio»thek zu Brüssel nicht benutzt zu haben, kann den Ver»fasser nicht treffen, aus dem Grunde, weil die Thatsache, »dass ihm dieselbe offen gestanden, unrichtig ist. Hr. van »de Weyer, welchen die Revolution nunmehr so stark und »fett gemacht hat, hatte als damaliger Conservateur von »seiner rechtmässigen Behörde den Auftrag, verschiedene »Sammlungen von Manuscripten, die auf Maria von Bur»gund und Margaretha von Oesterreich Bezug hatten, nach »dem Haag zu senden, woselbst sie dem Referenten zur »Einsicht und Benützung fur einige Zeit überlassen werden »sollten. Hr. van de W. jedoch, *der Zukunft wohl kun»dig*, verschob, mit wahrer Usurpation, da die Stelle ihm »durch ein königliches Rescript bereits früher abgenom»men war, die Sache so lange, bis die Revolution ihm »und seinen Nachfolger der Verantwortlichkeit für diesen »Ungehorsam enthob. Und so konnte das Werk freilich »nicht mit der Vollständigkeit ausgearbeitet werden, welche »der Verf. selbst sich zur Aufgabe gemacht hatte."

11.) Uit het *Verslag van de Gedeputeerde Staten der provincie Utrecht*, *aan de algemeene provinciale Staten van dat gewest*, *gedaan in derzelver Vergadering van den 3 Julij* 1838, ontleenen wij het volgende berigt.

Onder de verschillende bemoeijingen van het gewestelijk bestuur heeft, inzonderheid in den laatsten tijd, het Archief der provincie deszelfs aandacht bezig gehouden, en verkrijgt die verzameling, ten gevolge der gemaakte beschikkingen, een beter aanzien, hebbende men, in de lokalen van het tegenwoordig gouvernementsgebouw, die tot berging der Archieven zijn bestemd geworden, eene orde

kunnen daarstellen, welke vroeger, wegens gebrek aan plaats en gelegenheid, niet te verkrijgen was. Zorgvuldig worden thans de stukken van vroegere en latere tijden, zoowel voor de wetenschappen als voor de administratie bewaard, en, terwijl de eerste uit dezelve licht kunnen ontvangen, zoo wordt de laatste meer verzekerd van eene juiste en volledige behandeling, bij vele voorkomende zaken.

De belangrijkheid der Archieven van dit gewest, welks aanzien in het laatste tijdvak der middeleeuwen zoo groot was, is onbetwistbaar. Uit dien hoofde moest de hoofdplaats dezer provincie in die oude tijden rijk zijn aan Archieven. Verzamelingen van het grootste belang, welke, aan de verschillende soorten van vernieling in vroegere dagen ontkomen, in ons Archief aanwezig zijn, kunnen daarvan ten bewijze verstrekken.

De handschriften van het provinciaal Archief, in het gouvernementsgebouw bewaard wordende, bestaan:

1.) Uit ruim vijf duizend folio boekdeelen, waarvan de oudste behooren tot de regering van Bisschop Floris van Wevelinkhoven, die in 1379—1393 het Utrechtsche Bisdom bestierde, en voortgaan tot dat door Bisschop Hendrik van Beijeren in 1528 het sticht onder het gebied van Keizer Karel V. gebragt werd.

De memoriaalboeken van het hof te Utrecht en andere uit den tijd der regering van Karel V. en zijnen zoon Filips II. zijn slechts gedeeltelijk aanwezig; maar uit hetzelfde tijdperk zijn de resolutien der Staten onzer provincie van het jaar 1536 af bewaard gebleven; en loopen zij met de hen in latere dagen opgevolgde besturen onafgebroken tot op de jongste tijden door. Hetzelfde kan gezegd worden ten aanzien der resolutien van de Gedeputeerde Staten, welke sedert 1580 aanwezig zijn; alle welke resolutien eene menigte origineele en authentieke afschriften bevatten, achter de notulen, waartoe zij behooren, ingebonden. De authentieke afschriften van de notulen der Staten-Generaal van de Vereenigde Nederlanden zijn van omstreeks 1590 tot 1795 aanwezig.

De overige belangrijkste oudste stukken, welke, om eene al te groote uitgebreidheid te voorkomen, hier slechts kunnen worden opgenoemd, zijn de resolutien der twee voorstemmende leden van de Staten, namelijk der geëligeerden uit de Geestelijkheid of der vijf Kapittelen en der Edelen en Ridderschap; — die der kamer van Financien, waarbij gevoegd kunnen worden de rekeningen, manualen der belastingen en andere financiele aangelegenheden der provincie, zoowel als van de goederen der kloosters en andere geestelijke instellingen.

Eindelijk eene belangrijke verzameling van stukken aangaande den waterstaat, de justitie en de militie; en vooral een getal registers der leengoederen van den bisschop van Utrecht, van den heer van Gaasbeek, van den burggraaf van Montfoort en van de abdij van St. Paulus te Utrecht, allen sedert de laatste helft der veertiende eeuw tot het begin der negentiende, op weinige uitzonderingen na, met de daartoe behoorende registers volledig bewaard gebleven.

2.) Uit eene menigte pakken, portefeuilles en cartonnen doozen, waarin de charters en andere documenten, meestal uit een vroeger tijdperk overgebleven, en behoorende tot de sub n° 1 vermelde stukken, verzameld worden. Het getal derzelve kan niet juist worden opgegeven, maar wordt bij de steeds voortgaande classificatie dagelijks grooter. Ook deze stukken zijn van het grootste belang, en dienen, daar zij onder bepaalde rubrieken gebragt worden, niet zelden, om het gebrek van bladwijzers of zaakregisters te vergoeden.

3.) Eindelijk, uit een aantal diplomata, waarvan aanvankelijk ruim tweeduizend zijn geinventariseerd. Deze stukken, bestaande uit verbonden, overeenkomsten, privilegien enz., waarvan een goed gedeelte tot vroegere eeuwen behoort, mogen vooral voor geschiedenis, taal en regtskennis van gewigt gerekend worden. Het oudste tot nog toe in het archief opgespoorde stuk is een diploma van het jaar 1219, afkomstig uit het archief der abdij van Oostbroek, tot welke het ook betrekking heeft.

AANKONDIGINGEN, BERIGTEN ENZ.

12.) *Archief voor Kerkelijke en wereldsche* (sic) *geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht, uitgegeven onder begunstiging van Z. Majest. den Koning, door* J. J. DODT VAN FLENSBURG. — *Met eene voorrede van* HERM. JOH. ROYAARDS, *Theol. Doct. en Hoogleeraar te Utrecht.* Utrecht, Joh. Altheer, Akademiedrukker, 1838. Gr. Quarto. XVI, 54 en 348 Bladz.

Deze is de algemeene tijtel van acht stukken, nagenoeg van gelijke grootte, sinds den aanvang van 1838 uitgegeven en nu te zamen een deel uitmakende. Voor elk stuk vindt men ook een' afzonderlijken tijtel, en een berigt, waaruit men zien kan, in welke Charter-verzamelingen of Archieven de oorspronkelijke stukken of copiën berusten, waarvan hier de afdrukken voorkomen.

Het eerste stuk staat meer op zich zelf, dan de overige. Het bevat eene diplomatische beschrijving van het *Liber pilosus*, afkomstig van het Kapittel van S. Marie te Utrecht, welke beschrijving vervaardigd is door wijlen den hoogleeraar BONDAM, nu herzien en verbeterd door den heer DODT. Het *Liber pilosus*, kennelijk naar zijnen band alzoo genoemd, bevat, op 550 bladzijden in-folio, een aantal van 689 afschriften van stukken, welke voor het beheer der kapittel-goederen van belang gerekend werden, als: transport-, pacht-, erfpacht- en rentebrieven; voorts volmagten, kwitantiën en diergelijke. Voor zoo ver de jaren der uitvaardiging bekend zijn, is het oudste van 1101, het jongste van 1515. Uit den vorm der letters mag men opmaken, dat de meeste dezer afschriften in de 15e en den aanvang der 16e eeuw vervaardigd zijn. Daar nu de kapittel-goe-

deren, door verschillende gewesten, in Gelderland, in Holland, in Zeeland, in Utrecht, verspreid lagen, zoo geven de hier voorkomende namen van plaatsen en van erven ligtelijk aanleiding tot opheldering der middeleeuwsche aardrijkskunde, terwijl uit de namen der personen de genealogie van menig geslacht kan aangevuld worden. — De *beschrijving*. welke ons hier gegeven wordt, bestaat in de opgave der jaar- en dagteekening (de laatste met de eigen woorden van het oorspronkelijke), voorts in den korten inhoud der stukken en eene aanwijzing der bladzijden, op welke zij voorkomen. De heer BONDAM had dit register nimmer voor de drukpers, alleen voor eigen gebruik, bestemd, en daartoe was hem, bij het bezit van een volledig afschrift van het geheele *Liber pilosus*, eene zeer korte inhoudsopgave voldoende. Vergelijkt men nu den hier uitgegeven bladwijzer, met andere soortgelijke, door BONDAM vervaardigd, waarvan aan Ref. een aantal bekend zijn, dan bemerkt men wel, aan de zorg van den heer DODT eenige meerdere ruimte in de inhouds-opgave verschuldigd te zijn; maar men kan daarbij niet nalaten te wenschen, dat de uitgever dezelve uitgestrekt had, tot de opneming van *al* de eigennamen der personen, welke, hetzij als voor zich zelve in de zaken betrokken (*principale saakwolden*), hetzij als borgen, mede-zegelaars of getuigen, in de charters voorkomen, alsmede tot het opgeven der plaatsen in de werken van PONTANUS, VAN MIERIS, KLUIT, BONDAM en anderen, waar men sommige der hier opgenoemde stukken in hun geheel kan vinden. Het eerste zou den beoefenaren der Genealogie buitengemeen welkom, het laatste voor hen, welken het niet gegund is, het *Liber pilosus* zelf te raadplegen, bijzonder aangenaam zijn geweest; het een en het ander den geleerden en volijverigen D. weinig moeite gekost hebben. — Achter aan is gevoegd een alphabetisch register van de namen der plaatsen en personen (door elkander), welke in de beschrijving van het *Liber pilosus* voorkomen.

De overige zeven stukken bevatten allerhande bijdragen, tot de kerkelijke en wereldlijke geschiedenis van het Sticht

betrekkelijk. Men vindt hier: Stichtingsbrieven van geestelijke broederschappen te Utrecht, uit de 15e eeuw; stukken belangende zekere bemoeijingen der kerkvergadering te Bazel met de Utrechtsche zaken, 1432—1439; stukken betreffende het bestuur van bisschop David van Bourgondië, 1456—1497; handelingen van en met Engelbert van Kleef, als Ruwaard van het Sticht, 1482; stukken uit den tijd van Bisschop Frederik van Baden, 1511—1517; handelingen van het generaal Kapittel, van af het overlijden van Filips van Bourgondië, den 7 April 1524, tot op de inhuldiging van zijnen opvolger Henrik van Beijeren, den 5 October des'zelfden jaars; stukken betreffende den inwendigen toestand der stad Utrecht in 1525; het traktaat van Dordrecht van den 12 Febr. 1528, waarbij Henr. van Beijeren van het bisdom afstand doet; het vredesverdrag tusschen Keizer Karel V. en Karel Hertog van Gelre, gesloten te Gorinchem den 3 October 1528, en eenige andere stukken over de jaren 1525—1528; de inhuldigings-oorkonde van Filips van den 26 Oct. 1555; eene reeks van brieven, meest van Viglius van Zuichem aan Joh. Bruhesen, loopende van den 7 Junij 1565 tot den 13 December 1569, tusschen welke ook gevonden wordt eene *tsamenspraeck*, *den* 18. *dach Octobris*, *Anno* XVcLXVI, *in tegenwoordicheyt van een groot deel gemeene poorteren tot Haerlem*, *binnen derzelver stede in den Gulden Vliese tot Clement Cornelissen gehouden tusschen Mr. Jan Gerritsen*, *Mr. Claes Cappellaen van de groote kerck*, *Priesters*, *ende H. Jan Lap*, *proost van St. Anthonis Boomgaert*, *ter eenre*, *ende Jan Arentsen*, *Jelis Reynierssen*, *Reynier Cant*, *ter andere zijde*, loopende over de Heilige Schrift als eenige kenbron der waarheid; stukken over de jaren 1577 en 1578. Ons bestek gedoogt niet, den inhoud breedvoeriger op te geven. Een bladwijzer en eene inhouds-opgave naar tijdrekenkundige orde, vóóraan het werk geplaatst, maakt het overzigt gemakkelijk; en schoon ook niet alles, wat hier gevonden wordt, van evenveel aanbelang mag gerekend worden, zal menigeen zich met den Hoogleeraar

ROYAARDS verheugen, dat de heer DODT zich de rijke Archieven, in zijne woonplaats vereenigd, ten nutte maakt, om den arbeid van MATTHAEUS, BOR, BURMAN en anderen aan te vullen en alzoo voor te bereiden eene volledige kennis der geschiedenis van een gewest, dat, gedurende een belangrijk tijdsverloop, als zetel van den eenigen bisschopsstoel in de noordelijk Nederlandsche gewesten, op die allen grooten invloed uitoefende. — Het Archief der Oud-Roomsche Klerezie te Utrecht leverde voor deze verzameling de meeste bouwstoffen; eenige werden ontleend aan de Akademische Bibliotheek, andere aan verzamelingen van bijzondere personen. Tot de uitgave van sommige stukken stonden de oorspronkelijke brieven ten dienste, voor de overige moest men zich van gelijktijdige of latere afschriften bedienen. Dit laatste was onder anderen het geval ten aanzien van het belangrijk Gorinchemsche vredesverdrag van 1528. Wij zijn in de gelegenheid geweest, den hier voorkomenden afdruk te collationeren met een eerste afschrift, dat niet ouder kan zijn dan het jaar 1578 (1), en in het Provinciaal Archief van Gelderland berust. Dit afschrift geeft, op een aantal plaatsen, eene geheel andere en, naar ons voorkomt, betere, althans meer verstaanbare lezing. Om er onzen lezeren eene proef van te geven, zullen wij, uit den aanvang van het stuk, alleen enkele der meest in het oog loopende varianten hier laten volgen.

Uitgaaf van den heer DODT.	Afschrift in 't Geld. Archief.
Bl. 31. *r.* 5. *voor hem*	*in de qualiteyt als hertoge van Brabant vor hem*
11. *tot Diepenhem*	*van der Drenthe*

(1) Het wordt gevonden in eenen band met copiën van Geldersche staatsstukken, verzameld door Thomas Roos, gedurende den tijd zijner bediening als Griffier van het Hof van Gelderland, welke bediening van 1555 tot 1578 door hem bekleed werd. Achter op den band staat: *Sum Thamae Roos.*

Bl. 31.	*r.* 20.	*die luyden vereenigen ende verstaen, ende*	*die Key. Maj*ᵗ*. te beth vaceren ind verstaen mucht*
— 32.	- 9.	*ende allen*	*van allen*
	14.	*eerlycke*	*eewelicke*
	27.	*hem*	*off eenich van hen*
	39.	*confirmatie*	*conservatie*
	40.	*steden*	*state ende*
	43.	*eenige*	*eygene*
	45.	*noch onder ander decksel*	*noch onder decksel van dien*
— 33.	- 3.	*enen ygelick vredelick*	*een eeuwelicke vrede*
	8.	*omgaet*	*aengaet*
	9.	*die kynderen*	*dier kinder kinderen*
	15.	*geintenteert heeft*	*pretendeert, heeft*
	17.	*dyen kynderen*	*dier kinder kinderen*
	22.	*believen — — verde*	*beleenen — — verre*
	34.	*syn genade kynt*	*syne Gnaden off syne gnaden kynt*
— 34.	- 33.	*daer toe*	*daer aff*
	36.	*mit*	*vuyt*

Wij hebben gemeend, tot inlichting van zoodanige onzer Lezers, welke dit stuk zouden willen raadplegen, hun deze opmerking niet te mogen onthouden.

Het boekdeel wordt besloten met een alphabetisch register *op* (d. i. der namen van plaatsen en personen en van enkele zaken, voorkomende in) het 2e tot het 8e stuk.

Mogt weldra de wensch van den Hoogleeraar ROYAARDS vervuld en een afzonderlijke Archivarius belast worden met het onderzoek van het hoogst belangrijk Archief der voormalige Utrechtsche Kapittelen, dat, schoon een' rijken, weinig gebruikten schat ter verrijking onzer vaderlandsche geschiedenis bevattende, voor het grootste gedeelte nog on-

geordend is en doorgaans ook voor het oog van den geschiedvorscher gesloten wordt gehouden!

I. A. N.

13.) *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht. Eerste, tweede, derde en vierde jaargang.*
Utrecht, bij N. van der Monde. 1835—1838. Gr. Oct.

Het was een gelukkig denkbeeld, dat den uitgever van dit Tijdschrift deed besluiten, om de bronnen voor de geschied- en oudheidkunde der stad en provincie van Utrecht, onuitgegeven in Archieven of onder bijzondere personen berustende, door den druk gemeen te maken. Zóó toch kan allengs eene volledige plaatsbeschrijving en geschiedenis voorbereid worden. Vele, sommige althans, der provinciale Volks-almanakken leiden tot bereiking van hetzelfde doel: die van Zeeland, Overijssel, Groningen en Drenthe vooral leverden sinds eenige jaren belangrijke bijdragen tot plaatselijke en gewestelijke geschiedenis. Maar ook daarbenevens en daaronder worden, zoowel in die Almanakken, als in dit Tijdschrift, een aantal stukken gevonden, welker openbaarmaking niet weinig kan bijdragen tot uitbreiding der algemeene vaderlandsche geschiedkunde. Wij achten het niet ondoelmatig, hierop, ook van onze Lezers, de aandacht te vestigen en alzoo te helpen voorkomen, dat datgene, wat van Nederlandsch belang mag gerekend worden, als bloot gewestelijk beschouwd worde.

In de vier volledige jaargangen van het Tijdschrift, dat thans vóór ons ligt, vinden wij onder anderen (*):

De slag bij Koeverden in het jaar 1227. Uit gedrukte oorkonden en kronijken, maar aangevuld en verbeterd uit handschriftelijke bronnen. De Burggraaf (Slotvoogd) Rudolf van Koeverden, geholpen door de Drenthenaren en vooral door de geaardheid van den grond, versloeg daar het vereo-

(*) Bij de volgende opgave zijn wij, zooveel mogelijk, de tijdrekenkundige orde gevolgd.

nigd leger der Utrechtenaren, Hollanders, Kleefschen en Gelderschen, nog door hulpbenden uit Keulen, Munster en Bentheim versterkt. Bisschop Otto van der Lippe zelf, ook Herbert en Jan van Arkel, en de opperbevelhebber Bernard Graaf (?) van Horstmar, de grootste held zijner eeuw en de schrik der Sarracenen, vonden er hunnen dood in het moeras, »Mommeryten (*) genaamd, waar men nog van »tijd tot tijd, bij het graven, verscheiden overblijfsels »vindt van doodsbeenderen van menschen en paarden, »stukken van lansen, zwaarden, pijlen, helmen, sporen »en ander wapentuig." — Het is jammer, dat dit zoo wèl geschreven stuk door vele drukfouten wordt ontsierd.

De Kennemers in het Sticht van Utrecht, 1268 — 1270. Een levendig verhaal van deze bloedige veete, inzonderheid in zoo ver Gijsbrecht van Amstel daarin betrokken was, meest uit bekende bronnen. In eene *Bijdrage*, doet de heer J. H. VAN BOLHUIS, naar het verhaal van TRITHEMIUS, opmerken, hoezeer de bedoelde opstand der Kennemers een belangrijk verschijnsel is in de ontwikkeling en vrijwording der Gemeenten in ons Vaderland, en welke belangrijke gevolgen die opstand inzonderheid voor Utrecht gehad heeft.

Over het oude Muntregt der stad Utrecht. Eene wederlegging van D. GROEBE's *Zedig Onderzoek*, *of de stad Utrecht, van alle oude tijden af, het muntregt bezeten hebbe*, geplaatst in den *Alg. Konst- en Letterbode* 1834. De ongenoemde Schrijver zoekt te betoogen, dat reeds vóór den Karlovingischen vorstenstam eene munt te Utrecht bestaan hebbe; dat de oprigting daarvan in het Romeinsche tijdperk gezocht moet worden; dat de uitoefening van het stedelijke muntregt onder en ten gevolge van de invallen der Noormannen gestaakt werd; maar dat Keizer Otto I, bij een charter van 937, de stad in dat regt herstelde, en tevens, bij een ander charter, van 953, ook aan den Bisschop het regt verleende om munt te doen slaan, en wel binnen de stad Utrecht; dat alzoo, van dien tijd af, binnen Utrecht

(*) De plaats wordt elders *Mitspele* genoemd. Zie WESTENDORP, *Jaarb. van en voor de Prov. Groningen*, bl. 275.

twee munten bestonden; dat bepaaldelijk de stad haar muntregt onafhankelijk van den Bisschop uitoefende, en publicatiën uitvaardigde, waarbij vreemde, ja zelfs bisschoppelijke munten gevalueerd of ook verboden werden; dat alleen de Bourgondische overheersching hierin stremming te weeg bragt, tot dat, na het uitdrijven der Spanjaarden in 1577, de stedelijke Regering zich onmiddellijk in het oude muntregt herstelde, hetwelk alzoo in 1578 niet voor het eerst verkregen, maar alleen ten aanzien der wijze van uitoefening geregeld werd.

Nog iets over het vermeende Muntregt van de stad Utrecht, door D. GROBBE. Een tegenschrift van het voorgaande. De heer G., na aangetoond te hebben, dat MATTHAEUS en C. BURMAN, bepaaldelijk ten aanzien van muntzaken, geen onbeperkt geloof verdienen, brengt onderscheiden charters bij, ten betooge, dat de Bisschoppen, van de 10e tot de 15e eeuw, wel degelijk hun gezag over de stad hebben doen gelden, en dat het Stadsbestuur zelf den Bisschop voor Heer erkende; hij toont wijders aan, dat het de Bisschop was, geenszins de stad, welke in 937 het muntregt verwierf in *civitate*, d. i. in zijn sticht, en dat dit voorregt van muntslag in 953 vernieuwd en bevestigd werd, maar onder de bepaling, dat hij de munt in de stad Utrecht zoude leggen; hij beweert, dat aan Utrecht door de Keizers nimmer het regt om geld te slaan geschonken is; dat niet één geldstuk kan vertoond worden, van af de vroegste tijden tot op Henrik van Beijeren geslagen, waaruit het stedelijk muntregt van Utrecht zoude blijken, en dat, zoo de Buurspraak- of andere stads boeken van de uitoefening van zoodanig regt schijnen te getuigen, dit alleen *facto*, niet *jure*, en alleen in tijden van inwendige beroering en onlusten, en bij tijdelijke verzwakking van het bisschoppelijk gezag, kan plaats gehad hebben.

Huldiging der Utrechtsche Bisschoppen enz. Eigenlijk een verhaal van de wijze, waarop Henrik van Beijeren tot Bisschop verkozen werd, van zijne ontvangst en zijnen plegtigen intogt, van den tegenstand, dien hij ondervond, en van de omstandigheden, waarmede de overdragt van

het wereldlijk gezag in het Sticht op Karel V. vergezeld ging; — voor een groot gedeelte naar HORTENSIUS.

Plegtige intrede van Philips II. in Utrecht, in de maand October 1549, door Mr. A. M. C. VAN ASCH VAN WIJCK, met de afbeelding der penningen, bij die gelegenheid uitgestrooid. Eene welgevallige bijdrage tot de kennis van den kunstsmaak en van de zeden in dien tijd.

De Graaf van Leicester in Utrecht, door Mr. H. M. A. J. VAN ASCH VAN WIJCK. Een belangrijk geschiedverhaal, volgens het *Naschrift*, bijzonder, ja bijna uitsluitend, opgemaakt uit aanteekeningen, in de registers van de besluiten der Utrechtsche Regering van dat tijdperk te vinden. Met regt merkt de Schrijver aan, dat de Leicestersche regering, hoe kort van duur, eenen blijvenden invloed op de staatsgesteldheid der Vereenigde Nederlanden heeft uitgeoefend; — gewigtig onderwerp, eener opzettelijke ontwikkeling overwaardig.

Proeve eener geschiedenis van het kasteel Vredenburg, door J. H. VAN BOLHUIS. Eene zeer lezenswaardige bijdrage tot de kennis der Spaansche overheersching, gedeeltelijk uit de oorspronkelijke Raadsbesluiten van Utrecht, uit een handschrift op de koninklijke boekerij te 's Hage berustende en andere min bekende bronnen ontleend. — Het stuk geeft veel meer, dan het opschrift belooft. De Schrijver, aan de lotgevallen der beruchte sterkte (gebouwd in 1528, gesloopt in 1577) die der stad en der provincie van Utrecht verbindende, doet haar inzonderheid kennen, zoo als zij, in het tijdperk van 1566 tot 1577, getuige was, aan de eene zijde, van de verregaandste dwingelandij, van verraad, wreedheid en woest geweld, aan de andere zijde, van kloekmoedigen tegenstand en van mannelijke verdediging van vrijheden en regten. Onderscheidene wèl uitgevoerde steendrukplaten, meest naar oude schilderstukken vervaardigd, strekken tot opheldering van dit vertoog en tot sieraad tevens.

't Voorgevallene omtrent de verandering van de regeeringe tot Utrecht in den jare 1674, naar het handschrift van D. DE MILAN VISCONTI, eene niet onbelangrijke bijdrage, waarmede intusschen verdient vergeleken te worden G. VAN

HEECKEREN TOT KELL, *Specimen hist.-juridicum, de jure, quo Gelriae, Trajecti et Transisalaniae regiones, postquam A°. 1672 ab hoste fuerant occupatae, in antiquum foedus recipi debuissent.* Traj. 1839.

Dagverhaal van het gebeurde gedurende het gijzelaarschap van de heeren: W. E. de Perponcher, Ph. Ram, C. Singendonck en N. W. Buddingh. Een tafereel uit den tijd der Fransche overheersching, hetwelk men niet zonder belangstelling en aandoening zal lezen.

Het aangevoerde zij voor dit maal genoeg, om te doen zien, dat dit Tijdschrift, schoon bepaaldelijk aan de geschiedenis en oudheden van Utrecht gewijd, nogtans het een en ander bevat, wat van meer algemeen belang mag gerekend worden. Overigens vindt men hier plaatselijke en geschiedkundige beschrijvingen van gebouwen en instellingen, als: van den Domstoren, de S. Mariekerk, het Huis Brandaa (Paus Adriaan), den Plompentoren, den Smeetoren, S. Jobs-gasthuis, de Hoogeschool en hare Bibliotheek, de Veeartsenijschool, Fresenburg, Vreeland, de bemuurde Weerd, Nyenrode, de S. Pieterskerk, enz; levensberigten van H. de Keiser, Arn. Buchelius, Jac. Scheltema, Jac. van Campen enz.; eene Redevoering ter historische herinnering der Unie van Utrecht, door Prof. ROYAARDS; eene beredeneerde lijst van de kaarten der Provincie Utrecht door Mr. J. T. BODEL NYENHUIS; onuitgegeven brieven, en andere stukken, natuurlijk niet allen van evenveel waardij, allen echter te zamen bouwstoffen voor de geschiedenis van stad en provincie aanbiedende, sommige ook met wèl gelukte afbeeldingen versierd.

Het is jammer, dat de correctie van dit Tijdschrift op sommige plaatsen veel te wenschen overlaat. Eene onnaauwkeurigheid van anderen aard is het, dat het Kapittel van S. Marie (deel I. bl. 201) gezegd wordt, twee tollen bezeten te hebben: één te Smidhuizen en één te Schenkenschans. De tol te Smidhuizen, of Smitshuizen, namelijk, moest, om het verloop der rivier, in 1318 naar Emmerik, en weder in 1635 van daar naar Schenkenschans, overgebragt worden; maar de tolgeregtigheid was en bleef dezelfde.

I. A. N.

AANKONDIGINGEN, BERIGTEN ENZ.

14.) *Geschiedkundige Beschouwing van het oude Handelsverkeer der Stad Utrecht, van de vroegste tijden af tot aan de veertiende eeuw, door Jhr. Mr.* H. M. A. J. VAN ASCH VAN WIJCK, *Staatsraad, Lid van de tweede Kamer der Staten-Generaal, Burgemeester van Utrecht, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, enz. Eerste en tweede stuk.* Utrecht, L. E. Bosch. 1838. Gr. Oct. Te zamen XII. en 396 Bladz.

Belangrijk, maar ook moeijelijk, is de taak, op den tijtel van dit werk uitgedrukt. Belangrijk — want het handelsverkeer van Utrecht in het aangewezen tijdvak was dat van een goed deel der noordelijke Nederlandsche gewesten, of stond daarmede in het naauwste verband; de oorzaken en gevolgen van de meeste der hoofdgebeurtenissen, welke die vroegere eeuwen kenmerkten, vinden daarin hunne oplossing, en de handel der grijze bisschopstad was geruimen tijd het middelpunt van de raadslagen en onderhandelingen der vorsten en volken. Moeijelijk — want zeldzaam ter loops, nimmer opzettelijk, vermelden de kronijken, wat op den maatschappelijken toestand betrekking heeft, en wanneer, later, enkele oorkonden eenige schemering van licht te midden der duisternis doen ontstaan, dan vertoonen zich (volgens de juiste uitdrukking van onzen Schrijver) eerst bij het langdurig beschouwen, weinige voorwerpen aan het oog, welke, schoon ook nog naauwkeurigheid van omtrek missende, aanleiding geven, om in het verschiet de aanwezigheid van handelsbetrekkingen te bespeuren, welke eerst in lateren tijd volkomen kennelijk worden. — Voorzeker, van niemand kon men de volbren-

ging dezer taak met meer grond verwachten, dan van den heer V. A. V. W. Men weet toch, dat deze, de geleerde Schrijver van de *Proeve over den ouden loop van de Eem* en van de *Oude Instellingen van hooger onderwijs te Utrecht*, tot nu voor weinig tijd hoofd van het stedelijk Bestuur van Utrecht, zich, gedurende al den tijd, dat hij die aanzienlijke betrekking bekleedde, bijzonder heeft laten gelegen liggen aan de inordebrenging van het Archief dier stad; na de volbouwing van het nieuw stadhuis de vroeger hier en daar verspreide gedeelten van dat Archief heeft doen vereenigen; de schifting, rangschikking en inventarisatie daarvan, niet alleen heeft bevorderd, maar onder zijn bijzonder toezigt doen plaats hebben, en de oorspronkelijke charters en andere oudere stukken voor een goed deel zelf onderzocht en met eene aanwijzing van den inhoud voorzien heeft. 's Mans zedigheid belettede hem, in de opdragt van het onderhavige werk aan den Stedelijken Raad, van deze bemoeijingen meer gewag te maken, dan door den gang der redenering volstrekt werd vereischt; maar allen, die gelegenheid hebben, de uitkomsten daarvan in oogenschouw te nemen, zullen niet kunnen nalaten, de belangrijke dienst, daarmede aan de geschiedkunde der stad, der provincie en des geheelen Vaderlands bewezen, dankbaar te erkennen. — Het was ook deze bezigheid, dat onderzoek der Utrechtsche charters, welke den heer V. A. V. W. geleheid gaf, eerst om aan den heer BERG VAN MIDDELBURG bouwstoffen te leveren tot deszelfs voortreffelijk werk over de betrekking van de Hanze tot de Nederlanden; daarna, om de daarmede begonnen nasporingen verder voort te zetten; de reeks van oorkonden, tot het oude handelsverkeer der stad Utrecht betrekkelijk, nader te overwegen; derzelver onderlingen zamenhang na te gaan, en als slotsom des onderzoeks eene algemeene beschouwing van dat verkeer te boek te stellen. — Wij zullen trachten, onze Lezers met den inhoud des werks eenigzins nader bekend te maken.

Na eene *Inleiding* (bl. 1—11), waarin de Schrijver onder anderen doet opmerken, dat hij, om het eigenlijk voorwerp zijner beschouwing in het ware licht te plaatsen,

noodig had, van tijd tot tijd eenen uitstap te doen in het ruimere veld van de algemeene handelsgeschiedenis der Nederlanden en over derzelver staatkundigen en maatschappelijken toestand uit te weiden, wordt, in het *eerste Hoofdstuk* (bl. 12—38), gehandeld over *den oorsprong en de ligging der stad Utrecht.* Oude kronijken kennen aan Utrecht eenen oorsprong toe, welke tot het Romeinsche tijdperk, bepaaldelijk de regering van Keizer Nero, opklimt; dit wordt bevestigd door de overlevering, door oude gedenkstukken, en blijkt vooral ontegenzeggelijk uit de overblijfsels van Rom. oudheden, zoo op verschillende punten binnen de stad, als oost- en westwaarts van dezelve, opgedolven. De plaats, waar de Rijn zich in twee hoofdtakken verdeelde, van welke de eene een der voornaamste middelen van gemeenschap met de Noordzee daarstelde, de andere (de Vecht) door den Flevus naar de noordelijke gedeelten der Nederlanden en van Duitschland, voorts ook naar de Oostzee, leidde, kon bij de Romeinen, als uitermate geschikt tot versterkte stelling, legerplaats of burg, niet onopgemerkt blijven, bijzonder om de natuurlijke verhevenheid van den grond, ook bij hooge vloeden van overstrooming vrij blijvende.

Het *tweede Hoofdstuk* (bl. 39—88) spreekt *over den vermoedelijken toestand des handels in het Romeinsche tijdperk, in deze landen, bijzonder in betrekking tot Utrecht.* De Middelrijn bleef steeds de verdedigingslijn uitmaken, welke de Romeinen met duurzame bezettingen bevestigden. Van Brittenburg af, aan den mond van dien stroom, maakten de schansen te Voorburg, Alphen, Woerden, de Meern, Utrecht en Vechten eene aaneengeschakelde rij van met elkander verbondene sterkten uit. De geschiedenis der vier eeuwen, gedurende welke het verblijf der Romeinen in deze landen plaats vond, levert onderscheiden proeven op van den invloed, dien zij oefenden op de vorderingen der landzaten in scheepsbouw en werktuigkunde; het handelsverkeer nam een' aanvang, de landeigendom was verdeeld, de akkerbouw ingevoerd, en, ten gevolge van het een en ander, begon zekere trap van welvaart onder de niet onaanzienlijke bevolking van het eiland

der Batavieren te heerschen. De rust, welke ook hier het bloeijende tijdvak van Trajanus en der Antoninen kenmerkte, was voor de ontwikkeling der handels-betrekkingen en der nijverheid allezins gunstig. De Romeinen onderhielden met hunne vloten de gemeenschap tusschen Neder-Germanië, Gallië en Britannië, en daardoor kwamen de bewoners dezer landen met de Oostzee en met den Neder-Rijn in aanraking; Romeinsche handelaren volgden de Romeinsche legers; Londen en Keulen werden door hen bezocht, en, met den smaak voor de zeden en gewoonten der Romeinen, kwam hier een meer regelmatig handelsverkeer tot stand. De voortbrengselen van den akkerbouw en der mijnwerken in Britannië werden herwaarts, die van de veeteelt uit deze landstreken naar Britannië overgebragt. Inzonderheid stond Utrecht in eene onafgebroken gemeenschap met Keulen, en vermoedelijk was het op de eerstvermelde plaats, dat de uit Britannië komende en den Rijnmond invarende zeeschepen hunnen last in rivierschepen moesten overladen: in eene oude oorkonde komt Utrecht voor als eene der *civitates*, die onder Keulen als hoofdplaats, *metropolis*, stonden, en deze betrekking der beide steden wordt door de overeenkomst van derzelver overoude stedelijke instellingen bevestigd. De tollen, te Utrecht geheven, welke in onderscheiden giftbrieven der Frankische Koningen vermeld worden, moeten, evenzeer als die, welke te Keulen werden ontvangen, tot het Romeinsche tijdperk teruggebragt worden, en onderscheiden opmerkingen maken het hoogst waarschijnlijk, dat mede reeds in dien tijd graanmarkten en vaste jaarlijksche markten te Utrecht ingesteld zijn geworden; ook het muntregt te Utrecht moet van overoude herkomst zijn, en de omstandigheid, dat de stad reeds in de 8e eeuw eene *civitas antiqua* genoemd werd, laat schier geenen twijfel over ten aanzien van haar bestaan en van het bestaan harer stedelijke regten in het Romeinsche tijdvak. De verovering van Utrecht door de Wilten, in de 5e eeuw, en daarna door de Obodriten, bragt geene aanmerkelijke verandering te weeg in den toestand en de betrek-

kingen der stad, welke trouwens steeds als *civitas* bleef bestaan, en weldra gaf de uitbreiding der Franken, aan de eene, der Friezen en der Saksers, aan de andere zijde, zelfs aanleiding, dat het handelsverkeer van Utrecht zich ook zuidwaarts op Vlaanderen en op de monden der Schelde rigtte.

Het *derde Hoofdstuk* (bl. 89—119) beschouwt het *handelsverkeer van Utrecht onder de Frankische en Friesche Vorsten.* De uitbreiding der Friezen, aan de eene zijde tot aan de monden der Elbe, aan de andere tot aan die der Maas en der Schelde; de langdurige en vreedzame regering van Adgil, den voorganger van Radboud; de kennelijke betrekkingen, welke de veroveraars van Britannië met het moederland bleven onderhouden: dit alles was voor de instandhouding van het handelsverkeer, met het noorden, met Britannië zelf en met den Midden-Rijn, allezins bevorderlijk. Het Friesche landregt leert eenen handelsweg kennen, die van Stavoren naar Keulen liep, en vermeldt de Elbe, de Wezer, de Eems en den Rijn als de *strata aquarum*. Alles getuigt van de belangstelling der Friezen in den vrijen handel, en het was met het doel, om zich dezen te verzekeren, dat zij den Frankischen Vorsten het bezit van Utrecht (nu *Wiltenburg*) zoo aanhoudend betwistten. Voor zoo ver intusschen den handel zelven betrof, werd die latere hoofdzetel van het Friesche gebied, in dezen tijd, welligt door Duurstede, *Dorestat*, overtroffen. De munten, op beide plaatsen geslagen, getuigen van het verband tusschen die twee steden; beider handel breidde zich uit tot Stavoren, en de latere handelsbetrekkingen tusschen Dorestat en Sleeswijk in Denemarken, de beroemdheid der Friesche lakenen in een volgend tijdperk, de berigten der vroegste geloofspredikers, voeren het vermoeden, dat reeds nu een meer uitgebreid handelsverkeer en meerdere nijverheid, dan men gewoon is zich voor te stellen, de bevolking dezer gewesten tot eenen niet geringen trap van welvaart opgevoerd hadden, tot hooge waarschijnlijkheid.

Het *vierde Hoofdstuk* (bl. 120—179) spreekt over *den toe-*

stand des handels in Utrecht bij de vestiging van het Utrechtsche bisdom tot aan de vermeestering der stad door de Noormannen. Volgens ALCUIN, waren de togten van Willebrord uit zee op Utrecht gerigt; zijn tijdgenoot LUDGERUS noemt Utrecht eene *civitas.* De plaats was dus voortdurend, ten aanzien harer regten en instellingen, in den toestand gebleven, waarin zij gedurende den tijd van het Romeinsche gebied verkeerde: want tot den rang eener *civitas* kan zij later niet verheven zijn geworden. Zonderling is het, dat Radboud nog bewind voerde in de stad, toen Willebrord daar reeds gevestigd was en de hoofdkerk aan S. Marten werd toegewijd: op eene oude kaart, de gedaante van Utrecht in 696 voorstellende, vindt men het gelijktijdig bestaan eener Christen kapel en van een' heidenschen tempel aangewezen. Overigens stemt die kaart overeen met den bekenden giftbrief van Karel Martel aan de Utrechtsche Kerk, van het jaar 722, welke van eene uitbreiding buiten de ringmuren van het oude *castrum* en van eenen reeds ontwikkelden maatschappelijken toestand getuigt. De oorlogen, in dezen tijd tusschen de Franken en de Friezen om het bezit van Utrecht gevoerd, ook de verdeeling der stad in vier parochiën, getuigen van eene talrijke bevolking; de buit, door de overwinnaars verworven, van de welvaart en den rijkdom dezer landen. Inzonderheid bloeiden, ten tijde van Karel den Groote, de lakenfabrijken in Friesland; bijzonder schijnt dit van toepassing op Utrecht en die tak van nijverheid dáár zijnen voornamen zetel gehad te hebben, waar markten, munt en tolregt ook den uitvoer naar buitenslands verzekerden. Hierbij voegde zich de wijnhandel, waarvan een stellig berigt op het jaar 779 voorkomt: de wijnen werden langs den Rijn van Keulen aangevoerd en waarschijnlijk van Utrecht langs de Schelde ook naar Frankrijk verzonden. De vestiging des bisdoms, waartoe, nevens de gunstige ligging der stad, ook haar ontwikkelde maatschappelijke toestand, hare druk bezochte markten, hare welvaart en ruime middelen van bestaan aanleiding hadden gegeven, had wederkeerig op de uitbreiding des handels grooten invloed: eene rijke geestelijkheid

verlevendigde het vertier; de kweekelingen der Utrechtsche scholen, die in het noorden van Duitschland de eerste bisschops-zetels vervulden, waren dienstbaar aan de bevestiging of herstelling der handelgemeenschap met de Wezer en de Elbe, en inzonderheid gaf de betrekking tusschen het Utrechtsche bisdom en Keulen, als de zetel des Aartsbisschops, tot belangrijke uitbreiding van het handelsverkeer tusschen die beide steden aanleiding. Maar meer dan dit alles, hebben, na de geheele zegepraal der Franken op de Friezen en de Saksers, de verordeningen der Carlovingische Vorsten, inzonderheid de voorregtsbrief van Lodewijk den Vrome (geboekt bij HEDA, p. 45), en de bescherming door Karel den Groote aan de Engelsche handelaren vergund, tot de ontwikkeling van handel en nijverheid bijgedragen.

Het *vijfde Hoofdstuk* (bl. 173—205) beschouwt *het handelsverkeer van Utrecht na de verovering van de stad door de Noormannen.* Na eene algemeene beschouwing van de invallen der Noordsche volken, geeft de S., naar aanleiding van een onuitgegeven handschrift, een verhaal van het beleg en de verovering der stad in 857: burgers en geestelijken kwamen om door het zwaard, de burg werd verwoest, de kerken bleven bouwvallen. Zestig jaren lang hielden de Noormannen zich in Utrecht staande, tot dat namelijk bisschop Radboud hen uitdreef in het jaar 917. Hun verblijf was niet zoo nadeelig op het handelsverkeer, als men ligtelijk geneigd is, zich voor te stellen. Zij deden hunne scheepsvaart niet alleen tot rooftogten, maar ook tot den handel, dienen. Sleeswijk was eene aanzienlijke handelstad, waar zich ook kooplieden uit Duurstede bevonden; er bestonden zelfs handelsbetrekkingen tusschen *Dorestad* en Zweden, en deze bleven, althans aanvankelijk, voortduren. De Noormannen, welke zich in deze landen vestigden, knoopten zelfs met hunne oude landslieden nieuwe verbindtenissen aan. Binnenlandsch handelsverkeer, landbouw en veeteelt gingen hunnen gang; de markten duurden voort, en de door de Noormannen gedulde overbrenging naar Utrecht der lijken van twee Bisschoppen, in 899 en 900 overleden, duidt zelfs eene meer

vreedzame stemming tusschen hen en de landzaten aan. — Van grooter gevolgen was de verlamming van den mond des Middelrijns, die in deze zelfde 9e eeuw plaats had en voor Utrecht den handel op Engeland deed verloren gaan.

In het *zesde Hoofdstuk* (bl. 206—280) wordt het tijdvak van 917 tot 1008 behandeld, namelijk, *van de verdrijving der Noormannen tot aan het bestuur van Bisschop Adelbold.* De stad werd herbouwd en op nieuw ommuurd door Bisschop Balderik; haar omtrek was toen dezelfde, welke zij sedert behield en ook reeds vóór de invallen der Noormannen had. — Na dit vermeld en eene algemeene beschouwing van het tijdvak der regering van de Saksische Vorsten, Henrik I. en de drie Otto's, voorafgezonden te hebben, gaat de S. over tot eene ontwikkeling van het regeringstelsel, door de genoemde Keizers ten aanzien van het Utrechtsche bisdom gevolgd, aantoonende, hoe de verschillende giftbrieven (bij HEDA en anderen te vinden), van tolregten en visscherijen, van Tiel, van Muiden en van Loenen aan de Vecht, van Bommel en Arkel enz., allen te zamen ten *doel* hadden, om de rivieren tot hare monden toe, met de landstreken daar langs gelegen, onder de wereldlijke magt des Bisschops te brengen, en alzoo, in verbindtenis met Keulen, de vaart op de stroomen te verzekeren en den handel te beschermen. De, naderhand, Hollandsche Graven, als van Frankischen oorsprong en reeds in het bezit van Vlaardingen en Kennemerland, stonden aan de uitbreiding van dit stelsel tot aan den zeekant, in den weg. In het oogvallend is, in dit tijdperk vooral, de belangrijkheid der ligging van Utrecht ten opzigte der handelsbetrekkingen. De Middelrijn, schoon verlamd, voedde de Vecht, die de gemeenschap van den Rijn met de Oostzee en het noorden van Duitschland onderhield; de vaart van Keulen naar Engeland had hare rigting genomen op de Waal, langs Tiel; maar door middel van Lek en IJssel werd uit Utrecht de gemeenschap met de Noordzee onderhouden; langs het Zwin voer men naar West-Vlaanderen, en de Strijne opende den toegang tot Braband: alzoo was Utrecht het vereenigingspunt der han-

delwegen, die over Tiel, Muiden, Stavoren en Deventer liepen; daarom werd ook de tol van Muiden naar Utrecht overgebragt en daarmede de toevloed van reizende kooplieden vermeerderd, nieuwe handels-verbindtenissen gevormd of de bestaande betrekkingen uitgebreid, en Utrecht tot den rang van eene aanzienlijke handelstad en havenplaats opgevoerd. Inzonderheid bestond er eene naauwe betrekking tusschen Utrecht en Tiel (*): deze twee waren de voornaamste handelsteden, op welke de Noormannen hunne laatste strooptogten rigtten; de wol uit Engeland, te Tiel aangevoerd, vond aftrek naar Utrecht, en daartegen werden de Friesche lakenen langs denzelfden weg naar Duitschland en naar Engeland gevoerd; de stad Maagdenburg breidde haren handel uit tot Tiel, en Utrecht genoot vrijdom van tol op de Elbe; de Rijn was de hartader van het handelsverkeer, dat, zich te Keulen vereenigende, zijne takken naar Neder-Rijn en Waal verspreidde.

Het *zevende Hoofdstuk* (bl. 281—396) beschouwt *den Utrechtschen handel, van af de regering van Bisschop Adelbold tot aan die van Bisschop Godebald.* — Van nu af treedt in de geschiedenis het handelsbelang zelf op den voorgrond. Als zoodanig komt al dadelijk vóór de strijd tusschen Utrecht en Holland om het graafschap van Bavo, eene aanzienlijke landstreek, naar des Schrijvers meening, het tegenwoordige Rijnland, van af Bodegraven tot aan de Noordzee. Het oogmerk des Graven van Holland om den handel naar zijne staten af te leiden blijkt nog duidelijker uit de stichting van Dordrecht en het heffen van eenen tol aldaar. Men kent de uitkomst van den oorlog, die hieruit ontstond (1018); een verder gevolg was, dat de Tielsche handel langzaam verkwijnde, en dat de mond der Maas aan de bescherming der Bisschoppen onttrokken werd en in de magt der Hollandsche Graven

(*) De S. oppert het vermoeden, dat kleinere stroomen, thans in de Alblasserwaard ingesloten, eer deze bedijkt was, eene vrije gemeenschap tusschen de Waal en de Lek, tusschen Tiel en Utrecht, daarstelden.

overging. — De eerste Keizers uit het Frankische huis, Koenraad II. en Henrik III, gingen voort met de bisdommen te bevestigen, Utrecht te begunstigen: de giftbrieven van een graafschap in Teisterbant, van eigen goederen en graafschappen in Groningen, Drenthe en Hameland, zijn bekend. In de oorlogen des Keizers tegen Graaf Dirk IV. (1046) was weder het hoofddoel, om Dordrecht te bemagtigen; Utrecht was de verzamelplaats des legers, het steunpunt der krijgsbedrijven en van het keizerlijke gezag, tevens de sleutel van den Rijnhandel naar het noorden, in welken de vorsten van den Frankischen stam om hunne eigene domeinen grootelijks belang stelden. Daarom werd, terwijl door de stichting van Dordrecht de handel op de Maas en de Waal belemmerd bleef, of eene andere rigting had genomen, die op het noorden over Utrecht door hen meer verzekerd; daartoe moesten ook dienen de vermelde giftbrieven, als door welke het handeldrijvende Groningen en de haven van Deventer in naauwere betrekking tot Utrecht geplaatst werden. De Keizers, inzonderheid Henrik III., hielden veelmalen te Utrecht hof- en rijksdagen en vierden er de Christelijke feesten: dit gaf op nieuw toevloed van menschen, toevloed van handelaren, vermeerdering van behoefte en weelde in maaltijden, kleeding, kerksieraden, plegtgewaden; uitbreiding van kunstvlijt en handelsverkeer. — Het was weder om handelsbelang, dat de oorlog tegen Holland in 1058 ondernomen werd, want weder schijnt de verovering van Dordrecht en de opheffing van den tol aldaar het hoofddoel geweest te zijn. Na de mislukking daarvan moesten de giftbrieven van 1064 (uitgegeven in HEDA p. 128 en 129, en vermeld bij WAGENAAR, deel II. bl. 172 en 173) dienen, »om de uitmondingen des Rijns, in alle rigtingen, onder »één bestuur te vereenigen; met insluiting van de land»streken, door de Vecht en den Gelderschen IJssel be»spoeld; en daardoor de vrije Rijnvaart langs al de takken »dier rivier tot aan de Noordzee te verzekeren, door die »te stellen onder de bescherming van den Bisschop van »Utrecht." Maar met de verovering van het slot te IJs-

selmonde, door den Bisschop gesticht met het blijkbaar oogmerk, om zich van de handelsgemeenschap te verzekeren, ging de kracht dier giftbrieven voor hem verloren. De toestand van Keizer Henrik IV. veroorloofde hem niet, de onwankelbare trouw, hem door Bisschop Koenraad betoond, dáármede te vergelden, dat hij de handelwegen in het westelijk gedeelte der Nederlanden, en dus ook die op Engeland, in zijne handen terugbragt, maar hij schonk hem nog de graafschappen van *Islego*, *Oostergo* en *Westergo*, waardoor nu het wereldlijk gebied des Bisschops zich van het Vlie tot de Eems uitstrekte en Utrecht het middelpunt werd van een handelsverkeer, dat onder het genot van meerdere rust, dan in de overige deelen des Rijks gesmaakt kon worden, die uitbreiding bekwam, waarvan de oorkonden, uit een volgend tijdvak overgebleven, getuigen.

In het bovenstaande hebben wij getracht, den gang van des Schrijvers redenering zooveel mogelijk te volgen; wij konden daarbij echter niet stilstaan bij al die punten, waarover hier meer en min belangrijke uitweidingen, aanmerkingen, ophelderingen, voorkomen, als: het *Itinerarium Antonini* en de kaart van Peutinger, de tol- en marktregten, den ouden loop der rivieren enz.; maar wij verwijzen gaarne den Lezer tot het werk zelf, waar hij, in eene voegzame afdeeling der verschillende hoofdstukken, telkens een geschikt rustpunt voor de aandacht zal aantreffen, en in de aanhaling van kronijken en charters, zoowel als van latere geschied- en oudheidkundige werken, zich in de gelegenheid zal gesteld zien, om de bewijzen voor des Schrijvers stellingen te onderzoeken. Wij houden ons overtuigd, dat weinigen het boek onvoldaan uit de handen zullen leggen, velen met ons naar het vervolg verlangend uitzien.

I. A. N.

15.) *Verslag der historische nasporingen, op gezag van het Gouvernement, in den jare* 1838, *in Frankrijk gedaan, door Mr.* L. PH. C. VAN DEN BERGH. Te Arnhem, bij Is. An. Nijhoff, 1839. Gr. Oct. 95 Bladz.

Filips de Stoute hertog van Bourgondië vaardigde in 1385 een berigtschrift uit voor zijne Rekenkamer te Rijssel, belast met het onderzoeken, afhooren en sluiten der rekeningen van ontvangst en uitgave van de Rentmeesters zijner domeingoederen en van die regterlijke ambtenaren, welke breuken en boeten, of andere ten behoeve der schatkist ingevorderde gelden, te verantwoorden hadden. Filips de Goede breidde het beheer dier Rekenkamer uit over Namen en Henegouwen en over de andere Nederlandsche gewesten, welke van tijd tot tijd op verschillende wijzen aan zijn gebied toegevoegd werden. Het volgt uit den aard der zaak, dat die Rekenkamer onder zich behield een exemplaar van al de afgehoorde rekeningen, nevens de daarbij overgelegde lastbrieven, bewijsstukken enz.; maar daarenboven werden onder haar toezigt en bewaring gesteld de bijzondere Archieven van den Vorst: vredes-, huwelijks- en handelsverdragen; uiterste wilsbeschikkingen; de voorregtsbrieven, van Keizers en Koningen verworven; de keuren en privilegiën, aan gewesten, steden, kerken en gestichten verleend; en van deze allen niet alleen de oorspronkelijke, bezegelde stukken; maar doorgaans ook de afschriften van dezelve in *cartularia* of registerboeken vervat, vaak met de minuten der akten, zoo als die van de zijde der Bourgondische Vorsten uitgevaardigd waren, daar nevens. Onder Filips II. werden de Archieven van Vlaanderen, vroeger te Rupelmonde (gelijk die van Braband op het kasteel te Vilvoorden) bewaard, met die van Bourgondië vereenigd en te zamen op den zoogenoemden *Tour des chartes* te Rijssel geplaatst. Zoo vindt men daar, behalve een aantal van ongeveer 10,000 rekeningen en diergelijke, ongeveer 12,000 charters, deels oorspronkelijke, deels gelijktijdige en meestal authentieke afschriften, en daar benevens een

twintigtal meest op perkament geschreven *cartularia*, die te zamen de afschriften van omstreeks 5000 oorkonden bevatten. Van de oorspronkelijke stukken is het oudste een voorregtsbrief van Keizer Henrik II. van den jare 1008; de *cartularia* beginnen reeds met het jaar 819. Neemt men nu de herkomst dezer stukken in aanmerking, dan bevroedt men ligt, dat zich hier eene overrijke bron van oorkonden, ook voor de geschiedenis der noordelijke Nederlandsche gewesten, moet bevinden; want het kan niet anders, of onder dat verbazend groot aantal charters moeten gevonden worden: 1.) verbindtenissen tusschen de Bourgondische Vorsten en de leden van hun geslacht en de vroegere Souvereinen der gewesten, die van tijd tot tijd hun gebied hebben helpen vergrooten, ter eene, en de Graven en Hertogen van Gelre en Holland, de Bisschoppen van Utrecht, enz., ter andere zijde, aangegaan, zoo als die aan déze zijde bezegeld zijn; 2.) stukken, door de Bourgondische Vorsten zelve, als Hertogen, Graven, Heeren, van Gelre, Holland, Zeeland, Vriesland, uitgevaardigd: 3.) keuren, vrijheids- en voorregtsbrieven, ten gevolge van verovering en verbeurtverklaring in beslag genomen. — Dit laatste had niet zeldzaam plaats: Karel de Stoute deed de Geldersche charters en registers uit derzelver bewaarplaats (toen te Grave) naar Brussel, later de hertog van Alva, die van Zutphen, na de inneming dier stad in 1572, mede derwaarts vervoeren (*); zeker was dit vroeger meermalen gebeurd. — En zoo kan men niet anders, dan zich ten hoogste verblijden, over elke poging, welke aangewend wordt, om het aanwezen van zoodanige

(*) De laatste zijn teruggezonden, volgens een bevelschrift van Louis de Requesens van den 6 November 1574; ten aanzien der eerste blijkt het vrij stellig, uit vergelijking van oude inventarissen, dat althans niet allen teruggekomen zijn. — Zoo berust nog heden te Munster het oude Archief der Heeren van Borkelo, bij den vijandelijken inval in 1665, door het bisschoppelijke leger medegevoerd, en de Pruissische regering blijft, na bijna tweehonderd jaren, de teruggave weigeren.

oorkonden te staven, dezelve op te sporen, te onderzoeken en aan het licht te brengen. Het is bekend, welke belangrijke diensten, vroeger, ten dezen aanzien door MEERMAN, KLUIT en VAN WIJN aan de wetenschap zijn bewezen, en welke rijke schatten, in de laatste jaren, door onzen GROEN VAN PRINSTERER in Frankrijks hoofdstad en elders zijn opgedolven: het was met een soortgelijk doel, dat de heer V. D. B. in 1838 de wetenschappelijke reis ondernam, van welke in het vóór ons liggende werkje verslag wordt gegeven. Zien wij kortelijk, hoe die aan de verwachting beantwoordde, welke de lezer van het bovenstaande daaromtrent billijkerwijze mag opvatten.

Te Rijssel dan vond de heer V. D. B. een zestal oorspronkelijke en tot hiertoe onbekende oorkonden uit den tijd van Graaf Floris V; vijf diergelijke, betrekkelijk overeenkomsten tusschen Guy Graaf van Vlaanderen en Jan van Holland, en zestien charters betrekkelijk den onderstand, door den Graaf van Vlaanderen aan Reinoud I. Graaf van Gelre verleend, welke laatste een nieuw licht verspreiden over het steeds duistere punt der Geldersche geschiedenis, hoe, namelijk, Gelderland toen aan Vlaanderen verpand en die pandschap weêr afgelost geworden is. Uit het tijdvak der Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten vond hij eene kronijk in de Fransche taal, waarin de oorsprong, de ontwikkeling en de voortgang dier verdeeldheden tot op het jaar 1351 verhaald en met staatsstukken, die er in opgenomen zijn, gestaafd worden; wijders, onbekende vredesvoorslagen van Margareta aan haren zoon, vertrouwelijke brieven van de Gravin aan den Koning van Engeland, een dagboek van Margareta's huishoudelijke uitgaven in 's Gravenhage, enz. Vooral is het Archief zeer rijk voor de geschiedenis van Maximiliaan, en wijders voor die der Nederlandsche onlusten in het laatst der 16e eeuw. Men treft hier aan de geheele briefwisseling van Keizer Maximiliaan met zijne dochter Margareta, Gouvernante der Nederlanden, en voorts, tot het begin der 17e eeuw, die van een aantal Vorsten en andere personen, welke de gewigtigste rollen in de groote gebeurtenissen van dat tijdvak vervuld

hebben; veel, in het bijzonder, voor de krijgsverrigtingen tegen en de onderhandelingen met Karel van Egmond Hertog van Gelre, die van den bestaanden naijver tusschen Frankrijk en het Huis van Oostenrijk zoo wèl wist partij te trekken, dat hij zich, met hulp van het eerste, vijftig jaren lang tegen het laatste staande hield; veel ook, wat nieuw licht verspreidt over het karakter van Maximiliaan en van Margareta, en hunne inzigten en bedoelingen leert kennen als eeniglijk strekkende om de heerschappij van Oostenrijk over geheel Europa uit te breiden; veel, waaruit men kan opmaken, »dat ons [der Nederlanderen] goud »en onze staatsmannen het meeste hebben toegebragt, om »Karel V. tot datgene te maken, wat hij eindelijk geworden is." Wat de S. voor het laatst der 16e eeuw, de geschiedenis van onzen worstelstrijd met Spanje, ontdekte, was verzameld in drie portefeuilles, van welke de beide eerste een aantal van verscheiden honderd staatsstukken en vertrouwelijke brieven bevatten, meestal door de hoofden der Spaanschgezinde partij gedurende den oorlog gewisseld, de laatste bijzonder betrekking heeft op den tijd der regering van Koning Henrik IV. en onder anderen eenen brief bevat van Prins Maurits, in welken hij aan den Koning een verslag geeft van zijne krijgsverrigtingen in Overijssel. Onder de andere stukken in deze verzameling merken wij op een vertoog van Hopperus, over de maatregelen, door den Koning te nemen om de onlusten in de Nederlanden te doen bedaren, van het jaar 1574; eene levensbeschrijving van Sonoy; eene uitvoerige verhandeling over de staatkunde van Nederland en deszelfs Stadhouders; eene rekening, uit welke blijkt, dat de weduwe van den bekenden Lamoraal van Egmond een pensioen van 2000 gulden trok uit de verbeurtverklaarde goederen van haren gemaal.

De S. bezocht ook het stedelijk Archief en de stads boekerij te Rijssel: voor de Nederlandsche geschiedenis vond hij er weinig; voor de letterkunde, enkele handschriften en oude drukken.

Rijssel verlaten hebbende, begaf hij zich, met hetzelfde

doel, naar Kamerijk, Arras en Parijs. Niet zeer aanzienlijk was, voor de Nederlandsche geschiedenis, de oogst op de beide eerstgenoemde plaatsen. Te Kamerijk berust een uitvoerig kritisch geschiedwerk, beginnende met eene nasporing der oogmerken van Koningin Elisabeth omtrent de Nederlanden en eindigende met den dood van Don Jan van Oostenrijk; het is verdeeld in 46 hoofdstukken; de Schrijver, een gematigd Spaanschgezinde, was ooggetuige der gebeurtenissen. Te Arras zag de heer v. d. b. enkele handschriften, maar van ondergeschikt belang. Veel belangrijker was het bezoek der Koninklijke Bibliothéek te Parijs. Zij bevat meer dan zestig handschriften over onze geschiedenis van de 14e tot de 18e eeuw (*), daaronder een hoogst gewigtig *Recueil de pièces pour servir à l'histoire des Pays-Bas dans le 16e siecle;* terwijl verder die zelfde boekerij en die *van het Arsenaal* den S., in een aantal oude gedrukte werken en handschriften, zeer zeldzame Nederlandsche volksromans, zedekundige gedichten en andere, deels weinig bekende, deels geheel onbekende vruchten der Nederduitsche letterkunde te beschouwen gaf.

Het *Verslag* zelf, waaruit wij tot dus ver het een en ander aanstipten, beslaat de 58 eerste bladzijden van het vóór ons liggende werkje; maar het mist al het dorre en drooge van ons uittreksel, daar het doormengd is met de mededeeling van kleine, vaak treffende bijzonderheden aangaande de bezochte en doorgetrokken plaatsen, en de personen, met welke de S. in aanraking kwam. Het overige zijn *Bijlagen*, bevattende uittreksels uit de charter-registers der Rijsselsche Archieven, en opgave van tijtel en inhoud der historische en letterkundige boeken en handschriften, door den S. te Arras en te Parijs opgemerkt.

Wij meenen grond te hebben, om dit stukje te mogen

(*) Men kent, en erkent met dankbaarheid, het gebruik, door den heer Mr. GROEN VAN PRINSTERER gemaakt van de verbazende schatten, ook hem, uit deze Bibliotheek, voor zijne *Archives, ou Correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau* toegevloeid.

beschouwen als een voorlooper eener uitgave van datgene, wat den heer V. D. B. op zijne reize meest merkwaardig voor onze geschiedenis is voorgekomen. Medewerking van het Gouvernement, belangstelling van de zijde des Publieks, wordt tot de voltrekking van dit voornemen gevorderd; mogt het, noch aan het een, noch aan het ander, ontbreken!

I. A. N.

16.) De beschrijving der Germaansche en Noordsche Voorwerpen, in het Leijdsche Museum van Oudheden voorhanden, wordt door den Conservateur Dr. L. J. F. JANSSEN opgemaakt; dezelve zal, naar wij onderrigt zijn, vergezeld worden van de afbeelding in omtrek van al de Oud-Germaansche vaas-vormen en versierselen, in dat Museum aanwezig.

17.) Zoo even is bij berigtgever dezes aangekomen het lang gewenschte werk over *de Xantensche Oudheden* van den, ook bij ons te lande, geachten oudheid-minnaar HOUBEN, wiens belangrijke verzameling, door jaren lange inspanning bijeen gebragt, gewis velen onzer landgenooten bij eigen oogenschouwing bekend is; die zulks althans ten hoogste verdient; die als plaatselijke verzameling in hare soort eenig mag heeten; die voor de geschiedenis, ook onzes lands, van belang is te achten, en die sommige voorwerpen bevat, welke in de algemeene geschiedenis der oude kunst tot de zeldzaamheden behooren. — Ten einde zijne verzameling voor de vrienden der oude geschiedenis en kunst nuttiger te maken, gaf de Heer HOUBEN gehoor aan den wensch van velen, om het voornaamste zijner verzameling in plaat te doen brengen, en van korte historiesch-archaeologische ophelderingen te doen vergezellen; tot welken laatsten arbeid hij den doorkundigen Wezelschen Dr. en Prof. F. FIEDLER in zijn belang, of liever in dat zijner nuttige onderneming, won. Om echter de kosten van zulk een werk eenigzins te kunnen dekken, werd het noodig geacht, eene inteekening te openen. In den aanvang van het jaar 1837 werden de Prospectussen rond gezonden, bij

welke het plan, de omvang en de prijs van het werk werden opgegeven; en zulks met dat gunstig gevolg, dat de onderneming voortgang konde hebben, en wij er thans de vruchten van genieten mogen. Wij meenen aan het vaderlandsche oudheidminnend publiek geene ondienst te doen, door eene korte inhouds-opgaaf deszelfs opmerkzaamheid op dat werk te vestigen; te meer, dewijl het, naar wij vernomen hebben, niet in den boekhandel komt, maar de (buiten inteekening) niet vele nog aanwezige exemplaren bij den uitgever, den Heer HOUBEN zelven, moeten aangevraagd worden. — Het draagt den tijtel van *Denkmaeler von Castra Vetera und Colonia Trajana in* PH. HOUBEN's *Antiquarium in Xanten, abgebildet auf* XLVIII *colorirten Steindruck-tafeln, nebst einer topographischen Charte. Herausgegeben von* PHIL. HOUBEN, *Königl. Preuss. Notar zu Xanten, etc.; mit Erläuterungen von Dr.* F. FIEDLER, *Köningl. Professor am Gymnasium in Wezel, etc. Xanten* 1839. *gr.* 4°. VIII. 70. *S.* Prijs bij inteekening *f* 16,00, buiten inteekening *f* 18,00 of 10 Thlr. De tekst is geheel van Prof. FIEDLER. — Na eene korte voorrede, bl. I—VIII., volgt eene historische inleiding, bl. 1—32; daarna worden, onder den algemeenen tijtel van *Erklärung der Abbildungen*, de volgende hoofdstukken behandeld.

1. *Die römischen Gräber.* Hier wordt gehandeld: over de Rom. begrafenis-gebruiken; over de verscheidenheid der graven; over den ouderdom derzelve, waarbij ophelderingen over Pl. XXXIV. 4, 5, 6; over de wijze van opdelven; eindelijk, beschrijving van afgebeelde graven, Pl. I—VI. XIII—XXI.

2. *Gefässe und Anticagliën aus Thon;* waarbij opgehelderd worden Pl. VII, VIII, XXIX—XXXVII (de schoonste lampen uit HOUBENS verzameling, de *terra-cotta* beeldjes en de vazen.)

3. *Bronzen und goldener Schmuck;* waarbij opheldering van Pl. IX—XII, XXII—XXXIII. Hier munten uit: een bronzen Mercurius, een Meduza kop, een drievoet, een *cornu copiae*, eene snoer parelen en twee beenen dobbelsteenen; de twee eerste als schoon, de vier laatste als zeldzaam.

4. *Gläserne Gefässe;* daarbij opheldering van Pl. XXXVIII—XL. Onder deze zijn ook eenige zeldzamere voorwerpen.

5. *Geschnittene Steine;* waarbij opgehelderd worden Pl. XLI—XLIII, op welke niet minder dan 59 gemmen, in de omstreken van Xanten gevonden, in natuurlijke grootte zijn afgebeeld, geschaduwd en gekleurd. (Uitmuntend is, een witte steenen camée met drie nog onbekende portretten, No. 29.)

6. *Inschriften und Legions-ziegel;* daarbij opheldering van Pl. XLIV en XLV. Deze opschriften enz. zijn uitvoeriger behandeld in een afzonderlijk stukje van denzelfden geleerde, den tijtel voerende: *die Röm. Inschriften in Xanten*, *erklärt von Prof.* FRANZ FIEDLER. *Mit einer Lithogr. Abbildung. Wesel*, *Becker*, 1839. 4o. 20 *S.*

7. *Eiserne Opferinstrumente und Waffen;* daarbij opheldering van Pl. XLVI en XLVII.

8. *Das Deutsche Fürstengrab;* daarbij opheldering van Pl. XLVIII. Dit laatste schijnt berigtgever niet het minst gewigtige der verzameling. De afbeelding vertoont een' menschen schedel, bedekt met eene metalen kroon, van sieraden voorzien, staande in eene metalen schaal; de schaal staat op stukken verroest ijzer; daar naast liggen: eene ijzeren strijdaks, een glazen flesje, een gebroken glazen beker en eene beenen kam. Zoo werd het alles, volgens de aanteekening, opgedolven. Men houdt het voor Frankisch; het kon echter ook wel Noordsch zijn; gelijk ons ook sommige versierselen toeschijnen, als Pl. XXII. fig. 1, 7 en 10; terwijl enkele beeldjes waarschijnlijk Germaansch en Gallisch zijn, bij voorb. Pl. XXIV. fig. 4 en 5 en Pl. XXVII. fig. 1, 3, 4, 6.

Wanneer men bedenkt, dat op de 48 platen meer dan 400 voorwerpen zijn afgebeeld, met zorgvuldigheid bewerkt, geschaduwd en gekleurd, zal men den inhoud rijk, en het geheele werk een prachtwerk in deze soort noemen mogen. Wij treden hier niet in eene beoordeeling, omdat wij het aanbevelen willen; zulks met véél grond

kunnen, ja er ons toe gedrongen gevoelen; ons overtuigd houdende, dat de ophelderende aanteekeningen van den hooggeleerden FIEDLER hetzelve ook voor niet geleerden nuttig maken. — Den geleerden wordt nieuwe en rijke stof tot nadenken, onderzoek, vergelijken, gevolgtrekken, aangeboden; en daar *Castra Vetera* van groote beduidenis is geweest in de oudste geschiedenissen onzes vaderlands; daar thans nog derzelver ligging bij Xanten den meest veiligen grondslag voor onze aloude vaderlandsche Topographie schijnt aan te bieden; daar eindelijk de aldaar gevondene Romeinsche overblijfselen met die, welke in ons vaderland ontdekt zijn en nog steeds ontdekt worden, de grootste overeenkomst hebben, zal dit werk, hetwelk zich bovendien door eene uitvoerige en duidelijke kaart der ligging en omstreek van Xanten aanbeveelt, door vele onzer landgenooten hartelijk welkom geheeten worden.

Gelijktijdig met hetzelve ontvingen wij een afzonderlijk verkrijgbaar gesteld geschrift, den tijtel voerende: *Antike Erotische Bildwerke in* HOUBENS *Römischem Antiquarium in Xanten*, *abgebildet auf fünf Steindrucktafeln*, *u. erläutert von Dr.* FIEDLER, *Königl. Professor. Xanten*, 1839 gr. 4°. 28 *S.* Dit werkje bevat de beschrijving en afbeelding der Phallische en obscoene voorwerpen van het kabinet van den Heer HOUBEN afzonderlijk. Die afzondering verdient alle goedkeuring. Wij wenschen het slechts in handen van den wetenschappelijken beoefenaar der oudheid. Hier staat het heidendom in deszelfs afschuwelijkste onzedelijkheid ontsluijerd; het is de droevige nachtzijde van het Romeinsche privaatleven.

L. J. F. J.

18.) Op het gezag van oude Geschiedschrijvers, is men gewoon, zich de bevolking van sommige Zuid-Nederlandsche steden, bepaaldelijk van Gend, Leuven en Antwerpen, als in de middeleeuwen tot bovenmatige hoogte opgeklommen, voor te stellen. De meesten kennen aan Gend, Leuven en Antwerpen, in de dagen van haren grootsten

voorspoed, eene bevolking toe van 200,000 inwoners. Froissard (*Chron.* l. II. c. 91) en meijer (*Ann. rer. Flandric.*, l. XIII. p. 175) gaan nog verder: zij seggen, dat zich in het jaar 1381 te Gend 80,000 weerbare mannen bevonden, van 15 tot 60 jaren, waaruit men tot eene bevolking van 3 à 400,000 zielen zou moeten besluiten. De Schrijver der *Délices des Pays-Bas* verzekert, dat zich te Leuven in het begin der 14e eeuw 4000 weverijen bevonden, met meer dan 150,000 werklieden. Latere Belgische Schrijvers hebben, misschien door onberedeneerde zucht voor nationalen roem gedreven, deze vergroote opgaven, uit eenen tijd, toen geene regelmatige volkstellingen plaats vonden en de wetenschap der statistiek onbekend was, in hunne werken overgenomen, en hetzelfde dwaalspoor werd ook veelmalen door de onzen gevolgd. Wij achten het daarom niet overtollig, de aandacht onzer Lezers te vestigen op een vertoog van den heer j. f. willems, geplaatst in het 6e deel der *Bulletins* van de Koninklijke Akademie te Brussel, waarin die geleerde, de zaken onbevooroordeeld beschouwende, tot eene geheel andere uitkomst geleid wordt. — Ten aanzien van Antwerpen doet hij opmerken, dat die stad in den aanvang der regering van Filips II, toen zij de rijkste van Europa genoemd kon worden, niet meer 100,000 inwoners telde, en dat (volgens bor, *Neêrl. oorlogen*, deel III. fol. 36) in 1584 het getal harer inwoners bevonden werd 90,000 te bedragen. — Ten aanzien van Leuven merkt hij aan, dat, schoon de lakenfabrikeurs aldaar 4000 weefgetouwen aan den gang hielden, deze zich niet allen binnen de muren der stad, maar in den omtrek van eenige uren daar buiten, moeten hebben bevonden. — In 1435 telde men te Antwerpen 3440 haardsteden; in 1472 bedroeg dit een getal van 6731; in 1526 was het tot 8785 geklommen. Te Leuven waren, in 1435, 3579 haardsteden; 3300 in 1472 en 3017 in 1526. Neemt men nu de vermindering der bevolking te Leuven, ten gevolge der onlusten in het laatst der 14e eeuw, in aanmerking, dan kan, ook naar dezen maatstaf, de bevolking van Leuven nimmer meer dan 80,000, die van Antwerpen

ten hoogste 100,000 zielen bedragen hebben. Gend kan in de middeleeuwen niet meer dan 14 à 15,000 huizen hebben gehad; ongetwijfeld was de grond, aldaar door gebouwde eigendommen beslagen, in dien tijd minder, dan tegenwoordig, en het verhaal, dat alleen de parochialen van S. Michiel een getal van 35,000 bedroegen, is eene fabel, want die kerk, schoon vergroot in 1440, kan naauwelijks 4000 menschen bevatten. Wat meer is, het stedelijk Archief van Gend bevat nog de Registers der belasting op de consumtie van brood, vleesch en bier in de 14e eeuw; ook de monsterrollen der ingezetenen, welke in die zelfde eeuw de wapenen hebben opgenomen: uit de eerste kan men met genoegzame zekerheid opmaken, dat de bevolking der stad niet meer dan 80 à 90,000 zielen bedroeg; uit de laatste blijkt, dat zij nooit meer dan 7 à 8000 gewapenden heeft opgeleverd. De duizenden, welke zij boven dit getal onder Artevelde in hare dienst had, waren, ook naar de getuigenis der Geschiedschrijvers, in de andere gedeelten van Vlaanderen aangeworven. — Uit het een en het ander leidt de heer WILLEMS het gevolg af, dat men, ja, voor Leuven, in het bloeijendste tijdvak, 60 à 70,000 inwoners stellen mag; Gend en Antwerpen echter nimmer grooter zielental gehad hebben, dan tegenwoordig.

19.) Wij hebben vóór ons liggen de *Bulletins*, of het verslag der werkzaamheden, van de Commissie, bij besluit van het Belgisch bewind van den 22 Julij 1834, benoemd tot het opsporen en het bezorgen der uitgave van nog ongedrukte Belgische kronijken. Men weet, dat die Commissie reeds in hare eerste zamenkomst besloot, hare werkzaamheden aan te vangen met het in het licht zenden van een tiental belangrijke handschriften, te zamen 19 lijvige boekdeelen, de zoodanige, namelijk, aan welker uitgave reeds sinds lang behoefte gevoeld was; zij stelde zich wijders voor, den tekst der Mss. onveranderd uit te geven, maar dien vergezeld te doen gaan met taal- en geschiedkundige aanteekeningen tot opheldering van duistere plaatsen en zeldzame of veranderde woorden; met ongedrukte oorkonden,

tot den inhoud van elk werk betrekkelijk; met uitvoerige inleidingen, strekkende om de letterkundige verdiensten der Schrijvers in het licht te stellen, den inhoud der werken oordeelkundig te ontleden en rekenschap te geven van de wetenschappelijke onderzoekingen, welke de uitgave hadden moeten voorafgaan; voorts met naauwkeurige registers der voorkomende woorden, voornaamste zaken, namen van personen en van plaatsen. Hoe gelukkig de Commissie dit ontwerp, ten aanzien der kronijk van VAN HEELU, volvoerd heeft; daarvan hebben wij vroeger berigt gegeven. (Deel I. *Aank.* bl. 21—24.) Later zijn nog uitgekomen: *Chronique rimée de Philippe Mouskes*, bewerkt door den Baron DE REIFFENBERG, 2 deelen in-4°. te zamen DCCXVII en 1534 bladz., met 6 platen; *Corpus Chronicorum Flandriae edidit* J. J. DE SMET, in-4°. LIX en 734 bladz. en *Brabantsche Yeesten of Rijmkronijk van Braband, door Jan de Klerk, van Antwerpen*, bewerkt door J. F. WILLEMS, in-4°. LXIX en 904 bladz. met platen. Van dit laatste, als meer met de oude geschiedenis van ons vaderland in verband staande, zullen wij nader verslag doen. — Een nieuwe werkkring werd voor de meergenoemde Commissie geopend, door een ministerieel besluit van den 16 November 1838, waarbij haar opgedragen is de zamenstelling van een volledig *Regestum diplomaticum*, of tijdrekenkundige tafel van al de gedrukte oorkonden (*chartes et diplômes*), op de geschiedenis van Belgie betrekkelijk. Bij hetzelfde besluit zijn de bestuurders en opzigters der verschillende boekerijen uitgenoodigd geworden, om de werken, welke tot voltooijing van dien reusachtigen arbeid ten grondslag moeten dienen, aan de leden der Commissie, welke daarmede belast zullen worden, uit te reiken. In het bedoelde *Regestum* zullen opgenomen worden al de charters, diplomata, brieven, ordonnantiën, berigtgeschriften, lastgevingen, reglementen en andere gedrukte stukken, hetzij die op de geschiedenis van België in het algemeen, of op de bijzondere geschiedenis van provinciën, steden of plaatsen betrekking hebben. De korte inhoud van elk stuk zal, in de fransche taal, kort, duidelijk en

volledig opgeteekend worden, zoodanig namelijk, dat het bevat de namen en waardigheden der handelende of der contracterende partijen, met het onderwerp der handeling, of althans het hoofdzakelijk beloop van het uitgevaardigde stuk. Vóór die inhouds-opgave wordt geplaatst de dagteekening van het stuk, in de eigen taal, waarin hetzelve vervat is; achteraan, eene aanwijzing van het werk of de werken, waarin het stuk uitgegeven is, met naauwkeurige opgave van deel en bladzijde. De personen, welke zich met dezen arbeid zullen bezig houden, ontvangen voorloopig 15 centimes, voor elk stuk, waarvan zij op deze wijze eene beschrijving zullen vervaardigen. Elk hunner stelt alle drie maanden het afgewerkte aan de Commissie ter hand, gerangschikt in tijdrekenkundige orde en vergezeld van eene lijst der werken, waarvan hij tot zijne uittreksels gebruik gemaakt heeft. Daarna zullen die uittreksels verzámeld, gerangschikt en herzien worden, om er de algemeene tijdrekenkundige tafel, voor de drukpers bestemd, uit zamen te stellen. — Met hartelijke belangstelling ziet voorzeker, ook in ons Vaderland, elk beoefenaar der geschiedkundige wetenschappen den verderen uitslag der ijverige bemoeijingen van onze naburen te gemoet, maar kan daarbij dan gewis den wensch niet onderdrukken, dat een onzer geleerde Genootschappen, door ons Gouvernement ondersteund, dat het Koninklijk Nederlandsch Instituut, door de daarstelling van een *Regestum diplomaticum*, ingerigt voor het tegenwoordig Koningrijk der Nederlanden, in eene behoefte moge voorzien, welke hier, waar, ten gevolge der vroegere staatsinrigting, de oorkonden der geschiedenis, niet minder dan dáár, in tallooze werken en onder allerlei vormen verspreid zijn, niet minder dan dáár wordt gevoeld.

